

**ŞANLIURFA İLİNİN TURİZM POTANSİYELİNİN
BELİRLENMESİ VE PLANLAMAYA
YÖNELİK ÖNERİLER**

Mehmet AKBİYİK

**Doktora Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
2014
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Mehmet AKBIYIK

**ŞANLIURFA İLİNİN TURİZM POTANSİYELİNİN
BELİRLENMESİ VE PLANLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

24/04/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24.04.2014

Mehmet AKBIYIK

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN danışmanlığında, Mehmet AKBIYIK tarafından hazırlanan bu çalışma 24/04/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Coğrafya Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İhsan BULUT

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Saliha KODAY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	XIII
ABSTRACT	XIV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	XV
TABLolar DİZİNİ	XVII
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIX
HARİTALAR DİZİNİ	XX
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XXI
ÖNSÖZ.....	XXX
GİRİŞ	1
I. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri.....	1
II. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi.....	3
II. Şanlıurfa İli ile İlgili Önceden Yapılmış Bazı Çalışmalar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMLE İLGİLİ KAVRAM VE TANIMLAR

1.1. TURİZM VE TURİZM COĞRAFYASINA İLİŞKİN KAVRAMLAR VE TANIMLAR	12
1.2. TURİZMİN ETKİLERİ	18
1.2.1. Ekonomik Etkiler	19
1.2.2. Toplumsal-Kültürel Etkiler	20
1.2.3. Çevresel-Ekolojik Etkiler	23
1.3. TURİZMDE ORGANİZASYONU VE PLANLAMA	25
1.3.1. Şanlıurfa İlinin Turizm Planlaması.....	29
1.4. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TURİZM.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ ORTAM-TURİZM İLİŞKİSİ

2.1. FİZİKİ COĞRAFYA ŞARTLARI - TURİZM İLİŞKİSİ.....	40
2.1.1. Yeryüzü Şekilleri -Turizm İlişkisi.....	40
2.1.2. İklim-Turizm İlişkisi	45
2.1.2.1. Sıcaklık	46

2.1.2.2. Nem ve Bulutluluk	49
2.1.2.3. Atmosfer Basıncı ve Rüzgâr	52
2.1.2.4. Yağış.....	55
2.1.3. Hidrografiya-Turizm İlişkisi	60
2.1.4. Bitki Örtüsü-Turizm İlişkisi.....	62
2.1.5. Toprak Örtüsü-Turizm İlişkisi	63
2.2. BEŞERİ COĞRAFYA ŞARTLARI-TURİZM İLİŞKİSİ	64
2.2.1. Nüfus-Turizm İlişkisi	64
2.2.1.1. Nüfusun Gelişimi	64
2.2.1.2. Nüfus Hareketleri	69
2.2.1.2.1. Doğumlar ve Ölümler	69
2.2.1.2.2. Göçler	70
2.2.1.3. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri	73
2.2.1.4. Nüfus Dağılışı ve Yoğunluğu	76
2.2.2. Yerleşme - Turizm İlişkisi	80
2.2.3. Tarihsel Sürecin Turizme Etkisi	85
2.2.3.1. Şanlıurfa'nın Tarihi Coğrafyası.....	89
2.2.4. Ekonomik Faaliyetler-Turizm İlişkisi	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

3.1. DOĞAL ÇEKİCİLİKLER.....	100
3.1.1. Dağlar	101
3.1.2. Mağaralar.....	102
3.1.2.1. Çoban Mağaraları	102
3.1.2.2. Yolbilen Mağarası (Haftemal)	103
3.1.3. Göller	103
3.1.4. Kaphıcalar.....	104
3.1.4.1. Karaali Kaphıcaları.....	104
3.1.5. Milli Parklar ve Koruma Alanları	105
3.1.5.1. Tektek Dağları Milli Parkı.....	105
3.2. BEŞERİ ÇEKİCİLİKLER.....	106

3.2.1. Göller ve Barajlar.....	106
3.2.1.1. Halil-ür Rahman Gölü (Balıklıgöl)	107
3.2.1.2. Ayn-ı Zeliha Gölü	108
3.2.1.3. Birecik Baraj Gölü.....	109
3.2.1.4. Atatürk Baraj Gölü	112
3.2.2. Yapay Mağaralar	113
3.2.2.1. İbrahim Peygamberin Doğduğu Mağara	113
3.2.2.2. Bazda Mağaraları.....	114
3.2.3. Ceylanpınar Tarım İşletmesi.....	115
3.2.4. Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası	116
3.2.5. Kelaynak Üretim İstasyonu	119
3.2.6. Tarihsel Çekicilikler.....	120
3.2.6.1. Höyük Yerleşmeleri.....	127
3.2.6.1.1. Göbeklitepe Höyüğü	128
3.2.6.1.2. Akarçay Höyük	130
3.2.6.1.3. Bent Bahçesi Höyüğü.....	131
3.2.6.1.4. Hacı Nebi Höyüğü	131
3.2.6.1.5. Harran Höyük	131
3.2.6.1.6. Fıstıklı Höyük.....	132
3.2.6.1.7. Gre Virike Höyük	132
3.2.6.1.8. Gürcü Tepe Höyüğü	133
3.2.6.1.9. Kazane Höyük	133
3.2.6.1.10. Mezraa Höyük.....	133
3.2.6.1.11. Sultantepe Höyüğü.....	134
3.2.6.1.12. Zeytinlibahçe Höyük.....	134
3.2.6.1.13. Diğer Höyükler.....	134
3.2.6.2. Mozaikler.....	136
3.2.6.2.1. Haleplibahçe Mozaikleri	136
3.2.6.3. Çeşitli Dinlere Ait Çekicilikler	138
3.2.6.3.1. Hristiyanlara ve Diğer Dinlere Ait Dinsel Yapılar	138
3.2.6.3.1.1. Manastırlar	138
3.2.6.3.1.1.1. Çardak Manastırı	138

3.2.6.3.1.1.2. Deyr Yakub (Yakub) Manastırı.....	138
3.2.6.3.1.1.3. Barşavma Manastırı.....	140
3.2.6.3.1.1.4. Şemun Manastırı	141
3.2.6.3.1.1.5. Çatalat Manastırı.....	141
3.2.6.3.1.2.1. Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi (Reji Kilisesi).....	144
3.2.6.3.1.2.2. Fransisken Rahibeler Kilisesi.....	145
3.2.6.3.1.2.3. Germüş Köyü Kilisesi.....	145
3.2.6.3.1.2.4. Aziz Nerses Kilisesi.....	145
3.2.6.3.1.2.5. Akkese (Hanefiş) Kilisesi ve Mağaralar	146
3.2.6.3.2. İslamiyet'e Ait Dinsel Yapılar.....	147
3.2.6.3.2.1. Camiler ve Mescitler	147
3.2.6.3.2.1.1. Arabî Camii.....	150
3.2.6.3.2.1.2. Behramlar Camii	151
3.2.6.3.2.1.3. Çakeri Camii.....	151
3.2.6.3.2.1.4. Dabakhane Camii	152
3.2.6.3.2.1.5. Eski Ömeriye Camii	153
3.2.6.3.2.1.6. Fırfırlı Camii.....	154
3.2.6.3.2.1.7. Hacı Lütfullah Camii	155
3.2.6.3.2.1.8. Halil-ür Rahman Camii	155
3.2.6.3.2.1.9. Hasan Padişah Camii	156
3.2.6.3.2.1.10. Hüseyin Paşa Camii.....	157
3.2.6.3.2.1.11. Kadioğlu Camii.....	158
3.2.6.3.2.1.12. Mevlevihane Camii.....	159
3.2.6.3.2.1.13. Mevlid-i Halil Camii.....	160
3.2.6.3.2.1.14. Narinci Camii.....	161
3.2.6.3.2.1.15. Nimetullah (Ak) Camii.....	162
3.2.6.3.2.1.16. Pazar (Hoca Ahmet) Camii.....	163
3.2.6.3.2.1.17. Rızvaniye Camii.....	163
3.2.6.3.2.1.18. Peygamber Camii (Circis Camii)	164
3.2.6.3.2.1.19. Selahaddin Eyyubi Camii	165
3.2.6.3.2.1.20. Şehbenderiye Camii.....	166
3.2.6.3.2.1.21. Ulu Camii	167

3.2.6.3.2.1.22. Yusuf Paşa Camii	169
3.2.6.3.2.1.23. Birecik Ulu Camii	170
3.2.6.3.2.1.24. Mahmut Paşa Camii.....	171
3.2.6.3.2.1.25. Kırmızı Pınar Camii.....	171
3.2.6.3.2.1.26. Merkez (Ulu) Camii.....	172
3.2.6.3.2.1.27. Harran Ulu Camii.....	173
3.2.6.3.2.1.28. Şeyh Hayat el-Harrâni Camii ve Türbesi.....	174
3.2.6.3.2.1.29. Cabir El-Ensar Camii ve Türbesi	175
3.2.6.3.2.1.30. İmam Bakır Camii ve Türbesi.....	175
3.2.6.3.2.1.31. Siverek Ulu Camii.....	176
3.2.6.3.2.1.32. Sulu (Hüseyin Çeribaşı) Camii.....	177
3.2.6.3.2.1.33. Gulabibey Camii.....	177
3.2.6.3.2.1.34. Suruç Ulu Camii	177
3.2.6.3.2.2. Türbeler	179
3.2.6.3.2.2.1. Çift Kubbe Türbesi.....	179
3.2.6.3.2.2.2. Seyyid Maksudoğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi.....	181
3.2.6.3.2.2.3. Şeyh Mes'ud Türbesi ve Zaviyesi.....	181
3.2.6.3.2.2.4. Deh Kubbe.....	182
3.2.6.3.2.2.5. Koçalibaba Türbesi	183
3.2.6.3.2.2.6. Cerrahbaba Türbesi.....	183
3.2.6.3.2.2.7. Kemalhoca Türbesi	184
3.2.6.3.2.2.8. Kara Köyü Mezarlığı, Şeyh Salman Türbesi	184
3.2.6.3.2.2.9. Kâfur Dede Türbesi.....	184
3.2.6.3.2.2.10. Şeyh Nasır Mezarlığı, Şeyh Nasrullah Türbesi.....	185
3.2.6.3.2.2.11. Eyyüb Nebi Köyü ve Eyyüp Peygamber Türbesi.....	185
3.2.6.3.2.3. Medreseler	186
3.2.6.3.2.3.1. Eyyubi Medresesi.....	186
3.2.6.3.2.3.2. Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi.....	186
3.2.6.3.2.3.3. Halil-ür Rahman Camii ve Medresesi	187
3.2.6.3.2.3.4. Rızvaniye Camii ve Medresesi.....	187
3.2.6.3.2.3.5. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi.....	188
3.2.6.3.2.4. Kale ve Surlar	189

3.2.6.3.2.4.1. Şanlıurfa Kalesi ve Surları	189
3.2.6.3.2.4.2. Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi.....	191
3.2.6.3.2.4.3. Harran Kapısı	192
3.2.6.3.2.4.4. Samsat Kapı	193
3.2.6.3.2.4.5. Rum Kale.....	194
3.2.6.3.2.4.6. Birecik Kalesi ve Surları	195
3.2.6.3.2.4.7. Çimdin Kale	196
3.2.6.3.2.4.8. Harran Şehir Surları ve Kalesi	196
3.2.6.3.2.4.9. Siverek Kalesi ve Surları.....	199
3.2.6.3.2.5. Hanlar.....	200
3.2.6.3.2.5.1. Barutçu (Yahudi) Hanı	201
3.2.6.3.2.5.2. Bican Ağa Hanı	201
3.2.6.3.2.5.3. Fesadı Hanı.....	202
3.2.6.3.2.5.4. Gümrük Hanı.....	202
3.2.6.3.2.5.5. Hacı Kamil Hanı	203
3.2.6.3.2.5.6. Kumlu Hayat Hanı	204
3.2.6.3.2.5.7. Mencek Hanı	204
3.2.6.3.2.5.8. Millet Hanı	205
3.2.6.3.2.5.9. Samsat Kapısı Hanı	207
3.2.6.3.2.5.10. Şaban Hanı	207
3.2.6.3.2.5.11. Topçu Hanı.....	208
3.2.6.3.2.5.12. Barutçu Hanı.....	208
3.2.6.3.2.5.13. Belediye Hanı	208
3.2.6.3.2.5.14. Cudipaşa (Osmanpaşa) Hanı.....	208
3.2.6.3.2.5.15. Gümrük Hanı.....	209
3.2.6.3.2.5.16. Hacı Yusuf Hanı	210
3.2.6.3.2.6. Kervansaraylar	211
3.2.6.3.2.6.1. Çarmelik Kervansarayı.....	211
3.2.6.3.2.6.2. Han el-Ba'rur Kervansarayı.....	212
3.2.6.3.2.6.3. Titriş Kervansarayı	213
3.2.6.3.2.6.4. Ilgar (Mırbi) Kervansarayı.....	213
3.2.6.3.2.6.5. Kalkan Köyü, Kantarma Mezrası Kervansarayı	214

3.2.6.3.2.7. Harabeler	214
3.2.6.3.2.7.1. Gologoç Harabeleri	214
3.2.6.3.2.7.2. Şuayb Şehir Harabeleri ve Şuayb Peygamber	
Makamı.....	215
3.2.6.3.2.7.3. Karahisar Kale Harabeleri.....	216
3.2.6.3.2.7.4. Çatlar Köyü Bizans Dönemi Harabeleri	216
3.2.6.3.2.7.5. Soğmatar Şehri Harabeleri.....	217
3.2.6.3.2.8. Yazıtlar	218
3.2.6.3.2.8.1. Soğmatar Yazıtları	218
3.2.6.3.2.9. Dikmeler: Telia Martyrionu (Oktagonal Roma Tapınağı)	
Dikmesi.....	219
3.2.6.3.2.10. Kalıntılar	220
3.2.6.3.2.11. Mezarlar ve Mezarlıklar.....	222
3.2.6.3.2.12. Konaklar	223
3.2.6.3.2.12.1. Abdülkadir Hakkâri Evi.....	225
3.2.6.3.2.12.2. Akçarlar (Harran Üniversitesi Kültür) Evi	226
3.2.6.3.2.12.3. Akyüzler Evi.....	227
3.2.6.3.2.12.4. Hacı Hafızlar Evi	228
3.2.6.3.2.12.5. Sema Küçüksöz Evi	229
3.2.6.3.2.12.6. Sahapzade Bakır Evi (TBMM Egemenlik Evi).....	229
3.2.6.3.2.12.7. Mehmet Bağmancı Evi.....	231
3.2.6.3.2.12.8. Malatyalı Halil Evi	232
3.2.6.3.2.12.9. Yusufoglu Evi (Çardaklı Köşk).....	233
3.2.6.3.2.12.10. Vilayet (Cevahir) Konukevi.....	234
3.2.6.3.2.12.11. Manici Konukevi	236
3.2.6.3.2.12.12. Yıldız Saray Konukevi	237
3.2.6.3.2.12.13. Kürkçüzade Mahmut Nedim (Kurtuluş) Konağı ...	237
3.2.6.3.2.12.14. Sakıb'ın Köşkü.....	239
3.2.6.3.2.12.15. Turşu Şih Müslim Evi	239
3.2.6.3.2.12.16. Hüseyin Özateş Evi.....	239
3.2.6.3.2.12.17. Hacı Fakih Evi	240
3.2.6.3.2.12.18. Belediye Kültür Merkezi Binası	240

3.2.6.3.2.12.19. Harran Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Binası	240
3.2.6.3.2.12.20. Muhittin Ganneci Evi.....	240
3.2.6.3.2.12.21. Bey Konağı	240
3.2.6.3.2.12.22. Terziler Evi.....	241
3.2.6.3.2.12.23. Timurlar Evi	241
3.2.6.3.2.12.24. Eski Hükümet Konağı.....	242
3.2.6.3.2.12.25. İbrahim Paşa Konağı	243
3.2.6.3.2.13. Hamamlar	244
3.2.6.3.2.13.1. Eski Arasa Hamamı	244
3.2.6.3.2.13.2. Cincıklı Hamamı.....	244
3.2.6.3.2.13.3. Sultan Hamamı	245
3.2.6.3.2.13.4. Velibey Hamamı	245
3.2.6.3.2.13.5. Vezir Hamamı.....	245
3.2.6.3.2.13.6. Serçe Hamamı.....	245
3.2.6.3.2.13.7. Keçeci Hamamı.....	246
3.2.6.3.2.13.8. Şaban Hamamı.....	246
3.2.6.3.2.13.9. Mahmut Paşa Hamamı	246
3.2.6.3.2.13.10. Hasan Baba Hamamı	247
3.2.6.3.2.13.11. Cincıklı Hamamı.....	247
3.2.6.3.2.13.12. Abdalağa Hamamı.....	247
3.2.6.3.2.13.13. Yeraltı Hamamı	248
3.2.6.3.2.14. Çarşılar.....	248
3.2.6.3.2.14.1. Hüseyiniye Çarşıları	249
3.2.6.3.2.14.2. Kazaz (Bedesten) Pazarı	250
3.2.6.3.2.14.3. Sipahi Pazarı	251
3.2.6.3.2.14.4. Kınacı Pazarı.....	252
3.2.6.3.2.14.5. Pamukçu Pazarı.....	252
3.2.6.3.2.14.6. Boyahane	252
3.2.6.3.2.14.7. Kasap Pazarı	252
3.2.6.3.2.15. Çeşmeler	252
3.2.6.3.2.15.1. Hekimdede Çeşmesi.....	253
3.2.6.3.2.15.2. Emencekzâde Çeşmesi.....	253

3.2.6.3.2.15.3. Firuz Bey eşmesi	253
3.2.6.3.2.15.4. Şeyh Saffet eşmesi.....	253
3.2.6.3.2.15.5. Hacıpınar eşmesi.....	254
3.2.6.3.2.15.6. Serap eşmesi	255
3.2.6.3.2.16. Su Kemerı	255
3.2.6.3.2.16.1. Karakoyun (Jünstinyen) Su Kemerı.....	255
3.2.6.3.2.17. Köprüler	256
3.2.6.3.2.17.1. Hızmalı Köprü	256
3.2.6.3.2.17.2. Millet (Ali Saip Bey) Köprüsü	257
3.2.6.3.2.17.3. Samsat Köprüsü.....	258
3.2.6.3.2.17.4. Karaköprü.....	259
3.2.6.3.2.17.5. Hacı Kamil Köprüsü	259
3.2.6.3.2.17.6. Cumhuriyet Köprüsü	259
3.2.6.3.2.17.7. Selim Pınar Köprüsü	260
3.2.6.3.2.18. Tarihi Sokak ve Meydanlar.....	260
3.2.6.3.2.18.1. Zincirli Sokağı.....	260
3.2.6.3.2.18.2. Yorgancı Sokağı.....	261
3.2.6.3.2.18.3. Güllüoğlu Sokağı	261
3.2.6.3.2.18.4. Ellisekiz Meydanı.....	262
3.2.6.3.2.18.5. Yıldız Meydanı.....	263
3.2.6.3.2.18.6. Haşimiye Meydanı	263
3.2.6.3.2.19. Tarihi Hastaneler	264
3.2.6.3.2.19.1. Hamidiye Hastanesi.....	264
3.2.6.3.2.19.2. İsviçre (Sosyal Merkez) Hastanesi	265
3.2.6.3.2.20. Anıtlar	266
3.2.6.3.2.20.1. Mustafa Kemal Paşa Anıt eşmesi	266
3.2.6.3.2.20.2. Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı.....	267
3.2.6.3.2.20.3. Milli Mücadele Şehitleri Anıtı	268
3.2.6.3.2.20.4. Kurtuluş Anıtı.....	268
3.2.6.3.2.21. Müzeler.....	269
3.2.6.3.2.21.1. Şanlıurfa (Arkeolojik ve Etnografya) Müzesi.....	269

3.2.6.3.2.21.2. Kurtuluş Müzesi (Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi Konağı)	271
3.2.6.3.2.21.3. Geleneksel El Sanatları Müzesi	272
3.2.6.3.2.21.4. Yemek Müzesi	274
3.2.6.3.2.21.5. İbrahim Tathses Müzik Müzesi	275
3.2.6.3.2.21.6. Kent Müzesi	276
3.2.6.3.2.21.7. Müslüm Gürses Müzesi.....	277
3.2.6.3.2.21.8. Yeni Şanhurfa Arkeoloji Müzesi ve Esassa Mozaik Müzesi	277
3.2.6.3.2.22. Rekreasyon Alanları	278
3.2.6.3.2.22.1. Gölpınar Mesire Yeri (Atatürk Ormanı)	278
3.2.6.3.2.22.2. Atatürk Barajı - Bozova Rekreasyon Alanı	279
3.2.6.3.2.22.3. Şehitlik Parkı	279
3.2.6.3.2.22.4. Ayn-ı Zeliha Parkı	280
3.2.6.3.2.22.5. Fatih Sultan Mehmet (Kasap Taşı) Parkı	281
3.2.6.3.2.22.6. Tıfındır Tepesi Parkı.....	282
3.2.7. Kültürel Çekicilikler	286
3.2.7.1. Festivaller ve Özel Günler	286
3.2.7.1.1. 11 Nisan Şanhurfa'nın Kurtuluş Şenliği.....	287
3.2.7.1.2. Peygamberler Şehri Şanhurfa Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali	288
3.2.7.1.3. Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları.....	288
3.2.7.1.4. Uluslararası Birecik Kelaynak ve Çevre Festivali	290
3.2.7.1.5. Uluslararası Eyyüb Nebi Sabır Günleri ve Hazreti Eyyüb Peygamber Sabır Ödülü	291
3.2.7.1.6. Siverek Kültür ve Sanat Festivali.....	291
3.2.7.2. Yemek Kültürü	292
3.2.7.3. Yöresel El Sanatları.....	295
3.2.7.3.1. Abacılık	295
3.2.7.3.2. Ağaç Oymacılığı	295
3.2.7.3.3. Bakırcılık	296
3.2.7.3.4. Cülhacılık (Bez Dokumacılığı)	297

3.2.7.3.5. Çulculuk (Semercilik-Palancılık)	297
3.2.7.3.6. Debbaglık	298
3.2.7.3.7. Kazzazlık.....	300
3.2.7.3.8. Keçecilik.....	301
3.2.7.3.9. Kürkçülük.....	301
3.2.7.3.10. Saraçlık	303
3.2.7.3.11. Tarakçılık.....	304
3.2.7.3.12. Taş Süslemeciliği	305
3.2.7.4. Kıyafet.....	307
3.2.7.4.1. Kadın Kıyafeti	307
3.2.7.4.2. Erkek Kıyafeti	309
3.2.7.5. Folklor ve Müzik.....	311
3.2.7.5.1. Halk Oyunları.....	311
3.2.7.5.2. Halk Müziği	313

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞTİRİLEBİLECEK TURİZM TÜRLERİ

4.1. İNANÇ TURİZMİ.....	314
4.2. KÜLTÜR TURİZMİ.....	317
4.3. TERMAL (SAĞLIK) TURİZMİ	320
4.4. KIRSAL TURİZM	322
4.5. KIŞ (KAYAK) TURİZMİ	324
4.5.1. Karacadağ Kayak Merkezi.....	324
4.6. FLORA VE FAUNA TURİZMİ	325
4.6.1. Flora Turizmi.....	325
4.6.2. Fauna Turizmi	328
4.6.2.1. Kuşlar ve Kuşculuk	329
4.6.2.2. Kelaynak Kuşları.....	330
4.6.2.3. Atlar ve Atçılık.....	331
4.6.2.4. Ceylan	333
4.7. GÖL TURİZMİ.....	334
4.8. AV TURİZMİ	340

4.9. ALIŞVERİŞ TURİZMİ	341
4.10. FİLM VE DİZİ TURİZMİ	342
4.11. GURME TURİZMİ	343
4.12. EKO TURİZM	344

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞANLIURFA İLİNDE TURİZM ALTYAPISI

5.1. ULAŞIM VE HABERLEŞME	346
5.1.1. Karayolu	346
5.1.2. Havayolu	347
5.1.3. Demiryolu	349
5.1.4. Haberleşme	349
5.2. SEYAHAT ACENTALARI	349
5.3. KONAKLAMA TESİSLERİ	350
5.4. SAĞLIK	354
5.5. EĞİTİM	355
5.6. BANKACILIK	356
5.7. DİĞER HİZMETLER	356
5.7.1. Tiyatro	356
5.7.2. Sinema	357
5.8. İLİN TURİZM AKTİVİTESİ	357
5.9. İL TURİZMİNİN TALEP AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	363
5.10. İL TURİZMİNİN GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ	366
5.10.1. Şanlıurfa İli Turizminin Güçlü Yönleri	367
5.10.2. Şanlıurfa İli Turizminin Zayıf Yönleri	368
5.10.3. Tehditler	369
5.10.4. Fırsatlar	370
5.11. PLANLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER	371
SONUÇ	382
KAYNAKÇA	384
ÖZGEÇMİŞ	401

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**ŞANLIURFA İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ NİN BELİRLENMESİ VE
PLANLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER**

Mehmet AKBIYIK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

2014, 401 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

Prof. Dr. Saliha KODAY

Prof. Dr. İhsan BULUT

Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN

Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Dünyada ve ülkemizde “Tarih ve Kültür Turizmi” her geçen gün önem kazanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan ve birkaç Peygamberin yaşadığı yer olması sebebiyle Peygamberler Diyarı veya Şehri olarak da bilinen Şanlıurfa ve yöresi, sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal kaynakları bakımından kültür turizmi potansiyeli ile Türkiye’de ve Dünya’da yükselen destinasyonlardan biri konumundadır. Diğer taraftan, tarihi geçmişi 12.000 yıl kadar geçmişe inen ve bu özelliği ile yerleşme ve arkeoloji tarihini değiştiren ve aynı zamanda da dünyanın ilk tapınaklarının yer aldığı Göbeklitepe’ye ev sahipliği yapmaktadır. Bu yönüyle de Şanlıurfa ili, önemli inanç ve kültür zenginliklerine sahip, Dünya’daki önemli yerlerden biridir.

Bu bağlamda, turizm potansiyelinin sürdürülebilir planlama ve koruma-kullanma dengesi dikkate alınarak geliştirilmesi, Şanlıurfa ilinin ekonomik kalkınmasına yeni bir ivme kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, tarih, kültür, Göbeklitepe, turizm, planlama

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**DETERMINATION OF THE TOURISM POTENTIAL OF ŞANLIURFA
PROVINCE AND SUGGESTIONS FOR PLANNING**

Mehmet AKBIYIK

Advisor: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

2014, Page: 401

Jury: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

Prof. Dr. Saliha KODAY

Prof. Dr. İhsan BULUT

Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN

Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

“The Tourism of History and Culture” become crucial in the world and in our country day by day.

Şanlıurfa, located in the Southeast Region of Turkey and also known as “The City of Prophets” – since a few prophets had lived in it, is one of the rising destinations with its cultural tourism potential in terms of possessing historical, cultural and natural resources. On the other hand, Şanlıurfa hosts “Gobeklitepe”, the history of which goes to 12.000 years ago - because of the fact that it has changed the history of archeology, and where the first temples of the world take place. From this aspect, Şanlıurfa is one of the significant places in the world which have important beliefs and cultural values.

In this context, the improvement of tourism potential regarding the balance of sustainable planning and saving-using is to gain acceleration to the economic development of Şanlıurfa.

Key Words: Şanlıurfa, history, culture, Gobeklitepe, tourism, planning

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR-GE	: İç Turizm, Araştırma- Geliştirme
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
Da.	: Dekar
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DLH	: Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
E	: Doğu
ENE	: Doğu Kuzey Doğu
ESE	: Doğu Güney Doğu
EÜAŞ	: Elektrik Üretim Anonim Şirketi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
Ha.	: Hektar
IUCN	: Uluslararası Doğal Kaynakları Koruma Birliği
KKA	: Karacadağ Kalkınma Ajansı
KUDEB	: Koruma Uygulama ve Denetim Büroları
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
M	: Metre
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MTA	: Maden Tetkik Arama
N	: Kuzey
NE	: Kuzeydoğu
NNE	: Kuzey Kuzey Doğu
NNW	: Kuzey Kuzey Batı
NW	: Kuzeybatı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

S	: Güney
SE	: Güneydoğu
SSE	: Güney Güney Doğu
SSW	: Güney Güney Batı
SW	: Güneybatı
SWOT	: Strengths (Üstünlükler), Weaknesses (Zayıflıklar), Opportunities (Fırsatlar).
ŞKTVKK	: Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
ŞURKAV	: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı
TAÇDAM	: Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÇSV	: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
THREATS	: Tehditler
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UAVT	: Ulusal Adres Veri Tabanı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
W	: Batı
WNW	: Batı Kuzey Batı
WSW	: Batı Güney Batı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YHGS	: Yaban Hayatı Geliştirme Sahası

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Yabancı Turist Sayısı Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).....	36
Tablo 1.2. Turizm Gelirleri Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).....	37
Tablo 1.3. Türkiye’de Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (1990-2012).....	39
Tablo 2.1. Şanlıurfa’nın Sıcaklık Değerlerinin Yıl İçindeki Seyri (°C),(1970-2013)....	47
Tablo 2.2. Şanlıurfa’da Aylara Göre Donlu Gün Sayısı (1970-2013).	48
Tablo 2.3. Şanlıurfa’da Ortalama ve En Düşük Nispi Nem Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	49
Tablo 2.4. Şanlıurfa’da Ortalama Bulutluluk, Açık Günler, Bulutlu Günler ve Kapalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	51
Tablo 2.5. Şanlıurfa’nın Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin (mb) Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	53
Tablo 2.6. Şanlıurfa’da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Yıl İçinde Aylara Göre Esme Sayısı ve % Frekansı (1970-2013).	54
Tablo 2.7. Şanlıurfa’da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970–2013).....	56
Tablo 2.8. Şanlıurfa’da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-2013).	57
Tablo 2.9. Şanlıurfa’da Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	58
Tablo 2.10. Şanlıurfa’da Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler Sayısı ile Maksimum Kar Örtüsü Kalınlığının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).	58
Tablo 2.11. Şanlıurfa İlinin Nüfus Seyri (2007-2013).	66
Tablo 2.12. Şanlıurfa İlinde İlçelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Dağılımı (2012). ..	67
Tablo 2.13. Şanlıurfa İlinin Aldığı Göç (2012).	71
Tablo 2.14. Şanlıurfa İlinin Verdiği Göç (2012).	72
Tablo 2.15. Türkiye’de ve Şanlıurfa İlinde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (2013).....	75
Tablo 2.16. Şanlıurfa İlinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus (2013).....	76
Tablo 2.17. Şanlıurfa İlinde Kentsel Nüfusun İlçelere Göre Değişimi (1970-2012). ...	77
Tablo 2.18. Şanlıurfa İlindeki İlçelerin Nüfus Büyüklüklerine Göre Durumu (2012-2013).	78
Tablo 2.19. Türkiye ve Şanlıurfa İlinin Nüfus Yoğunluğu (2007–2013).	80
Tablo 3.1. Şanlıurfa İlinde Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları (2012).....	123
Tablo 4.1. Şanlıurfa İli Sınırları Dâhilindeki Endemik Bitki Türleri	327

Tablo 4.2. Şanlıurfa İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvanlar.	328
Tablo 4.3. Akçakale İlçesi Kara Hudut Kapısı'ndan Yıllara Göre Giriş-Çıkış İstatistikleri (2008-2014).	342
Tablo 5.1. Şanlıurfa GAP Havaalanı'nın 2012-2013 Yıllarındaki Yolcu Sayıları.	348
Tablo 5.2. Şanlıurfa İl'inin Turizm Değerleri (2007-2011).	353
Tablo 5.3. Şanlıurfa İl'indeki Konaklama Tesislerinin Kapasiteleri (2013).	353
Tablo 5.4. Şanlıurfa İl'inde Bulunan Misafirhanelerin Oda ve Yatak Durumu (2013).	354
Tablo 5.5. Kamu ve Özel Hastane Sayıları ile Hastane Yatak Sayıları (2007-2011). .	354
Tablo 5.6. Şanlıurfa İl'indeki Kütüphane, Kitap ve Kitaplardan Yararlananların Sayısı (2010-2012).	356
Tablo 5.7. Şanlıurfa İl'inde Tiyatro Gösterisi ve Seyirci Sayıları (2009-2012).	357
Tablo 5.8. Şanlıurfa İl'inde Sinema Gösterisi, Salon, Koltuk ve Seyirci Sayıları (2011- 2013).	357
Tablo 5.9. Şanlıurfa İline 2009ve 2011 Yıllarında Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı.	359
Tablo 5.10. Şanlıurfa İline Gelen Yerli ve Yabancı Turistlerin Sayısı (2007–2013)...	360
Tablo 5.11. Şanlıurfa'ya Gelen Gezi Turlarının Gezi Güzergâhlarındaki Gezi Noktaları (2012).	362
Tablo 5.12. Şanlıurfa İline Yapılan Gezilerde En Fazla Ziyaret Edilen Yerlerin Ziyaretçi Sayısı (2009 – 2012).	363

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Uluslararası Turizm Hareketleri (2012).....	35
Şekil 1.2. Yabancı Turist Sayısı Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).	36
Şekil 1.3. Turizm Gelirleri Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).....	37
Şekil 2.1. Şanlıurfa'nın Sıcaklık Değerlerinin Yıl İçindeki Seyri (1970-2013).	48
Şekil 2.2. Şanlıurfa'da Aylara Göre Donlu Gün Sayısı (1970-2013).....	49
Şekil 2.3. Şanlıurfa' da Ortalama Nispi Nemve En Düşük Nispi Nemin Aylık Dağılımı (1970-2013).....	50
Şekil 2.4. Şanlıurfa'da Ortalama Bulutluluk, Açık Günler, Bulutlu Günler ve Kapalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	52
Şekil 2.5. Şanlıurfa'nın Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	53
Şekil 2.6. Şanlıurfa'nın Rüzgâr Gücü (1970-2013).....	55
Şekil 2.7. Şanlıurfa'da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	56
Şekil 2.8. Şanlıurfa'da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-2013).....	57
Şekil 2.9. Şanlıurfa'da Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	58
Şekil 2.10. Şanlıurfa'da Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).....	59
Şekil 2.11. Şanlıurfa ve Türkiye'de Yıllara Göre Nüfus Artış Hızı (1935-2011).	65
Şekil 2.12. Şanlıurfa İlinin Nüfus Seyri (2007-2013).....	66
Şekil 2.13. Şanlıurfa İlinde İlçelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Dağılımı (2012).	67
Şekil 2.14. Şanlıurfa İli Göç Hareketi (2012).	73
Şekil 2.15. Şanlıurfa İli Nüfus Piramidi (2013).....	76
Şekil 3.1. Şanlıurfa Şehrinde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler (2013).(http://www.urfakultur.gov.tr)	284
Şekil 3.2. Şanlıurfa İli'nde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler (2013).(http://www.urfakultur.gov.tr).	285
Şekil 5.1. Şanlıurfa İline Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2011)..	359

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Şanlıurfa İlinin Lokasyon Haritası.....	2
Harita 2.1. Şanlıurfa İli ve Çevresinin Fiziki Haritası.	43
Harita 2.2. Şanlıurfa İli ve İlçelerinin Kentsel ve Kırsal Nüfusun Dağılışı Haritası	68
Harita 2.3. Şanlıurfa İlinin Nüfus Yoğunluk Haritası.....	79
Harita 3.1. Şanlıurfa İlindeki Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıklarının İlçelere Göre Dağılışı	124
Harita 3.2. Şanlıurfa İlindeki Tarihi Kiliselerin İlçelere Göre Dağılışı.	143
Harita 3.3. Şanlıurfa İlindeki Tarihi Camilerin İlçelere Göre Yoğunluk Haritası.	149
Harita 3.4 Şanlıurfa İlindeki Tarihi Türbelerin İlçelere Göre Dağılışı.....	180

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1. Karacadağ eteklerinde hayvancılıkla uğraşan göçerlerin geçici bir süreliğine kurmuş oldukları hayvan çadırları.	82
Fotoğraf 2.2. Şanlıurfa’da üretilen isot (biber) ve çeşitleri.	98
Fotoğraf 3.1. Karacadağ Kayak Merkezi hafta sonları daha fazla ilgi görmektedir. ...	101
Fotoğraf 3.2. Çoban Mağaraları’nın, sığınak yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir.	102
Fotoğraf 3.3. Yolbilen mağarasının inzivaya çekilen kişiler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Fotoğrafta mağara alanı görülmektedir.	103
Fotoğraf 3.4. Karaali Kaplıcası’ndan termal turizm ve seracılıkta yararlanılmaktadır.	105
Fotoğraf 3.5. Tektek dağları Milli Parkı içerisinde tarihi öneme sahip yerleşmelerde mevcuttur.	106
Fotoğraf 3.6. Halil-ür Rahman Gölü, şehirde en fazla turist çeken yerlerden biridir. .	107
Fotoğraf 3.7. Ayn-ı Zeliha Gölü, şehirde kutsal sayılan yerlerden bir diğeridir.	108
Fotoğraf 3.8. Halfeti, Birecik Baraj Gölü ile birlikte yoğun bir turistik aktivite kazanmıştır.	109
Fotoğraf 3.9. Birecik Barajı üzerinde turizm faaliyetleri son yıllarda önem kazanmıştır.	110
Fotoğraf 3.10. Savaşan köyünün su yüzeyindeki kısmı.	111
Fotoğraf 3.11. Çekem Mahallesi’nin göl suları dışında kalan kısmında geleneksel taş yapılar turizm açısından önem arz etmektedir.	111
Fotoğraf 3.12. Atatürk Barajı, turizm bakımından önemli bir potansiyele sahiptir (http://www.urfakultur.gov.tr).	112
Fotoğraf 3.13. Hz İbrahim'in doğduğu mağara Şanlıurfa Kalesi’nin kuzeyinde bulunmaktadır.	114
Fotoğraf 3.14. Bazda Mağarası, Harran Han el-Ba'rür yolunun yaklaşık 16. km’inde bulunmaktadır.	115
Fotoğraf 3.15. Ceylanpınar Tarım İşletmesi’nde çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. .	116
Fotoğraf 3.16. Nesli tehlikede olan ceylanlar, Kızılkuyu yaban hayatı geliştirme sahası olarak ayrılan alanda koruma altına alınmıştır.	117

Fotoğraf 3.17. Dünyada nesli tükenmekte olan Kelaynak Kuşlarından Birecik Kelaynak Üretme İstasyonu'nda 2013 yılı itibariyle 155 kuş mevcuttu.....	119
Fotoğraf 3.18. Göbeklitepe, Dünya'nın en eski yerleşim yeri olarak adlandırılmaktadır.	129
Fotoğraf 3.19. Akarçay höyük kazısı alanı su derenin kenarındaki Açarçay tepesüzerinde bulunmaktadır.	130
Fotoğraf 3.20. Haleplibahçe mozaiklerinden birinde Amazonlar avlanırken tasvir edilmiştir.	137
Fotoğraf 3.21. Haleplibahçe Mozaikleri koruma altına alınmıştır.....	138
Fotoğraf 3.22. Deyr Yakub Manastırı, halk arasında Nemrud'un Tahtı veya Cin Değirmeni olarak bilinir.	139
Fotoğraf 3.23. Barşavma Manastırı'nın büyük bölümü tahrip olmuştur (http://www.urfakultur.gov.tr).	140
Fotoğraf 3.24. Çatalat Manastırı'ndan günümüzde geriye kalan unsurlar.....	141
Fotoğraf 3.25. Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi, Hz. İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edilmiştir.	144
Fotoğraf 3.26. Germüş Kilisesi ilk defa ortaçağda şehit yakub kilisesi olarak inşa edildi.....	145
Fotoğraf 3.27. Aziz Nerses Kilisesi'nin 12. yüzyılın sonlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.	146
Fotoğraf 3.28. Akkese (Hanefiş) Kilisesi ve Mağaraları, kayaların oyulması ile inşa edilmiştir.	147
Fotoğraf 3.29. Arabî Camii, Michael Kilisesi yerine inşa edilmiştir.....	150
Fotoğraf 3.30. Behramlar Camisi Gümüşkuşak Mahallesi Bayram Sokaktadır.	151
Fotoğraf 3.31. Dabakhane Camisi'nin Behram Paşa tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.	153
Fotoğraf 3.32. Fırfırlı Camii, Kilise'den camiye dönüştürülmüş eserlerden biridir. ...	154
Fotoğraf 3.33. Hacı Lütfullah Camii, Osmanlı dönemi eserlerden biridir.....	155
Fotoğraf 3.34. Halil-ür Rahman Camii (Döşeme Camii-Makam Camii), Şanlıurfa'ya gelen ziyaretçilerin en fazla görmek istedikleri eserlerden biridir.	156

Fotoğraf 3.35. Hasan Padişah Camii, Balıklıgöl yerleşkesinde bulunmaktadır.....	157
Fotoğraf 3.36. Hüseyin Paşa Camii, şehrin en işlek caddesi üstünde yer alır.	158
Fotoğraf 3.37. Kadioğlu Camii, halk arasında <i>Dipsiz Minare Camii</i> olarak bilinir. ...	159
Fotoğraf 3.38. Mevlevihane Camii, Mevlevi Tekkesi olarak inşa edilmiştir.	160
Fotoğraf 3.39. Mevlid-i Halil Camii ve Külliyesi.....	161
Fotoğraf 3.40. Narinci Camii, dipsiz minareli olarak inşa edilmiştir.	162
Fotoğraf 3.41. Rızvaniye Camii, Halil-ür Rahman Gölü kenarında bulunmaktadır...	164
Fotoğraf 3.42. Peygamber Cami'nin (Circis Camii) iç mekânı.	165
Fotoğraf 3.43. Selahaddin Eyyubi Camii, 1849 yılında katedral olarak inşa edilmiştir.	166
Fotoğraf 3.44. Şeybenderiye Camii, H.1321 inşa edilmiştir.....	167
Fotoğraf 3.45. Ulu Cami'nin avlusundaki minare aynı zamanda şehrin tek saat kulesidir.....	168
Fotoğraf 3.46. Yusuf Paşa Camii, Şanlıurfa'da en çok ziyaret edilen camilerden biridir.....	169
Fotoğraf 3.47. Birecik Ulu Cami'nin içinden bir görüntü.	171
Fotoğraf 3.48. Kırmızı Pınar Camisi ve Minaresi.....	172
Fotoğraf 3.49. Halfeti'de bir bölümü sular altında kalan Merkez Camii.....	173
Fotoğraf 3.50. Günümüze ulaşamamış Harran ilçesindeki Ulu Camii, Anadolu'da ilk anıtsal, ilk revaklı, şadırvanlı ve en zengin taş süsleme eseridir. ..	174
Fotoğraf 3.51. Siverek'deki Ulu Camii, XII. yüzyılda Artukoğulları döneminde inşa edilmiştir.	176
Fotoğraf 3.52. Ulu Camii, Suruç'taki en eski eserlerden biridir.	178
Fotoğraf 3.53. Çift Kubbe, Şanlıurfa Kalesi'nin doğusundaki mezarlıkta bulunmaktadır.	179
Fotoğraf 3.54. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında görev almış alperenlerden biri olan Şeyh Mesud'a ait türbe.	182
Fotoğraf 3.55. Koçalibaba Türbesi, Cumhuriyet devri eserlerindendir.	183
Fotoğraf 3.56. Eyyüp Peygamber Türbesi, sabır taşı ve şifalı su kaynağı.....	185
Fotoğraf 3.57. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi.	189

Fotoğraf 3.58. Şanlıurfa Kalesi Ayn-ı Zeliha ve Halil-ür Rahman göllerinin güneyinde bulunmaktadır. Kalede Roma mimarisine ait iki sütun vardır (http://www.urfakultur.gov.tr).	190
Fotoğraf 3.59. Mahmudoğlu Kulesi, Şanlıurfa şehir surlarının doğu yönünde inşa edilmiştir.	191
Fotoğraf 3.60. Şanlıurfa Harran Kapısı'nın güney cephesi Bizans, kuzey cephesi Eyyübi dönemlerine aittir.	192
Fotoğraf 3.61. Samsat Kapısı, Osmanlı döneminde kuzey yönündeki ulaşımı sağlayan önemli bir giriş noktasıydı.	193
Fotoğraf 3.62. Halfeti'deki Rum Kale, Fırat Nehri'nin doğusunda bir tepe üzerine inşa edilmiştir.	194
Fotoğraf 3.63. Birecik Kalesi, Beyaz Kale olarakta adlandırılmaktadır.	195
Fotoğraf 3.64. Çimdin Kalesi'nin Eyyübiler zamanında savunma ve konaklama amaçlı olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir.	196
Fotoğraf 3.65. Harran Kalesi restore edilmektedir.	197
Fotoğraf 3.66. Harran İç Kalesi, şehrin güneydoğusundadır.	198
Fotoğraf 3.67. Siverek Kalesi, Roma-Bizans dönemi eserlerindendir.	200
Fotoğraf 3.68. Gümrük Hanı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yetmiş Han olarak geçmektedir.	203
Fotoğraf 3.69. Millet Hanı Osmanlı döneminde Şanlıurfa'da inşa edilen ilk anıtsal yapı özelliği taşımaktadır.	206
Fotoğraf 3.70. Han, 1903 yılında Siverek Belediye Reisi olan Cudipaşa tarafından yaptırılmıştır.	209
Fotoğraf 3.71. Gümrük Hanı, 18. yüzyıl Osmanlı eserlerindendir.	210
Fotoğraf 3.72. Çarmelik Kervansarayı, Selçuklular döneminde inşa edilmiştir.	211
Fotoğraf 3.73. Han El-Ba'rur Kervansarayı, Eyyubiler dönemi eserlerindendir.	212
Fotoğraf 3.74. Gologoç Harabeleri'nin Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Şanlıurfa'da izdivaya çekilen keşişler için inşa edildiği tahmin edilmektedir.	214
Fotoğraf 3.75. Şuayb Şehir Harabeleri.	215
Fotoğraf 3.76. Soğmatar Şehri Harabeleri, Yağmurlu köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır (http://www.urfakultur.gov.tr).	218

Fotoğraf 3.77. Telia Martyrionu (Oktagonal Roma) Tapınağı, Bizans dönemi Hristiyan yapılarını Şanlıurfa yöresindeki en büyük yapılarından biridir.....	219
Fotoğraf 3.78. Büyük Sanem Mağara Köyü Manastırı, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir keşiş merkeziydi.	220
Fotoğraf 3.79. Kızlar Sarayı (Kasr'ül Benat), IV. yüzyılda inşa edilmiş olup erken Hristiyanlık döneminin önemli eserlerinden biridir.	221
Fotoğraf 3.80. Yolbilen Köyü (Heftemal) Mozaikli Roma Mezarı'nın tabanında çeşitli av hayvanları ve bitki motifleri bulunmaktadır.	222
Fotoğraf 3.81. Geleneksel Şanlıurfa Evleri plan ve iç donanımları ile adeta bir saray güzelliğindedir.	223
Fotoğraf 3.82. Abdülkadir Hakkâri Evi, geleneksel Urfa evlerinin en güzel örneklerinden biridir.	226
Fotoğraf 3.83. Akçarlar Evi(Harran Üniversitesi Kültür Evi), 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir.	227
Fotoğraf 3.84. Hacı Hafızlar Evi, günümüzde Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır (http://www.urfakultur.gov.tr).	228
Fotoğraf 3.85. Sahapzade Bakır Evi, TBMM tarafından restore edilmiştir.....	230
Fotoğraf 3.86. Mehmet Bağmancı Evi, Şükran'ın kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.	231
Fotoğraf 3.87. Malatyalı Halil Evi, ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.	233
Fotoğraf 3.88. Yusufoglu Evi Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilerek turistik amaçlı lokanta olarak hizmete açılmıştır.	234
Fotoğraf 3.89. Vilayet Konukevi, 20. yüzyılın ilk yıllarında inşa edilmiştir.....	235
Fotoğraf 3.90. Manici Konukevi, harem bölümlü geleneksel Urfa evlerinin örneklerinden biridir.	236
Fotoğraf 3.91. Yıldız Sarayı Konuk Evinin Avlusu.....	237
Fotoğraf 3.92. Kurtuluş Konağı, 2009 yılında restore edilerek kurtuluş müzesi olarak hizmete açılmıştır.	238
Fotoğraf 3.93. Terziler Evi, düzgün kesilmiş bazalt taşlardan iki katlı olarak inşa edilmiştir.	241

Fotoğraf 3.94. Hükümet Konağı, günümüzde ise ilçe kütüphanesi olarak hizmete sunulmuştur (http://www.urfakultur.gov.tr).....	242
Fotoğraf 3.95. İbrahim Paşa Konağı, 19. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir.....	243
Fotoğraf 3.96. Klasik Osmanlı hamamlarından olan Cincıklı Hamamı, restore edilmiş olup kültür sitesi olarak hizmete açılmıştır.	247
Fotoğraf 3.97. Hüseyiniye Çarşısı; Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında bulunur.	249
Fotoğraf 3.98. Kazzaz Pazarı; kuzey, güney, doğu ve batı yönlerindeki kapılarıyla diğer pazarlara bağlanmaktadır.	250
Fotoğraf 3.99. Sipahi Pazarı, yüzyıllardır ahilik geleneği olan çarşı duasıyla açılan Anadolu'nun tek çarşısı olma özelliğine sahiptir.....	251
Fotoğraf 3.100. Şeyh Saffet Çeşmesi günümüzde de kullanılmaktadır.	254
Fotoğraf 3.101. Hacıpınar Çeşmesi, şehirdeki Cumhuriyet dönemieserlerindendir...	255
Fotoğraf 3.102. Karakoyun Su (Jünstinyen) Kemer, Kehriz Suyu'nun şehre akıtılması amacıyla 525 yılında yaptırılmıştır.	256
Fotoğraf 3.103. Hızmalı Köprü, Karakoyun hükümdarının kızı Sakine Sultan tarafından yaptırılmıştır.....	257
Fotoğraf 3.104. Millet (Ali Saip Bey) Köprüsü, Karakoyun Deresi üzerine inşa edilmiştir.	258
Fotoğraf 3.105. Güllüoğlu Sokağı'nın en güzel yeri, parke taş döşemeli orta kesimidir.....	262
Fotoğraf 3.106. Ellisekiz Meydanı çevresindeki tarihi eserler ile çok önemli bir özellik kazanmıştır.	263
Fotoğraf 3.107. Haşimiye Meydanı, tarihi çarşıların bulunduğu alandadır.	264
Fotoğraf 3.108. Hamidiye Hastanesi, günümüzde Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olarak hizmet vermektedir.....	265
Fotoğraf 3.109. Mustafa Kemal Paşa (Yol Gösteren) Anıt Çeşmesi, Şanlıurfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa adına yaptırılmıştır.....	267
Fotoğraf 3.110. Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde şehit düşen askerlerimizin hatırasına yaptırılmıştır.	268
Fotoğraf 3.111. Şanlıurfa Müzesi, 1969 yılından beri hizmet vermektedir.	271

Fotoğraf 3.112. Mahmut Nedim Konağı, restore edilerek 2009 yılında Kurtuluş Müzesi olarak hizmete açılmıştır.	272
Fotoğraf 3.113. Geleneksel El Sanatları Müzesi'nde, yöreye ait el emeği ürünler sergilenmektedir.	273
Fotoğraf 3.114. Şanlıurfa'daki müzelerden bir diğeri de Yemek Müzesi'dir.	275
Fotoğraf 3.115. İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi, şehirde en fazla ziyaret edilen müzeler arasındadır.	276
Fotoğraf 3.116. Müslüm Gürses Müzesi'nde özel eşyaları sergilenmektedir.	277
Fotoğraf 3.117. Gülpınar Mesire Yeri, yöre halkı tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır.	278
Fotoğraf 3.118. Atatürk Barajı - Bozova Rekreasyon alanı çoğunlukla Bozova ve Şanlıurfa'dan gelen ziyaretçiler tarafından kullanılmaktadır.	279
Fotoğraf 3.119. Şehitlik Parkı özellikle yaz aylarında Şanlıurluların rağbet ettiği yerlerarasındadır.	280
Fotoğraf 3.120. Ayn-ı Zeliha Parkı, Balıklıgöl ile birlikte Şanlıurfa'ya gelen ziyaretçilerin en uğrak yerleri arasındadır.	281
Fotoğraf 3.121. Fatih Sultan Mehmet (Kasap taşı) Parkı, Şanlıurfa'nın en geniş alana sahip parklarından.	282
Fotoğraf 3.122. Tıfındır Tepesi Parkı, şehirdeki tarihi öneme sahip yerler arasındadır.	283
Fotoğraf 3.123. 11 Nisan, Şanlıurfa'nın Kurtuluş Şenliği Günü olarak kutlanmaktadır.	288
Fotoğraf 3.124. Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları hoşgörü, sevgi, inanç gibi ulvi değerlerin öne çıktığı günlerdir.	289
Fotoğraf 3.125. Uluslararası Birecik Kelaynak ve Çevre Festivali, ilçe ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır.	290
Fotoğraf 3.126. Uluslararası Eyyüp Nebi Sabır Günleri ve Hazreti Eyüp Peygamber Sabır Ödülü Törenleri'ne çok sayıda insan katılmaktadır.	291
Fotoğraf 3.127. Siverek Kültür ve Sanat Festivali, her yıl haziran ayında yapılmaktadır.	292
Fotoğraf 3.128. Şanlıurfa mutfağını müstesna konuma getiren, tarihsel ve kültürel birikimidir.	293

Fotoğraf 3.129. Ciğer Kebabı, Şanlıurfa yöresi yemek kültüründe önemli bir yere sahiptir.....	294
Fotoğraf 3.130. Ahşap üzerine işlemler yapan neccar ustaları sayısı son yıllarda oldukça azalmıştır.	296
Fotoğraf 3.131. Bakırcılık, Şanlıurfa'daki önemli geleneksel el sanatlarından biridir.....	297
Fotoğraf 3.132. Culculuk, Şanlıurfa'da koybolmaya yüz tutmuş el sanatlarından biridir.....	298
Fotoğraf 3.133. Debbağ sanatını icra eden ustaların sayısı, son yıllarda bu faaliyetin fabrikasyona dönmesiyle çok azalmıştır.	299
Fotoğraf 3.134. Şanlıurfa'da günümüz itibariyle kazzazlık, birkaç usta tarafından sürdürülmektedir.	300
Fotoğraf 3.135. Keçecilik, Şanlıurfa'da halen sürdürülen geleneksel el sanatlarından bir diğeridir.	301
Fotoğraf 3.136. Kürkçülük, Şanlıurfa'da devam ettirilen el sanatlarındanıdır.	302
Fotoğraf 3.137. Şanlıurfa'da geleneksel el sanatlarından bir diğeri olan saraçlık, azda olsa sürdürülmektedir.	304
Fotoğraf 3.138. Tarakçılık, son yıllarda ortadan kalkmaya yüz tutan el sanatlarındanıdır (http://www.urfakultur.gov.tr).....	305
Fotoğraf 3.139. Şanlıurfa yöresinde taş süsleme işi, halen üzerinde önemle durulan el sanatlarından biridir.	306
Fotoğraf 3.140. Şanlıurfa'da geleneksel bayan kıyafeti.	308
Fotoğraf 3.141. Şanlıurfa da geleneksel erkek kıyafeti.	310
Fotoğraf 3.142. Geleneksel Halkoyunları Şanlıurfa kültüründe önemli bir yere sahiptir.....	312
Fotoğraf 4.1. Sıra Geceleri'nde çiğköfte ziyaretçilerin vazgeçilmezleri arasındadır. .	319
Fotoğraf 4.2. Karaali Kaplıca Tesislerine ziyaretçiler yoğun olarak çevre illerden gelmektedir.	321
Fotoğraf 4.3. Karacadağ Kayak Merkezi, ilde kış turizm geliştirilebileceği yegane sahadır.....	324
Fotoğraf 4.4. Şanlıurfa'ya özgü olan onlarca endemik bitki türünden bazıları.	326

Fotoğraf 4.5. Şanlıurfa'daki evlerin damlarında güvercin beslemek oldukça yaygındır.....	329
Fotoğraf 4.6. Kelaynak Kuşları Türkiye'de sadece Birecik'te yaşamaktadır.	330
Fotoğraf 4.7. Türkiye'deki Arap atlarının 1/3'ü Şanlıurfa İl'inde bulunmaktadır.....	332
Fotoğraf 4.8. Şanlıurfa Ceylanpınar Üretim Çiftliği'nde yetiştirilen ceylanlar, doğal ortama bırakılmaktadır.	333
Fotoğraf 4.9. Halfeti'de son yıllarda tekne turları yoğun ilgi görmektedir.....	334
Fotoğraf 4.10. Rum Kale ve Savaşan köyü, Halfeti'deki tekne turlarının yoğun olarak yapıldığı yerlerdir.....	335
Fotoğraf 4.11. Savaşan köyünün bir bölümü baraj suları altında kalmıştır.	335
Fotoğraf 4.12. Halfeti çevresi, doğal güzellikleri ile de dikkat çekmektedir.....	336
Fotoğraf 4.13. Halfeti'de Baraj Gölü üzerinde su sporları yapılmaktadır.	337
Fotoğraf 4.14. Birecik ilçesinde de su sporları yapılmaktadır.	338
Fotoğraf 4.15. Atatürk Barajı'nda, uluslararası su sporları şölenleri yapılmaktadır....	339
Fotoğraf 4.16. Şanlıurfa'da yaşayan dağ kekliği (http://www.urfakultur.gov.tr).	341
Fotoğraf 4.17. Şanlıurfa ilinde son çekilen filmin afişi, rol alan sanatçıların yanı sıra Halfeti'nin görüntüsü ile oluşturulmuştur.	343
Fotoğraf 4.18. Şanlıurfa yöresi, yemek kültürü açısından oldukça zengindir.	344
Fotoğraf 4.19. Dünyaca ünlü Harran Kümbet evlerinin inşasında büyük oranda toprak kullanılmaktadır.	345
Fotoğraf 5.1. GAP Havaalanı, Türkiye'nin önemli kargo hava limanı özelliğine sahiptir (http://www.urfakultur.gov.tr).....	348
Fotoğraf 5.2. Akçakale tren istasyonu (http://www.panoramio.com).....	349
Fotoğraf 5.3. Şanlıurfa'da Tarihsel Dokuya Özgü Yapılmış Konaklama Tesisi.	352

ÖNSÖZ

Günümüzde turizm, birçok ülkede ve bölgede ekonomik kalkınmanın, gelişmenin ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması için en önemli kaynaklardan biridir. Büyük ölçüde hizmet sektörüne dayalı olan turizm, işsizliğin yoğun olarak bulunduğu ülke ve bölgeler için büyük önem taşır. Dünya'daki birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de bölgelerarası gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bu bağlamda, Şanlıurfa'nın gelişmişlik farkının azaltılması ve ekonomik kalkınmasının sağlanmasına etki edecek sektörlerden biri de turizmdir.

Şanlıurfa, 12.000 yıllık tarihi geçmişi ile doğu ve batının buluşma noktalarından en önemlisi ve de en hareketlisi olmuştur. Aynı zamanda kültür - medeniyetlerin Dünya'ya yayıldığı bölge olarak kabul edilen ve “*Bereketli Hilal*” olarak adlandırılan Mezopotamya topraklarında bulunması nedeniyle, medeniyetlerin de beşiğidir. Yerleşme ve Arkeoloji tarihini değiştiren “Göbeklitepe” Dünya'nın ilk tapınağı olarak kayıtlara geçmiştir. Şanlıurfa, üç semavi dinin atası olarak bilinen Hz İbrahim'in doğduğu, Hz Eyyub'un çile çektiği, Hristiyanlığın ilk kabul edildiği ve Hz İsa'nın mendilini göndererek kutsadığı, Hz Şaubyb, Hz Elyasa, Hz Lut, Hz Adem'in yaşadığı bilinen Peygamberler Şehri'dir.

Şuayb, Soğmatar, Harran antik şehirleri, geleneksel evleri, sokakları, meydanları, çarşıları, hanları, camileri, türbeleri, hamamları, çeşmeleri, diğer tarihi ve kültürel zenginlikleri ile Türkiye'nin en önde gelen turizm potansiyeline sahip illerinden biridir.

Şanlıurfa'nın tarihi, kültürel ve doğal kaynaklarının sürdürülebilir turizm için planlı bir şekilde geliştirilmesi ve koruma- kullanma dengesinin sağlanması çok önemlidir. Çünkü bu tarihi, kültürel ve doğal kaynaklar dünya mirasıdır.

Bu çalışmada konu seçiminde, fikir yapısının belirlenmesi ve araştırmanın her aşamasında fikir, görüş, öneri ve eleştirilerinden yararlandığım başta doktora hocam Prof. Dr. Mehmet ZAMAN'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca bana her konuda destek olan hocalarım Prof. Dr. İhsan BULUT'a, Prof. Dr. Saliha KODAY'a, Prof. Dr. Kenan ARINÇ'a, Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN'e, Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK'e,

Doç. Dr. İbrahim KOPAR'a ve yetişmemde emekleri olan şu anda ülkemizin çeşitli üniversitelerinde görev yapan diğer hocalarıma da şükranlarımı sunarım.

Çalışmanın her aşamasında destek ve yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Zeki KODAY'a ve Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ'ye, Arş. Gör. Çağlar ÇAKIR'a da teşekkür ederim. Bunlara ilave olarak sayfa düzeni yapan Adem DARTAL'a, Harran Üniversitesi Coğrafya Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Tuncer DEMİR'e, Doç. Dr. Necmettin ELMASTAŞ'a, Doç. Dr. Sedat BENEK'e, Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir GÜZEL'e, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Said ŞAHİNALP'a, Yrd. Doç. Dr. Veysi GÜNAL'a, Yrd. Doç. Dr. A.Serdar AYTAÇ'a ve Arş. Gör. Mehmet ÖZCANLI ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak her zaman olduğu gibi çalışmalarında bana fedakârca ve sabırla destek veren eşim Mine AKBIYIK'a ve çocuklarım Buket, Beyza, Bahar, Muhammed Burak, Berat'a sevgilerimi sunuyorum.

Hiç kuşkusuz bu çalışmada bazı eksikliklerin bulunması muhtemeldir. Bunların doğal karşılanacağı beklentim yanında, bu konuda yapılacak yeni çalışmalara basamak olmasını umduğum bu çalışmanın konu ile ilgilenenlere fayda sağlayacağına inancım tamdır.

Umulan ve beklenen katkıları sağlaması dileklerimle.

Erzurum 2014

Mehmet AKBIYIK

GİRİŞ

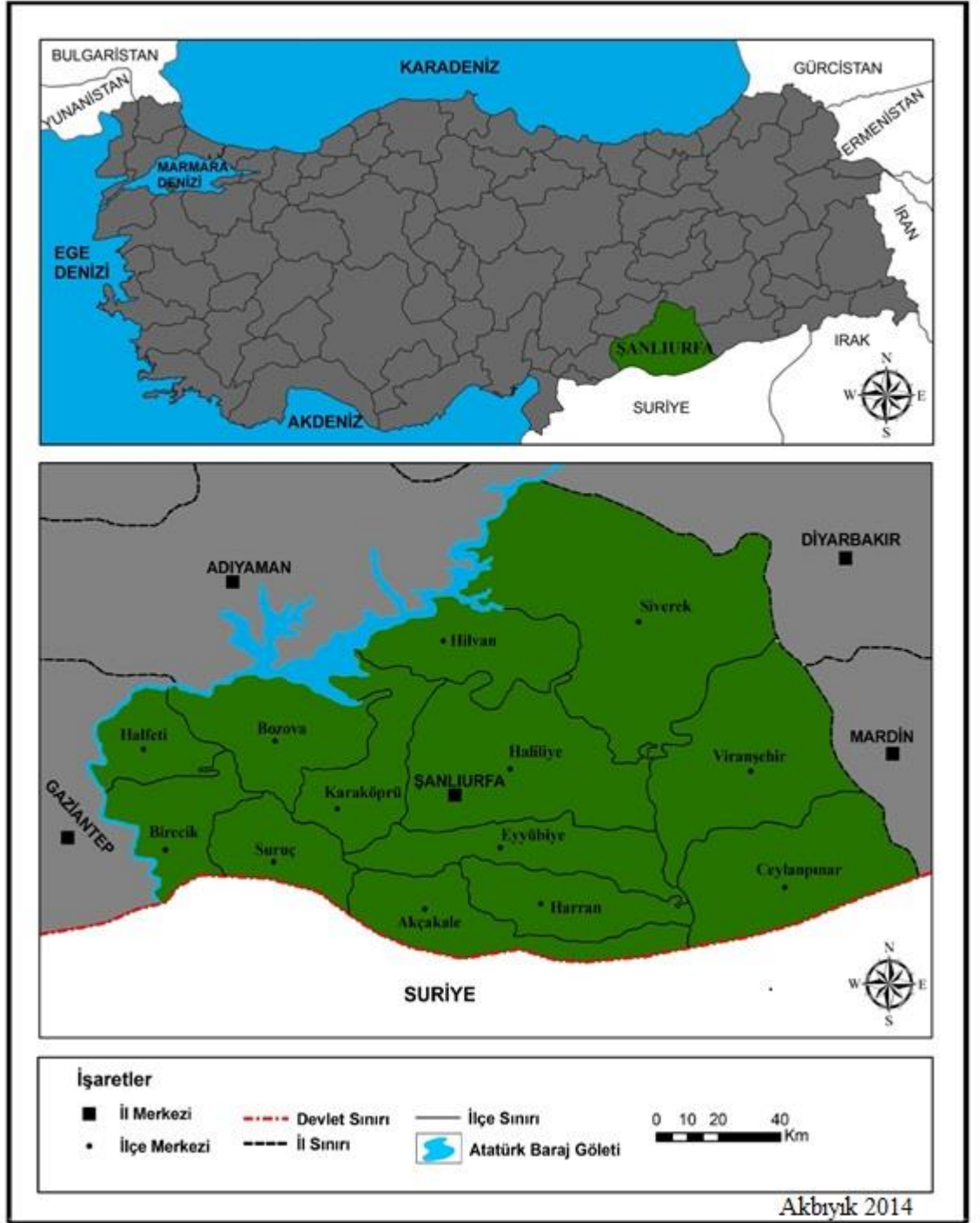
I. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Şanlıurfa ili, 37° 49'12"- 40° 10' 00" doğu meridyeni ile 36° 41' 28"- 37° 57' 50" kuzey paralelleri arasında yer alır. İlin en doğu ucu Ceylanpınar'ın doğusunda yer alan Aşağı Hümera Köyü'nde (37° 49' 12"), en batıdaki ucu ise Halfeti İlçesi (40° 10' 00") sınırları içerisinde. Bu da, 9 dakika 20 saniyelik bir zaman farkı anlamına gelmektedir. En kuzey ucu Siverek ilçesi Bucak nahiyesi kuzeyindeki Çatalpınar köyü, (37° 57' 50") en güney ucu (36° 41' 28") ise Akçakale ilçesinin güneyidir. Kuzey ve güney uçları arasındaki mesafe 130 km'dir.

Şanlıurfa ili doğudan Mardin, batıdan Gaziantep, kuzey ve kuzeybatıdan Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğudan Diyarbakır illeri ile sınırlandırılmıştır (Harita1). Güneyden ise 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşması, 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması ve 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile çizilmiş bulunan Suriye sınırı ile çevrelenmiştir. Bu sınırın belirlenmesinde Cumhuriyetten önce Almanlara yaptırılan İstanbul- Bağdat demir yolu güzergâhı temel alınmıştır.

Şanlıurfa, coğrafi konumu nedeniyle üzerinde tarih boyunca birçok devlet ve beyliğin hüküm sürdüğü, değişik kültürlerin geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. İlk ve ortaçağ da eski uygarlık merkezlerinden olan Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasındaki bazı yollar Şanlıurfa üzerinden geçmektedir. Şanlıurfa doğuyu batıya bağlayan birçok tarihi, ticari ve askeri yolların üzerinde yer almış olması nedeniyle geçmişte de önemli yerleşme alanlarından biri durumunda olmuştur. Günümüzde de Şanlıurfa, Dünya'nın ve Türkiye'nin en önemli bölgesel kalkınma projelerinden biri olan GAP'ın (Güneydoğu Anadolu Projesi) merkezidir.

Kurtuluş Savaşı'nda işgale karşı gösterdikleri kahramanlıkları dolayısıyla Urfa'ya TBMM tarafından 12 Haziran 1984 tarihinde "Şanlı" unvanı verilmesi teklifi kabul edilmiş, 22 Haziran 1984 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe giren "3020 sayılı Kanun ile Urfa adı "**Şanlıurfa**" olarak değiştirilmiştir. Bu nedenle tezde bu tarihten önceki olaylar için Urfa, sonrasında ise Şanlıurfa ismi kullanılmıştır.

Harita 1.Şanlıurfa İlinin Lokasyon Haritası

Şanlıurfa ili Güneydoğu Torosların orta kısmının güney etekleri üzerindedir. İlin kuzeyinde yer alan dağlar ve yüksek tepeler genellikle güneye doğru gittikçe alçalır. Büyük ovalar ilin güneyinde yer almaktadır. Şanlıurfa’da sıra tepeler oldukça yaygın

olup, bunların arasında batıdan doğuya doğru sıralanan Suruç, Harran ve Viranşehir ovaları bulunmaktadır.

Batıya doğru kenarları fazla uzanmış bir altıgene benzeyen ilin yüz ölçümü 18.584 km²'dir. Bu, Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık % 3 üne eş değerdir. Şanlıurfa bu yüzölçümü ile Türkiye'nin 7. büyük ilidir. İlin nüfusu 2012 yılında 1.762.000 iken 2013'te ise 1. 801.980 yükselmiştir. Şanlıurfa ili morfolojik bakımdan çok sade bir görünüm arz etmekte olup, ana yer şekillerinden dağ, plato ve ovaları içine almaktadır. Coğrafi anlamda dağ diyebileceğimiz tek kütle Karacadağ (1938 m) volkanik kütlesidir.

İlin idari statüsü, TBMM'nin 12.11.2012 tarihinde çıkardığı, on üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair 6360 nolu kanunla, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve Şanlıurfa Belediyesi, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ne dönüştürülmüştür. Bu kanunla üç yeni (Karaköprü, Haliliye, Eyyübiye) ilçe kurulmuştur. Yeni kurulan ilçeler ile birlikte sayı 13'e (Bozova, Halfeti, Suruç, Haliliye, Akçakale, Ceylanpınar, Hilvan, Viranşehir, Eyyübiye, Birecik, Harran, Siverek, Karaköprü) yükselmiştir. Büyükşehir statüsü, 30 Mart 2014 tarihinden itibaren geçerlilik kazanmıştır.

II. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bilimdeki teknolojik gelişmeler, eğitimli insanların çoğalması, hayat standardındaki iyileşmeler, ulaşım sistemlerindeki gelişmeler, kitle ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ve gelişmesi, iletişimin hızlı ve çeşitli olması, iş hayatından arta kalan zamanların artması, farklı kültürleri ve insanları tanıma arzusu, kent hayatının getirdiği stres ve bunun oluşturduğu psikolojik ve fizyolojik sıkıntılar gibi etkenler insanları seyahate ve dolayısı ile turizme, diğer bir ifade ile kendilerini yenileme ve farklı çevrelerde dinlenme, eğlenme isteğine yöneltmiştir. Bugünkü anlamda turizm olarak adlandırdığımız faaliyetin oluşmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu turizm faaliyeti yıllarca kitle turizmi şeklinde deniz, güneş, kum üçlüsüne bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ancak özellikle son yıllarda turizm faaliyetleri değişmeye başlamış ve alternatif turizm aktiviteleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında özellikle eski uygarlıkları tanıma isteği ve geçmişe tanıklık yapmak, farklı doğal güzellikleri görmek, farklı kültürleri tanımak ve

bir şekilde onlarla etkileşimde bulunmak gibi yaklaşımlardır (Alaeddinoğlu, 2006:9). Ülkemizde iç kesimlerde deniz-kum-güneş gibi kitle turizm bölgelerinden uzakta kalmış olan, Şanlıurfa'nın doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerinin değerlendirilmesi turizm açısından bir fırsat olmuştur. Bu fırsatın doğru kullanılması ve ekonomik-sosyal kazanımlar elde edilmesi için turizm potansiyelinin belirlenmesine ve bu potansiyelin planlı bir yaklaşımla kullanılmasına bağlıdır. Bu gerekçelerle yapmış olduğumuz bu çalışmadaki temel amacımız; doğal coğrafi özellikleri, 12.000 yıllık bir geçmişe sahip tarihi, kültürel zenginlikleri, ekonomik kaynakları, sosyal yapısı ve daha birçok özelliği ile kendine özgü bir yapıya sahip Şanlıurfa'nın, kendi kaderine terk edilmiş, hatta birçok yerde yok olmaya yüz tutmuş değerlerine dikkat çekmek ve böylece bunların turizmin hizmetine sunulmasına katkı sağlamaktır. Ancak bu kazanımların yapılabilmesi için Şanlıurfa'da hangi turizm çeşitlerinin ne ölçüde geliştirileceği, hangi turist tiplerine ve hangi pazarlara yönlendirileceği, var olan kaynakların nasıl geliştirileceği, olumlu, olumsuz etkilerinin neler olacağı, koruma-kullanma dengesinin nasıl sağlanacağı başka bir ifadeyle turizmin Şanlıurfa'yı nasıl ve ne boyutta etkileyeceğine ilişkin soruların sorgulanması gerekmektedir. Ancak bu sorgulamanın yapılması için öncelikle ilin turizm potansiyelinin belirlenmesi zorunludur. Bizde bu amaç çerçevesinde öncelikle Şanlıurfa'nın turizm potansiyelini belirlemeye çalıştık. Bu potansiyelin yukarıdaki amaçlar çerçevesinde nasıl kullanılabilir olduklarına ilişkin planlı gelişmeyi yönlendirici öneriler getirmeye çalıştık.

Neticede araştırma sahamız olan, Şanlıurfa ilinde turizm yeterince gelişmemiştir. Bu bağlamda, turizm için çok önemli olan doğal, tarihi ve kültürel değerlerinin ortaya konulması ve bunların ilgili çevrelerce tanınması amaçlanmıştır. Ayrıca bunların ilin ekonomik gelişmesine katkı yapması yanında istihdam yaratması, üretilen mal ve hizmetin kalitesinin arttırılması ve çevre bilincinin oluşması da diğer hedeflerdir.

Araştırma konusu olan “*Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler*” isimli çalışma için, öncelikle saha ve konuyla ilgili kaynakların incelenmesi ve derlenmesi yapılmıştır. Bu kapsamda konunun genişliği ve çok boyutluluğundan dolayı birçok bilimi ilgilendiren turizm, yerli ve yabancı düzeyde çeşitli makale, bildiri, kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri araştırılmış ve ilgili kısımlar derlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada yer alacak haritaların çizimi için, Harita Genel Komutanlığı (1/100.000 ölçekli topografya haritası) ve İl Özel İdaresinden temel

haritalar alınmıştır. Bu haritalar coğrafi bilgi sistemleri tabanlı bir yazılım programı ile amaca uygun olarak yeniden çizilerek düzenlenmiştir. Bu temel haritalardan üretilen Şanlıurfa ili ve yakın çevresinin fiziki ve idari haritası, temel morfolojik birimler haritası oluşturulmuştur. Ayrıca bu haritaların anlamlı olması için istatistik verilerle desteklenmesi gerekmektedir. Ancak bu noktada alana ilişkin tam ve doğru veri elde etmek büyük bir oranda gerçekleştirilmişse de zaman zaman sıkıntılarla (verilerin hassas ve periyodik olmayışı, özellikle Şanlıurfa'ya yönelik paket turlar, konaklama istatistikleri ve turizmin Şanlıurfa ekonomisine katkısı gibi) karşılaşmıştır. Bununla birlikte araştırmada kullanılan istatistikî veriler iki aşamada elde edilmeye çalışılmıştır. İlk aşamada konumuzla ilgili olması bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı, DİE, DPT, TÜİK, İçişleri Bakanlığı, gibi merkezî kurum ve kuruluşlardan temin edilen bilgiler, ikinci aşamasını ise araştırma sahasında bizzat tarafımızdan elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bu verilerin elde edildiği kurum ve kuruluşlar ise, Şanlıurfa Turizm İl Müdürlüğü, Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Belediyesi, İl Sağlık Müdürlüğü, Harran Üniversitesi, İl Emniyet Müdürlüğü, Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası vb. şeklindedir.

Bütün bu gözlem ve bulgular ışığında tez hocam Prof. Dr. Mehmet ZAMAN'la bir değerlendirme yapılmış ve alana ilişkin yapılmış harita ve araştırma bulguları gözden geçirilmiştir. Ayrıca değerli hocalarım Prof. Dr. İhsan BULUT, Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, Doç. Dr. İbrahim KOPAR ile yeniden ve daha kapsamlı arazi etütleri yapılmıştır. Bu araştırma gezisi ile araştırma sahasına ilişkin mevcut problemler çözüme kavuşturulmuştur. Bütün bu çözümlemeler ışığında araştırma sahasına ilişkin verilerin toplanması ve işlenmesi sonucu elde edilen bulgular eşliğinde (Tablo ve haritaların da yardımıyla) Şanlıurfa ilinin turizm potansiyelinin belirlenmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırma sahasının genel turizm özellikleri, turizm arzı (ulaşım, konaklama, çekicilikler vb.), talebi, rekabeti, pazar eğilimleri ve diğer bütün faktörler mevcut durum analizine tabii tutulmuştur. Analizler sonucunda Şanlıurfa ili için turizmin ne ifade ettiği, ildeki turizmin güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğu, turizm altyapısının yeterli olup olmadığı gibi, mevcut turizm koşulları değerlendirilmiştir. Araştırmamız beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, turizm kavramının tanımlanması ve kuramsal çerçevesinin belirlenebilmesi için öncelikle. turizm ve turizm coğrafyasına ilişkin kavramlar ve tanımlar, turizmin etkileri, organizasyon ve planlama ölçeğinde Şanlıurfa ilinin turizm

planlaması ile Dünya’da ve Türkiye’de turizm konuları değişik bilim insanlarının yaklaşımıyla açıklığa kavuşturulmuştur.

İkinci bölümde, coğrafi ortam – turizm ilişkisi ele alınmıştır. Bu konu, doğal çevre şartları – turizm ilişkisi ve beşeri çevre şartları – turizm ilişkisi olmak üzere iki şekilde incelenmiştir. Bunlar da alt başlıklara ayrılarak ilin fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri ortaya konularak turizmle ilişkileri, yani ilin coğrafi şartlarının turizm üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Neticede de, bu temel etmenlerin turizmi ne ölçüde destekledikleri ve etkilediklerine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur.

Üçüncü bölümde doğal ve beşeri turizm çekicilikleri ele alınmıştır. Çünkü bir yerde turizmin gelişebilmesi için her şeyden önce temel turizm çekicilikleri ihtiyaç vardır. Bu nedenle bu bölümde turizmin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz olarak kabul edilen çekicilikler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ilin çekicilikleri; doğal ve beşeri olarak olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Beşeri çekicilikler içerisinde ise tarihi, dinsel ve kültüre olanlara daha fazla önem verilmiştir. Bu bölümdeki temel amaç hem çekicilikleri kısaca tanıtmak hem de bunların planlı bir yaklaşımla nasıl kullanılacaklarına ortaya koymak olmuştur.

Dördüncü bölümde ilin turizm potansiyeli dikkate alınarak gerçekleştirilebilecek turizm çeşitleri ele alınmıştır. Bunda da temel amaç, ili turizmini çeşitlendirmek, geliştirmek ve alternatif turizm olanaklarını ortaya koymak olmuştur.

Beşinci bölümde ise ilin turizm altyapısı, sorunları ve çözüm önerileri belirlenmiştir. Beşinci bölüm en hassas ve üzerinde en çok durulması gereken bölümdür. Çünkü bir destinasyonda birçok çekicilik aynı anda olabilir ve belki de Dünya üzerinde eşine rastlanmayan bir (doğal, tarihi vb.) güzelliğe de sahip olabilir, ancak önemli olan nokta şu ki, bu çekiciliklerin talep alması için turist kabul eden bölgenin (destinasyonun) ne kadar çaba sarf ettiği ve kaynaklarını o noktada ne kadar kullandığıdır. Dolayısıyla turizmin başlaması için her ne kadar çekicilikler temel koşul iseler de bölgede turizmin gelişmesini ve sürdürülebilir olmasını sağlayan temel unsurlar, turizm altyapısı, yöre halkının turizme ve turiste bakışı, tanıtım ve pazarlama gibi konulardır. Bu nedenle bu bölümde ulaşım, tesisler, personel ve iletişim gibi turizm altyapısı, tanıtım ve pazarlama, turist sayıları ve özellikleri gibi konular bu perspektifte irdelenmekte ve mevcut durum tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu tespit sonucu ortaya

çıkan durumun (konaklama işletmelerinin durumu, ulaşım ve diğer hizmetler) ne olduğu ve geliştirilmesinin ne anlam ifade ettiği, hedef pazarların nereler olduğu ve bu bağlamda neler yapılabileceği gibi konular irdelenmiştir (Alaeddinoğlu, 2006: 12). Ayrıca ilin genel turizm kalkınma planının başarılı olması için gerekli açılımların neler olması ve ne tür bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği üzerinde de önemle durulmuştur. Diğer taraftan Şanlıurfa ilinde turizminin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.

II. Şanlıurfa İli ile İlgili Önceden Yapılmış Bazı Çalışmalar

“Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler” adlı bu çalışmanın literatür tarama aşamasında, gerek saha ve gerekse araştırmanın kuramsal çerçevesi ile doğrudan ve dolaylı ilgili bulunan yayınlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar, makale, doktora, yüksek lisans tez çalışması, turizm envanteri, turistik gelişim projesi planı ve kitap türündeki yayınlardan oluşmaktadır. Bu yayınlar arasından bazılarını kısaca şöyle tanıtabiliriz:

Abdulkadir GÜZEL (2005) *“Şanlıurfa İli Yerleşmeleri”* adlı eser, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı doktora çalışmasıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat Bölümünde yer alan Şanlıurfa ilinde yerleşmelerin geçmişi anlatılmaktadır. Günümüzde farklı karakterli platolarla, verimli alüvyal ovalarda yoğunlaşan yerleşmeler, şehir, kasaba ve kır yerleşmeleri olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır.

Ayhan AKIŞ (2002) *“GAP'ın Şanlıurfa İli Sosyo-Ekonomik Coğrafyasına Etkileri”* adlı eser, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı doktora çalışmasıdır. "GAP'ın Şanlıurfa ili sosyo-ekonomik coğrafyasına etkileri" bu çalışmada GAP Projesinin Şanlıurfa ilinin sosyo-ekonomik coğrafyasına etkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Murat ÖZDAMAR (2011) *“Şanlıurfa'da Kültür Turizmi: Şanlıurfa'ya Kültür Turizmi Kapsamında Seyahat Acentaları İle Gelen Yerli Turistlerin Profilini ve Anlık Satın Alma Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”* adlı çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı yüksek lisans tezidir. Şanlıurfa'ya kültür turizmi kapsamında seyahat acentaları ile gelen yerli turistlerin profilini ve anlık satın alma

davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırmadır. Kültür turizmi ve anlık satın alma kavramı üzerine kurulu bu çalışmada, Şanlıurfa'ya gelen yerli turistlerin profili ve anlık satın alma eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla, 2011 yılı Nisan-Mayıs aylarında kolayda örnekleme yöntemiyle, literatüre dayalı olarak geliştirilen anketin yüz yüze uygulandığı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma, profile uygun pazarlama yöntemlerinin geliştirilmesi ve bu süreçte anlık satın almayı teşvik edecek ortamların yaratılması önerisiyle son bulmaktadır.

A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU (1998) “Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme” adlı eser Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı doktora çalışmasıdır. Şanlıurfa ve çevresinde ağaç malzemenin bulunmayışı, yüzyıllardan beri mimaride ana malzeme olarak taşın kullanılmasının nedenleri açıklanmıştır. Kolay işlenen, ocaktan çıktıktan bir süre sonra sertleşen ve halk arasında "havara daşı" olarak adlandırılan kireç oluşumlu bu taş, tarih boyunca Şanlıurfa yapılarında nasıl kullanıldığı açıklanmıştır.

A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU, Selahaddin Eyyüp GÜLER (2010) “Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa” adlı eser Şanlıurfa’nın tarihi ve turistik alanların tanıtımı yapılmıştır.

Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir (Coğrafya-Tarih-Mimari-Arkeoloji-Turizm-Edebiyat-Sanat-Halk Kültürü). (2007) adlı eser birçok yazarın katkısı ile yayınlanmıştır. Şanlıurfa’nın coğrafyasını, tarihini, mimarisini ve turizmini konu alan makaleler içermektedir.

Behiye Elvin GÜRÜ (2006) “Turizm Sektöründe Müşteri Tatmini ve Şanlıurfa Örneği” adlı çalışma, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı yüksek lisans tezidir. Şanlıurfa'yı ziyaret eden müşteri konumundaki turistlerin bu ürünlerle ilgili olarak tatmin düzeylerini araştırılmıştır. Bu yolla belirlenen turist tatmin düzeyi ile Şanlıurfa yöresinin mevcut durumu belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Şanlıurfa'yı ziyaret eden turistler üzerinde bir anket uygulanmıştır. Elde edilen verileri betimlemek amacı ile ankette yer alan her bir ifade frekans ve yüzde dağılımları alınarak değerlendirilmiş ve anketi oluşturan her bir ifadenin turistlerin demografik özellikleriyle ilişkisi kare testi ile analiz edilmiştir.

Bekir Cenap ALTIPARMAK (2011) “Şanlıurfa Kentsel Sitinde Mevcut Değerlerin Korunması ve Turizme Yönelik Çözüm Önerileri” adlı çalışma, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Bilim Dalı yüksek lisans tezidir. Şanlıurfa birçok peygamber ve din büyüğüne ev sahipliği yapmasıyla İnanç Turizmi açısından her geçen gün yerli ve yabancı turistler tarafından daha çok ziyaret edilen bir il olası nedeniyle, bu talep artışının kentsel sit alanına getirdiği sorunlardan en önemlileri konaklama ve mevcut dokudaki tahribatlar anlatılmıştır. Bu tespit ve yöntemleri kapsayan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın amacı ve yöntemi belirtilmiş, konunun içeriği hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, tarihi çevre koruma kavramını, Dünya ve Türkiye örnekleriyle ele alınarak, günümüze kadar hangi sürecinden geçtiğini, tarihi çevre içerisindeki koruma ve tasarım konularında nasıl yaklaşımlar olduğu, Turizm kavramı ve turizm çeşitlerini incelenerek Şanlıurfa ilinin turizm potansiyeli detaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Şanlıurfa'yı tarihi, coğrafi, kültürel, sosyal, idari, ekonomik, yerleşim özellikleri Halk kültürü ve yapılar açısından irdelenerek kentsel sitin problemleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son Bölümde ise Şanlıurfa kentsel sitinin bünyesinde bulundurduğu tarihi dokunun korunması için yapılması gerekenler ve ortaya çıkan inanç turizmi, gezi güzergâhı ve konaklamaya yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Mehmet Sait ŞAHİNALP (2005) “Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi” adlı eser, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı doktora çalışmasıdır. Şehrin kuruluş yeri seçiminde fiziki etmenler açıklanmıştır. Şehrin ilk kurulduğu bu alan incelenmiş, Şanlıurfa şehri, tarihsel süreç boyunca çeşitli gelişme evreleri açıklanmıştır.

M.İhsan ŞENOCAK (1990) “Şanlıurfa'da Geleneksel Mimarimiz” adlı çalışma Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans tezidir. Kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan Şanlıurfa'daki sivil mimarimizin önemini ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanan bu çalışmanın giriş bölümünde konunun ele alınış nedenleri ve bu yüksek lisans tezinin kapsamı açıklanmıştır. Birinci bölümde Şanlıurfa'nın ülke içindeki yeri çeşitli boyutlarıyla incelenerek bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde kentin mimarisi kabaca tanıtılarak, geleneksel sokak mimarisi detaylarıyla anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Şanlıurfa konut mimarini detaylarıyla araştırılmaya çalışılmış ve örnek

seçilen tipik iki ev geniş kapsamlı olarak tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde araştırmanın sonunda elde edilen bilgilerle bir değerlendirme yapılarak genel sonuçlar tespit edilmiş ve öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Metin ÇETİNER (2012) “şanlıurfa ve İlçelerinde Bulunan Tarihi Konaklar” adlı alışma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezidir. “şanlıurfa ve İlçelerinde Bulunan Tarihi Konaklar” başlığı altında yapılan bu çalışmada, giriş bölümü, konunun niteliği ve önemi, şanlıurfa'nın coğrafik özellikleri ve tarihçesi, şanlıurfa sivil mimarisinin genel özellikleri, şanlıurfa sivil mimarisinin bölümleri, şanlıurfa sivil mimarisinin biçimlenmesinde etkili olan nedenler, işlendikten sonra şanlıurfa ve ilçelerinde yer alan önemli konaklardan 8 tanesi bilimsel açıdan incelenerek bunların tamamı katalog düzeni içinde tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın değerlendirme ve karşılaştırma bölümlerinde incelenen örneklerin mimari plan şema özellikleri belirtildikten sonra, şanlıurfa yöresi ve evre illerdeki ev mimarisi ile karşılaştırılmaları yapılarak benzer ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, değerlendirmeler ışığında varılan sonuç kısaca belirtilmiştir.

Taner ERİşEN (2010) “Kentler İçin Kültürel Markalaşma Süreci ve şanlıurfa Örneği” adlı alışma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı yüksek lisans tezidir. Bu araştırma 2023 Turizm Stratejisi'nde yer alan marka kültür kentlerinden biri olan şanlıurfa'nın bu hedefi gerçekleştirebilmesi için yapması gerekenler üzerine bir eylem planının oluşturulmasına yardımcı olmak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmada öncelikle mevcut literatür taranmış, daha sonra şanlıurfa'ya gelen yerli turistlere anket uygulanarak elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla yorumlanmıştır.

Yaşar GÜLBİİN (2006) “Günümüze Gelen şanlıurfa Hamamları” adlı alışma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezidir. Türk-İslam mimarisinde su ve su mimarisine verilen öneme binaen; şanlıurfa'da günümüze ulaşan hamamları ve günümüzdeki durumlarını incelenmiştir. Çalışmada şanlıurfa ilinin tarihçesi ve coğrafi konumunu verdikten sonra katalog bölümünde şanlıurfa'daki hamamların adı, yeri ve tarihçesi verilmiş olup mimari özellikleri alt başlıklarla

incelenmiştir. Değerlendirme ve sonuç bölümünde incelenen yapıların Türk-İslam mimarisindeki yeri ve önemine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMLE İLGİLİ KAVRAM VE TANIMLAR

1.1. TURİZM VE TURİZM COĞRAFYASINA İLİŞKİN KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm, günümüzde önemli bir endüstri haline gelmiştir. Hatta bu öneminden dolayı gelişmekte olan ülkeler, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısının başından itibaren büyük gelişme göstermekte olan bu sektörü, ödemeler dengesindeki açıklarını kapatmak için kullanmaktadırlar. Turizmin bu özelliğinden dolayı, bir ülkenin sahip olduğu turizm etkinliklerinin yoğunluğu, o ülkenin ekonomik gelişmişlik durumu hakkında da bir ipucu verebilmektedir. Öte yandan ulusal, bölgesel ve hatta yerel yönetimler ile birlikte, uluslararası ticari şirketlerin sektöre girmeleri ile turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden birisi olmuştur ve gelecekte de dünyanın en büyük endüstrisi olacağı tahmin edilmektedir (Gönül, 2006: 29).

Turizmin önemi üzerinde bütün disiplinlerin birleşmesine karşın, kavramın tanımı konusunda aynı durumu görmek mümkün değildir. Başka bir anlatımla, turizm ile ilgili çok sayıda tanım bulunmaktadır. Yani, birçok bilim dalının, turizm kavramına farklı yaklaşım getirmesi, turizm unsurlarının önem derecelerine göre farklı algılanmasıdır (Usta, 1994: 17). Şüphesiz bu farklı algılama düzeyi, turizm olayının geniş ölçekli ve çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda da turizmi çalışma alanı kapsamında kabul eden ve birbirinden farklı yaklaşımlara sahip coğrafya, iktisat, sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji vs. gibi her bir disiplin, kendi görüş açısı ve en çok önem verdiği hususa göre farklı tanımlar getirmektedir. Örneğin, bir ekonomist turizmi, *döviz girdisi sağlamak yoluyla ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunan bir ekonomik olay* olarak tanımlarken, bir antropolog ise, *yerli-turist ilişkileri, kültürel değişme, kültürel mirasın ticarileşmesi* olarak değerlendirmektedir. Bir sosyolog ise turizmi, *bir toplumsal kurum, bir yaşam biçimi, insan ilişkileri, davranış kalıpları, kültürleşme süreci* açısından incelemektedir (Akgül, 2004: 210). Nitekim disiplinler arasındaki farklılık, turizm alanında yazılan bilimsel yayınlarda da görülmektedir. Örneğin turizm ile ilgili eserlerinde sosyologlar, *turizmin sosyo-ekonomik etkilerine,*

ekonomistler de daha çok *mevzuata* ve *ekonomik yönüne* ağırlık verirken, coğrafyacılar ise *bölgelere* yani *mekâna* daha çok bağlı kalmaktadırlar. Coğrafya ve turizm coğrafyası ile ilgili tanımlardan da bu durum, kolaylıkla anlaşılmaktadır (Zaman, 2012:3). Nitekim **coğrafya**, *insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri, bu etkileşimler sonucunda gelişen faaliyetlerle durumları dağılışı, ilişki kurma, karşılaştırma, nedensellik ilkelerine bağlı kalarak ve çeşitli araştırma yöntemleri uygulayarak araştırıp inceleyen, elde ettiği sonuçları bir sentez halinde ortaya koyan, kendi içerisinde çok sayıda bilim dalından oluşan bir bilimler topluluğu* olarak tanımlanmaktadır (Özçağlar, 2006: 2). **Turizm coğrafyası** ise; *yeryüzünün bütününde veya bir kısmındaki turizm alanlarının veya bu sektörle ilgili her unsurun coğrafi dağılışı* doğal-kültürel ortam koşullarıyla ilişkilendirerek sentezci bir yaklaşımla ele alan; ayrıca diğer hizmetlerin rekreasyon faaliyetlerine etkisiyle rekreasyonel faaliyetlerin diğer ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini inceleyen, beşeri ve ekonomik coğrafya içinde özel bir yer tutan bilim dalıdır şeklinde tarif edilmektedir (Özçağlar, 2006: 183).

Birçok değişkeni ve farklı boyutları olan turizmin, ekonomi, çevre, sosyal yaşam, kültür, coğrafya, istihdam, işgücü eğitimi vb. konularda turizme ev sahibi alan üzerinde oldukça büyük etkilere sahip olduğu bilinmektedir (Alaeddinoğlu, 2006: 12). Bu kadar büyük etkilere sahip bir faaliyetin doğru anlaşılması, hem genel (kuramsal, kavramsal) çerçevenin belirlenmesi hem de il turizmi için yapılacak açılım ve önerilerin doğru anlaşılması için bazı turizm terimlerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Gerçi turizm ile ilgili tanımlar her geçen gün çeşitlenmekte ve yenilenmektedir.

Fransızca'da *tourisme*, İngilizce'de *tourism*, Türkçe'de ise **turizm** sözcüğü, Latince dönme, dolaşma anlamındaki *tornus* kelimesinden türemiştir (Köksal, 1982:160). Aynı şekilde *tour* kelimesi de İngilizce'de *hareket edilen yere dönmek* şartıyla yapılan *seyahat, yolculuk* anlamında kullanılmaktadır. Fransızca'da ise; *stres atmak, yani gerginlikten kurtulmak, temiz hava almak, ruhsal açıdan dinlenmek* gibi amaçlarla yapılan kısa gezinti olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tarife göre de; *gezilmeye ve görülmeye değer ülke içi ya da ülke dışı yerleri ziyaret edip, dönmek* olarak ifade edilmektedir (Doğanay, 2001: 9).

Yukarıda da belirtildiği gibi farklı bilim dallarının, turizm kavramına farklı yaklaşımlar getirmesine bağlı olarak, çok sayıda turizm tanımı ortaya çıkmıştır. Bu tanımların en kısa olanına göre turizm; zevk için yapılan geziler biçiminde ifade edilmekle birlikte, bir bölge ya da ülkeye turist çekmek amacıyla alınan her türlü önlem, gelir getirici ekonomik sektörlerden birisi ya da dinlenme, eğlenme, görme, tanıma, sportif karşılaşmalar yapma, temsil ve konser verme, bilgi ve görgüsünü artırma gibi amaçlarla veya sadece zevk için yapılan gezi demektir (Doğanay,2001: 11-12). Turizm, değişik mekânlarda ve atmosferde, günlük hayatın stresinden uzak doğa, kültürel ve tarihi varlıklar içinde, temiz bir ortamda dinlendirici bir yaşam olarak da kabul edilmektedir (Bayer, 1990: 45). **USLU** (1990: 19) tarafından yapılan tanımda ise turizm, insanların tatil, dinlenme, sağlık, kültür, spor, avlanma, diğer toplumları tanıma vb. amaçlarla sürekli olarak bulundukları yerden ayrılarak yurtiçi ve yurt dışındaki yörelere doğru hareketliliği ve bu yörelerdeki geçici olarak kalışlarıdır.

OLALI (1990: 5) ise *turizmi*; insanların sürekli konutlarının bulunduğu yer dışında devamlı yerleşmemek, para kazanmamak, politik ya da askeri amaç izlememek, serbest bir ortam içinde iş, merak, din, sağlık, spor, eğlenmek, dinlenmek, kültür kazanma, snobik amaçlarla veya kongre, seminer gibi etkinliklere katılmak amacıyla, kişisel ya da toplu olarak gidilen, konaklama ilişkilerini kapsayan tüketim olayı ve hizmet-kültür endüstrisi olarak tanımlamaktadır.

Diğer bir tanıma göre turizm; sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel ve diğer fonksiyonları içeren, evrensel boyutta bir tanımın geliştirilememesine neden olmuştur (Erdoğan, 1996: 7). Modern anlamda turizm; ticaret, endüstri, küçük sanatların ve ulaştırma sistemlerinin gelişmesi üzerine, özellikle halkların ve toplumsal sınıfların daha çok kaynaşmasının sonucu olarak artan dinlenme, hava değişikliği ihtiyacı ve çevre güzelliğine uyanan eğilim, tabiattan zevk almaya dayanan yakın zamanların hızla gelişen bir olayıdır (Toskay, 1983: 21).

Timur ve arkadaşlarının (1994: 4) naklettiğine göre yabancı bilim adamlarından **Hunziker ve Krapf** *turizmi*; insanların sürekli çalışma ve konutlarının bulunduğu yer dışında, sürekli yerleşmek ve gelir sağlamak amacı olmaksızın, yaptıkları seyahat ve konaklamalardan meydana gelen ilişki ve olayların tümü şeklinde tanımlamaktadır. Yabancılar arasında ilk tanımlardan biri, 1905 yılında **Guyer-Feuler** tarafından ortaya

atılmıştır. Buna göre; turizm, gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak ulusların ve toplulukların bir birlerine daha çok yaklaşmasına olanak veren ‘modern’ çağa özgü bir olaydır (Kozak vd., 2000: 1).

Kurumsal anlamda da turizmin tanımları yapılmıştır Bunlardan Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği tarafından yapılan tanımına göre turizm; *insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür* (Kozak vd., 2000: 5).

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere turizm, farklı boyutları olan ve her birey, toplum ya da toplumsal grup tarafından farklı algılanabilen bir olgudur. Başka bir anlatımla, birçok bilim dalının, turizm kavramına farklı yaklaşım getirmesi, turizm unsurlarının önem derecelerine göre farklı algılanması, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel ve diğer fonksiyonları içeren, evrensel boyutta bir tanımın geliştirilememesine neden olmuştur. Turizm kavramını tanımlamada ortaya çıkan başlıca sorun, daha önce de ifade edildiği gibi, turizmin çok boyutlu bir olay olması ve dolayısıyla değişik yaklaşımlar kullanılmasıdır (Usta, 1994: 17; Erdoğan, 1996: 7; İçöz, 1991: 4).

Turizm ile ilgili bir diğer kavram, **turist** terimi olup; *dinlenmek, eğlenmek, yeni yerler ve toplumlar görüp tanımak, bilgi ve görgüsünü geliştirmek gibi amaçlarla geziye (seyahate) çıkan bireyler* olarak tanımlanır (Doğanay, 2001: 9). Diğer bir deyişle turist, turizm olayına katılan ve yön veren, sürekli yaşadığı yeri kazanç dışı nedenlerle terk edip seyahat eden, konaklayan, psikolojik tatmin arayan turistik hizmetlerden yararlanan kişidir (Usta, 1993: 25). Ancak, bu amaçlara yönelik olarak seyahate çıkan her birey turist kabul edilmez. Çünkü, gidilen yerde en az bir gün ve daha fazla kalmayan, yani en az bir geceleme yapmayan kişiler, turist değildir. Aynı şekilde gidilen yer veya yerlerde, altı¹ aydan fazla kalanlar da turist sayılmazlar (Doğanay, 2001: 9). Başka bir anlatımla, turistin gittiği yerde en az bir gece konaklaması şarttır.

¹ Bazı araştırmacılara göre, bu süre üç ay bazılarına göre ise bir yıl olarak kabul edilmektedir.

Bir ülkeye çalışma amaçlı gidenler, sürekli yerleşme amacı olanlar, eēitim amacıyla uzun süre kalanlar, tedavi amacıyla bir yere giden hastalar (termal tedavi hariç), bir ülkeden konaklama yapmadan geçenler (ziyaretçi), turist sayılmamaktadır (Emekli, 1998: 20).

Yabancı bilim mensuplarından **Williams**'a (1998: 3) göre turist, genellikle iş, zevk, eēilence ve eēitim gibi amaçlarla yapılan bir seyahate katılan ve bunların sonucunda seyahatte başlangıç noktası olan evine tekrar dönen kişidir.

Bu konuda, Milletler Cemiyeti İstatistik Uzmanlar Komitesi tarafından yapılan turist tanımına göre; zevk, ailevi nedenler, saēlık amacı gibi nedenlerle yolculuk edenler, bilimsel, idari, dini, sportif nedenlerle veya bu çeşit toplantılara katılmak amacı ile yolculuk edenler, ticari nedenlerle yolculuk edenler, deniz gezileriyle gelenler, bu gezi süresi 24 saatten az olsa bile turist sayılırlar. Ayrıca ülkeye iş sözleşmesi ile veya böyle bir sözleşme olmaksızın gelip, bir iş yapmak veya bir işte çalışmak isteyenler, bir başka ülkede kamu amaçlı görevlendirilen kimseler, ( rneēin diplomatlar)  lkede yerleşmek, devamlı kalmak için gelen kişiler, okullarda veya konaklama kurumlarındaki  niversite  ērencileri veya diēer gençler, bir sınır bölgesinde ikamet edenler ve başka bir ülkede yaşayıp komşu ülkeye çalışmak için gelenler, bir ülkede durmaksızın transit geçenler, seyahatleri 24 saati aşsa dahi turist olarak kabul edilemezler (Kozak vd., 2000: 8).

Türkiye'de 1996 yılında yayımlanan 22747 sayılı seyahat acenteleri y netmeliēine göre turist; para kazanma amacı olmaksızın, dinlenmek ve eēlenmek için ya da kültürel, bilimsel, sportif, idari diplomatik, dinsel, sıhhi ve benzeri nedenlerle devamlı olarak yařadıēı, oturduēu yerlerden geçici olarak ayrılan ve tüketicisi olarak belirli süre seyahat edip devamlı kalış şekline dönüşmeyen, kaldıēı yerden tekrar ikamet yerine dönen kişidir.

Tanımlardan da anlařılacaēı üzere turist, ya yerli ya da yabancı olur. Bir ülkenin vatandaşlarının, kendi ülkeleri içerisinde; eēlenmek, gezip görmek gibi amaçlarla milli seyahate-geziye çıkmaları durumunda, bunlara *yerli turist*, başka bir ülkeye gidenlere, yani ülke dışına çıkanlara *yabancı turist* denilmektedir (Doēanay, 2001: 9). Yabancı turist kavramı içinde g n birlikilerin ayrı bir tanımı vardır. Gittiēi ülkede 24 saatten az kalan, geceleme yapmayan kişilere günübirlikçi (eksk rsiyonist) adı verilmektedir. Bu

kavramların dışında turizmde kullanılan bir diğer kavram da *ziyaretçi*dir. Devamlı ikamet ettiği yerden başka bir yeri bir gelir elde etmek dışında herhangi bir nedenle ziyaret eden kişiye ziyaretçi adı verilmektedir (Aydın,1990: 45). Böylece her turist bir ziyaretçi, ama her ziyaretçi bir turist değildir.

Turistik terimi bir başka kavramı oluşturmakta olup; *turiste hizmet eden, turizm amacı ile hazırlanmış, düzenlenmiş veya yapılmış her şey* demektir. Turistik denilen nesnel veya özel kaynaklar ya doğal ya da beşeri (insan eseri) olurlar. Örneğin; turist çekmeye hizmet edebilecek veya hizmet etmekte olan plajlar, göller, akarsular, dağlar, yaylalar, şelale, çağlayan ve mağaralar doğal kaynaklardır. Turistik kaynaklar arasında; konaklama tesisleri (otel, motel, pansiyon, tatil evleri, tatil köyleri vs.), kaleler, surlar, camiler, kiliseler, manastırlar, saraylar ve müzeler beşeri, yani insan eseri olanlar da yer alır (Doğanay, 2001: 10).

Turizm, turist ve turistik dışındaki kavramlar ise şunlardır:

Turistik Yer: Turistlerin ziyaret ettiği, kaldığı veya tanıdığı ve tanıtıldığı turist çekebilecek alanlara denir. Burası bir turistik otel olabileceği gibi bir arazi ünitesi de (turistik yöre veya bölge) olabilir (Doğanay, 2001: 10–11).

Turistik Taşıma Kapasitesi: turizm faaliyetlerine olan talep artışıyla kullanılan kolaylıkların doyum noktasına ulaştığı (fiziksel kapasite), çevrenin bozulmaya başladığı (çevresel kapasite), ya da ziyaretçilerin o alandan zevk almayı yitirdikleri (kavramsal ya da psikolojik kapasite) aşamalarını ifade etmektedir (Özgüç, 1998: 195).

Turistik Çekicilikler: Belli bir yörenin kendine özgü niteliklerini ve turistin o yöreyi tercih ediş nedenini oluşturan karakteristiklerdir. Doğal, beşeri veya kültürel çekicilikler şeklinde düşünülmektedirler. Bunların belirlenmesinde; doğal ve beşeri özellikler, altyapı, kentsel donatım (satış mağazaları, ticari hizmetler, sinema, tiyatro, opera, spor tesisleri vs.) ve turistik donatımlar (otel, motel, pansiyon, restoran vb.) gibi kriterler etkili olmaktadır (Emekli, 1998: 28–29).

Turizmde Arz: Bir ülke, bölge ya da turistik işletmeye talebi yönlendiren, turist akışını sağlayan faktörlerdir ve bu faktörler olay çekiciliği (Olimpiyat oyunları gibi) ve yer çekiciliği (Pamukkale travertenleri, Ürgüp Peri bacaları gibi) şeklinde tanımlanmaktadır (Olalı, 1990: 140).

Turizmle ilgili mekâna ait kavramlar da vardır. *Turistik alan, turizm bölgesi, turizm yöresi, turizm merkezi* bunların başlıcalarıdır. Bunlardan **turistik alan veya mahal**; turistlerin konakladığı, turizmin geliştiği yerdir. **Turistik yöre**, turizm yönünden önem taşıyan, güçlü ve değişik çekiciliklere, turistik donanımlara sahip olan ve turizm varlıkları nedeniyle önemli boyutta turizm hareketlerine hedef olan ortamdır (Olalı vd., 1983:133). **Turistik bölge**, bir varlık olarak tanınmasını sağlayacak düzeyde, yeterli sayıda potansiyel ziyaretçi tarafından bilinen özelliklere sahip, tek başına turist çekebilen ve turistleri ziyaret etmeye yönelten çevredir. **Turizm öncelikli merkez** ise, Bakanlar Kurulu kararıyla turizmin öncelikle geliştirilmek istendiği ve öncelikli olarak teşviklerin verildiği alandır. Bunlara ilave olarak; 2634 sayılı *Turizmi Teşvik Kanunu*'nun 3. maddesinde *tanımlar* başlığı adı altında **Turizm Bölgeleri**; sınırları Turizm Bakanlığı'nın önerisi, Bakanlar Kurulu kararı ile tespit ve ilan edilen bölgeleri, **Turizm Merkezleri**; turizm bölgeleri içinde veya dışında yeri, mevkii ve sınırları Turizm Bakanlığı'nın önerisi, Bakanlar Kurulu kararı ile tespit ve ilan edilen turizm yönünden önem taşıyan yerleri ve bölümleri, **Turizm Alanları** ise; Turizm bölgeleri içinde öncelikle geliştirilmesi öngörülen, mevkii ve sınırları Turizm Bakanlığı'nın önerisi ve Bakanlar Kurul kararı ile tespit ve ilan edilen doğal ve sosyo-kültürel değerlerin yoğunlaştığı alanları ifade etmektedir. Kanunun 4. maddesinde ise bu alanların tespitinde, ülkenin doğal, tarihî, arkeolojik ve sosyo- kültürel çevre değerlerini turizm değer ve potansiyeli olarak kabul ederek, çevre değerlerinin yoğunlaştığı bu sınırlı arazi bölümlerinin özel bir yapıya kavuşturulmasını, kitle turizmine cevap verecek kapasiteye ulaştırılmasını da amaçlamaktadır (Zaman, 2012: 8).

1.2. TURİZMİN ETKİLERİ

Turizm faaliyetlerinin (yaşam tarzı, aile ilişkileri, kişisel davranışlar şeklinde olan) sosyo-kültürel, (istihdam, çoğaltan etkisi, enflasyon, tek sektöre bağımlılık gibi) ekonomik (aşırı kalabalık, doğal alanların tahribatı, tarımsal ürünlerin tahrip edilmesi gibi) ve çevresel (fiziki) etkilerinin yanında, coğrafi görünüm üzerinde de büyük etkisi vardır (Özgüç, 1998: 195). Her yıl farklı ekonomik, sosyal ve kültürel yapılara sahip binlerce insanı birbirleriyle tanıştıran turizm olgusu üzerindeki çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır.

Turizmin, coğrafi görünümü değiştirme özelliği, olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Olumsuz özelliğinde turizmin ihtiyaç duyduğu otel ve benzeri yapılar için mekân değişikliğine neden olmaktadır. Öte yandan, yine turizm amaçlı olarak oluşturulan ulusal parklar ve doğal koruma alanları gibi yollarla belirli mekân parçaları korunmaya çalışılması, bu sektörün mekân üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir (Özgüç, 1998: 19).

Turizm toplumsal yaşamda birçok değişimler meydana getirmekte, bu değişimler turizmin etkilerini oluşturmaktadır. Turizminin etkileri; ekonomik etkiler, toplumsal-kültürel etkiler ve çevresel-ekolojik etkiler olmak üzere üç bölümde toplanmaktadır.

1.2.1. Ekonomik Etkiler

Turizm, en hızlı istihdam yaratan ve her üç saniyede bir kişiye istihdam yaratan bir sektördür (Özgüç, 2011:1). Böylece turizmin ekonomik etkisi, gelir yaratıcı özelliği nedeniyle daha fazla dikkat çekmiş ve incelenmiştir. Özellikle turizmin ekonomik etkilerinin ödemeler dengesinde önemli bir tablo oluşturması, bu sektörün gelişmesini hızlandırmıştır. Günümüzde turizmin üç düzeyde gelişme yarattığı kabul edilmektedir: Bunlar yerel, bölgesel, ulusal gelişme oluşturur. Turizm, kalkınmayı etkileyen, sektörler arası rekabeti hızlandıran, istihdamı artıran, ödemeler dengesindeki açığı kapatma da etkili rol oynayan bir sektör olduğunu herkes bilmektedir (Özgüç, 1998: 184).

Turizmin ekonomik etkilerini bir başka açıdan da değerlendirmek mümkündür. Bu etkileri doğrudan ya da dolaylı etkiler ya da olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü olarak da araştırılabilir. Turizmin doğrudan etkileri; elde edilen geliri artırması, iş imkânı yaratması, enflasyona yol açması, arsa, konut fiyatlarını yükseltmesi yönünde iken, dolaylı etkileri ise, uzun vadede refah düzeyini yükseltmesi, diğer sektörleri harekete geçirmesi veya bazılarının önemini yitirmesine neden olması olarak sayılabilir. Turizmin olumlu etkilerine istihdamı artırmasını, bazı sektörleri harekete geçirmesini, olumsuz etkilerine de enflasyonu artırmasını, arsa ve konut fiyatlarını yükseltmesini örnek olarak sayabiliriz Sonuç olarak turizmin ekonomik etkileri, ister olumlu-olumsuz, ister doğrudan-dolaylı etki yönünden incelensin bu etkilerin gerçekleştiği ve birbirinin içinde, karmaşık bir yapı gösterdiği bilinmektedir (Emekli,1998: 34-35). Anlaşıldığı

üzere, turizmin ekonomik etkilerinin çok çeşitli şekillerde yansması nedeniyle bu etkilere şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Özgüç, 1998: 184-189).

- Turizm Tesislerinin İnşaat ve İşletme Aşamalarındaki Etkileri
- Ödemeler Dengesindeki Etkisi
- İstihdama Etkisi
- Bölgesel Kalkınmadaki Etkisi
- Gelir Yaratıcı Etkisi
- Turizm Gelirlerinin Etkisi
- Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi
- Sektörler Arasındaki Rekabete Etkisi
- Devletin Kazançlarına Etkisi

1.2.2. Toplumsal-Kültürel Etkiler

Turizmin, toplumun kültürel yaşamı üzerindeki olumlu ya da olumsuz durumu kültürel etkisini, yaşam kalitesi üzerindeki durumu ise sosyal etkisini ifade etmektedir. Turizm ekonomi ve çevre üzerindeki etkilerinin yanı sıra, diğer önemli bir etkisi de toplumun sosyal-kültürel yapısı üzerinedir. Sosyal ve kültürel etkiler, toplumun sosyal ve ahlaki değerleri, davranışları, inançları, ilişkileri, sanatları, örf adet ile gelenek ve görenekleri üzerindeki direkt veya dolaylı etkileşimlerini kapsamaktadır (Zaman, 2012: 21).

Turizmin, ev sahibi toplum üzerinde bir takım olumsuz sosyal etkiler meydana getirdiği bir gerçektir. Şüphesiz, turizmin toplumsal ve kültürel etkisinin incelenmesinde göz önünde tutulması gereken başlıca nokta, turizmle ilgili olan çeşitli nüfus gruplarının yapısı ve bileşimi ile bunların arasındaki karşılıklı ilişkidir. Artık benimsenmiş terimleri ile ev sahipliği ile konuklar arasındaki ilişkileri içermektedir. Demografik, toplumsal, etnik ve dil farklılıkları turistler arasında olduğu kadar, ev sahipleri arasında da vardır. Bu gruplarda yer alanlardan bazıları turizme daha çok katılırlar ya da turizm olayından diğerlerine göre daha çok etkilenirler. Hatta turizmin geliştiği ya da ekonomik gelişme düzeyi yüksek olan ülkelerde bile gerginlik veya yanlış anlama yaşanabilmektedir (Özgüç, 1998: 189).

Turizmin, bireysel davranış, aile ilişkileri, toplu yaşam şekilleri, ahlaki tutumlar, değer sistemleri, yaratıcı güçler, örf ve adetler, geleneksel törenler ve toplumun örgütlenmesinde değişikliklere yol açması sosyo-kültürel etkiler aracılığıyla olmaktadır (Özdemir,1990: 51). Bir başka etki ise, turizmin büyük çapta mevsimlik yapıda olmasının, yıl boyu süren faaliyetlere göre çoğu kez mevsimlik işçi talebi doğurarak ve farklı gruplar arasında olabilecek tansiyonu arttırarak bozucu rol oynamasıdır (Özgüç, 1998: 190).

Turizmin nüfus yapısı üzerindeki etkisi ise nüfusun büyüklüğü, yaş ve cinsiyet yapısı, aile büyüklüğünün değişime uğraması, kırsal nüfusun şehirselleşmesi şeklinde olmaktadır (Zaman, 2012: 22).

Turizmin gelişmesiyle başka mesleki değişimler de meydana gelebilecektir. Bu bağlamda; mesleki türlerin ve şekillerin dönüşüme uğraması, dilin etkisi ya da dil üzerindeki etkiler, mesleklerin sektörlere dağılımına etkisi, kadın işgücüne olan talebin artması ve mevsimlik istihdamın artmasına etkisi biçiminde meydana gelmektedir. Bununla birlikte, başlangıçta eğer kalifiye elemana olan talep yerel kapasiteyi aşıyor ya da eğer kontrol dışı yatırımcıların elindeyse, bu durumda daha iyi konumlar, dışarıdan gelen işgücü ile doldurulacaktır. Böyle bir siyasetin sürdürülmesi bölge halkı ile arada soğukluğa ve belki de turizme karşı olmaya yol açabilecektir (Özgüç, 1998: 190).

Turizmde istihdam olanakları ekonominin başlıca sektörlerinden, örneğin tarımdan işçi çeker; bu da toplumsal yapı üzerinde etkiler oluşturur. Bazı yerlerde de, daha önce parasal kazanç sağlamayan temizlik, yemek pişirme gibi işler, otellerde icra edildiğinde insanın hayatını kazanma yolu haline geldiğinden, bu tür işlerde çalışanların, özellikle de kadınların durumunu düzeltmiştir. Diğer taraftan, çok kısa bir süre için de bile olsa, farklı insanların bir araya gelmesi yoluyla siyasal, toplumsal, dinsel ve ahlaki değer yargıları dönüşüme uğrayabilir. Bu bazen demokratikleşmesi ve modernleşmeye katkı sağladığı gibi, bazen de yaşanan bazı olaylar (alkol, kumar, fahişelik vs.), toplumsal ve kültürel değer yargılarının çökmesinde büyük rol oynamaktadır. Başka bir anlatımla, turizm, özellikle gelişmekte olan ülkelere getirdiği, taşıdığı bir toplumsal sorun da ahlakidir (Özgüç, 1998: 190-191).

Turizm toplumların geleneksel hayat tarzı üzerine, sanat, müzik ve folklorunun yanı sıra gelenek ve görenekler ile günlük yaşam üzerine de etki etmektedir. Öyle ki,

bazı durumlarda bir ülkenin kendi kültürüne ilgisini yeniden uyandırarak, kültürel miras üzerinde yoğunlaşmasına yardımcı olmakta; yeni pazarlar sağlayarak el sanatlarını yeniden canlandırmaktadır. Bazen de kültürün günlük yaşamın bir parçası olan rolünü kaybetmesine yol açmaktadır.

Turizm, yolların iyileştirilmesi, su şebekesinin döşenmesi, eğlence olanaklarının artırılması vb. gibi yollarla yerel halka sağlanan toplumsal kazançlarla bir yörenin kalkındırılması hızlandırılabilir. Ancak turizmin bu anlamdaki toplumsal etkileri her zaman olumlu olmamaktadır. Özellikle ucuz paket turlar ile gelen kitleler, turistlerin dükkânlarda, pazar yerlerinde yerel halka göre önceliğe sahip olmaları, cami, kilise ve diğer tapınakları ibadet sırasında dolaşmaları, yoğun mevsimde caddeleri, ulaşım araçlarını doldurmaları ya da turistler yüzünden bazı plajların yerel insanlara yasaklanması gibi olaylar gerginliği arttırmaktadır. Ayrıca, aşırı kalabalıklaşmanın meydana getirdiği tıkanıklık yerel insanların hoşnutsuzluğunu gündeme getirmektedir (Özgüç, 1998: 193).

Günlük tüketim alışkanlıkları da gözle görünür biçimde turizmden etkilenmektedir. Ziyaretçileri taklit eden yerel halk, yeni giyim tarzı benimsemekte, turistlerin hoşlandıkları ithal yiyecek-içecekleri kullanmaya başlamakta ve yerel dükkânlar bu mallarla dolmaktadır. Başka bir anlatımla, ev sahibi toplumun üyelerinin turistler tarafından kullanılan lüks mallara özenerek alması, ortaya gösteriş merakının çıkmasına neden olmaktadır. Diğer yönden, istediği halde turistlerin yaptığı yapamamak, farklı kültürler arasında kalan yerel halkın kendi yoksulluğunun daha fazla farkına varmasına, kıskançlığa ve sonuçta da turiste veya kendilerinden daha zengin olan yurttaşlarına karşı tavırlar almasına yol açmaktadır. Ayrıca, sektörde çalışan personelin bir kısmının kendini köle gibi görmesi de diğer olumsuz bir gelişmedir. Kumar, içki ve uyuşturucu kullanımının artması da turizmin olumsuz toplumsal etkileri olarak sayılmaktadır (Özgüç, 1998: 194).

Bütün bunların sonucunda turiste sağlanan kazançlar; dinlenme-rekreasyon, çevre değişimi, ufkum genişlemesi ve toplumsal temaslar olarak belirtilebilir. Buna karşılık, turizmin olumlu sosyo-kültürel etkileri de oldukça fazladır. Özellikle yerel insanların dışa açılması ve evrensel boyutta değer yargıları geliştirmesi, yeni dostluklar kurarak dünya barışına katkı sağlaması, kadın ve çocuk haklarında iyileşmelerin görülmesi ve

çevreye saygı gibi konular başta gelmektedir (Özdemir, 1992: 73). Ayrıca, yerel kültürün önem kazanması ve yerel halkın kendi kültürleri konusunda bilgilerini arttırması yanı sıra yabancı kültürleri öğrenmesi ve bilgilerini geliştirmesi de kültürel açıdan olumlu diğer gelişmelerdir (Özgüç, 1998: 194). Bunlara ilave olarak, turizmin; mimari özelliklerin restorasyonu, yapıların korunması, çeşitli yerel faaliyetleri canlandırması, tarihi ve kültürel değerlerin farkındalığı, yeni mesleklerin ortaya çıkması, eğitim ve kültür seviyesinin artması şeklinde bir kültürel uyanış yarattığı da kabul edilmektedir.

1.2.3. Çevresel-Ekolojik Etkiler

Her ne kadar temiz endüstri olarak anılıyorsa da, rekreasyon ve turizm faaliyetlerinin, çevresel unsurların hemen hepsi üzerinde bazen olumlu, fakat daha çok olumsuz çeşitli etkileri olduğu gözlenmektedir. Çevrenin olumsuz etkilerinin başında hafta sonları ve yaz aylarında yollar üzerindeki trafik baskısı gelir. Aşırı kalabalığın rekreasyon alanlarına hücum etmesi, yerinde bir deyimle *şehirlinin kırsal istilas*, kırsal alanın bozulması, tarımsal ürünlerin tahrip edilmesi, park ve korulukların yangın ve başka şekilde zarar görmesi, arkeolojik eserlerin talan edilmesi gibi yollarla mekân üzerinde büyük bir baskı meydana gelmektedir (Özgüç, 1998: 195). Böylece, kalabalıklaşma genelde turizm merkezlerinin en önemli sorunudur.

Turizmde bir diğer sorunu çevrenin sürekli yapılaşması olayı oluşturur. Her kıyı şeridi veya vadi tabanı gibi doğal bir çevrenin yapılaşmış bir çevreyle yer değiştirmesi, bu alanda bulunan biyolojik türler ve fiziksel koşullar üzerinde uzun süreli ve olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bazı durumlarda insanın yaratılan baskıya gösterdiği tepkisiyle bazı düzeltmelere gidilerek bazı sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılıyorsa da, geç kalınmış olunabilmektedir (Özgüç, 1998: 196).

Turizm alanlarında son zamanlarda daha da önem kazanan sorunlardan birisi atık maddelerdir. Bu maddelerin plajlarda, tarihi eserler arasında, piknik alanlarında, hemen her yerde yayılması ve çevreyi kirletmesi yanında, büyük miktarlarda birikerek turizm alanlarında veya yakınlarında çöplükler yaratması da ayrı bir sorundur. Artık çöpler, yalnızca görünümü kirletmemekte, aynı zamanda kırık camlar ve konserve kutulan plaja gelenlerin vücutlarını yaralayarak sağlık sorunları da yaratmaktadır. Bunun gibi bir

diğer sorun olan hava kirliliğide, bazı yerlerde turizmin yarattığı ve sonrada onun karşısına çıkan bir sorundur. Turizm alanlarında çok sayıda aracın aynı anda çıkardığı egzoz gazlarının vadilerde birikmesi sonucu ortaya çıkan hava kirliliği zaman zaman çok değişik boyutlara varmaktadır. Aynı şekilde, su kirlenmeside yalnızca turizmden kaynaklanmamakla birlikte, turizmin karşısına bir engel olarak çıkmaktadır. Diğer taraftan, yerel ölçekteki mekânsal değişimler arasında hayvanların rahatsız edilmesi, bitki ve yaban hayatının ortadan kaldırılması, gürültü gibi benzeri hususlar vardır (Özgüç,1998: 196-197).

Turizm yoluyla mekânda yapılan fiziksel değişikliklere ek olarak, önemli görsel değişiklikler de meydana gelebilmektedir. Bozulma yanında, turizmin mekân üzerinde aynılaştırıcı etkisi vardır (Özgüç, 1998: 198).

Turizmle ilgili gelişmeler yukarı da değinildiği gibi, doğal olarak, yalnızca olumsuz etkiye yol açmaz. Nitekim turizm ve çevre bir birleriyle çelişen değildir, aksine bir birlerini tamamlayan ve destekleyen iki kavramdır. En azından turist tarafından, çevre daha iyi değerlendirildiği için, hoş karşılanmaktadır. Yeni karayollarının, dağa tırmanan demir yollarının, teleferik gibi donanımların inşası, mekânda yatay ve dikey yayılmayı sağladıkları için turistlerin erişebilirliklerini arttırmakta, konaklama kolaylıklarının çoğalması ve çeşitlenmesi de yine turistin belirli alanlarda daha çok seçenekle karşı karşıya kalmasını sağlamaktadır. Başka bir anlatımla, altyapı olanaklarının artmasına bağlı olarak çevreye ilişkin değerlerin korunması ve gelişiminin sağlanması söz konusu olmaktadır. Turizm, çeşitli doğal özelliklerin ve beşeri önemi olan çok çeşitli unsurların, yerleşmelerin korunmasına da yardımcı olmaktadır. Öyle ki, bütün antik kentlerin özellikleri korunarak yaşatılması yanı sıra turistik değeri olan doğal çekiciliklerin tespit edilmesi ve korunmasına önemli katkılar yapmaktadır (Özgüç, 1998: 198).

Diğer taraftan, çevresel değerlerin korunması gerektiği bilincinin, gelişmesi ve yayılmasına, turizmin gelişmesine olanak veren bölge, alan ve merkezlerin tespit edilmesi ve bunları öncelik sırasına göre korunması ile eko turizm, yeşil turizm, doğa turizmi gibi çevreye duyarlı turizm çeşitlerinin, sürdürülebilir bir turizm için desteklenmesi ve geliştirilmesine de zemin hazırlamaktadır. Netice itibariyle özellikle dış turizmin çok büyük olan ekonomik katkısı kabul edilmekle birlikte, turizmin küresel

artışının kendi sorunlarını da beraberinde getirdiği ve bunlardan bazılarının toplumların ahenliğini ve ekolojik dengesini tehdit ettiği, Dünya Turizm Örgütü (WTO) tarafından da vurgulanmaktadır (Özgüç, 1998: 192). Buna karşılık, doğal çevre bilincinin yerleşmesi yanı sıra doğal ve beşeri kaynakların, hem turizme hem de gelecek nesillere aktarılması yani kültürel gerekliliğinin anlaşılmış olması gibi çok önemli katkılar yaptığı da olumlu etkileri arasında bulunmaktadır (Zaman, 2012: 25).

Turizm tarafından çevrenin olumsuz etkilenmesinin önüne geçilerek uzun süre kullanılmasını sağlamak, sürdürülebilir turizmi ve yaşanabilir bir dünya için kaçınılmazdır. Plansız gelişen, denetimin az olduğu turistik bölgelerde, çeşitli sorunlar şeklinde görülen turizmin çevresel etkisi, turizmin yer aldığı mekâna ve turizm türüne göre farklılık göstermektedir. Doğrudan kullanılan doğal alanlarda çok sayıda turistin varlığı, turizm sezonunun süresi, alınan çevre koruma önlemleri ve kullanılan alanın ekolojik dengesinin hassasiyeti önemli rol oynar. Kısacası, doğal alanların ekolojik dengesinin bağlı olduğu fiziki (topografya, jeolojik yapı), iklimatik ve hidrolojik sistem (nehirler, kıyılar, kaynaklar, şelaleler) ile flora ve faunanın tehdit altına alınıp doğal mirasın tehlikeye atılmasında diğer sektörler kadar turizmin de sorumluluğu büyüktür (Özgüç, 1998: 192).

1.3. TURİZMDE ORGANİZASYONU VE PLANLAMA

Organizasyon, bir ülke ya da bölgede geliştirilmesi arzulanan turizm sektörü için çekicilikler, ulaşım ve konaklama kolaylıkları ile bunları tamamlayıcı gibi unsurların bazı kurum ya da kuruluşlar tarafından sağlanması ve sonra da sürdürülmesidir. Bu konuda devlete ve özel sektöre düşen ayrı ayrı görevler vardır. Bu görevler turizm sektörünü ilgilendiren çeşitli alanlarda değişik şekillerdir (Özgüç, 1998:122).

Beşeri ve doğal çekicilikler veya doğal kaynaklar bir alanda ne kadar zengin olursa olsunlar, bunları geliştirmek, turistin yararlanabileceği duruma getirmek için insan yapısı unsurların da eklenmesi gerekir ki bu da, organizasyon yoluyla olur. *Turizmde organizasyon*; turizmle ilgili olabilecek olanaklardan en yüksek derecede yararlanma ve bunların amaca uygun olarak işletilmesini ifade etmektedir (Özgüç, 1998: 122–123).

Planlama ise, *mekânın maksada en uygun şekilde düzenlenmesi* olarak ifade edilmektedir (Erinç, 1963: 32). Başka bir anlatımla planlama; *çevrenin (mekânın) insan yararına en rasyonel (akılcı) şekilde düzenlenmesidir* (Doğanay, 2002: 35). Turizm planlaması ise; *turizmin doğal ve beşeri kaynaklarının turistlerin hizmetine en rasyonel şekilde düzenlenmesi* anlamına gelmektedir (Zaman, 2012: 16). Bu bağlamda, turizm sektöründen gereği gibi yararlanabilmesi için öncelikle ister ulusal, ister bölgesel, isterse de yerel ölçekte olsun, dikkatli bir planlama gereklidir. Planlama, aynı zamanda kontrolsüz gelişecek turizmin kendi dayandığı kaynakları tahrip etmesini de önleyecektir (Özgüç, 1998: 204–205).

Turizm sektörü, plan içerisinde önemle üzerinde durulan alanlardan biridir. Plana göre, turizm sektörü, ülkedeki refah ve gelişmişlik dengesizliklerini azaltıcı doğrultuda yönlendirilecek, turizm potansiyeli olan ancak bugüne kadar yeterince ele alınmamış yörelerde turizm geliştirilerek ekonomik ve sosyal kalkınma sağlanacaktır. Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihi ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterilecektir. Sektörde yeni kapasite yaratmanın yanı sıra mevcut ürünün niteliğinin yükseltilmesine ağırlık verilecek, yeni aktörlerin, tanıtım, pazarlama, altyapı, turizm eğitimi ve çevre konularında görevleri ile kamunun turizm sektöründeki rolü yeniden tanımlanacaktır (DPT).

Anlaşılabacağı üzere planlama turizm sektörü için son derece önemlidir. Çünkü turistik gelişmenin verimli ve dengeli bir şekilde yürütülmesi için bütün düzeylerde turizm planlamasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, planlama yapılmadan turizmin gelişimine izin verilen yerlerde çevresel ve sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Plansız gelişme, hem yerel halka zarar vermekte hem de turistlerde memnuniyetsizlik meydana getirilmek suretiyle, pazarlama zorlukları ve ekonomik kazançların azalması gibi sorunları doğurmaktadır (Avcıkurt, 2003: 75–76). Bu nedenledir ki, turizmin kendine has problemlerinin çözümlenmesinde planlamaya ihtiyaç vardır. Turizm politikasında önceden saptanan hedeflere ulaşabilmek için, turizmin yararlanabileceği kaynakların kullanımında ve alınacak önlemlerin saptanmasında uygulanacak yöntem ve tekniklerin rasyonel ilkelere dayanması zorunluluğu, turizmde planlama yapmayı gerekli kılmaktadır (Tümertekin, 1984: 11). Bu bağlamda, turizmin dengeli gelişmesinde *zaman* ve *mekân* kritik önem taşımaktadır.

Dünya Turizm Örgütü (WTO)'de turizmle ilgili planlamalarda bu iki hususu (*zaman ve mekân*) önemli kılmakta ve **zaman** ile ilgili planlamaları (Özgüç, 1998: 205):

- İyi belirlenmiş ekonomik ve siyasal olanaklara uygun biçimde kararlaştırılıp, gerçekleştirilen yatırım programlarına bağlı bir ya da iki yıllık süreler için yapılan *kısa vadeli* planlama,
- Ulusal ve bölgesel ekonomik gelişme (kalkınma) planları çerçevesinde gerçekleştirilen yatırım programlarına cevap verecek *orta vadeli* (3–6 yıl) planlama,
- Ülke, bölge veya metropoliten alan geliştirme gibi projeler doğrultusunda 10–25 yıllık dönemler için yapılan *uzun vadeli* ya da *ileriye dönük (stratejik) planlama*, şeklinde tanımlanmaktadır.

Belirtilen planlamalar **mekâna** uygulandığında; *bölgelerarası planlama, ulusal planlama, bölgesel planlama, yerel planlama* ve *sektörlere göre planlama* şeklinde mekânsal planlamaları içermektedir.

Bu planlamaların turizmde de kullanılmasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerin başlıcalarını; *ekonomik gelişmeyi teşvik etmek, bölgenin gelirini ve yaşam kalitesini arttırmak, işletmelerin karlılıklarını arttırmak, turizmin var oluş sebebi ve dayanağı olan kaynakların korunmasını ve optimal (en uygun) kullanılmasını sağlamak* (Timur ve İçöz, 1994: 159) oluşturmaktadır. Bunlara ilave olarak planlamanın; başta turizmde kontrolsüz gelişmenin önlenmesi olmak üzere, arazinin kullanımının dengelenmesi, turizmin yaratacağı çevresel etkilerin boyutunun önceden tespit edilmesi, turistik bölgelerin taşıma kapasitesinin belirlenmesi, turistik hizmet kalite standartlarının saptanması, bölgesel düzeyde turizmde optimal gelişmenin sağlanabilmesi ve turizmden elde edilen sosyo-ekonomik kazançların artırılması gibi değişik faydaları da bulunmaktadır (Soykan, 2000: 44).

ÖZGÜÇ (1998: 206–207), planlamanın gerekliliğine vurgu yaparken, başarılı bir planlamanın ilk aşamalarında yapılması gerekenleri:

- Halen elde mevcut ya da gelecekte kullanılabilecek tüm imkânların bir dökümü yapılmalı,
- Muhtemel turist pazarının değerlendirilmesi yapılmalı,
- Talebin arzdan daha fazla olduğu alanlar araştırılmalı,

- Turizmin kalkınmasının mali yönü için ya da dış yatırım olanakları bulunmalı,
- Doğal güzellikler, kültürel miras ve toplumsal hayatın özelliklerinin korunması ve geliştirilmesine çalışılmalıdır, şeklinde sıralamaktadır.

AVCIKURT'a (2004: 76–77) göre, turizm planlaması ve yönetiminden;

- Turizmin ekonomik kazançlar sağlayarak yerel halkın yaşam standartlarını yükseltmesi,
- Altyapının ve rekreasyon donanımlarının hem ziyaretçiler hem de yerel halkın dikkate alınarak geliştirilmesi,
- Turistik alanların yapısına ve amaçlarına uygun turistik gelişme türlerinin belirlenmesi,
- Kamu yönetiminin yerel halkın kültürel sosyal ve ekonomik felsefesi ile uyumlu bir turizm geliştirme programını uygulamaya koyması,
- Bölgenin sosyo-ekonomik ve demografik yapısının analiz edilmesi,
- Turizmin yerel halk üzerindeki olumlu etkilerinin belirlenmesi,
- Bilimsel araştırmalar yapılarak yerel halkın memnun olmadığı önemli hususların tespit edilmesi ve önlem alınması gibi amaçlar beklenmektedir.

Kısaca, turizmin planlamasının temel amacı, *yerel halkın bölgesel kaynaklar sayesinde ekonomik seviyesinin yükselmesi, turizm çekiciliklerinin korunması ile tanıtımının yapılması* yanı sıra bunlar için gelen turistlerin *yaşam kalitesinin* sağlanmasıdır (Zaman, 2012: 18).

Planlama kararlarının başarılı olması veya olamamasında birçok faktörün etkisi vardır. Bu faktörlerin başında planlama süreci modeli gelmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel boyuttaki bütün turizm planlamalarında turizm planlama süreçleri esas alınmalı ve bu süreçlere bütünüyle riayet edilmelidir (Soykan, 2000: 44).

Buraya kadar yapılan açıklamalar göstermektedir ki, turizm planlaması aslında bir gerekliliktir. Zira, sürekli kalkınma amacı ve bu amaca ulaşmak için kullanılacak araçlar arasında en uygun bir dengenin sağlanması ihtiyacı (Olalı 1990: 429) yanında her bölgenin farklı türde ve şekilde gelişme potansiyeli ve farklı problemleri olması planlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda ülke, bölge ve yörelerin kalkınma

sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlayan turizm planları, turizm bölgesindeki gelişmenin verimli ve dengeli bir şekilde yürütülmesi, diğer bir ifadeyle sürdürülebilir olması için şarttır. Çünkü bu planlar, ölçek olarak daha küçük olduklarından, hem yerel halkın istek ve önceliklerinin belirlenmesi hem de karar verme ve uygulama mekanizmalarının hızlı ve etkin bir şekilde çalıştırılabilir olması açısından sağlıklı sonuçlar doğurabileceklerdir (Öney, 1985: 43).

1.3.1. Şanlıurfa İlinin Turizm Planlaması

Şanlıurfa şehri ve yöresi eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktalarının en hareketlisi ve en önemlisi, dolayısıyla da doğu ile batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktası olmuştur. Buna bağlı olarak da bölge, tarih öncesi devrilerden günümüze kadar çok sayıda uygarlığın gelişimine sahne olmuş, görkemli kentlere (Harran, Urfa, Suruç, Birecik, Samsat ve Rakkas gibi) ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda, yani medeniyet tasavvuru noktasında Şanlıurfa ve yöresi, gerek ülkemiz gerekse dünya için tartışmasız büyük öneme sahiptir. Ayrıca en az 12 bin yıllık tarihi, bereketli toprakları, üç semavi dinin atası Hz. İbrahim'e (a.s) yurt olması ve bu anlamda pek çok peygamberin yaşadığı ya da bulunduğu yer olma özelliğine sahip olması, ilk buğday tohumunun buradan dünyaya yayılması, Hristiyanlık tarihinde kilise müziğinin ilk kez burada icra edilmiş olması, ilk astronomi gözleminin burada yapılmış olması, dünyanın en eski üniversitesinin kurulduğu yer olması gibi özellikler, sahip olduklarının sadece bir kaçıdır.

Geçmiş tarihi bu kadar önemli olan Şanlıurfa şehri ile birlikte yöresi, günümüzde de çok önemli özelliklere sahiptir. Bunlardan coğrafi konumu, ulaşım kolaylığı, zengin tarihi ve kültürel değerleri, giderek artan çekiciliği, binlerce yıllık tarihi geçmişine bağlı olarak birçok tarihsel yapı ve sit alanı yanı sıra İslamiyet ve Hristiyanlığa hatta Museviliğe ait kutsal ve tarihi mekânların varlığı, sosyo-kültürel açıdan oldukça çeşitlilik göstermesi, yöre halkının misafirperverliği, el sanatları ve yöresel yemekleri, müziği ile folklorik özellikleri ilk planda öne çıkanlardır. Diğer taraftan Şanlıurfa, tarihi eserleri bakımından hem açık hava müzesi hem de GAP ile birlikte daha da yükselen önemli bir tarım üretim havzası vasıflarına sahip önemli bir merkez konumundadır.

Belirtildiği üzere, bu derece önemli turizm çekiciliklerine sahip olan Şanlıurfa iline yönelik turizm organizasyon ve planlamalarının yapılıp uygulanması, turizmin bugünkü boyutundan çok daha ileri gitmesi anlamı taşıyacaktır. Bu bağlamda da, bir taraftan ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi ve plan vizyonunun gerçekleşmesi için; rekabet gücünün ve istihdamın artırılması, bölgesel gelişmenin sağlanması, sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin artırılması öngörülmelidir. Diğer taraftan turizm planlaması ile; ilin ekonomik çeşitliliğini ve gelişmesini teşvik etmek, bölgede yaşayan insanların gelir seviyesini ve yaşam kalitesini yükseltmek yanında işletmelerin karlılıklarını arttırmak, kaynakların korunmasını ile optimal kullanılmasını sağlamak, turistik değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak ve bunları gelecek nesillere aktarmak mümkün olacaktır.

Bu bağlamda da il turizm kaynaklarının kullanımı ile ilgili planlar; yerel, bölgesel, ulusal düzeyde ayrı ayrı yapılmalıdır. Yani, hem yerli hem de yabancı turistlere yönelik olmalıdır. Bunu gerçekleşmesi için de hem yerel düzeyde hem de ülke çapında ilgili kuruluşlar bir araya gelmeli ve planlama her kurumun üzerinde mutabakat sağlayacağı şekilde olmalıdır. Yine doğal ve beşeri turistik değerlerin kısa, orta ve uzun süreli kullanımlarını içerecek şekilde planlamalar yapılmalıdır. Ayrıca, planlama; doğal, kültürel, tarihi ve coğrafi değerlerini koruma-kullanma dengesi içinde kullanmayı ve turizm alternatiflerini geliştirerek ilin turizmden alacağı payı arttırmayı hedefler şeklinde yapılmalıdır. Ayrıca, planlama yapılırken ilde geliştirilebilecek alternatif turizm türlerinin nerelerde, hangi dönemlerde ve nasıl yapılabilecekleri iyi bir şekilde analiz edilmeli, gerekli altyapılar mutlak suretle oluşturulmalıdır. Turistik kaynakların sürdürülebilirliğinin planlanması da il turizminin gelecek yıllara yayılması anlamında büyük önem taşımaktadır.

Şanlıurfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, zengin kültürel ve doğal değerleri ile ülkemizin 2023 yılı turizm hedefleri kapsamında marka kültür kentleri (Adıyaman, Amasya, Bursa, Edirne, Gaziantep, Hatay, Konya, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Kars, Mardin, Sivas, Şanlıurfa ve Trabzon) arasına dahil edilmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekirse sahip olduğu turizm çeşitliliği ile Şanlıurfa, tek yönüyle marka olacak bir şehir değildir; kültür, sabır, hoşgörü, sevgi, tarih ve medeniyet gibi başlıklar ile bir bütün olarak değerlendirilebilecek seviyededir.

Diğer taraftan, markalaşma konusunda dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri logo ve slogan tuzağına düşmemektir. Başka bir anlatımla markalaşmayı, sadece logo ve slogan üretmek ve reklam yapmak kadar basit bir iş olarak görmemektir. Yapılacak ilk iş ilin ve dolayısıyla da şehrin tanınması için strateji üretmek olmalıdır. Bunun için de öncelikle Şanlıurfa'nın cazibesini kaybetmesine neden olan, ya da onu itici hale getiren unsurları ortadan kaldırmak; insanların onu gönülden sahiplenmesini sağlayan önlemleri almaktır.

Şanlıurfa ili, dolayısıyla da şehri için yapılacak planlamalarda bazı hususlara öncelik verilmelidir. Bu bağlamda;

- Bir kültür turizm kenti olarak Şanlıurfa'nın, iç ve dış turizmde **kültür turizmi hareketini artırmak** için;

- ✓ Tarihi, kültürel ve mimari özelliği olan yapıların ve ören yerlerinin restorasyonu yapılarak turizme açılması icap etmektedir. Bu yapılırken de kültürel varlıklar tespit edilerek önceliklerine göre restore edilmeli ve bunlara uygun işlevler kazandırılmalı,

- ✓ Yerel halkın kültürel mirasın değeri ve korunması konusunda bilinçlendirilmesi sağlanmalı,

- ✓ Şanlıurfa ilinin ve şehrinin zengin kültürel mirasını vurgulayan ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım ve pazarlaması yapılmalı,

- ✓ Şanlıurfa iline yönelik özel bütçeleme çalışmaları yapılmalı ve yerel fonlar geliştirilmeli,

- ✓ İlin, turizm potansiyeli yüksek alanlarda altyapı ve üstyapı eksiklikleri giderilmelidir. Bunun için; Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel yönetimler ve ilgili kuruluşların işbirliği içinde çalışmaları planlanmalıdır (Turizm Eylem Planı 2013).

- İl Turizmini geliştirilmesine yönelik olarak yapılacak **fiziksel-sosyal düzenlemeler** içerisinde;

- ✓ Kent merkezinde ve ilin diğer yerlerinde turizm danışma büroları açılmalı,

- ✓ Şehir turları kapsamında tur güzergâhını ve çekim noktalarını gösterir özel şehir haritaları ve broşürler hazırlanarak, sahip olunan değerlerin gerek ülke çapında

gerekse yurtdışında tanıtım ve pazarlaması yapılmalıdır.

- ✓ Tarihi yapılar restore edilerek pansiyon ve küçük otellere dönüştürülmeleri desteklenmeli,

- ✓ Bölgede, mevcut konaklama kapasitesinin kültür ve eko turizme yönelik yapılacak planlama ve uygulamalarla arttırılması sağlanmalı,

- ✓ Turizmde ihtisaslaşan yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde yarışan marka turizm bölgelerinin tespiti yapılmalı ve bu alanlara *Turizm Merkezi, Kültür - Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi* gibi değişik statüler kazandırılmalı (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 32).

- Şanlıurfa'nın kültür ve turizm potansiyeli ile bu potansiyelin harekete geçirilmesine yönelik **fırsatlar** ve **hedefler** (ilin turizm potansiyelini ortaya çıkarmak, turizm altyapısını geliştirmek ve turizmi teşvik etmek) kapsamında şunlara öncelik verilmelidir:

- ✓ Zengin tarihi ve kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve turizme açılması,

- ✓ Turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, inanç turizmi, tarih ve kültür turizmi, kongre turizmi, termal ve sağlık turizmi ile eko-turizm gibi farklı ve alternatif turizm alanları geliştirilmeli,

- ✓ Turizm tesisi ve yatak kapasitesinin arttırılması,

- ✓ Yeni fuar, kongre ve ticaret merkezleri oluşturulmalı,

- ✓ Turizm tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmeli,

- ✓ Turizme yönelik hizmet sektörü (yeme, içme, dinlenme gibi) ile hediyelik eşya ve el sanatları geliştirilmeli,

- ✓ Hazırlanacak Turizm Master Planları çerçevesinde, Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin- Diyarbakır turizm koridorunun belirlenmeli, ildeki kültürel mirasın korunması, turistik ürün ve pazarlama alanları desteklenmeli,

- ✓ Turizm faaliyetlerinin mekâna dengeli dağıtılması için konaklama alanlarının bulunduğu noktalara, gününbirlik mesafelerde rekreasyon alanları oluşturulmalı (yeme-içme, dinlenme, gününbirlik tesisler gibi).

- ✓ Bölgeye yabancı turist gelişlerinin arttırılmasına yönelik faaliyetler desteklenmeli,

- ✓ Otel işletmeciliği ve servisi, tur düzenleyicileri ve seyahat acenteleri için gerekli turizm personeli eğitimi gerçekleştirilmeli ve yaygınlaştırılmalı,

✓ Kültür varlıklarının koruma–kullanma dengesi içinde değerlenmesi ve turizm amaçlı kullanılmasına yönelik faaliyetler desteklenmeli,

✓ Yöre halkına, kültürel ve tarihi mirasın korunması ile turizmin geliştirilmesine yönelik bilinçlendirme eğitimleri verilmeli (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2011: 45-46).

✓ üzerinde durulması gereken diğer bir husus, markalaşma sürecinde olumsuz simgelerin ve imajların ayıklanmasıdır. Örneğin şanlıurfa’nın eğitim alanındaki eksiklikleri, t re cinayetleri, yerel halkın turizme olumsuz bakışı ve terör gibi kültürel zaafları giderilmelidir.

- Diğer taraftan, kültür turizminin yanı sıra bölgenin diğer illeri ile koordineli bir şekilde *golf turizmi*, *sağlık turizmi*, *gençlik turizmi*, *eko-turizm*, *yamaç paraşütü*, *trekking*, *su sporları*, *kanoculuk*, *kuş gözleme* ve *kongre turizmi* gibi turizm türlerinin geliştirilmesine yönelik planlamalar da en kısa sürede yapılarak, hayata geçirilmelidir. Buna ilave olarak; bölgede, diğer turizm türleri ile entegrasyon sağlanarak büyük çaplı kültür-inanç turizmi geliştirilecek, gerçekleştirilecek arazi ve kültürel yapı tahsislerinin yanı sıra yapılacak yeni yatırımlar ile nitelikli tesis sayısının ve yatak kapasitesinin artırılması sağlanmalıdır.

- Mevcut kapasiteleri, k rl lık sağlayacak fiyat ve doluluk oranlarında dolduracak talep yaratılınca kadar, turizm teşviklerinde pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirilmesine öncelik verilmelidir.

- şanlıurfa’da kültür varlıklarını korumak ve geliştirmek için; sokak ve  arşıların yeniden turizm uygun şekilde düzenlemesinin yapılması, koruma amaçlı imar planı ve kentsel tasarım projesi ve eski eserlerin onarılmasına yönelik projeler yapılmalı ve ivedilikle uygulamaya konulmalıdır.

- Aynı şekilde, pek çok dinin ve çok sayıda peygamberin bulunduğu şanlıurfa’nın inanç ve kültür turizmi için çekim merkezi olması amacıyla gerekli düzenlemeler, altyapılar ve tanıtım çalışmaları yapılmalıdır.

- şehrin ve medeniyetin sürekliliği için eğitimin büyük ehemmiyete haiz olduğu doğrudur. Bu nedenle eğitim stratejilerinin de şehrin, toplumun ihtiyaçlarına uygun ve çok iyi biçimde belirlenmesi gerekir. Bu noktada üniversiteden ziyade meslek eğitiminin ve meslek liselerinin önemi iyi kavranmalı ve bunlar ön plana çıkarılmalıdır.

- Tarihî eserlerin korunması; şehirlerin kimliğinin korunması ve markalaşma bağlamında büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda hangi tarihî eserin ihya edileceği, hangisinin korunacağı ise uygun yaklaşımlar ve titiz çalışmalar sonucunda belirlenmelidir. Tarihî eserler bağlamında Şanlıurfa'da sadece şehir merkezi değil tüm ilçeler önemlidir. Arkeolojik değerler yok sayılarak şehir markası oluşturulamayacağına göre, bu değerleri hızlı şehirleşme ortamının rant baskısından kurtarmak gerekmektedir.

- Özellikle Şanlıurfa şehrinde pek çok önemli tarihî eser koruma alanlarında bulunmalarına rağmen beton binalar arasında kaybolmaya yüz tutmuş durumdadır. Bu eserlerin turizm çekiciliğinin artırılması için etrafındaki yapılar kamulaştırılarak yıkılmalı ve açığa çıkmaları sağlanmalıdır. Bunu takiben çevre düzenlemeleri yapılmalıdır.

Neticede, bütün bu açıklamalar göstermektedir ki, turizm de planlama yapmak bir taraftan turizm endüstrisinin karmaşık ve çok boyutlu olması, farklı kamu organlarının birbiri ile çelişen kararları, maliyet ve finansman, örgütsel yapı ve belki de daha önemlisi turizm bilincinin oluşturulması sıkıntılarından dolayıdır. Diğer taraftan ise turistik kaynakların tamamının koruma-kullanma dengesi içinde değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, turizmde planlama yapılması bütün bu engellerin aşılması noktasında bir zorunluluk olarak görülmelidir.

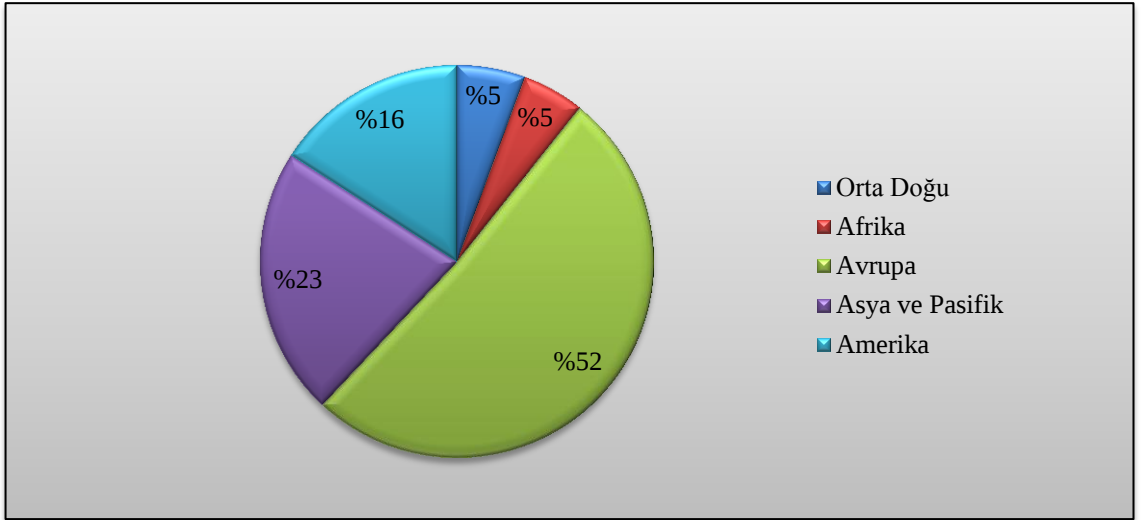
1.4. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TURİZM

Günümüzde turizm, birçok ülkede ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Turistik hareketlerin döviz arzını artırarak ödemeler bilançosu açıklarının azaltılması, milli paraya değer kazandırılması, turizm gelirlerinin tekrar dağılım yoluyla ekonominin canlanması, turistik talep artışlarına paralel olarak yatırımların hızlanması, ayrıca istihdam ve bölgesel kalkınma gibi konularda sağladığı katkılarla turizm, ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, hemen hemen tüm ülkeler dünya turizm gelirlerinden elde ettikleri payı daha da büyötmek için çalışmalar yapmaktadır. Ülkelerine yönelik turizm hareketlerini artırmak, turistlerin ülkelerinde kalış sürelerini uzatmak, turizmi tüm yıla yaymak ve alternatif turizm çeşitleri kazandırmak için de çeşitli programlar geliştirmektedir. Sınırlar ortadan kalktıkça Dünya daha da küçölmeye başlamış ve insanlar daha uzak

mesafelere seyahat etme eğilimine girmiştir. Harcanabilir kişisel gelirden turizme ve tatile ayrılan payın artması, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişme ve insanların yeni yerleri merak etme ve ziyaret etme isteği bunun en önemli nedenlerindendir (Tanrıku, 2012: 90).

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, uluslararası turist sayısı 2005 yılında 807 milyon iken 2013 yılında ise uluslararası turist sayısı 1.088 milyon olmuştur. 2005-2013 yılları arası uluslararası turist sayısında %32,7 oranında artış gerçekleşmiştir (UNWTO, 2014).

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, 2012 yılında uluslararası turist sayısı 1.035 milyon kişi iken 2013 yılında uluslararası turist sayısı %5 oranında büyüyerek 1.088 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu sayının 980 milyonu gelişmiş ülkelere, 108 milyonu ise gelişmekte olan ülkelere aittir. Avrupa, yaşadığı krize rağmen 2013 yılında 563 milyon turisti ağırlayarak dünya turizm pastasından % 52 oranında bir paya sahip olmuştur (Şekil 1.1). 2013 yılında Amerika'yı 169 milyon, Afrika'yı 56 milyon, Ortadoğu'yu 52 milyon, Asya ve Pasifik'i ise 248 milyon turist ziyaret etmiştir.

Şekil 1.1. Uluslararası Turizm Hareketleri (2012).

Dünya Turizm Örgütü tarafından hazırlanan “Turizm 2020 Yılı Vizyonu” raporunda; 2020 yılında Dünya’daki turist sayısının 1,5 milyar kişiye, toplam turizm gelirlerinin ise 2 trilyon dolara ulaşacağı öngörülmektedir. Raporda, dünya turizminin %4,1 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir. Rapora göre, 2020 yılında Avrupa

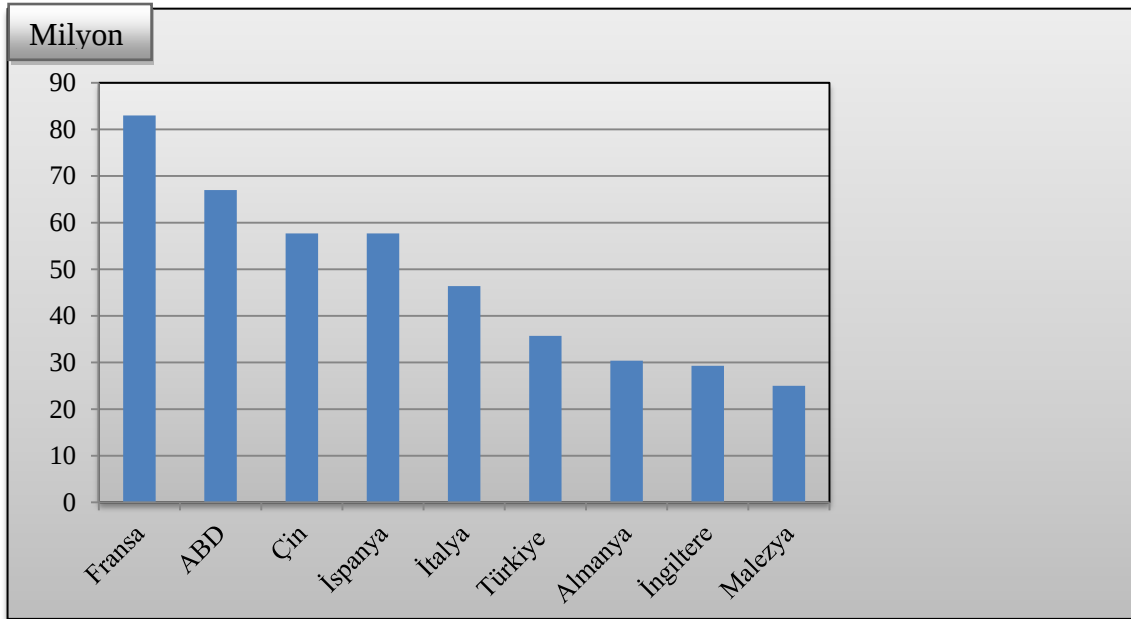
turizminin payının düşeceği, ancak yine de en fazla turist kabul eden bölge olarak kalacağı, Çin'in de yer aldığı Doğu Asya/Pasifik Bölgesinin pazar payını yükselteceği tahmin edilmiştir.

2012 yılında turist girişlerinde Dünya'da en çok turist çeken ülkelerin başında 83,0 milyon kişi ile Fransa, 67 milyon kişi ile ABD, 57,7 milyon kişi ile Çin, 57,7 milyon kişi ile İspanya, 46,4 milyon kişiyle İtalya gelmektedir. 2012 yılında gelen yabancı turist sayısına baktığımızda Türkiye, 35,7 milyon turist sayısı ile dünya da en çok turist çeken 6. ülke konumundadır (Tablo 1.1, Şekil 1.2).

Tablo 1.1. Yabancı Turist Sayısı Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).

Ülkeler	Turist Sayısı (Milyon Kişi)
Fransa	83,0
ABD	67,0
Çin	57,7
İspanya	57,7
İtalya	46,4
Türkiye	35,7
Almanya	30,4
İngiltere	29,3
Malezya	25,0

Kaynak: UNWTO Verileri (2013).

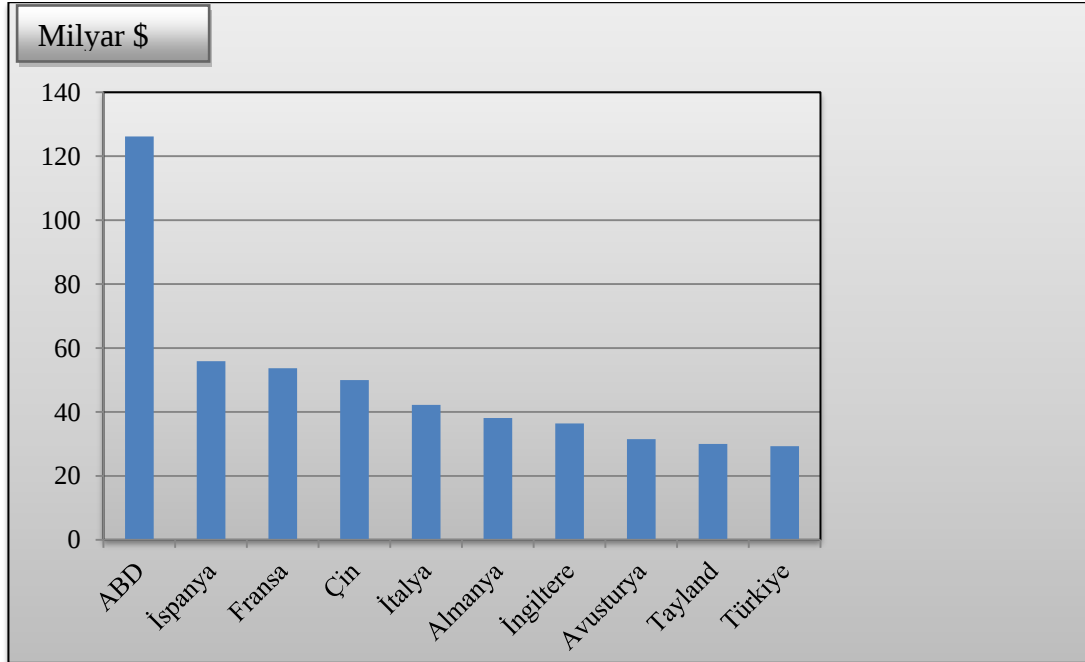
Şekil 1.2. Yabancı Turist Sayısı Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).

2012 yılı verilerine göre, Türkiye 25,6 milyar dolarla, dünya da en çok turizm geliri elde eden ülkeler arasında 12. sırada yer almaktadır (Tablo 1.2, Şekil 1.3). Türkiye'nin Dünya da en çok turist çeken 6. ülke konumundayken, turizm geliri açısından 10. sırada yer alması, üst gelir grubunun yanında orta ve alt gelire sahip turistler tarafından tercih edilmesiyle açıklanabilir.

Tablo 1.2. Turizm Gelirleri Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).

Ülkeler	Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)
ABD	126,2
İspanya	55,9
Fransa	53,7
Çin	50,0
İtalya	42,2
Almanya	38,1
İngiltere	36,4
Avusturya	31,5
Tayland	30,0
Türkiye	29,3

Kaynak: UNWTO Verileri (2013).

Şekil 1.3. Turizm Gelirleri Bakımından Önde Gelen Ülkeler (2012).

WTO (Dünya Turizm Örgütü) verilerine göre 2002-2012 yılları arasında turist sayısı bakımından Dünya da % 34,6'lık bir büyüme yaşanırken, Türkiye bu oranın üzerinde bir artış sergilemiştir. Nitekim Türkiye'de 2002 yılında 13,2 milyon kişi olan ziyaretçi sayısı, 2011 yılında % 137,3 oranında artarak 31,4 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısına göre ülkeleri değerlendirdiğimizde ilk 3 sıranın geçen seneye göre değişmediğini görülmektedir. Almanya 4.826.315 kişiyle 1. sırada yer alırken, 3.468.214 kişiyle Rusya Federasyonu 2. sırada yer almıştır. İngiltere 2.582.054 kişiyle 3. sırada bulunmaktadır. İhracat ağırlıklı büyüme ve dünya ekonomisiyle bütünleşme çabalarında potansiyeli yüksek olan ülkemiz turizm sektörü, uluslararası pazarlarda rekabet gücünü kanıtlamış ve son 20-25 yıl içinde Dünya ortalamasının üzerinde büyüme performansı göstermiştir. Özellikle turizm sektörünün değerinin anlaşılacak önem verilmeye başlandığı ve bu çerçevede yasal ve kurumsal düzenlemelerin yoğun bir biçimde yapıldığı 1980'li yıllardan itibaren ülkemizde turizm gelirlerinde büyük bir artış olmuştur.

Ülkemizde turizm sektörünün belkemiğini oluşturan turistlerin barınma, beslenme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan konaklama tesisleridir. 2012 yılı verilerine göre Türkiye'de 2.870 adet işletme belgeli tesis bulunduğu ve bunların 336.447 adet oda; 706.019 adet yatak kapasitesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sayılar sadece Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli Tesislere aittir. Sadece belediye ruhsatı ile faaliyet gösteren tesislere ait sağlıklı rakamlar elde bulunmamakla birlikte 8.000 adet tesis ve bu tesislerin 400.000 civarında yatak kapasitesine sahip olduğu tahmin edilmektedir. 2012 yılı verilerine göre Türkiye'de 960 adet turizm yatırım belgeli tesis bulunduğu ve bunların 126.592 adet oda; 273.877 adet yatak kapasitesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Turizm İşletme Belgeli Tesisler ve Turizm yatırım belgeli tesislerin toplam yatak sayısı ise 979.896 adettir. 1990 yılından itibaren turizm yatırım belgeli tesis sayısı kademeli olarak azalmasına karşılık, turizm işletme belgeli tesis sayısı kademeli olarak artmaktadır. Buna bağlı olarak, oda ve yatak sayıları da belge miktarıyla uyumlu bir seyir göstermektedir (Tablo 1.3). Özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan düşüşlerin ardından, sektörde dönem dönem canlanmalar görülmektedir.

Sonuç olarak, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için önemli bir gelir kaynağı oluşturan turizm, bir ülkeden

diğer bir ÷lkeye çeşitli amaçlarla giden insanların sayısındaki hızlı artış, gidilen ÷lkelerde yarattığı kültürel, ekonomik ve sosyal etkiler sebebiyle ilgi odağı haline gelmiştir. Bu bağlamda turizm, gelişmekte olan ÷lkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için gerekli olan döviz girdisini sağlama, böylelikle cari işlemler dengesi açıklarını azaltma, yeni gelir yaratma, yatırımları canlandırma ve özellikle gelişmekte olan ÷lkelerde istihdam olanaklarını artırma özelliğı ile birçok ÷lkede öncelikli sektörlerden biri olmuştur. Bunun bilincinde olan ÷lkeler, ekonomik faaliyetler arasında turizmi de geliştirmek üzere çalışmaktadırlar (Tanrıkulu, 2012: 93).

Tablo 1.3. Türkiye’de Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (1990-2012).

YILLAR	TURİZM YATIRIMI BELGELİ			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
1990	1 921	156 702	325 515	1 260	83 953	173 227
1991	1 987	158 379	331 711	1 404	97 260	200 678
1992	1 938	148 017	309 139	1 498	105 476	219 940
1993	1 788	132 395	276 037	1 581	113 995	235 238
1994	1 578	114 913	240 932	1 729	128 065	265 136
1995	1 334	96 517	202 483	1 793	135 436	280 463
1996	1 309	96 592	202 631	1 866	145 493	301 524
1997	1 402	110 866	236 632	1 933	151 055	313 298
1998	1 365	116 286	249 125	1 954	151 397	314 215
1999	1 311	114 840	245 543	1 907	153 749	319 313
2000	1 300	113 452	243 794	1 824	156 367	325 168
2001	1 237	106 683	229 047	1 998	177 371	368 819
2002	1 138	102 972	222 876	2 124	190 327	396 148
2003	1 130	111 894	242 603	2 240	202 339	420 697
2004	1 151	118 883	259 424	2 357	217 664	454 290
2005	1 039	128 005	278 255	2 412	231 123	483 330
2006	869	123 326	274 687	2 475	241 702	508 632
2007	776	112 541	254 191	2 514	251 987	532 262
2008	772	113 487	258 287	2 566	268 633	567 470
2009	754	103 119	231 456	2 625	289 383	608 765
2010	877	114 771	252 984	2 647	299 621	629 465
2011	922	122 364	267 900	2 783	319 319	668 829
2012	960	126 592	273 877	2 870	336 447	706 019

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Verileri (2013).

İKİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ ORTAM-TURİZM İLİŞKİSİ

2.1. FİZİKİ COĞRAFYA ŞARTLARI - TURİZM İLİŞKİSİ

2.1.1. Yeryüzü Şekilleri -Turizm İlişkisi

Coğrafi görünümün ilkin; araziye meydana getiren ve biçimlendiren yer şekli ve jeoloji oluşturur. Yer şekli, aynı zamanda, kırsal turizmin dayandığı mağaralar, tırmanılacak tepeler, kayak için dik yamaçlar ve dağlık yöreler gibi birçok özelliğin varlığı veya yokluğunu da belirler. Coğrafi görünümün bir diğer önemli fiziksel elemanı da bu görünümü şekillendiren deniz, nehir ve göl biçimindeki sudur. Ayrıca, doğal bitki örtüsü ve bununla bağlantılı fauna özellikleridir (Özgüç, 1998: 70).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Toroslar yayının güney kenarı ile Suriye ve Irak ülke sınırları arasında kalan az engebeli, geniş düzlüklerden oluşmaktadır. Bölge, batıda Hatay Çukuru'nun doğu kenarıyla Akdeniz Bölgesi'nden, doğuda ve kuzeyde ise Güneydoğu Torosların uzantıları ile Doğu Anadolu Bölgesi'nden ayrılmaktadır. Yaklaşık olarak 75.000 km²'lik bir alana sahip olan bölge, ortada Karacadağ volkanik kütlesi olmak üzere iki büyük drenaj havzasından oluşmuş bulunmaktadır. Yer şekillerinin sadeliği ile dikkati çeken bölgede topografya kuzeyden güneye doğru tedricen alçalma gösterir. Bu nedenle bölgeyi topoğrafik özellikler bakımından genel olarak kuzeyden güneye doğru, dağlık sahalara, plato sahalara ve Suriye sınırına yakın ovalar olmak üzere ayırmak mümkündür (Bakırcı, 2001: 112).

Karacadağ volkan kütlesinin batısında bulunan Gaziantep-Urfa Platosu, Fırat Nehri ve kolları tarafından parçalanmıştır. Ortalama yükseltisi 800 m olan platonun batı ve kuzey yönlerinde yükseklikleri 1000 m civarında bulunan dağlar görülür. Gaziantep Platosu batıda Hatay-Maraş çukur sahası ile Akdeniz Bölgesi'nden ayrılır. Bütünüyle kalker bir plato özelliği gösteren saha Suriye sınırına ve Fırat Nehri'ne doğru bir alçalma gösterir.

Gaziantep Platosu'nun doğuya doğru bir devamı olan Urfa Platosu'nda durum pek farklı değildir. Burada da yer yer yüksekliği 800 m'yi geçmeyen arızalar göze çarpar.

Genel olarak bir plato karakterine sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 20' den fazla eğimli alanlar bölgenin kuzeyinde ve doğusunda sınır teşkil eden dağlık arazide yer alır. Diyarbakır ve Gaziantep-Urfa Platoları'nın ekserisi % 15 eğime sahiptir. Fırat ve Dicle nehirleri ile kollarının dar ve dik bir şekilde keserek araziye kat ettikleri yerlerde de akarsu vadilerinin yamaçları çok eğimlidir. Güneyde Türkiye devlet sınırı boyunca yer alan ve ortalama 500 m yükseltiye sahip olan ovalarda ise eğim %10' un altındadır.

Araştırma sahası Türkiye'nin en düz sahalarından biri olan Güneydoğu Anadolu düzlükleri üzerinde yer almaktadır. Güneydoğu Toroslarının güneyinde yer alan Güneydoğu Anadolu düzlükleri ortalama yüksekliği 500 m olan platolar sahasıdır. Bu geniş düzlüklerin ortasında yükselen Karacadağ volkanik (1938 m) kütlesi bu bölgeyi ikiye ayırmaktadır (Güngördü,2010. 22).

Şanlıurfa ilinin doğusu Karacadağ ve Derik civarındaki volkanlardan çıkan lavlarla, batı kısmı Eosen'e ait marn ve kalkerlerle kaplıdır. Plato güneyde Suriye sınırında 500 m yükseltiye sahiptir. Bu yüzden yörenin doğu kesimi lav akıntıları sebebiyle arızalı ve toprak oluşumuna imkân vermemiştir. Burası kayalık sahalarda ve az verimli küçük ziraat alanlarından ibarettir (Güngördü, 2010: 164).

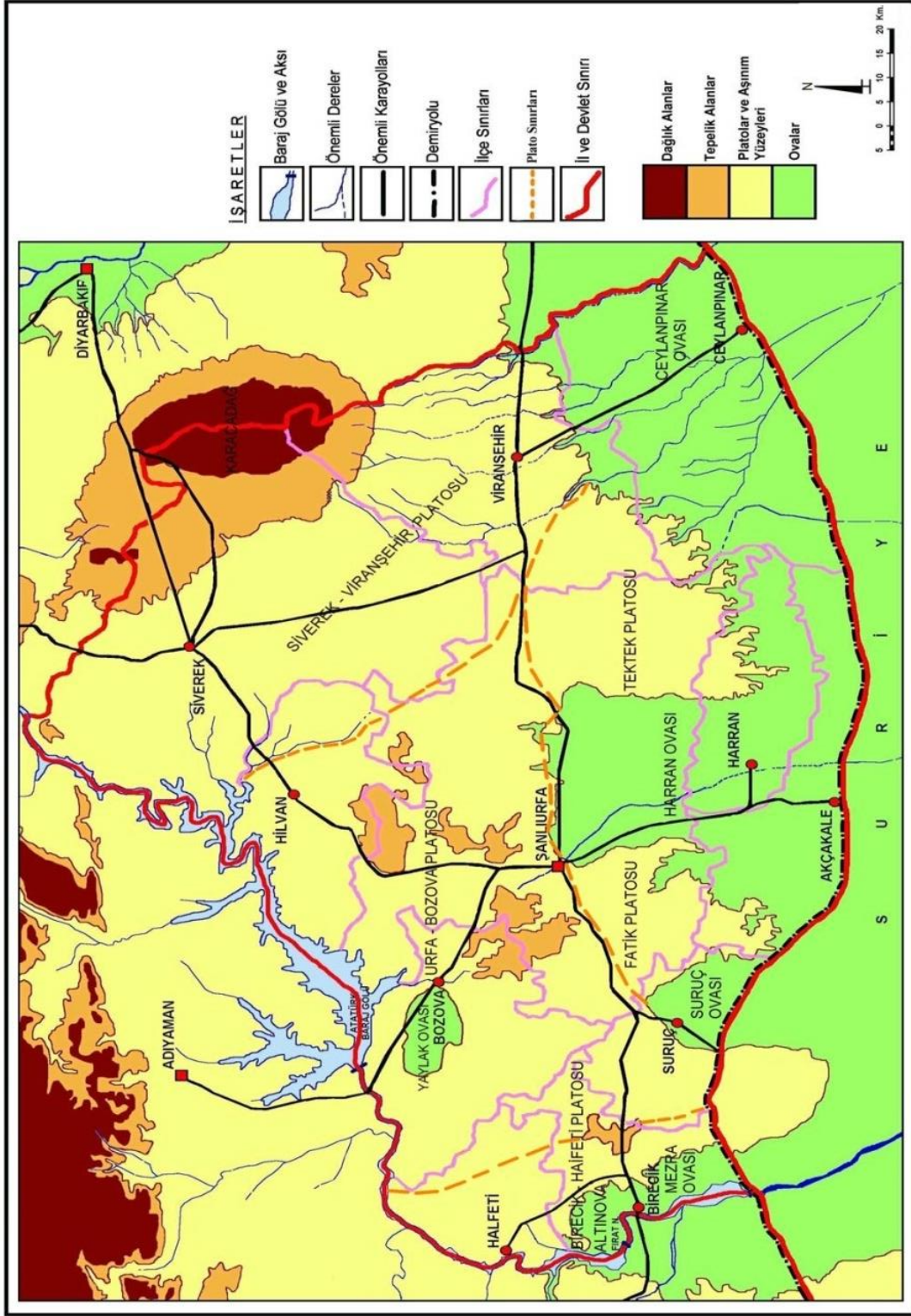
Karacadağ eteklerinden başlayarak, Suriye sınırına doğru alçalan Urfa Platosu'nda, nispi yükseltisi önemsiz sırtlar yer alır. Alçalma nedeniyle belirtilen alandaki yükselti yaklaşık olarak 1000 m'den 500 m'ye iner. Platonun güney kenarında, aralarında eşikler bulunan, irili ufaklı ovalar sıralanır. Hilvan-Viranşehir hattının doğusunda kalan plato kesimi volkanik kayalarla kaplı olduğundan tarla tarımından çok, hayvancılığa elverişlidir. Kalkerle kaplı batı kesimi ise karstik şekillerle işlenmiş ve adeta delik deşik olmuştur. Çatlaklar nedeniyle yağış derinlere iner, bu yüzden plato yüzeyinde su bulmak zordur. Sulama imkânı olmayan plato yüzeyleri ancak kuru tarım yöntemleriyle (nadas ve münavebe) ekim yapılan tahıl tarımı alanları halindedir (Arınç, 2011:437).

Daha öncede belirtildiği gibi Şanlıurfa ili; doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzey ve kuzeybatıda Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğuda ise Diyarbakır illeri ile çevrilmiş olup, güneyinde Suriye sınırı uzanmaktadır. İlin geniş bir bölümü, büyük Arabistan masifinin düzleşmiş kuzey bölümü ile Güneydoğu Torosların orta kısmının

güney etekleri üzerinde yer almaktadır. İlin kuzeyinde bulunan dağların yüksekliği düşüktür. İldeki başlıca yükseltileri; Karacadağ (1938 m), Tektek (449 m), Susuz (801 m), Takur Tukur, Germüş (771 m), Nemrut (800 m), Şebeke (750 m) ve Arat (840 m)'tır. Belirtilen yükseltiler arasında geniş düzlükler yer almaktadır. Tepelerin yüksekliği güneye doğru gidildikçe düşmekte ve ilin güney kısmı geniş ovalardan oluşmaktadır.

Şanlıurfa ilinin güneyinde ovalar geniş yer kaplamaktadır. Kuzey Mezopotamya'nın bir uzantısı durumunda olan bu ovaları; Suruç, Harran ve Viranşehir oluşturur. Ovaların eğim yönü güney ve güneydoğu istikametindedir. Harran Ovası 2750 km² olup, ortalama yüksekliği 375 m'dir. Doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası bulunmaktadır. Viranşehir Ovası 1200 km² genişliğinde olup, dalgalı ve engebeli bir görünüme sahiptir. Suruç Ovası ise 700 km²'lik bir alanla hafifçe dalgalı ve engebelidir. Bunların yanında Fırat Nehri'nin kenarında yer alan Halfeti Ovası ve Bozova ise yine bölgenin önemli ovaları arasındadır.

Geniş Arap Platformu'nun kuzey kesimini oluşturan Şanlıurfa Platosu bir yandan Fırat Nehri bir yandan da Güneydoğu Toroslarla çevrilmiştir. Plato, yer yer dağlarla kesilmiş, bazı bölümlerde çanaklaşmış, bazı bölümlerde ise kubbeleşmiş biçimdedir. İlin büyük bir bölümünü kaplayan platolar, kalkerli bir yapıya sahiptir. Bu yapı nedeniyle mağara, dolin ve sarnıç gibi oluşumlara rastlanmaktadır. Kalkerli alanlarda meydana gelen mağaralar turizm için önemli kaynaklardır (Harita 2.1).

Harita 2.1.1. Şanlıurfa İli ve Çevresinin Fiziki Haritası.

Turizmde çekicilik sağlayan doğal güzellikler, coğrafi yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Bunların bir kısmı coğrafi yapının sunduğu dağlar, mağaralar, vadi gibi morfolojik şekiller, diğer kısmı bitki örtüsü, yaban hayatı, göller ve akarsular gibi coğrafi yapıyı çekici kılan özelliklerdir. Başka bir anlatımla dağlar, vadiler, çağlayanlar, travertenler, peribacaları, mağaralar ve ilginç ve nadir görülen yer şekilleri, bitki örtüsü ve vahşi yaşam, iklim ve hava olayları ile deniz kıyıları, göller ve akarsular gibi doğal güzellikler bir yeri turizm bakımından çekici kılan önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Doğaner, 2001: 189-200).

Dağlar, manzara güzellikleri yanında esas olarak dağcılık, kış sporları ve trekking yapmak için turistlere çekici gelirler. Bu bağlamda, Karacadağ ve Karacadağ'ın eteklerinde dağ turizm, yayla turizmi, botanik turizmi, av turizm, kırsal turizm ve bunlara bağlantılı aktivite gerçekleştirilebilir. Başka bir ifadeyle, çevreleriyle birlikte dağlık alanlar; temiz havası, bitki örtüsü, faunası, iklim özellikleri, gölleri, akarsuları, şifalı suları gibi doğal çekicilikleri dağ ve doğa yürüyüşleri, kış sporları, avcılık, olta balıkçılığı, doğal parklar, kayak merkezleri, seyir noktaları, fotoğrafçılık, kampçılık, belgesel çekimleri ve piknik olanakları gibi pek çok aktiviteyi gerçekleştirebilecek ortamlara sahiptir (Zaman, 2002: 5-6). Özellikle Atatürk Barajı, su tutulması sonucu ortaya çıkan göl ortamı ile birçok turizm aktivitesi için elverişlidir. Bu alanlar sakin ve dinlendirici bir ortam sunmaları yanında sağlık açısından taşıdıkları önem nedeniyle de turizm açısından ayrı bir cazibeye sahiptirler (Zaman, 2012: 51). Havanın temiz oluşu, deniz seviyesinden yükseklik, güneş durumu, normal sıcaklık değerleri ve havadaki bağıl nem oranının insan bünyesine ve sağlığına yaptığı olumlu etkiler, turizm çekicilikleri arasında önemli yer tutar. Ayrıca bölgenin iklimi, yörelerin jeomorfolojisi ve bitki çeşitliliği gibi doğal güzellikler üzerinde de etkili olarak, turizme katkı yapmaktadır.

Diğer taraftan manzara güzelliği de birinci derecede önemli turistik çekicilik, yani turizm kaynağıdır. En çok turist çeken görünümeler çok kez arazi şekilleri ve su özelliklerinin birleştiği doğal alanlardır (Zaman, 2015: 51). Şanlıurfa ili arazilerinin bir kısmının kalkerli bir yapıya sahip olması nedeniyle doğal mağaraların bulunması doğal çekicilikler yönünden önemlidir. İlin yeryüzü şekilleri yönünden sade bir görünüme sahip olması, ovalar ve platoların geniş yer tutması ulaşım imkânlarını kolaylaştırmakta, bu da turizm alanlarına erişebilirlik imkânlarını artırmaktadır. Karacadağ volkanik

kütlesinin yer aldığı alan yaz aylarında yayla turizmi, kış aylarında ise kayak için elverişlidir. Bu bağlamda da ilin sahip olduğu akarsuların yanı sıra Atatürk Barajı'nın yeşille uyumu olağan üstü turizm çekiciliği oluşturmaktadır.

2.1.2. İklim-Turizm İlişkisi

İklim, coğrafi ortamın doğal özellikleri kadar, insan ve faaliyetlerini doğrudan veya dolaylı etkileyen, en önemli faktörlerden biridir. Bu şekli ile de iklim özellikleri, coğrafi mekân birimleri olarak bölge ve yörelerin tanınması, ekonomik potansiyelin araştırılması ve muhtemel kalkınma yollarının ortaya konulması bakımından büyük önem taşımaktadır (Nişancı, 1989: 69). Ayrıca, insanların gerek fiziki yapısı ve gerekse de sosyal yaşayışları üzerinde oldukça etkilidir (Zaman, 2012: 52). Bu nedenle de bir bölge, ya da yörenin iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için, o sahada uzun yıllar boyunca ayrıntılı ve sağlıklı rasatlar yapan meteoroloji istasyonlarının bulunması gerekmektedir.

İklim özellikleri ile turizm arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Nitekim herhangi bir bölgenin iklim elemanları ve bunların, uzun yıllık ortalama değerlerini ifade eden, yine o bölgenin iklim tipi, turistik çekim gücü olarak, büyük önem taşır. Başka bir anlatımla, iklim tipi ve iklim elemanlarının uzun yıllık ortalamaları, turistik çekim bölgelerinin oluşumunu hazırlayan faktörler arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla iklim verilerinden bazıları, çevrenin turistik potansiyel çekim gücü taşıyıcısı, ya da jeo-ekonomik potansiyel kaynak olarak kabul etmenin, isabetli bir görüş olacağı şüphesizdir (Doğanay,2001: 42).

Bu şekliyle iklim, turistik çekim bölgelerini hazırlayan faktörler arasında önemli bir yere sahiptir (Özgüç, 1998: 48). Aynı zamanda iklim; turizmin türünü, etkinliklerini, turizm sezonu ve süresini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Nitekim turistlerin ziyaret ettikleri yerlerdeki iklim şartları, seyahat ve konaklamada oldukça etkin rol oynamaktadır. Başta; sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr, güneşlenme süresi gibi iklim unsurları, turistik mevsimin uzunluğunu, turizm türüne göre değiştirmektedir (Emekli, 1998: 54). Gerçekten de, turistler için tatillerini iyi geçirebilmek için, tatil destinasyonundaki iklim koşullarındaki fiziksel rahatlık çok önemlidir. Öyle ki, ister aktif isterse de pasif olsun, tatil süresince yapmayı planladıkları rekreasyon

faaliyetlerini de, rahatsızlık duymadan gerçekleştirebilmelidirler. Kısaca iklim, bir tatil destinasyonu için başlı başına bir çekicilik oluşturabilmektedir (Özgüç, 1998: 46).

Kültür turizmi ve kongre turizmi gibi turizm türlerinde de ziyaretçilerin soğuktan rahatsız olmayacağı, sıcaklık ve nemden bunalmayacağı günler ve aylar tercih edilmektedir. Bu nedenle iklim şartları, turizmin mevsimlik dağılışına ve süresine etki ettiği gibi, hangi turizm türünün geliştirilebileceği konusunda da söz sahibidir (Zaman, 2012: 53). Ayrıca sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr, güneşlenme süresi gibi iklim unsurları turistlerin faaliyetlerini de etkilemektedir. Bu yüzden, bir yerde belirli bir turizm türünün geliştirilmesi isteniyorsa, mutlaka iklim şartlarının göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin; kıyı turizminde yağışlı bir gün, turistlerin günlük programlarını bozmakta, aynı şekilde spor turizmi için gelmiş bulunan sörfçüleri rüzgârsız bir gün pasif kalmaktadır (Emekli, 1998: 73-74).

Şanlıurfa ilinin İklim-Turizm ilişkisini ortaya koyabilmek için, iklim elemanlarını ayrı ayrı analiz edilmesi yanında bölgeyi etkileyen hava kütlelerinin genel özellikleri üzerinde durulması gerekmektedir.

2.1.2.1. Sıcaklık

Şanlıurfa Meteoroloji İstasyonu verilerine göre; yıllık sıcaklık ortalamaları genel itibariyle yüksektir. Ortalama sıcaklıkların en yüksek olduğu ay 32.0 °C ile temmuzdur. Çok az bir farkla bu ayı 31,2 °C ile ağustos izlemektedir. Ortalama sıcaklık değerlerinin en fazla olduğu temmuz ile minimum değerlerin görüldüğü ocak ayı arasındaki fark 26.3 °C'dir. Şanlıurfa'nın aylara göre sıcaklık dağılımı incelendiğinde ortalama sıcaklık değerlerinin hiçbir ay 5°C altına düşmediği görülmektedir. Şanlıurfa'da en soğuk aylar ocak (5,7°C) ve şubattır (7°C). Yılın yarısında ortalama sıcaklık değerleri (mayıs ayından ekim ayının sonlarına kadar) 20 °C üzerinde seyretmektedir.

Şanlıurfa'nın maksimum sıcaklık değerlerine bakıldığında 46,8°C ile temmuz ayı ilk sırada yer almaktadır. Bu ayı 44.8 °C ile ağustos izlemektedir. Şanlıurfa'da maksimum yaz sıcaklık ortalaması genelde 40 °C'nin üzerindedir ve 43 yıllık rasat verilerine göre hiçbir ay 20 °C'nin altına düşmemiştir. İlin ocak ayı maksimum sıcaklık değeri 21,6°C ile ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır (Tablo 2.1, Şekil 2.1).

Şanlıurfa’da ortalama yüksek sıcaklıkların en fazla olduğu aylar sırasıyla 38,7°C temmuz, 38,2°C, ağustos 34,7°C ile haziran aylarıdır (Tablo 2.1, Şekil 2.1). Ortalama yüksek sıcaklıkların en düşük olduğu ay ise 10,2°C ile ocaktır.

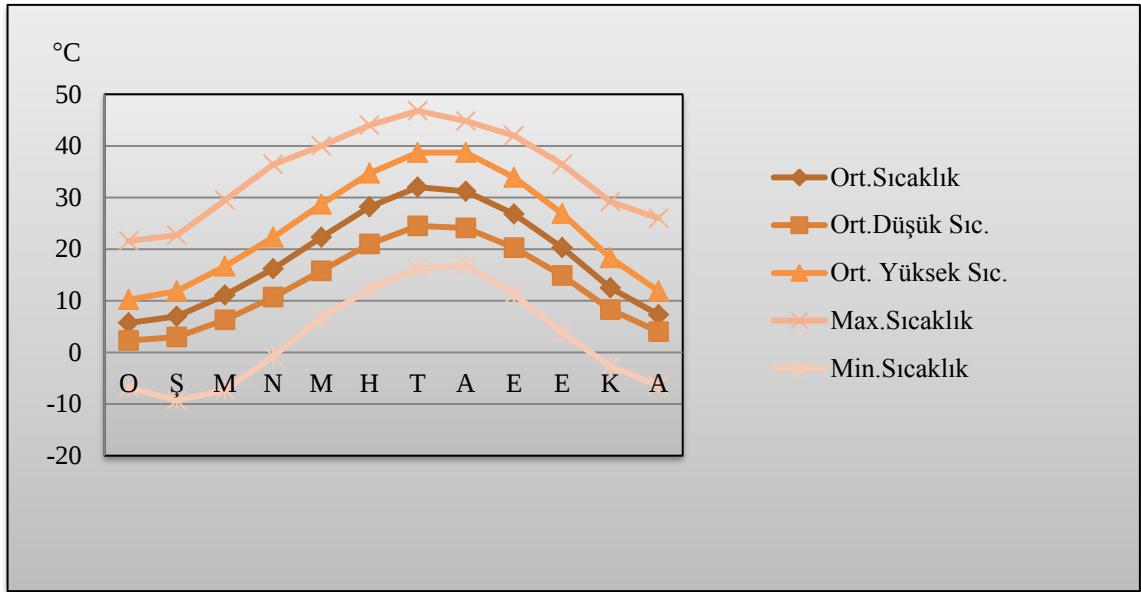
Şanlıurfa’nın 43 yıllık rasat verilerine göre ortalama düşük sıcaklık değerlerine bakıldığında yine ortalama sıcaklık değerinde olduğu gibi ortalama düşük sıcaklık değerlerinin de hiçbir ay 0 °C altında olmadığı görülmektedir. Ortalama düşük sıcaklık değerlerinin en düşük olduğu mevsim kış, en düşük olduğu ay ise 2,3°C ocaktır (Tablo 2.1, Şekil 2.1). Bu sıcaklık değerlerine bakıldığında Şanlıurfa’nın uzun yıllar genel olarak düşük sıcaklıklar yaşamadığı kanısına varılabilir.

Şanlıurfa iklim verilerine göre minimum sıcaklıklar yılın 6 ayında 0 °C’nin altına inmiştir. En düşük değeri ise -9,3 °C ile şubat ayında ölçülmüştür. Bu ayı -7,3 °C ile mart,-6,8 °C ile ocak izlemektedir. İlkbahar mevsiminde minimum sıcaklık değerlerinin sadece mayıs ayında 0 °C’nin üstünde olduğu görülmektedir. Yaz mevsiminde minimum sıcaklık 12,3 °C ile haziranda, sonbahar mevsimin de ise en düşük sıcaklık -2,7 °C ile kasımda ölçülmüştür.

Tablo 2.1. Şanlıurfa’nın Sıcaklık Değerlerinin Yıl İçindeki Seyri (°C),(1970-2013).

Aylar	Ort. Sıcaklık	Ort. Düşük Sıc.	Ort. Yüksek Sıc.	Max. Sıcaklık	Min. Sıcaklık
Ocak	5,7	2,3	10,2	21,6	-6,8
Şubat	7,0	3	11,9	22,7	-9,3
Mart	11,1	6,3	16,7	29,5	-7,3
Nisan	16,2	10,7	22,3	36,4	-0,7
Mayıs	22,3	15,8	28,7	40	6,7
Haziran	28,2	21	34,7	44	12,3
Temmuz	32	24,5	38,7	46,8	16,2
Ağustos	31,2	24,1	38,7	44,8	16,9
Eylül	26,8	20,3	33,9	42	11,3
Ekim	20,3	14,9	26,9	36,4	3,8
Kasım	12,5	8,3	18,3	29,2	-2,7
Aralık	7,3	4,0	11,9	26	-6,4
YILLIK	18,3	12,9	24,3	34,9	2,9

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri (2013).

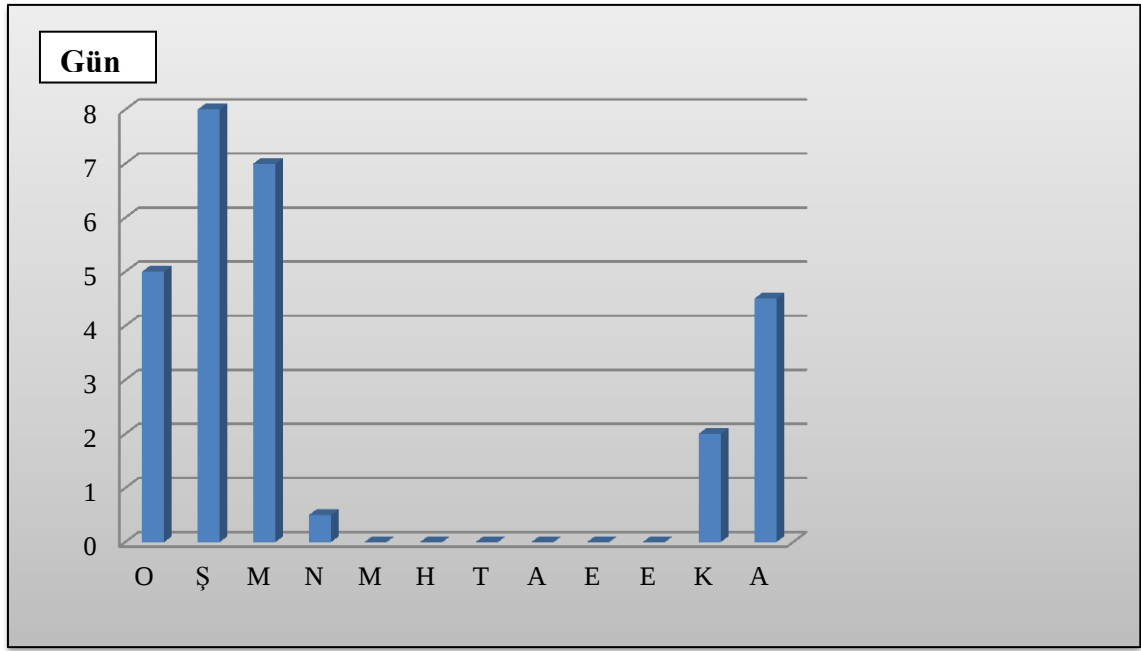
Şekil 2.1. Şanlıurfa'nın Sıcaklık Değerlerinin Yıl İçindeki Seyri (1970-2013).

Şanlıurfa da don olayları kasım ayının sonlarından nisan ayının başlarına kadar ki dönemde aralıklarla görülmektedir. Don olayları yıl içinde toplam 27 günlük bir zaman dilimini kapsamaktadır. Mevsimlere göre en fazla don olayı kış aylarında gerçekleşmektedir. İlde nisan ve kasım ayları arasındaki süreçte don olayına rastlanmaz (Tablo 2.2, Şekil 2.2).

Tablo 2.2. Şanlıurfa'da Aylara Göre Donlu Gün Sayısı (1970-2013).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Donlu Gün Sayısı	5	8	7	0,5	-	-	-	-	-	-	2	4,5	27

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

Şekil 2.2. Şanlıurfa’da Aylara Göre Donlu Gün Sayısı (1970-2013).

2.1.2.2. Nem ve Bulutluluk

Ülkemizde nispi nem bakımından en düşük değerler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kaydedilir. Aynı zamanda, buharlaşmada çok fazladır. Çeşitli kuraklık indisi formüllerinin (De Martone, Thornthwaite, Erinç vb.) ortak bir sonucu olarak bu bölgemizde kurak devrenin 6-7 ay sürdüğü ortaya çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Güneydoğu Anadolu kurak bölgelerimiz arasında çok önemli bir yer işgal etmektedir (Arınç, 2011: 391). Şanlıurfa’da nem oranının en fazla olduğu aylar % 69,9 ile aralık, % 69,5 ile ocak ve % 66,7 ile şubattır. Bu ayların kış mevsimini oluşturduğu dikkati çekmektedir. Nem oranını en yüksek olduğu ikinci mevsim ilkbahar, en düşük olduğu mevsim ise yazdır (Tablo 2.3, Şekil 2.3).

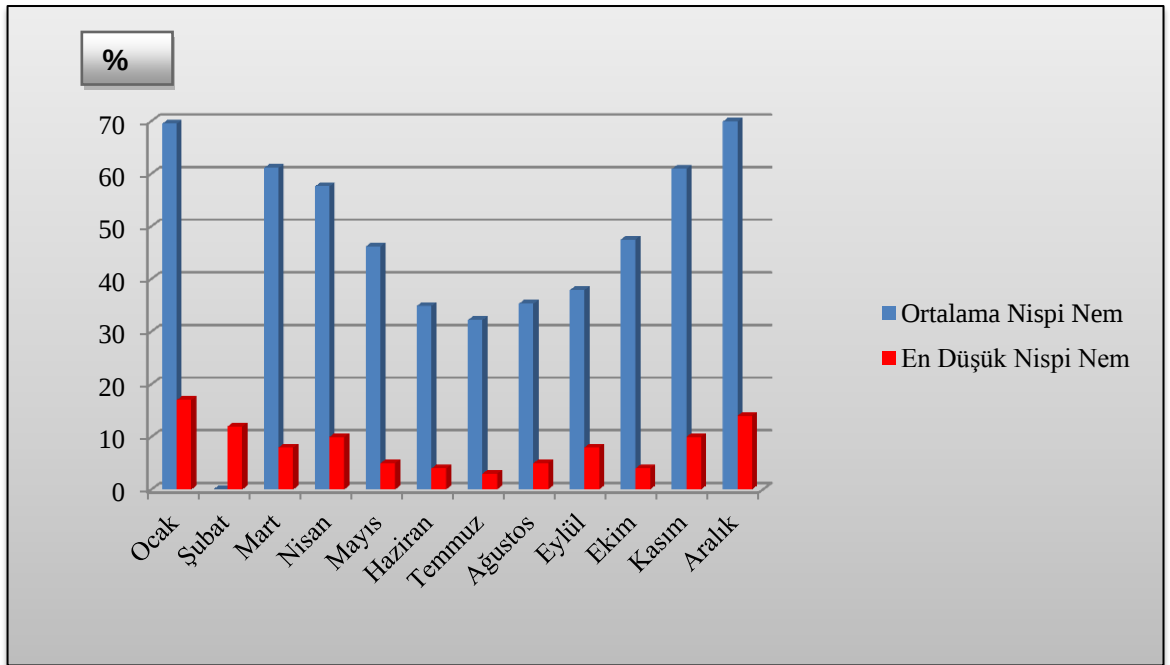
Tablo 2.3. Şanlıurfa’da Ortalama ve En Düşük Nispi Nem Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Aylar	Ortalama Nispi Nem (%)	En Düşük Nispi Nem (%)
Ocak	69,5	17
Subat	66,7	12
Mart	61,1	8
Nisan	57,6	10
Mayıs	46,2	5

Tablo 2.3 (Devam)

Aylar	Ortalama Nispi Nem (%)	En Düşük Nispi Nem (%)
Haziran	34,9	4
Temmuz	32,2	3
Ağustos	35,3	5
Eylül	37,9	8
Ekim	47,5	4
Kasım	60,9	10
Aralık	69,9	14
YILLIK	51,6	3

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verileri.

Şekil 2.3. Şanlıurfa' da Ortalama Nispi Nem ve En Düşük Nispi Nemin Aylık Dağılımı (1970-2013).

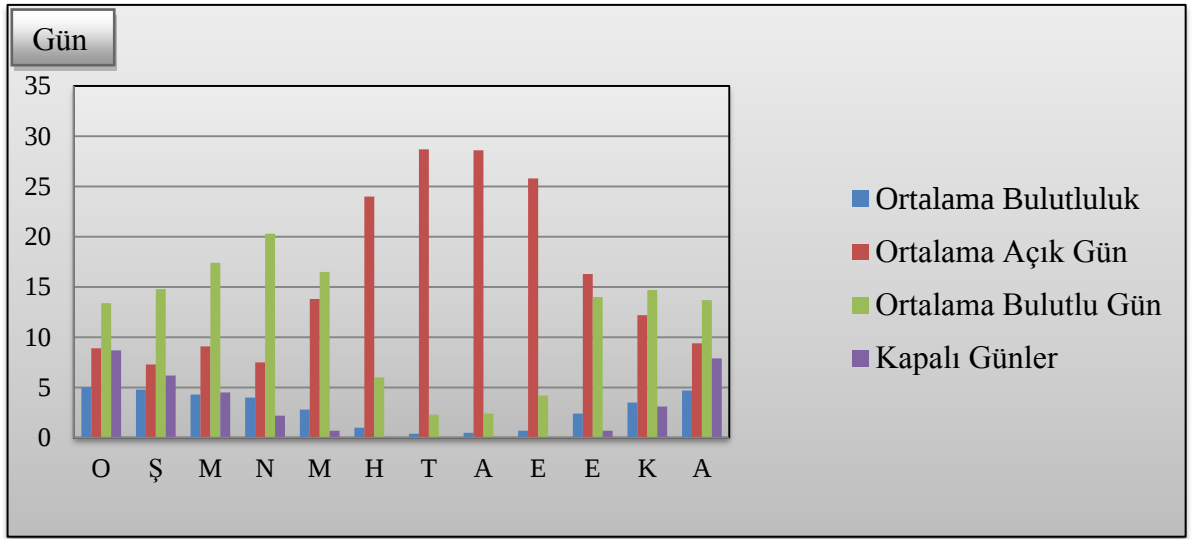
Şanlıurfa'nın ortalama bulutluluk derecesi 2,8'dir. Bulutluluk yaz aylarında minimum değerler gösterirken kış mevsiminde maksimum değerlere sahiptir. Kış ve ilkbahar aylarında yüksek olan bulutluluk yaz aylarında oldukça azalmaktadır. Yıl genelinde açık gün sayısının en az olduğu ay 7,3 ile şubat iken, açık gün sayısının en fazla olduğu ay ise 28,7 ile temmuzdur. Yılın 166,1 günü açık iken, 34 günü ise kapalıdır. Ortalama açık gün sayısının en az olduğu ay 7,5 ile nisan iken, en fazla olduğu ay ise 28,7 ile temmuzdur. Kapalı günler sayısının en fazla olduğu mevsim kış,

en fazla olduğu ay ise 8,7 ile ocaktır. Yıl genelinde haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında kapalı gün yaşanmamaktadır. Mart ve ekim aylarında 0,7 olan kapalı gün sayısı bir güne ulaşmadığı için yılın 6 ayında kapalı gün yaşanmadığını söyleyebiliriz. Yıl genelinde hiçbir ay ortalama açık gün sayısı 7 günün altına inmemektedir. Araştırma sahasında açık günler sayısı ortalama değerlerin çok üzerindedir. Şanlıurfa'nın 43 yıllık rasat verilerine göre ortalama bulutluluk değerleri minimum düzeydedir. Araştırma sahasında bulutluluk yıl genelinde 5 günün üstüne çıkmamakta, en düşük ortalama değer 0,4 ile temmuz ayında görülmektedir. Yine bu verilerine göre en fazla bulutlu gün 20,3 ile nisan, en düşük bulutlu gün ise 2,3 ile temmuzta görülmektedir. Şanlıurfa'da yılın tamamındaki bulutlu gün sayısı ise 11,6'dır (Tablo 2.4, Şekil 2.4).

Tablo 2.4. Şanlıurfa'da Ortalama Bulutluluk, Açık Günler, Bulutlu Günler ve Kapalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Aylar	Ortalama Bulutluluk	Açık Günler	Bulutlu Günler	Kapalı Günler
Ocak	5,0	8,9	13,4	8,7
Şubat	4,8	7,3	14,8	6,2
Mart	4,3	9,1	17,4	4,5
Nisan	4,0	7,5	20,3	2,2
Mayıs	2,8	13,8	16,5	0,7
Haziran	1,0	24,0	6,0	0,0
Temmuz	0,4	28,7	2,3	-
Ağustos	0,5	28,6	2,4	-
Eylül	0,7	25,8	14,0	0,0
Ekim	2,4	16,3	14,7	0,7
Kasım	3,5	12,2	13,7	3,1
Aralık	4,7	9,4	11,6	7,9
YILLIK	2,8	15,9	11,6	2,1

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri.

Şekil 2.4. Şanlıurfa’da Ortalama Bulutluluk, Açık Günler, Bulutlu Günler ve Kapalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

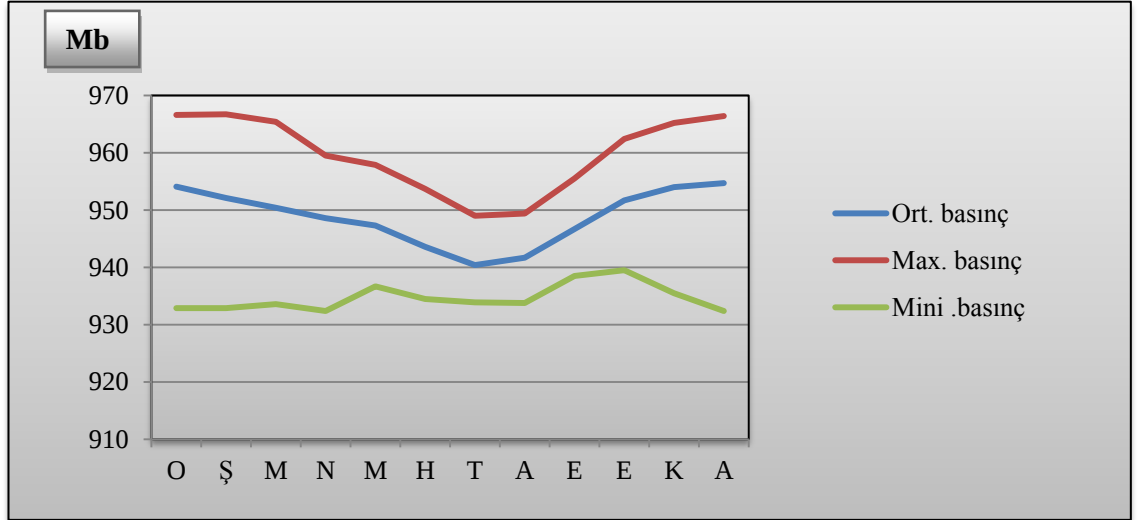
2.1.2.3. Atmosfer Basıncı ve Rüzgâr

Araştırma sahasında basınç rasatlarına 1970 yılında başlamıştır. 43 yıllık (1970-2013) rasat verilerine göre yıllık ortalama basınç 948,8 mb’dır. Aylara göre ortalama basınç değerlerine bakıldığında, değerler arasında çok ciddi farkların olmadığı, değerlerin birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Ortalama basıncın en yüksek olduğu ay 954,7 mb ile aralıktır. En düşük değer ise 940,4 mb ile temmuz ayında görülmektedir. Ortalama basınç değerlerinin maksimum ve minimum olduğu aylar arasındaki basınç farkı 8,4 mb’dır. Ortalama basıncın en az olduğu temmuz, aynı zamanda en yüksek sıcaklıkların görüldüğü aydır (Tablo 2.5, Şekil 2.5).

Tablo 2.5. Şanlıurfa'nın Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin (mb) Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Aylar	Ortalama Basınç	Maximum Basınç	Minimum Basınç
Ocak	954,1	966,6	932,9
Şubat	952,1	966,7	932,9
Mart	950,4	965,4	933,6
Nisan	948,6	959,5	932,4
Mayıs	947,3	957,9	936,7
Haziran	943,6	953,7	934,5
Temmuz	940,4	949,0	933,9
Ağustos	941,7	949,4	933,8
Eylül	946,7	955,5	938,5
Ekim	951,7	962,4	939,5
Kasım	954,0	965,2	935,5
Aralık	954,7	966,4	932,4
Yıllık	948,8	966,7	932,4

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

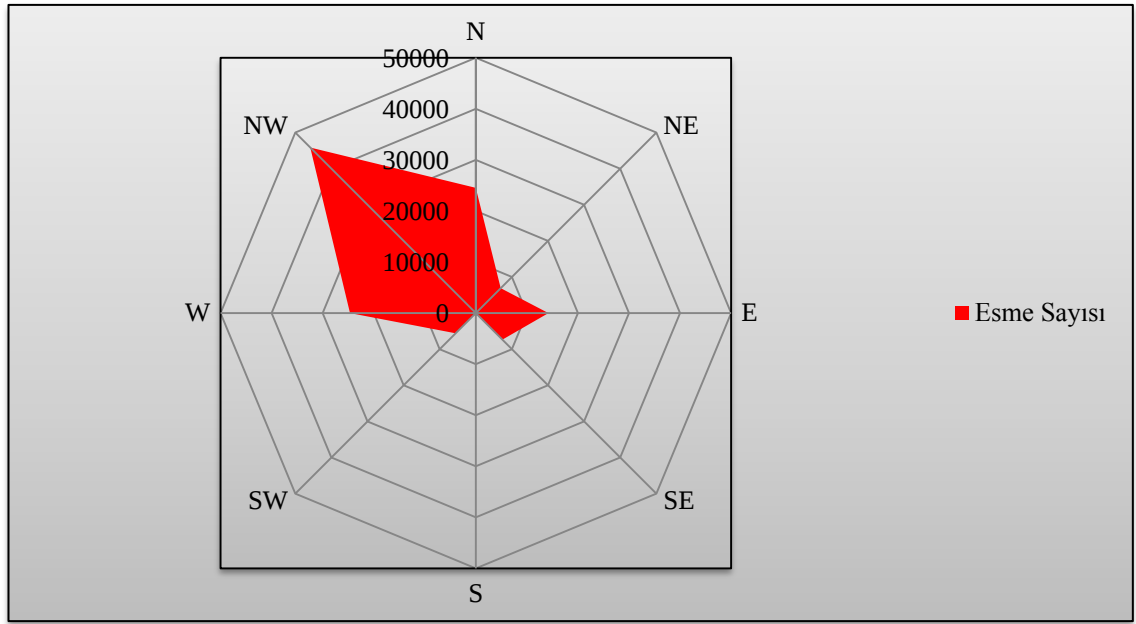
Şekil 2.5. Şanlıurfa'nın Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Şanlıurfa da çeşitli yönlerden esen rüzgârların 43 yıllık rasat verilerine göre; yıl içinde toplam esme sayısının % 60'ını oluşturan kuzey sektörlü rüzgârların %36'sını kuzeybatı yönlü rüzgârlar oluşturmaktadır. Kuzeybatı yönlü rüzgârların en fazla esme sayısına sahip olduğu ay 5156 ile ekim iken, en az olduğu ay ise 3003 ile şubattır. Kuzey sektörlü rüzgârların ikinci en fazla esme sayısına sahip olan rüzgâr yönü % 19 ile kuzey sektörlü rüzgârlardır. Kuzey yönlü rüzgârların en fazla esme sayısına sahip olduğu ay 2561 ile ocak iken, en az esme sayısına sahip olan ay ise 1545 ile nisandır. Kuzey-batı yönlü rüzgârların en fazla estiği ocak, şubat ve mart aylarında en düşük sıcaklıklar gözlenmektedir. Güneybatı yönlü rüzgârların en fazla esme sayısına sahip olduğu ay 799 ile aralık iken, en az esme sayısına sahip olan 201 ile hazirandır. Güneybatı sektörlü rüzgârların en fazla aralıkta esmesi bu aydaki sıcaklık ortalamalarını yükseltmektedir. Doğu yönlü rüzgârların en fazla esme sayısına sahip olduğu ay 2364 ile ocak iken, en az esme sayısına sahip olan ay ise 239 ile hazirandır. Doğu yönlü rüzgârların esme sayısına bakıldığında sıcaklığın düşük olduğu ocakta esme sayısı fazla iken, sıcaklığın yüksek olduğu haziranda ise azdır (Tablo 2.6, Şekil 2.6). Güney sektörlü rüzgârların yıl içerisinde toplam esme sayısı diğer yönlerden esen rüzgâr sayısından az olmasına rağmen sıcaklık üzerinde son derece artırıcı bir etkiye sahiptirler.

Tablo 2.6. Şanlıurfa'da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Yıl İçinde Aylara Göre Esme Sayısı ve % Frekansı (1970-2013).

Aylar	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Ocak	2561	877	2364	662	1	240	1045	3706
Şubat	2113	678	1951	744	1,2	351	1271	3003
Mart	2141	661	1840	681	1,3	490	1751	3544
Nisan	1545	480	1366	793	1,4	528	2430	3427
Mayıs	2003	642	745	530	1,5	578	2723	3733
Haziran	2290	425	236	201	1,5	460	2768	3388
Temmuz	2011	384	369	495	1,5	502	2964	3592
Ağustos	1856	448	551	482	1,3	609	3011	3540
Eylül	1732	376	398	457	1,4	635	2881	4432
Ekim	1996	617	814	757	1,1	528	2137	5156
Kasım	2158	774	1295	759	1	390	1290	4521
Aralık	2124	739	2292	799	1	290	694	3801
Yıllık	24530	6901	14224	7360	15,2	5596	24635	45843
(%)	19	5	11	6	-	4	19	36

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

Şekil 2.6. Şanlıurfa'nın Rüzgâr Gücü (1970-2013).

2.1.2.4. Yağış

Güneydoğu Anadolu'da yıllık toplam yağış miktarı genellikle Güneydoğu Toroslar'dan Suriye Platformu'na doğru yavaş yavaş azalır. Güneydoğu Toroslar üzerinde 800-1250 mm arasında değişen yıllık yağış miktarları, hemen güneyinde yer alan sahalarda, genellikle 450-500 mm (687,3 mm'lik yağış tutarı Siirt ili istisna tutulmak kaydıyla) arasındadır. Suriye sınırında bu miktar daha da düşer (Ceylanpınar 271,5 mm) ve kuraklık şartları ağırlaşır. Bölgenin yıllık yağış tutarında en büyük pay kış mevsimine isabet eder. Yaz mevsimine düşen ay ise çok az olup bazı yıllar yağış bile kaydedilmez. Bu mevsimde sıcaklık çok yüksek derecelere ulaştığı için, şiddetli bir kuraklık hüküm sürer. Kış mevsiminde sonra, yıllık yağış miktarının en fazla ilkbahar aylarında toplandığı görülür. Bu özellikleri nedeniyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin *Bozulmuş Akdeniz Yağış Rejimi*'ne sahip olduğu söylenebilir (Arınç, 2011: 390).

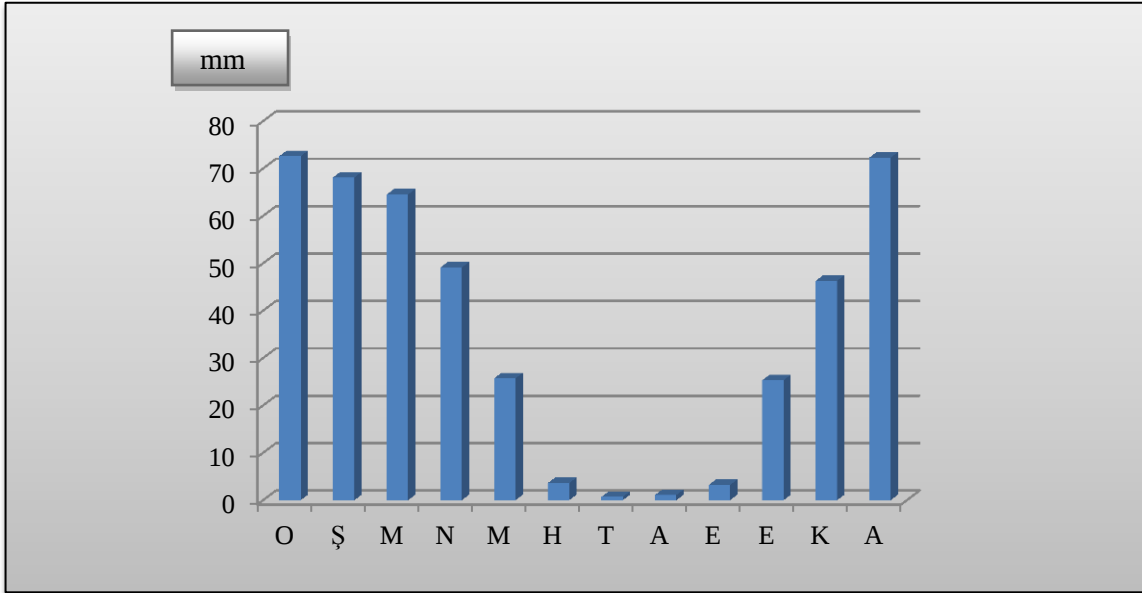
Şanlıurfa'da 1970-2013 yılları arasındaki yağış rasatlarına göre yıllık ortalama yağış miktarı 432,5 mm olarak belirlenmiştir. Araştırma sahasının kaydedilen ortalama yağış miktarının aylara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla yağışın 72,6 mm ile ocakta kaydedildiği görülmektedir. Bu ayı yağış maksimumu bakımından aralık (72,3 mm) ve şubat (68,1 mm) takip etmektedir (Tablo 2.7, Şekil 2.7). Yani kış en fazla yağışın düştüğü mevsimdir. Araştırma sahasında yılın bütün aylarında yağış

kaydedilmesine rağmen aylar arasında yağış miktarı bakımından belirgin farklar gözlenmektedir. Nitekim yağışın en fazla görüldüğü ocak ayı ile minimum yağışın düştüğü temmuz ayı (0,7 mm) arasında 71,9 mm'lik bir yağış farkı vardır. Yağış miktarındaki bu büyük fark, yağışın düzensiz bir rejime sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.7. Şanlıurfa'da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970–2013).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Yağış	72,6	68,1	64,5	49,1	25,7	3,6	0,7	1,1	3,2	25,3	46,3	72,3	432,5

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

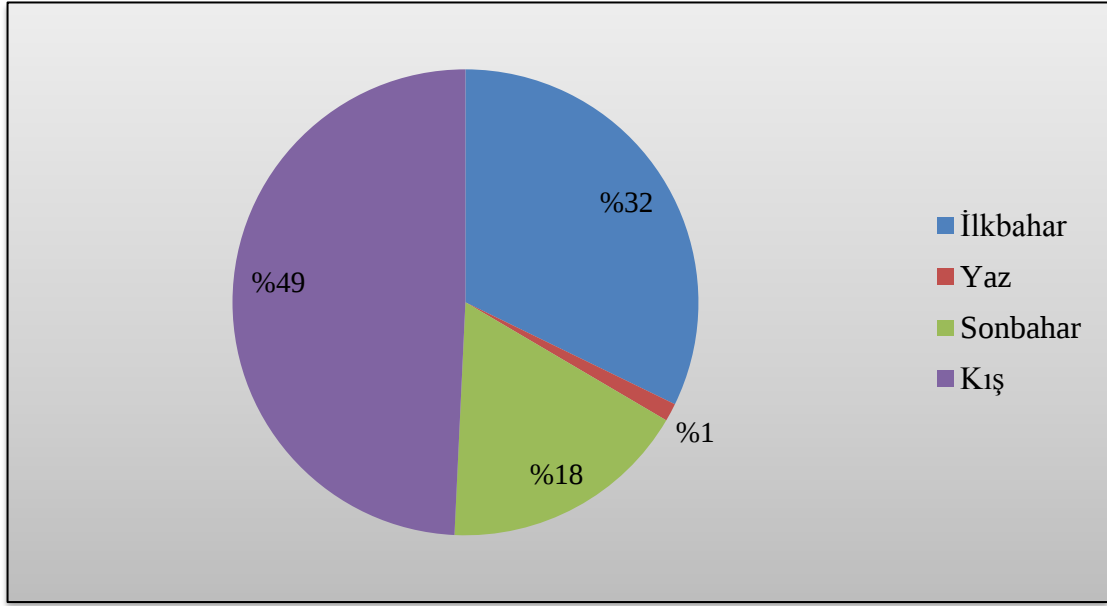
Şekil 2.7. Şanlıurfa'da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Şanlıurfa'nın 1970-2013 arasındaki yağış rasatlarına göre en yağışlı mevsimi kıştır (Tablo 2.8, Şekil 2.8). Araştırma sahasında yağışların genellikle yağmur şeklinde düştüğü görülmektedir. Kış mevsiminde kaydedilen yağış miktarının yıl içindeki payı % 49'dur. Araştırma sahasının ikinci en yağışlı mevsimi ise % 32 ile ilkbahardır. Yağışların en az düştüğü mevsim % 1'lik oranla yazdır. Yağışın en fazla düştüğü kış mevsiminde sıcaklık değerleri daha düşük iken, yağışın minimum olduğu yaz aylarında sıcaklık son derece yüksektir. Yaz aylarında yağış miktarının az olması, güney sektörlü yani kontinental hava kütlelerinin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu hava kütlesi yağış bırakmadığı gibi burada çok sıcak ve kurak yazların geçmesinin temel sebebidir.

Tablo 2.8. Şanlıurfa’da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-2013).

Mevsim	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam
Yağış Miktarı (mm)	139,3	5,4	74,8	213	432.5
%’si	32.0	1.0	18.0	49.0	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

Şekil 2.8. Şanlıurfa’da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-2013).

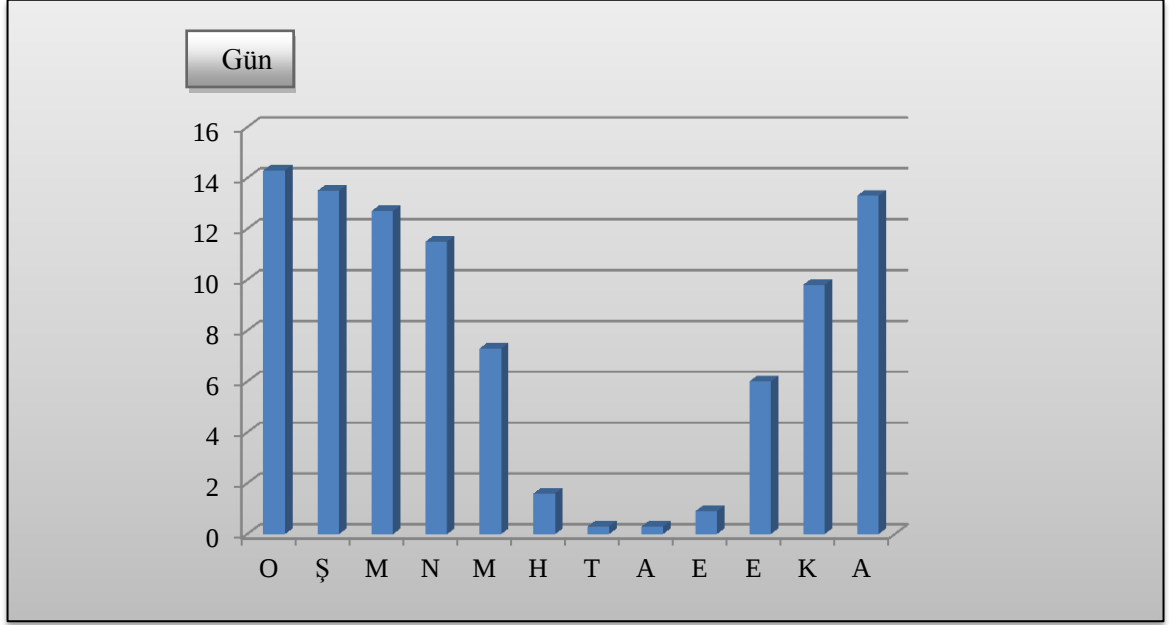
Yine 1970-2013 yağış rasatlarına göre Şanlıurfa’da yağışlı gün sayısı yıllık 91,5’tir. Araştırma sahasında yılın $\frac{1}{4}$ ’ü yağışlı geçmektedir. Yağışlı günler sayısının aylara göre dağılımı incelendiğinde büyük bir kısmının kış mevsiminde toplandığını görülmektedir. Yağışlı gün sayısının en fazla olduğu ay 14,3 ile ocak iken, en az olduğu aylar temmuz ve ağustostur (Tablo 2.9, Şekil 2.9).

Araştırma sahasında kar yağışlı günler sayısı çok az olduğu gibi karın yerde kalma süresi de çok kısadır. Bu süre bir günü dahi geçmemektedir. Kar yağışlı günler sayısının az olmasının en önemli sebebi sıcaklıkların belirli bir seyrinin olması ve bu sıcaklıkların $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ altına düşmemesiyle yakından ilişkilidir. Bunun yanı sıra bölgenin bir plato özelliği göstermesi ve yükseltisinin düşük olması gibi coğrafi etmenler kar yağışlı günler sayısı üzerinde azımsanamayacak bir etkiye sahiptir.

Tablo 2.9. Şanlıurfa’da Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Yağışlı Gün Sayısı	14,3	13,5	12,7	11,5	7,3	1,6	0,3	0,3	0,9	6,0	9,8	13,3	91,5

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri.

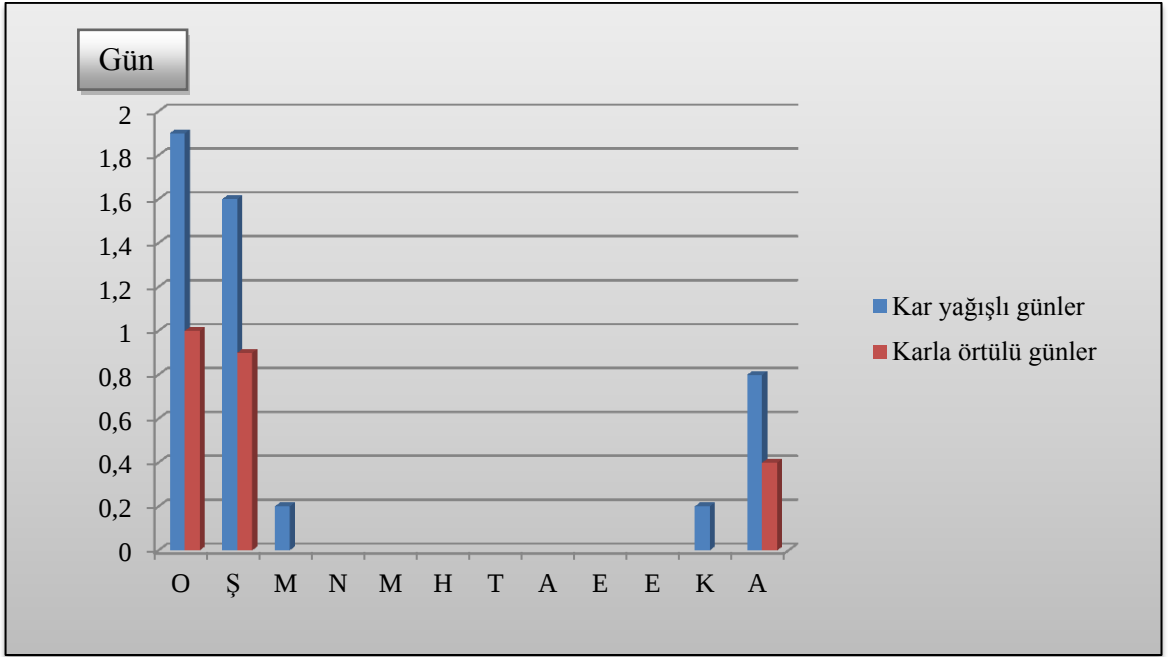
Şekil 2.9. Şanlıurfa’da Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Şanlıurfa’da 43 yıllık rasat verilerine göre yıl içindeki kar yağışlı günler sayısı 4,7 gündür (Tablo 2.10, Şekil 2.10). Ortalama sıcaklık değerlerinin yıl içerisinde kar yağışlarına sebep olacak kadar düşük olmaması nedeniyle kar yağışlı gün sayısı azdır.

Tablo 2.10. Şanlıurfa’da Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler Sayısı ile Maksimum Kar Örtüsü Kalınlığının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kar yağışlı günler	1,9	1,6	0,2	-	-	-	-	-	-	-	0,2	0,8	4,7
Karlaörtülü günler	1,0	0,9		-	-	-	-	-	-	-	-	0,4	2,3
Max. Kar Kalınlığı (cm)	25	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	25

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdür verileri.

Şekil 2.10. Şanlıurfa'da Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013).

Netice itibariyle Şanlıurfa'da kontinental (kara) iklim görülür. Yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı, nispeten ılıman geçmektedir. Şanlıurfa matematik konum itibariyle Ekvatora daha yakındır. Deniz etkisinden uzak bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle kontinental iklim özelliği ağır basmaktadır. Bu özellik sıcaklık ve yağış bakımından kendisini göstermektedir.

İlde, yaz mevsimi ortalama sıcaklıklarının yüksek oluşu bu aylarda yöreye gelen turist sayısının azalmasına neden olmaktadır. Oysa ilkbahar ve sonbahar mevsimleri uygun iklim şartları nedeniyle daha fazla turistin geldiği zamanları oluşturmaktadır. Yine günlük sıcaklıklar bakımından kış ayları, turistlerin yöreye gelmesi için elverişli şartlar göstermektedir. Bu yönüyle turizmi olumlu etkilemektedir. Ancak, bu mevsimde gerek kar yağışlı gün sayısının azlığı gerekse de karın yerde kalma süresinin kısalığı, Karacadağ'daki kış turizm faaliyetlerini kısıtlamakta ve yine süre bakımından da yılın çok az bir bölümünde gerçekleşmesine imkân tanımaktadır.

2.1.3. Hidrografya-Turizm İlişkisi

İlde bulunan hidrografik elemanları üçe ayırmak mümkündür. Bunlar: akarsular, kaynaklar² ve göllerdir.

İlin en önemli akarsuyunu Fırat Nehri teşkil eder. Culap Suyu (60 km) ile Habur Suyu da ilin diğer önemli akarsularını oluşturmaktadır. Toplam yatak uzunluğu 2800 km olan Fırat Nehri'nin Karasu kaynağından Suriye sınırına kadar olan uzunluğu 971 km, Murat kaynağından Suriye sınırına kadar olan uzunluğu ise 1263 km'dir (Arınç, 2011: 392).

Fırat Nehri, Malatya Dağları'nı Kale Boğazı ile aştıktan sonra bölgeye girer. Önce güneybatıya doğru akarak burada Kâhta Suyu, Kalburcu Suyu, Göksu ve Karasu kollarını alır. Samsat civarında yatağı daha da genişleyen Fırat Vadisi aynı kesimde 817 km² yüzölçümlü Atatürk Baraj Gölünü oluşturur. Daha sonra Halfeti önlerinden başlayarak kuzey-güney doğrultusunda akar. Nizip ve Habur çayları gibi birkaç küçük akarsuyu da alarak Karkamış (Kargamış) doğusunda Suriye topraklarına geçer.

Bu nehir üzerinde Türkiye'nin en büyük barajı olan Atatürk Barajı yanı sıra Keban (Elazığ ili), Birecik, Karakaya (Malatya-Elazığ sınırları içerisinde) ve Kargamış

² Akarsular ve kaynaklar aynı zamanda tarihi dönemlerde şehre isim vermede de etkili olmuştur. Nitekim Şanlıurfa şehri, tarih boyunca değişik zamanlarda değişik isimlerle anılmıştır. Bunlar arasında en uzun süreli kullanılanlar *Urhay (Orrhei ya da Orhai)*, *Callirhoe Yanındaki Antioch*, *Edessa (Edes)* ve *Ruha*'dır. Bu isimler terminolojik olarak incelenecek olursa Urhay, Aramice bir kelime olup, Grekçe yazılışı Orrhoei'dir. Callirhoe yanındaki Antioch ise, Büyük İskender'in Edessa'yı onurlandırmak için kullandığı bir isim olup, buradaki Callirhoe kelimesi Grekçe suya yakın olan şehir anlamını taşımaktadır (J.B. Segal, 2002: 35; Hauptmann, 2002: 25; Ross, 2001: 8).

Yine Büyük İskender tarafından eski Şanlıurfa'ya verilen ve suları bol anlamına gelen **Edessa** adı da Makedonya'nın o zamanki başkenti; suları bol ve çok yeşil bir şehir olan Edessa'ya benzemesinden dolayı verilmiştir (T.C. Kültür Bakanlığı, 1997: 11).

Arap hükümrانlığında şehre verilen ve Osmanlılar döneminde de kullanılan **Ruha (Er-Ruha)** adı da Arapça suyu bol olan yer anlamına gelmektedir. Bu isimlerden de anlaşılacağı üzere Şanlıurfa şehrine tarih boyunca verilen isimler hep sularının bol olması ya da su kaynaklarına yakın olması üzerine temellendirilmiştir. Ayrıca Romalılar dönemine ait olan sikkelerde ayağının altında yüzen bir nehir tanrısı figürüyle, bir yığıntı üzerinde oturmuş şehir tanrıçası resminin bulunması, şehrin adının çok eski dönemlerden beri su ile birlikte anıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Segal, 2002: 36). Bu durum Şanlıurfa şehrinin, tarihi boyunca (bugün de bir kısmı varlığını korumuş olan) önemli su kaynaklarına sahip ve birçok önemli su kaynağına da yakın olduğunu göstermektedir.

Gerçekten de şehrin kuruluşunda şehir ve yakın çevresi incelenecek olursa, birçok önemli su kaynağının ve akarsuyun bulunduğu bölgede kurulduğu anlaşılacaktır. Bu akarsuların bir kısmı günümüzde de varlığını korumuştur. Büyük bir kısmı da yakın tarihlere kadar, mevsimlik de olsa, akış göstermesine rağmen, maalesef bugün kurumuş ya da kanalizasyonların bağlı olduğu ve sadece kirli suların aktığı yataklar haline gelmişlerdir.

(Gaziantep ili Karkamış ilçesi) barajları da bulunmaktadır. Bu barajlardan Atatürk Barajı Adıyaman ve Şanlıurfa sınırları içerisinde yer alırken Birecik Barajı Şanlıurfa sınırları içerisinde yer almaktadır. Urfa tünelleri vasıtasıyla Atatürk Barajı gölünden alınan su ($328 \text{ m}^3/\text{sn}$), Urfa-Harran Ovası'na aktararak 476.374 hektar alanın sulanması sağlanmaktadır.

Kaynak suları, özellikle temiz olmaları nedeniyle insanların en temel gereksinimi olan içme suyu ihtiyacını karşılama ve yeterli debi bulunması durumunda, sulama suyu olarak da kullanılması bakımından, yerleşmeler için büyük önem taşımaktadır. Kaynak sularının bol olduğu alanlar, diğer şartlar da elverişli olduğu takdirde, yerleşme için uygun olmaktadır. Şanlıurfa şehrinin içinde ve yakın çevresinde bugün bile çok sayıda su kaynağı mevcuttur. Ancak bu kaynakların debisi yıldan yıla değişmekle beraber, uzun yıllardan beri de debilerinde bir azalma olduğu gözlenmektedir. Kuraklığın yanı sıra, içme ve kullanma amaçlı olarak birçok artezyen kuyusunun açılmasıyla yer altı su seviyesinin düşmesi bunda büyük rol oynamaktadır. Bu mevcut kaynakların sularında, çevrede bulunan dereler gibi, kış ve ilkbahar aylarında bir artış görülmektedir. Şanlıurfa ve yakın çevresinde bulunan kaynakların büyük bir kısmı karstik kaynaklar olup, bazalt kayaçlarının arasından süzülerek yüzeye çıkmış kaynaklar da mevcuttur. Şehrin güneybatısında bulunan ve Balıklıgölü besleyen kaynakların çok eski dönemlerden beri varlıklarını korudukları sanılmaktadır (Hayes, 2002: 21).

Şehirde ve yakın çevresinde bulunan önemli su kaynakları şunlardır: Şanlıurfa'nın güneybatısında yer alan Dergâh Kaynakları, Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha göllerini besleyenler başlıca karstik kaynaklardır. Bu kaynaklar, Şanlıurfa Kalesi'nin de yer aldığı Eosen kalkerlerinden oluşan tepenin kuzey yamacından çıkmaktadır (Şahinalp, 2005: 30). Yine Şanlıurfa şehrinin kuzeybatısında yer alan kalker tabakalarından çıkan Direkli Kaynağı diğer bir karstik kaynaktır. Kehriz Kaynağı Şanlıurfa şehrinin kuzeybatısında Aşık köyü yakınlarında bulunmaktadır. Diğer bir kaynak ise Şanlıurfa şehrinin içinde bulunan Bamyasuyu Kaynağı'dır. Uzun yıllar şehrin içme suyunu sağlayan bu kaynak, günümüzde itfaiyenin su ihtiyacını karşılamaktadır. Şanlıurfa şehri ve çevresinde bulunan bu kaynaklar, uzun yıllar boyunca hem tarım alanlarını sulamada hem de içme ve kullanma suyu olarak kullanılmışlardır.

Şanlıurfa ilinde doğal olan büyük göller yoktur. Halkça kutsal sayılan Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha Gölleri şehrin güneybatısında, Tırfındır Tepesi ile Kale Tepesi

arasındaki çanaklar içinde oluşmuşlardır. Gölleri besleyen birçok kaynak vardır. Her iki gölün de suyu tatlıdır. Atatürk Barajı, tüm bölgenin en büyük su sathını oluşturan iç denizi niteliğindedir. Halen belirli kesimleri rekreasyon amaçlı kullanılmaktadır. Su tutulmasıyla birlikte Gaziantep-Şanlıurfa arasında sınırı teşkil etmiştir.

Atatürk Baraj Gölü'nde çeşitli su sporları yapılmaktadır. Bunlarda öne çıkanlar arasında yüzme, kürek çekme, su kayağı ve yelken gibi spor faaliyetler yer almaktadır. Ayrıca jet ski ve tekne turları vasıtasıyla doğal ve tarihi yerleri gezme fırsatı da bulunmaktadır. Bu bakımdan Halfeti'de baraj suları altında kalan ve aynı zamanda da Rumkale veya Batık Kent olarak adlandırılan Savaşan köyü önem arz etmektedir. Yine baraj gölü kenarına yapılan turistik tesisler de turizmin canlanmasına önemli katkı sağlamaktadır. Ayrıca kutsal sayılan balıkların yer aldığı Halil-ür Rahman (Balıklıgöl) ve Ayn-ı Zeliha gölleri, Şanlıurfa'ya gelen turistlerin ziyaret ettiği önemli yerler arasında bulunmaktadır.

2.1.4. Bitki Örtüsü-Turizm İlişkisi

Kuzeyden Güneydoğu Toroslar ve güneyden de Suriye-Irak kurak bölgesinde sınırlandırılan Güneydoğu Anadolu, yaz kuraklığının en şiddetli biçimde hissedilmesi nedeniyle, Türkiye'nin bitki örtüsü bakımından en zayıf bölgesidir. Özellikle Diyarbakır Havzası ve daha güneyde yer alan ovalar zincirinde iklim ve toprak şartlarının meydana getirdiği geniş step alanları göze çarpar. Bu bölgenin alçak kesimlerindeki step formasyonları kış mevsiminde yeşilliğini korur, diğer kesimlerdeki step bitkileri ise, daha kış mevsiminden çıkılmadan yeşillenmeye başlar ve haziran başlarında bütünüyle sararak ortadan kalkar. İlkbaharda yeşeren step bitkileri mayıs ayından kasım ayına kadar devam eden şiddetli kuraklık nedeniyle, son derece elverişsiz iklim şartlarına maruz kalır. Bu bakımdan bölgenin, İç ve Doğu Anadolu'ya göre daha belirgin bir step karakterine sahip olduğu söylenebilir. Suriye sınırına doğru ise, sıcaklık derecesinde kaydedilen yüksek değerlere karşılık yıllık yağış tutarının azaldığı görülür ve böylece çölümsü step manzarası hâkim olur (Arınç, 2011:394).

Şanlıurfa ilinde de step alanları çoğunluktadır. Doğal bitki örtüsünü bozkır bitkileri meydana getirmektedir. İl toprakları orman yönünden Türkiye'nin en fakir alanıdır. Ormanlarda yaygın olan ağaç türü mazı meşesidir. Meşeler genelde bodur ağaç

ve çalı görünümündedir. Karacadağ ve kuzeybatıdaki dağlarda yer yer meşe, iğde, palamut koruluklarına rastlanmaktadır. Tektek Dağları'nda menengiç denilen yabani fıstık ağaçları vardır. Güneyde bazı ot türleri, yabani buğday, çiğdem, kekik, devediken, meyan kökü gibi bitki türlerine rastlanmaktadır.

Türkiye'de ender yerlerde yetişen ve ağlayan gelin olarak da adlandırılan ters lale doğal ortamı olan Karacadağ'da 1990 yılından sonra yetiştirilmeye ve son yıllarda ise yurt dışına ihraç edilmeye başlanılmıştır. Bölgede yaklaşık 200 dekarda ters lale yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yılda ortalama bir milyon ters lale yetiştirilmektedir. Böylece Karacadağ etekleri, ters lalenin hem doğal yetişme hem de yetiştirilme ortamı olması münasebetiyle önemli bir botanik turizm potansiyeline sahiptir. Ayrıca, Halfeti'de yetiştirilen karagül gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Diğer taraftan Şanlıurfa'nın doğal bitki örtüsü içerisinde yer alan etnobotanik özelliği olan bitkilerin dağılışı gösterdiği alanlara, turistlere yönelik botanik turlar düzenlenmektedir.

İlde yetiştirilen kültür bitkilerinin de turizm etkisi söz konusudur. Örneğin bunlardan fıstık ve biber (İsot) turistlerin bir hayli ilgisi çekmektedir. Özellikle biberden elde edilen çeşitli ürünler turistlerden yoğun talep görmektedir. Yabani fıstık meyvesinden elde edilen menengiç kahvesi de turistler tarafından oldukça beğenilmektedir.

2.1.5. Toprak Örtüsü-Turizm İlişkisi

İklim, topografya ve ana kaya farklılıkları nedeniyle ilin değişik yerlerinde görülen toprak grupları arasında; alüvyal, kolüvyal, kahverengi ve kahverengi orman, kırmızımsı kahverengi toprakların yanı sıra çıplak kaya ve molozlar ile ırmak taşkın yatakları bulunmaktadır.

Böylece, il sınırları içerisinde değişik toprak tiplerinin dağılışı göstermesi, iklim ve yükselti kuşaklarına da bağlı olarak farklı bitki örtüsü yanı sıra tarımsal bitkilerin de çeşitlenmesini mümkün kılmıştır. Bu da, turizm ve turistler için önemli olan belirli aylarda yeşil bir çevrenin ortaya çıkmasına etki eden unsurlardan birini oluşturmuştur. Yine bu toprakların önemli bir bölümünün Şanlıurfa Tünelleri vasıtasıyla sulanmasıyla birlikte, yetiştirilen ürünler çeşitlenmiş ve birim alandaki ürünlerin verimlerinde büyük artışlar sağlanmıştır. Böylece yetiştirilen ürünlerden yapılan çeşitli yemekler gurme

turizm için önem arz etmektedir. Ayrıca turizm bakımından en dikkat çekici özelliklerden bir diğerini de Harran'da topraktan yapılmış evler oluşturmaktadır. Son yıllarda sayıları oldukça azalmış bu evlerden bazıları düzenlenerek turizme açılmış olup, böylece turistlerin hizmetine sunulmuştur.

2.2. BEŞERİ COĞRAFYA ŞARTLARI-TURİZM İLİŞKİSİ

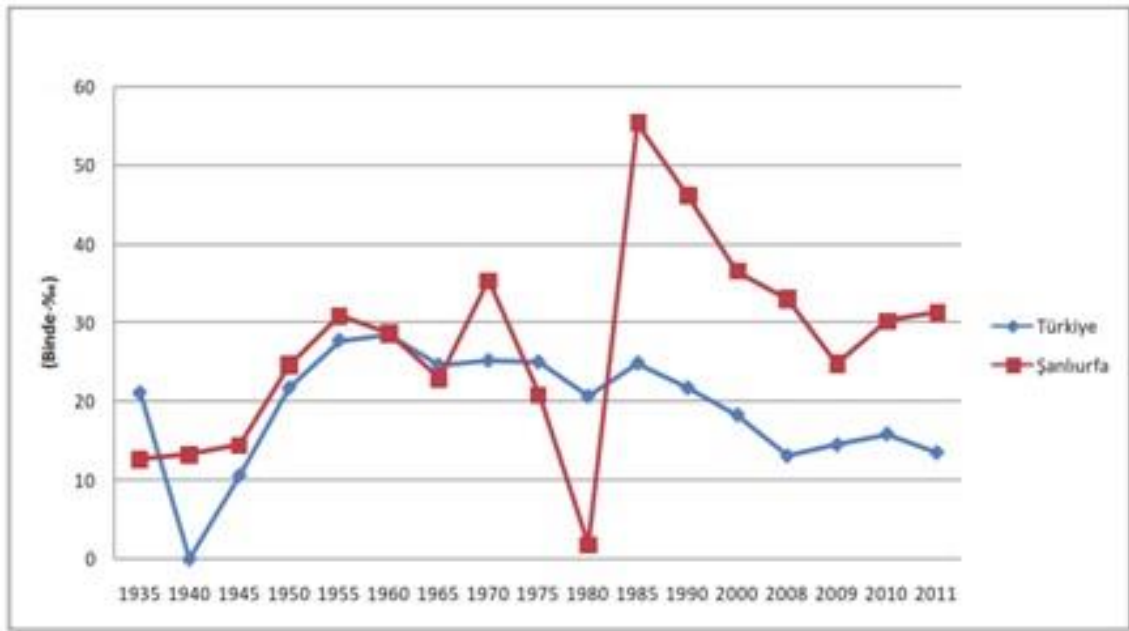
2.2.1. Nüfus-Turizm İlişkisi

2.2.1.1. Nüfusun Gelişimi

Nüfus; hareket halinde, her an ve durmadan değişen bir olay şeklinde tarif edilmekle birlikte; ülkelerin kalkınması, dünyadaki etki alanlarını genişletmesi, kültür ve medeniyetlerini yaymaları ile askeri bir güç oluşturmaları bakımından da önemli bir faktördür. Gerçekten de, bütün toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri, onların nüfus miktarlarına ve bu nüfusun sahip olduğu özelliklere bağlıdır (Özgür, 2000: 17). Coğrafyanın iki temel ögesini oluşturan insan ve çevre arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için, doğal çevre özelliklerinin yanı sıra, çevreye uyan ve değişikliğe uğratan toplumların sayısı, dağılışı, hareketleri ve nitelikleri ile kültürel, ekonomik ve teknik seviyelerinin ortaya konulması gereklidir (Tanoğlu, 1969: 23). Bilindiği gibi, ekonomik büyümenin temel unsurlarını; sermaye birikimi, doğal kaynaklar, nüfus, teknoloji ve örgütlenme şeklinde belirtilen beş temel madde oluşturmaktadır. Bunlardan yeniden yapılanma ve kalkınmaya ilişkin planlama çalışmalarının da önemli belirleyicilerinden olan nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik nitelikleri, ekonomik kalkınmanın göz ardı edilemeyecek temel unsurları arasında yer alır. Nüfus incelenmeden, sosyal ve ekonomik sorunlara isabetli teşhis, kaynak ve çözüm yolları bulmak mümkün değildir (Tandoğan, 1998: 2). Bu bağlamda da, nüfus-turizm ilişkisini ortaya kayabilmek için, il nüfusunun seyri yanı sıra nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi gerekmektedir (Zaman, 2012: 89).

Türkiye ve Şanlıurfa'nın 1935-2013 yılları arası nüfus artış oranları incelendiğinde, Şanlıurfa ili nüfus artış oranının 1935-1945, 1960-1965 ve 1975-1985 dönemlerinde Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu devrelerin

haricinde ise Türkiye ortalamasının üstünde olduğu tespit edilmiştir. Şanlıurfa nüfus artış oranı, 1945-1960 yılları arası Türkiye ortalamasının biraz üstünde gerçekleşmiştir. Nüfus artışının 1970-1980 yılları arasında düşüş göstermesi Şanlıurfa'daki siyasi çatışmaları sonucu, nüfusun başka illere göç etmesi ile ilgilidir. 12 Eylül 1982 tarihindeki askeri darbeden sonra olayların etkisinin azalmış olması ve diğer illere göç etmiş olan nüfusun bir bölümünün, tekrar Şanlıurfa iline dönmesi ile nüfus hızlı bir artış süreci yaşayarak, 1985 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu yıldan sonra da ilin nüfus artış hızı, Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir (Şekil 2.11).

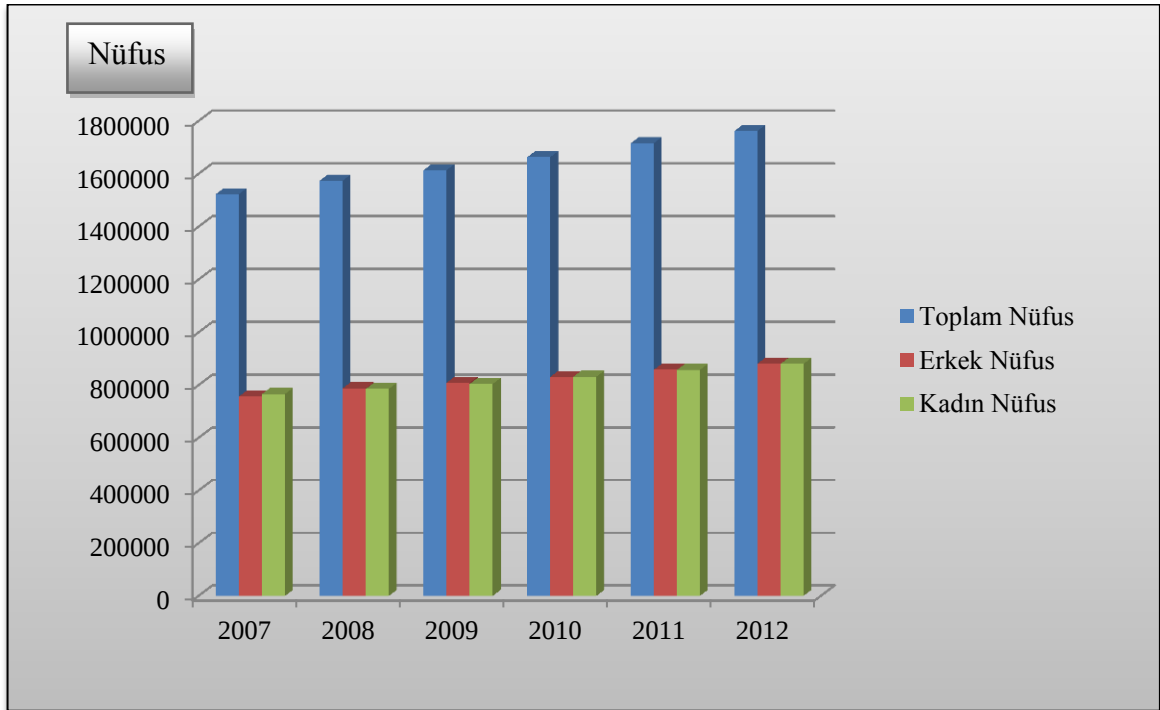
Şekil 2.11. Şanlıurfa ve Türkiye’de Yıllara Göre Nüfus Artış Hızı (1935-2011).

İl nüfusu son yıllarda da sürekli artış içerisinde olmuştur. Nitekim 2007 yılında 1.523.099 olan nüfus, 2013’de 1.801.980’e yükselmiştir (Tablo 2.11, Şekil 2.12). Bu nüfus miktarı ile il, iller arası nüfus sıralamasında 9. sırada bulunmaktadır. TÜİK tarafından yapılan nüfus projeksiyonuna göre ise, 2023 yılında il nüfusunun 2.339.322 kişi olması beklenmektedir. Bu nüfus ile de iller sıralamasında 6. sıraya yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu da, il nüfusunun günümüzde olduğu gibi önümüzdeki dönemde de dinamik yapısını korumaya devam edeceği anlamına gelmektedir. Yine son dönemde, kadın- erkek sayılarının küçük farklar dışında birbirine yakın olduğu görülmektedir (Tablo 2.11, Şekil 2.12).

Tablo 2.11. Şanlıurfa İlinin Nüfus Seyri (2007-2013).

Yıl	Toplam Nüfus	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus
2007	1.523,099	756,655	766,444
2008	1.574,224	788,278	785,946
2009	1.613,737	809,222	804,515
2010	1.663,371	831,382	831,989
2011	1.716,254	858,409	857,845
2012	1.762,075	881,521	880,554
2013	1.801.980	901.868	900.112

Kaynak: TÜİK verileri (2013).

Şekil 2.12. Şanlıurfa İlinin Nüfus Seyri (2007-2013).

Şanlıurfa ilinde 2012 yılı itibariyle kırsal nüfusun oranı % 45'tir. Harran, Bozova, Halfeti ve Akçakale ilçeleri Şanlıurfa ilinde kırsal nüfusun yüksek olduğu yerlerdir (Tablo 2.12, Harita 2.2). İlde kent nüfusu ile birlikte kırsal nüfus da ülke ortalamasının çok üstünde artış göstermektedir.

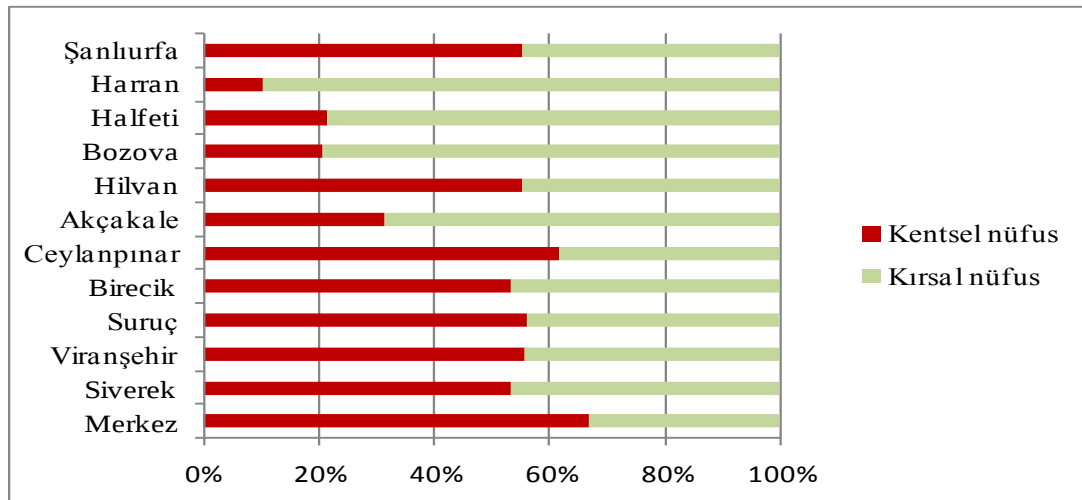
Tablo 2.12. Şanlıurfa İlinde İlçelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Dağılımı (2012).

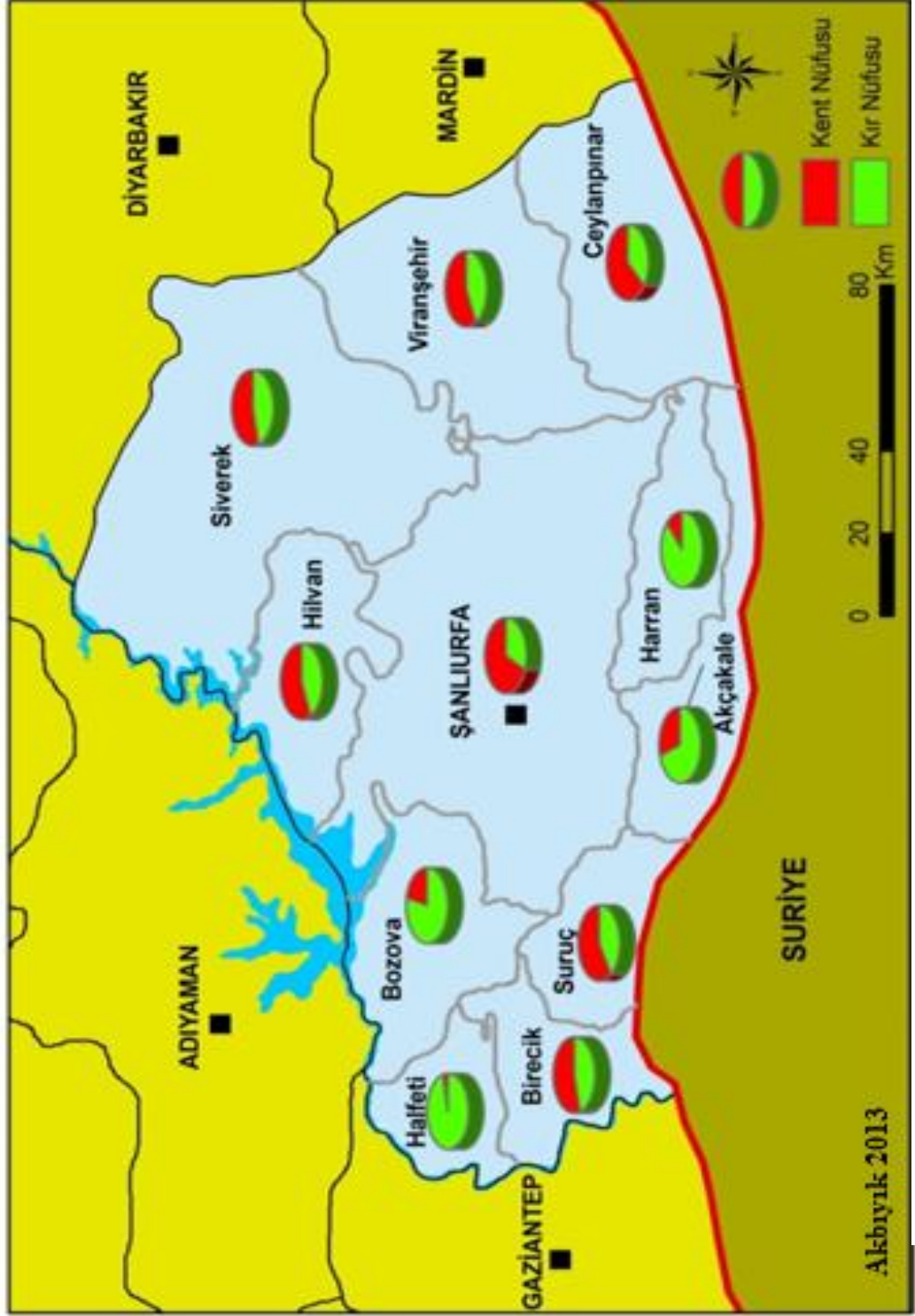
İlçeler	Kentsel Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)	Toplam	Nüfus Artış Hızı (%)
Merkez	526.247	67	262.709	33	788.956	33,3
Siverek	120.556	53	106.461	47	227.017	22,9
Viranşehir	95.896	56	76.526	44	172.422	20,5
Suruç	56.963	56	44.388	44	101.351	4,3
Birecik	48.706	53	42.899	47	91.605	11,6
Ceylanpınar	48.050	62	29.931	38	77.981	24,6
Akçakale	28.684	31	63.047	69	91.731	43,9
Hilvan	22.633	55	18.431	45	41.064	4,0
Bozova	11.809	21	45.591	79	57.400	-6,1
Halfeti	8.536	22	31.073	78	39.609	-7,1
Harran	7.375	10	65.564	90	72.939	62,9
Şanlıurfa	975.455	55	786.620	45	1.762.075	26,3

Kaynak: TÜİK verileri (2012).

Şanlıurfa Merkezden sonra Ceylanpınar, Suruç, Viranşehir, Siverek ve Hilvan şehirleşme oranları yüksek olan kentlerdir. Nüfus bakımından Siverek, Şanlıurfa'nın en büyük ikinci merkezi olup, Viranşehir, Suruç ve Birecik ise onu takip etmektedir (Şekil 2.13.).

Diğer taraftan Harran, Bozova ve Halfeti ilçeleri göç vererek nüfus kaybetmektedir. Baraj yapımı sonrasında bir kısmı su altında kalan Halfeti, tarım olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle ilin dezavantajlı ilçeleri arasındadır.

Şekil 2.13. Şanlıurfa İlinde İlçelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Dağılımı (2012).

Harita 2.2. Şanlıurfa İli ve İlçelerinin Kentsel ve Kırsal Nüfusun Dağılışı Haritası

2.2.1.2. Nüfus Hareketleri

2.2.1.2.1. Doğumlar ve Ölümmler

Bir bölge veya yöredeki nüfusa dinamik özellik kazandıran en önemli faktörlerden biri de, doğum ve ölümlerdir. Doğumlar ve ölümler arasındaki fark, nüfus artışına veya azalışına neden olduğu gibi, aynı zamanda bir yerdeki doğal nüfus artışını, nüfusun yaş yapısını ve bağımlılık durumlarını da belirler (Tümlertekin, 1984: 31). Göçler ile birlikte nüfus hareketleri olarak bilinen bu olaylar, nüfus miktarlarının değişmesinde etkili olmaktadır. Gerçekten de, bu olaylar neticesinde bir yöre, bölge ya da ülkede, hatta dünyada yaşayan insanların sayıları her an değiştiği, azalır çoğaldığı gibi, insanların bulundukları yerleşme sahalarına göre dağılışıları da durmadan değişmektedir. Bu hareketler, o kadar büyük bir hız ve o kadar karışık bir şekilde cereyan etmektedir ki; ne derece düzenli ve itinalı yapılsa yapılsın, hiçbir kayıt, bu hareketleri günü gününe ortaya koyamaz (Tanoğlu, 1969: 31). Gerçi, teknoloji alanındaki gelişmelerle bunun yapılması mümkün gibi görünse de, bugün için gerçekleşmesi pek de kolay değildir. Ancak, yine de sağlık istatistikleri yardımıyla belli devreler arasında gerçekleşen doğum ve ölüm olaylarının tespit edilmesi, genel doğum ve genel ölüm oranlarını ortaya koymak açısından önemlidir. Çünkü bu olaylar, toplumların değişim ve gelişiminin yanı sıra ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve kültür seviyeleri hakkında da fikir vermektedir. Ayrıca, bir nüfus kitlesinde yıllık doğum ve ölümler arasındaki farkın, gerçek nüfus artış hızını ortaya koyması en önemli gösterge olarak kabul edilmektedir. Şüphesiz bölgesel araştırmalarda, doğal nüfus artışının bilinmesi, o yöreyle ilgili ileriye yönelik yapılacak planlama ve yatırımlar ile verilecek hizmetler açısından son derece önemlidir. Bu nedenle de, il nüfusunun sosyal ve ekonomik özelliklerinin ortaya konulabilmesi için doğumlar ve ölümler hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır (Zaman, 2012: 94).

TÜİK verilerine göre Türkiye’de canlı doğan bebek sayısı (2011 yılında) 1 241 412 iken, bu sayı % 3,1 artarak 2012 yılında 1 279 864 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl doğan bebeklerin % 51’i erkek, % 49’u kızlardan oluşmaktaydı. Böylece, Türkiye’de canlı doğan bebek sayısı 2012 yılında bir önceki yıla göre 38 452 artmıştır. Böylece, toplam doğurganlık hızı, yaklaşık olarak 2011 yılında 2,0 çocuk iken, 2012 yılında 2,1 çocuk olmuştur. Başka bir anlatımla, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı, 2012 yılında 2,08’dir. Bu durum, nüfusun

yenilenme yüzeyine (2.1) yakın bir doğurganlık seviyesine ulaşılmış olduğunu göstermektedir.

TÜİK verilerine göre toplam doğurganlık hızı illere göre incelendiğinde, 2012 yılında toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu il, 4,4 çocuk ile Şanlıurfa'dır (ilde, 2012 yılında 62,492 çocuk doğmuştur). Şanlıurfa'yı 4,1 çocuk ile Şırnak, 4 çocuk ile Ağrı ve 3,8 çocuk ile Siirt izlemektedir. Toplam doğurganlık hızının en düşük olduğu iller ise 1,4 çocuk ile Kırklareli ve Eskişehir'dir. Bunları 1,5 çocuk ile Edirne ve Bartın izlemektedir.

2.2.1.2.2. Göçler

Belli bir alanda, belirli bir anda yaşayan insan topluluğu olan nüfus; doğum, ölüm ve göç gibi hareketler sonucu, zaman içerisinde gerek yöre ve bölge gerekse de ülke bazında artmakta ya da azalmaktadır. Nüfus hareketleri içerisinde çeşitliliği, mesafesi, etkileri açısından doğumlar ve ölümlerden daha etkili bir demografik özellik olan göçler, mekân-insan ilişkilerinde ayrı bir öneme sahiptir. Birçok nedene bağlı olarak meydana gelen bu nüfus hareketi; bir idari sınırı aşarak, oturma yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirme olarak tanımlanmaktadır (Tümerterkin ve Özgüç, 1998:282).

Göçler, birey veya aileler düzeyinde gerçekleştirilmekte ve süreleri açısından ise geçici bir süre veya yerleşmek amacıyla yapılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yerleşmelerin nüfus miktarını etkilediği gibi, nüfusun demografik yapısı üzerinde de kısa veya uzun süreli değişikliklere neden olmaktadır. Buna ilaveten nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını da etkilemektedir. Diğer taraftan, göçler ile yerleşmelerin nüfusunda meydana gelen hızlı artış veya azalmalar; zaman içinde alt yapı tesislerinin yetersiz kalması ve ekonomik kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilememesi gibi sorunlara da yol açmaktadır (Koca, 1999: 87).

Hatırlanacağı gibi, hızla artan ve dinamik bir yapıya sahip olan Türkiye nüfusunda, şüphesiz, göç olaylarının ayrı bir yeri vardır. Ekonomik, toplumsal ya da siyasal etkenler nedeniyle, bireylerin veya ailelerin yerleşmek amacıyla bir ülkeden diğerine, bir bölgeden ötekine, aynı bölgede bir yerleşmeden bir başkasına gidişleri, ülkemizin yaşadığı en önemli süreçlerin başında geldiği belirtilebilir. Bir mekânda yaşayan insanları yerlerinden, yurtlarından eden, onları göçe mecbur kılan nedenlerin

başında geçim sıkıntısı, yaşam standartlarının düşüklüğü veya daha iyi bir yaşam sürme arzusu gelmektedir. İlk bakışta çok basit gibi görünen bir arzu, pek çok unsurun bir bileşkesi olarak belirir ki, Türkiye’de özellikle kırsal kesiminden kopan nüfusun şehirlere yönelmesi tarzında karşımıza çıkan göçün, şehrsel çekicilikten ziyade, kırsal iticilikten kaynaklandığı gerçeğiyle karşılaşılır (Özgür, 2000: 33).

Diğer taraftan, sosyo-ekonomik durum, nüfusun kalabalık olması, iş sahalarının azlığı, terör olayları, arazi ve kan davaları gibi nedenler de, göç olayının yaşanmasında etkili olan faktörlerlerdendir (Zaman, 2012: 56). Özellikle ekonomik nedenlerden kaynaklanan göçler, nüfus ile kaynaklar arasında daha iyi bir denge sağlanmasını başarmak için kendiliğinden meydana gelen bir çaba olarak yorumlanmalıdır (Tümertekin, 1984: 123).

Şanlıurfa ili çoğunlukla Adana, Mersin, Ankara, Diyarbakır ve Mardin illerinden göç almaktadır (Tablo 2.13, Şekil 2.14). Bu illerden fazlaca göç almasının nedeni, ilden önceki dönemlerde göç eden nüfusun tarım alanlarının sulanmasına bağlı olarak geri dönmeleridir. İl içerisindeki göçler ise kırsal kesimin yanı sıra kasaba ve diğer daha küçük şehirlerden Şanlıurfa şehrine yönelik gerçekleşmektedir.

Tablo 2.13. Şanlıurfa İlinin Aldığı Göç (2012).

İller	Aldığı Göç Sayısı	İller	Aldığı Göç Sayısı
Adana	2269	İzmir	1130
Mersin	2074	Adıyaman	910
Ankara	2056	Konya	611
Diyarbakır	1863	Osmaniye	557
Mardin	1295	Van	282
Antalya	1257	Diğerleri	16443
Hatay	1143	Toplam	31890

Kaynak: TÜİK verileri (2012).

İlden dışarıya göç eden nüfusta ilk sırayı Gaziantep ili almaktadır. Bu ilden sonra en çok göç sırasıyla İstanbul, Adana, Mersin, Antalya, Ankara ve İzmir illerine verilmektedir (Tablo 2.14, Şekil 2.14).

Şanlıurfa ilinde, net göç sayısı ve hızı eksi yöndedir. İlin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile göç oranları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çukurova Bölgesi’ne verilen göçün bir kısmını da mevsimlik göç oluşturmaktadır. İl bütününde

kentsel alandan kentsel alanlara göçler yaygın olmakla birlikte kent merkezlerinin de kendi kırsal alanlarından göç aldığı görülmektedir. İşsizlik nedeniyle il dışına yönelik en fazla göç, 20-30 yaş grubundan verilmektedir.

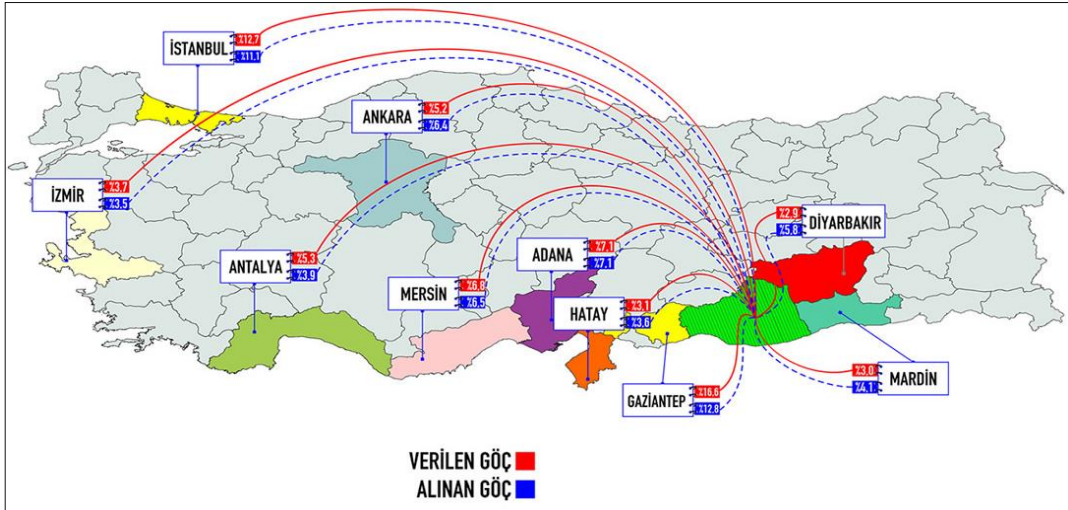
Tablo 2.14. Şanlıurfa İlinin Verdiği Göç (2012).

İller	Verilen Göç Sayısı	İller	Verilen Göç Sayısı
Gaziantep	7438	Konya	994
İstanbul	5704	Bursa	909
Adana	3190	Osmaniye	669
Mersin	3051	Kahramanmaraş	540
Antalya	2394	Malatya	494
Ankara	2324	Muğla	483
İzmir	1661	Eskişehir	404
Hatay	1391	Manisa	308
Mardin	1364	Diğerleri	10259
Diyarbakır	1301	Toplam	44878

Kaynak: TÜİK verileri (2012).

Diğer göç veren bölgelerde olduğu üzere ilde de yoksulluk, düşük gelir, sağlık ve öğrenim hizmetlerinin yetersizliği karşısında kentlerdeki işgücü, yüksek gelir, öğrenim ve sağlık hizmetlerine erişimdeki görece kolaylık göç hareketinin temel nedenleri olmuştur. Ne yazık ki, yoksullukla mücadelenin aracı olarak görülen göç her zaman için hanelere refah getiren, yaşam kalitesini arttıran bir süreçle tamamlanmamıştır. Bölge uzun yıllardır yaşanan güvenlik sorunları ve sonrasında yaşanan yoğun göç ile birlikte pek çok sosyal sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Özellikle genç nüfus oranının çok yüksek olduğu Şanlıurfa ilinde, eğitim düzeyinin düşük olması, kırdan-kente göç eden nüfusun kentin ihtiyaç duyduğu işgücü niteliğine sahip olmaması, güvenlik sorunları nedeniyle yaşanan göçün yarattığı travmatik toplumsal süreçlerin kentsel alanlardaki istihdam olanaklarının ve sosyal donatı ve hizmetlerin yetersizliği ile birleşmesi, bölgede pek çok sosyal sorunu beraberinde getirmiştir. Yüksek oranlarda yaşanan işsizlikle birlikte, yoksulluğun, göçün ve kayıt dışı istihdamın artması, sosyo-ekonomik sorunları il içerisinde kronik hale getirmiştir. Nüfus yapısı, göçe ilişkin sorunlar, işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımı eşitsizliği, sosyal hizmet sunumunda yaşanan yetersizlikler ile kadınlar, gençler, çocuklar, engelliler ve yaşlılardan oluşan dezavantajlı grupların karşılaştığı durumlar ilin temel sosyal sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Şekil 2.14. Şanlıurfa İli Göç Hareketi (2012).

2.2.1.3. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri

Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri arasında yer alan sağlık durumu, yöre şartlarından etkilenmekte ve yöreye has özellikler taşıyıp taşıyamaması açısından coğrafi araştırmalara dahil edilen konular arasında bulunmaktadır. Bir bölgede yaşayan nüfusun sağlığı ile doğrudan ilişkili olan faktörlerin başında sıcaklık, yağış, nemlilik gibi iklim özellikleri ile topografik yapı gibi doğal koşullar, beslenme yoğunluğu, şekli gibi ekonomik şartlar, konut kültürü meslekler gibi pek çok değişken, coğrafi özelliklerin etkisi altında şekillenmektedir (Bulut, 1998: 66).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre (2011 yılı), toplam nüfusun 1 716 254 kişi olduğu ilde, 951 925 kişi şehirlerde yaşarken, 764 429 kişi ise köylerde yaşamaktaydı. 2012 yılında ise il nüfusunun (1 762 075) % 44.6'sı (786 620) kırsal kesimde yaşarken, % 55.4'ü de (975 455) kasaba ve şehir yerleşmelerinde bulunmaktaydı.

Şanlıurfa ilinde genç nüfusun ağırlığı dikkat çekici derecede fazladır. Nitekim 2013 yılında il nüfusunun (1 801 980), 1 099 757'si (% 61.0) 25 yaşın altında iken, 638 901'i (%35.5) 25-65 yaş arasında, 63 322'si (% 3.5) ise 65 yaş ve üzeriydi. Aynı yıl Türkiye nüfusunun % 41.1'i (31 541 60) 25 yaşın altında iken, % 52.6'sı (40 311 905) 25-65 yaş arasında, % 6.3'ü de (4 814 399) 65 yaş ve üstünü oluşturmaktaydı (Tablo 2.15).

Şanlıurfa ilinde 2012 yılı Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre işsizlik oranı % 10,4'dir. Türkiye'de 2012 yılında işsizlik oranına göre Şanlıurfa 13. il olarak görülmektedir. Bu durum kentsel nüfusun yığıldığı Şanlıurfa merkezinde de ciddi sorunlara işaret etmektedir. İşsizlik ve istihdam sorunlarının yanında göç ve beraberinde gelen toplumsal sorunlar gelir eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Gelir eşitsizliği, barınma, sağlık, eğitim alanlarındaki eşitsizliği arttırmakta, yani sosyal hizmetlere erişimde de eşitsizliği tetiklemektedir. Şanlıurfa ilinin diğer iller ile olan gelişmişlik farkının azaltılması, genç nüfusun işsizlik ve istihdam sorunlarının giderilmesinde turizm önemli bir ekonomik sektör olacaktır. Turizmle birlikte ekonomik refah artacak ve aynı zamanda sosyal eşitsizliği azaltacağı için, toplumsal sorunların da azalmasına neden olacaktır. Bu yönüyle turizm, genç nüfusun Şanlıurfa ili dışına göç etmesini engelleyecek bir faaliyet olarak görülmektedir.

2013 yılına ait Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, Şanlıurfa ili nüfusunun yaş gruplarına göre dağılışında çocuk nüfus oranı % 41.2 (741 837), yetişkin nüfus (15-64 yaş grubu) % 55.3 (996 821), yaşlı nüfus (65+) ise % 3.5 (62 322) kadardı. Bu da, Şanlıurfa ili nüfusunun genç yani dinamik bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Aynı yıl Türkiye nüfusun % 24.6'sı (18 849 814) 0-14, % 69.1'i (53 003 651) 15-64, % 6.3'ü de (4 814 399) 65 ve üst yaş grubundan ibaretti (Tablo 2.15). Buna göre ilin çocuk nüfusunun ülke ortalamasından fazla olduğunu, yetişkin ve yaşlı nüfusunun ise ülke ortalamasının altında olduğunu göstermektedir. Başka bir anlatımla bu durum, Şanlıurfa ilinin çalışma çağı nüfusunda önemli miktarda göç verdiği anlamı taşımaktadır.

Tablo 2.15. Türkiye’de ve Şanlıurfa İlinde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (2013).

Yaş Grubu	Türkiye Nüfusu	%’si	Şanlıurfa İli Nüfusu	%’si
0-4	6.206.415	8.0	269.782	15.0
5-9	6.271.234	8.2	245.419	13.6
10-14	6.372.165	8.3	226.633	12.6
15-19	6.477.722	8.5	198.293	11.0
20-24	6.214.024	8.1	159.627	8.9
25-29	6.286.332	8.2	146.355	8.1
30-34	6.543.669	8.5	126.199	7.0
35-39	5.826.149	7.6	96.474	5.4
40-44	5.308.260	6.9	80.015	4.4
45-49	4.721.763	6.2	66.647	3.7
50-54	4.232.792	5.5	53.714	3.0
55-59	3.555.185	4.6	38.656	2.1
60-64	2.760.460	3.6	30.844	1.7
65-69	2.045.398	2.7	22.668	1.3
70-74	1.507.728	2.0	16.703	0.9
75-79	1.077.295	1.4	11.261	0.6
80-84	820.606	1.1	7.850	0.4
85-89	341.662	0.5	3.261	0.2
90+	99.005	0.1	1.579	0.1
Toplam	76.667.864	100.0	1.801.980	100.0

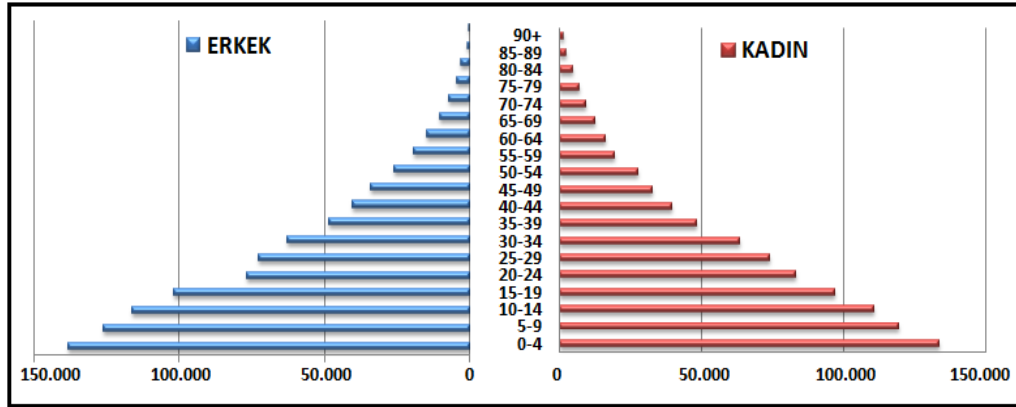
Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistem verileri (2013).

Yine, ilin 2013 yılı nüfusuna göre 0-14 yaş arasındaki kadın nüfus, bu yaş grubundaki toplam nüfusun % 48.8’ini (362 050), erkek nüfus ise % 51.2’sini (379 784) oluşturmaktadır. 15-64 yaş grubunda ise kadın nüfus oranı % 50.3 (501 091) iken erkek nüfus oranı % 49.7 (495 733) olmuştur. Yaşlı nüfusta ise kadın nüfus oranı (%58.4/36 971) erkek nüfusa (%41.6/26 351) göre bir hayli yüksektir (Tablo 2.16). Bu durum ilde, kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü olduklarını göstermektedir.

Tablo 2.16. Şanlıurfa İlinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus (2013).

Yaş grubu	Toplam	Erkek	%'si	Kadın	%'si
0-4	269.782	138.054	51.2	131.728	48.8
5-9	245.419	125.754	51.2	119.665	48.8
10-14	226.633	115.976	51.2	110.657	48.8
15-19	198.293	101.481	51.2	96.812	48.8
20-24	159.627	76.501	47.9	83.126	52.1
25-29	146.355	72.497	49.5	73.858	50.5
30-34	126.199	62.685	49.7	63.514	50.3
35-39	96.474	48.169	49.9	48.305	50.1
40-44	80.015	40.345	50.4	39.670	49.6
45-49	66.647	34.195	51.3	32.452	48.7
50-54	53.714	26.101	48.6	27.613	51.4
55-59	38.656	19.134	49.5	19.522	50.5
60-64	30.844	14.623	47.4	16.219	52.6
65-69	22.668	10.245	45.2	12.423	54.8
70-74	16.703	7.364	44.1	9.339	55.9
75-79	11.261	4.484	39.8	6.777	60.2
80-84	7.850	3.013	38.4	4.837	61.6
85-89	3.261	919	28.2	2.342	71.8
90+	1.579	326	20.6	1.253	79.4
Toplam	1.801.980	901.868	50.0	900.112	50.0

Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri (2013).

Şekil 2.15. Şanlıurfa İli Nüfus Piramidi (2013).

2.2.1.4. Nüfus Dağılışı ve Yoğunluğu

1970–2012 dönemi içinde Şanlıurfa ili yerleşmelerine "Zipf'in sıra büyüklük kuralı uygulaması" (Rank-size rule) yapılmış, tüm periyotlardaki yerleşme sistemi tek büyük kent tipi sergilemekle beraber, 1970 yılında Şanlıurfa kentinin bir sonraki yerleşimle doğrusal bir uyumunun olduğu ve nispeten dengeli dağılıma yakın olduğu

söylenbilir. Kırsal alandan kentlere yoğun göçün yaşandığı 1980–2000 döneminde özellikle merkez kent ve orta büyüklükteki kentlerde büyük nüfus artışı olmuş, tek büyük kent özelliği artarak yerleşimlerin dağılımda dengesizlikler oluşmuştur. 2000–2012 dönemi eğrisinde Şanlıurfa şehrinin il içinden göç aldığı ve nüfusunun diğer merkezlere oranla daha hızlı arttığı görülmektedir (Tablo 2.17). Ancak dönem içerisinde büyük ve orta büyüklükteki kentlerde büyüme eğiliminin artmasıyla büyümenin çok merkezli gerçekleştiği ve nispeten dengeli bir dağılımın olduğu söylenebilir. Bu nedenle 2000–2012 yılları arasında Şanlıurfa ili, yerleşim dağılımının orta büyüklükteki merkezlerin gelişimi ile iyileşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bölge içindeki göçlerin itici etkisi ve Güneydoğu Anadolu Projesi ile yapılan tarımsal altyapı yatırımlarının yarattığı çekici etkiler ile Şanlıurfa ve ilçeleri nüfusunda büyüme gözlenmektedir.

Tablo 2.17. Şanlıurfa İlinde Kentsel Nüfusun İlçelere Göre Değişimi (1970-2012).

İlçeler	1970	1980	1990	2000	2010	2012
Merkez	100654	147488	276528	385588	498.111	526247
Siverek	34146	29464	63.049	126.820	111628	120556
Birecik	18392	20081	28440	40054	47792	48706
Viranşehir	17850	40820	57461	121382	90784	95896
Suruç	15033	18892	39905	44421	55600	56963
Ceylanpınar	14350	21679	33.238	44258	44726	48050
Akçakale	6096	11184	15211	32114	25793	28684
Hilvan	5185	5635	14152	16094	21518	22633
Bozova	4853	5597	16745	19848	11.917	11.809
Halfeti	3315	3258	4128	2766	8.457	8.536
Harran	947	1178	2267	8784	6.213	7.375
Toplam	220821	305276	551124	842129	927539	975455

Kaynak: TÜİK verileri (2012).

İlin en büyük yerleşiminin Şanlıurfa Merkez ilçe olduğu (2012 yılı), diğer ilçe merkezlerinin ise çoğunlukla orta büyüklükte kasaba veya şehir yerleşmelerinden oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu duruma da bağlı olarak, merkezi ilçe ile diğer ilçeler arasında nüfus, gelişmişlik ve ekonomik yapı açısından çok büyük farklar bulunmaktadır.

Ülke düzeyinde az gelişmiş bölgeler arasında olan Güneydoğu’da, iller arasında gelişmişlik farkları görülmekte ve bu durum, yerleşme desenine yansımaktadır. Şanlıurfa ile diğer kentsel yerleşmeler arasında çok büyük gelişmişlik farkları

bulunmakta ve bölgenin küçük yerleşmelerinden büyük merkezlerine doğru göçlerle nüfus kentsel merkezlerde yoğunlaşmaktadır. 2012 yılında Şanlıurfa ilinde merkez ilçe ile birlikte 11 ilçe, 26 belediye ve 1.152 köy bulunmaktaydı. 2013 yılı itibariyle ise Şanlıurfa'nın idari bakımdan büyük şehre dönüştürülmesi ile birlikte Merkez ilçenin yerine kurulan üç yeni ilçe (Karaköprü, Haliliye, Eyyübiye) ile birlikte sayı 13'e yükselmiştir (Tablo 2.18).Yine idari bakımdan köy yerleşmeleri mahalle yerleşmesine dönüştürülmüştür.

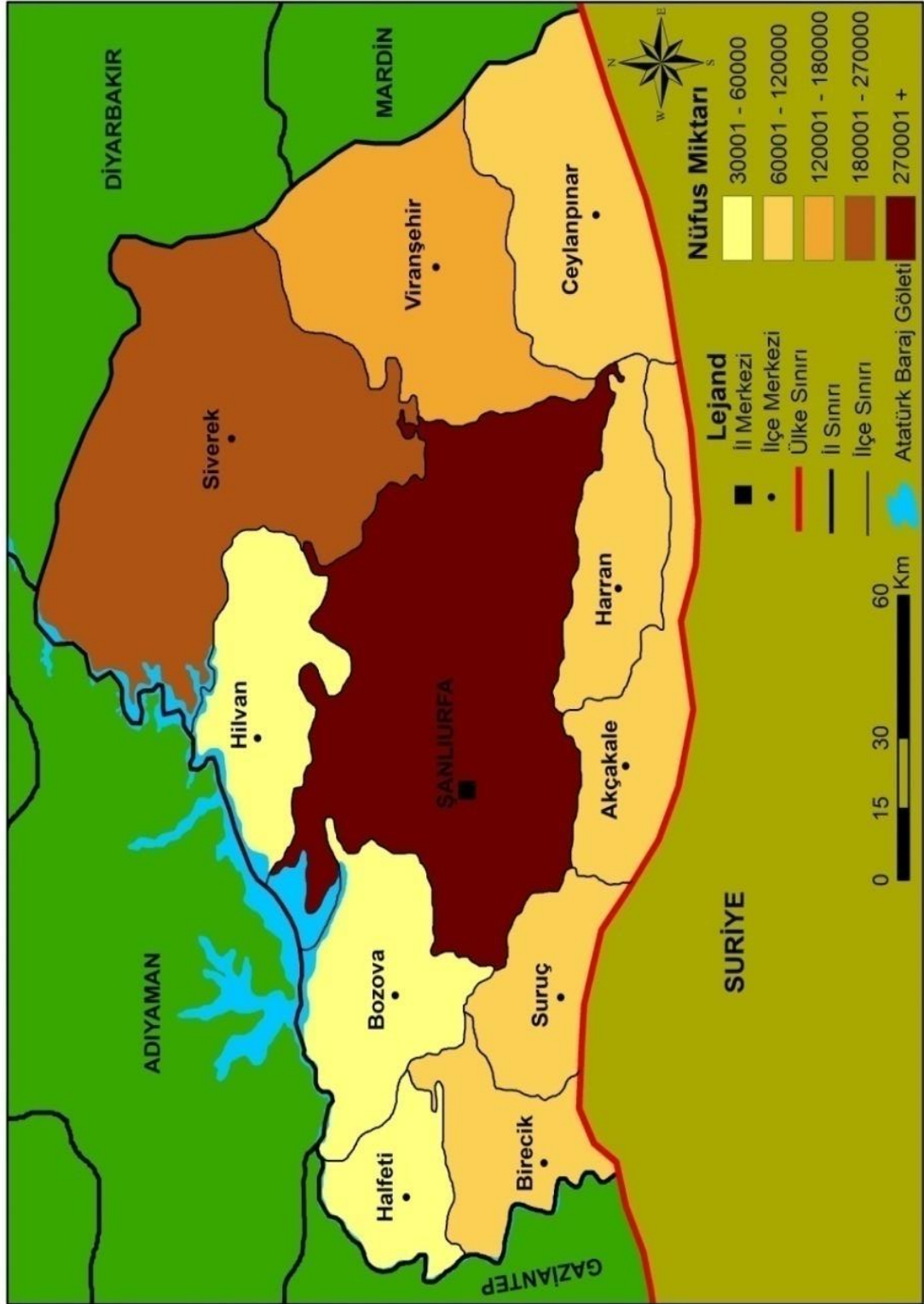
Tablo 2.18. Şanlıurfa İlindeki İlçelerin Nüfus Büyüklüklerine Göre Durumu (2012-2013).

Yerleşim adı	2012	2013	
Merkez ³	788.956	Eyyübiye	360509
		Haliliye	347682
		Karaköprü	103495
Siverek	227 017	232290	
Viranşehir	172422	177084	
Suruç	101351	101366	
Akçakale	91731	95709	
Birecik	91605	92125	
Ceylanpınar	77981	78814	
Harran	72939	75742	
Bozova	57400	57017	
Hilvan	41064	41410	
Halfeti	39609	38737	
Toplam	1762075	1801980	

Kaynak: TÜİK verileri (2012).

Doğal nüfus artış hızının ülke ortalamasının üzerinde olması yanında alınan göçlerin de etkisiyle Şanlıurfa ve ilçelerinin nüfusu, Türkiye ortalamasının çok üzerinde artmıştır. Bu durum, sadece Şanlıurfa ilinin toplam nüfusuna değil, aynı zamanda şehirselsel nüfus artışına da yansımıştır.

³Şanlıurfa ilinin idari statüsü, TBMM'nin 12.11.2012 tarihinde, on üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair 6360 nolu kanunla, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve Şanlıurfa Belediyesi, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ne dönüştürülmüştür. Bu kanunla Merkez ilçe üç yeni (Karaköprü, Haliliye, Eyyübiye) ilçeden oluşturulmuştur. Bu yeni kurulan ilçeler ile birlikte sayı 13'e (Bozova, Halfeti, Suruç, Haliliye, Akçakale, Ceylanpınar, Hilvan, Viranşehir, Eyyübiye, Birecik, Harran, Siverek, Karaköprü) yükselmiştir. Büyükşehir statüsü 30 Mart 2014 tarihinde geçerlilik kazanmıştır.

Harita 2.3. Şanlıurfa İlinin Nüfus Yoğunluk Haritası

Şanlıurfa ilinin 2007–2011 nüfus yoğunluğuna bakıldığında, 2007 yılında km^2 'ye 81 kişi düşerken, 2011 yılında bu değer 91 kişiye, 2013'de ise 96 kişiye yükselmiştir. Türkiye'de ise nüfus yoğunluğu, 2011 yılında km^2 'ye 97 kişi iken, 2013'de 100 kişi olmuştur (Tablo 2.19).

Tablo 2.19. Türkiye ve Şanlıurfa İlinin Nüfus Yoğunluğu (2007–2013).

Yıllar	Türkiye (kişi/ km^2)	Şanlıurfa İli (kişi/ km^2)
2007	92	81
2008	93	84
2009	94	86
2010	96	89
2011	97	91
2013	100	96

Not: TÜİK verilerine göre Türkiye'nin yüzölçümü $769\,604\text{ km}^2$, Şanlıurfa'nın yüzölçümü (göl hariç) $18\,764\text{ km}^2$ olarak hesaplanmıştır.

Şanlıurfa ilinin nüfus özellikleri ile turizm arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Turizmin Şanlıurfa ekonomisine daha çok katkı sağlaması için nitelikli iş gücüne ihtiyaç vardır. Turizm, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltan bir faaliyettir. Şanlıurfa ilinin 15-64 yaş grubunu oluşturan aktif nüfusu oranı % 55.3'dür. Şanlıurfa nüfusunun bu özelliği turizm için iş gücü teminini kolaylaştırmaktadır. Turizm faaliyetleri, istihdamı arttırdığı için işsizliği azaltıcı bir etkiye sahiptir. Diğer illere çalışmak için göç etmek zorunda kalan işsizlere turizm yoluyla iş imkânı doğmaktadır. Turizmden elde edilen gelirin artması da sosyal hayatı olumlu etkilenmektedir. Turizmde ihtiyaç duyulan kadın işgücünün yöre kadınlarından karşılanması nedeniyle kadının işgücü içerisindeki payı artmaktadır. Diğer taraftan, gerek şehirselleşme gerekse de kırsal nüfusunun otantik yaşam biçimleri, giyim-kuşamları, kültürleri ve ekonomik faaliyetleri, turistlerin oldukça ilgisini çekmekte, bu da yöre turizminin canlanmasına katkı sağlamaktadır.

2.2.2. Yerleşme - Turizm İlişkisi

İnsanın oturduğu ve çeşitli amaçlarla kullandığı yer olan yerleşme; bir yararlanma ve ekonomik faaliyetlerde bulunma bölgesidir (Doğanay,1997: 20) şeklinde tarif edilmektedir. *İzmir*'a göre ise yerleşme; içinde oturulan yerler (çardak, çadır, kulübe,

ev, büyük evler) anlamındadır (İzbırak,1992:352). Yerleşmeler sürekli veya dönemlik olurlar. Bazı kır yerleşmelerinde yıl boyunca sürekli kalınmayıp, yıl içinde belirli dönemlerde bir ekonomik etkinliğin yürütülmesi sırasında oturulur. Bu özellikteki yerleşmelere genel sınıflandırma içerisinde *dönemlik yerleşme* adı verilmektedir.

Bir başka tanıma göre ise, barınmak, ya da belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir saha üzerinde inşa edilmiş, bir veya birden fazla sayıda meskenden oluşan kümeye yerleşme denir. Sürekli veya dönemlik olarak insanın içerisinde barındığı veya değişik şekillerde faaliyette bulunduğu bir konut bile yerleşme olarak bilinmektedir. Bir yerleşme kümesi, yerleşim alanı ile bu saha üzerinde insanlar tarafından değişik amaçlara yönelik inşa edilmiş meskenlerden oluşmaktadır. Yerleşim alanının coğrafi özellikleri, konutların saha üzerindeki dağılışı düzenine, konut tiplerine ve ortaya çıkan yerleşmenin fonksiyonel özelliklerine etki etmektedir (Özçağlar, 1997: 12).

Yerleşme; çok çeşitli şekillerde görülür. Göçebe çobanların çadır toplulukları, yarı göçebe çiftçi çobanların senenin yalnız bir kısmında oturdukları; kışlık, yazlık, güzlük, mezra, yayla, ağıl, kom, dam gibi geçici yerleşmeleri ile sedanter (sürekli) oturdukları münferit ev, münferit çiftlik, mahalle, köy, kasaba ve nihayet şehir, yerleşme şekillerinin başlıcalarıdır (Tanoğlu, 1969: 247).

Yerleşmelerin ana unsuru olan konutların sadece evlerden oluşmadığının bilinmesi gerekmektedir. Ev olarak kullanılan binalarla değişik amaç ve faaliyetlere yönelik olarak yapılmış binaların hepsinin konut (*mesken*) başlığı altında toplanması lazımdır. Buna göre konutlar, içerisinde barınılan veya değişik türdeki faaliyetlerin sürdürüldüğü her türlü yapıyı kapsamaktadır. Basit bir barınak durumundaki kulübe veya çardak, çeşitli tipteki evler, apartmanlar, gökdelenler, her türden hizmet binaları ve endüstri tesisleri ayrı ayrı birer konutturlar (Özçağlar, 2001: 64-65).

Şanlıurfa ili arazisinde ana yer şekillerinden dağ, plato ve ovalar görülür. Yüksekliği fazla olmayan (1938 m) ve Plio-Kuaterner yaştaki Hawaii tipli Karacadağ, araştırma alanındaki tek dağ kütlesidir. Püskürdüğü akıcı bazik karakterli lavların özellikleri nedeniyle yüksekliği fazla olmayan bu alanda sürekli yerleşmeler görülmeyip, dönemlik ve geçici yerleşmelere rastlanır (Güzel, 2005: 2).

Yaylacılık yapan insanların yerleşik bir hayat tarzı, yani içinde bütün yıl oturulan bir ev, çeşitli tarımsal ve ekonomik faaliyette bulunmanın yanında yaylada hayvancılık

ekip biçme, el sanatları gibi işlerde yapılabilir (Zaman 2007: 234). Tam ve yarı göçebe yaylacılar tarafından kullanılan Karacadağ'daki dönemlik yerleşmeler birbirlerinden fazla uzak olamayan düzlükler üzerinde kurulmuştur. Bir iki kilometre kare genişliğindeki bu alanlarda 8-10 çadırlardan oluşan obalar bulunur (Fotograf 2.1). Her obanın 3-5 metre derinliğinde bir kuyusu vardır. Yayla sezonunun bitimiyle beraber yerinden sökülen çadırlar kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Ayrıca bu çadırların yakınında farklı amaçla kullanılan eklentileri de bulunmaktadır (Güzel, 2005: 2).

Fotograf 2.1. Karacadağ eteklerinde hayvancılıkla uğraşan göçerlerin geçici bir süreliğine kurmuş oldukları hayvan çadırları.

Ova ve platoların geniş yer kapladığı Şanlıurfa ilinin güneyindeki sınır boyunca çökmelerle oluşan ve daha sonra alüvyal bir örtü ile örtülen doğudan batıya doğru sıralanan Ceylanpınar, Harran ve Suruç ovaları yer alır. Söz konusu alüvyal çöküntü ovalarında tarım alanlarının verimliliğine bağlı olarak yerleşmeler yoğunlaşır. Bu ovalardaki toplu dokulu yerleşmelerdeki meskenlerin yapı malzemesi kerpiçtir. Eski yerleşmelerin izleri olan höyükler ovalardaki uygun yerleşme noktalarına kurulmuştur. Su imkânları, güvenlik, ulaşım, haberleşme bakımından elverişli noktalara kurulan höyüklerin güney yamacı üzerinde günümüzde birçok köy ve mahalle yerleşmesi yer alır. Bu ovalarda, sulu tarımla beraber artan gelire bağlı olarak birçok aile, daha önce

yerleşmiş oldukları yerleşim alanlarından göç ederek kendi tarım alanlarının uygun bir yerine yeni meskenler yaparak, yeni yerleşim çekirdeklerinin oluşumuna neden olmuştur. Ovalarda su ve güvenlik problemleri nedeniyle oluşan eski toplu dokulu kerpiç meskenlerden oluşmuş yerleşmeler terk edilmiştir. Bu sahada bir yandan yerleşmelerin dokusu gevşerken, diğer taraftan sahadaki yerleşme yoğunluğu artmıştır. Kırsal alanda yerleşmeler arasındaki ulaşımı sağlayan asfalt yolların kenarına doğru gelişen yeni meskenler, yeni yol boyu yerleşmelerinin oluşumuna neden olmuştur. Ancak bu ovalardaki değişim her yerde görülmez. 1980 yılından itibaren taban suyunun hızla çekildiği Suruç Ovası'ndaki kır yerleşmeleri giderek küçülmüştür. Hatta Suruç'un batısındaki birçok köy, susuzluk nedeniyle günümüzde tamamen terk edilmiştir (Güzel, 2005: 2).

Şanlıurfa ilinde en geniş yeri kaplayan platolar; bazalt ve karstik platolar olmak üzere iki ana guruba ayrılabilir. Bazaltik yapıdaki Siverek-Viranşehir Platosu'nun yüzeyini kaplayan yoğun taş kütleleri pek çok yerde hayvancılık dışında başka bir ekonomik faaliyette bulunmaya imkân vermez. Güneye doğru kalınlığı azalan bazalt örtünün aşınma sonucu etkisini yitirmesiyle tarım alanları ortaya çıkar. Meydana gelen bu tarım alanlarından geçen kuzey-güney uzanışlı dönemlik akarsuların kenarına yerleşmeler toplanmıştır. Tarım alanlarının genişlediği yerlerde tarım ve hayvancılık faaliyetleri beraberce yapılır. Tarım alanlarının genişlemesiyle sahadaki yerleşme yoğunluğu da artmakta ve kalabalık nüfusa sahip olan köy ve mahallelerin arttığı görülmektedir. Tamamen bazalttan yapılmış ve sadece bir kapısı ve iki küçük penceresinden ışık alabilen eski meskenler terk edilerek, yerlerine tek katlı betonarme meskenler yapılmıştır. Yoğun taş kütlelerinin bulunduğu platonun kuzeyinde ise, yerleşmeler halen eski geleneksel yapılarının bir devamı niteliğindedir. Sahada seyrek dağılan ve üç beş meskenden oluşan buradaki küçük yerleşmeler, dar tarım alanlarının kenarına kurulmuştur. Kaba bazalt taşlarından yapılmış olan ve arka tarafları bir metre kadar yere gömük meskenlerin tek bir girişi vardır. İnsan ve hayvanlar aynı girişi kapısını kullanmaktadırlar (Güzel, 2005: 3).

Siverek-Viranşehir Platosu'na oranla daha geniş yer kaplayan kalker yapıdaki platolar kendi içinde bölümlere ayrılırlar. Kuzeydeki bazalt platosunun bitimiyle başlayan Baziki Platosu, yerleşme özellikleri bakımından kendi içinde farklılıklar arz eder. Çökme ve erimeler sonucu oluşan verimli düzlüklerin kenarında sık dokulu büyük

yerleşmeler yoğunlaşmaktadır. Ana kayanın yüzeye çıktığı ve toprak kalınlığının azaldığı yerlerde ise yerleşme yoğunluğu azalır, seyrek bir doku gösterir ve küçülürler. Baziki Platosu'nun batısındaki arazinin içerdiği yüksek kil oranı nedeniyle sızdırmazlık kabiliyeti artmaktadır. Bunun sonucunda, fazla parçalanan ve üzerinde toprak kalınlığının azaldığı yüzeylerde bağ ve Antep fıstığı tarımı yapılmaktadır. Bu sahada yoğunluğu azalan yerleşmelerin vadilerin kenarındaki su kaynakları başında toplandığı gözlenmektedir.

Baziki Platosu'nun güneyinde yer alan karstik yapıdaki Tektek, Çaykuyu ve Arat platolarında yer alan yerleşmeler de aynı özelliklere sahiptir. Parmak gibi birbirlerine paralel bir şekilde güneye doğru uzanan Tektek, Çaykuyu ve Arat platolarındaki yerleşmeler, tamamen kuru vadilerin kenarına toplanmıştır. Üzerinde kalın bir toprak tabakasının oluşmaya henüz zaman bulamadığı bu platolarda geniş mera alanlarına bağlı olarak yoğun hayvancılık faaliyeti yapılır. Kuzeyden güneye doğru hafif eğimli, dönemlik akarsuların kenarındaki küçük tarım alanlarına bağımlı, seyrek bir yerleşme dokusu görülür. Söz konusu dönemlik akarsuların biriktirmesi sonucu güneye doğru toprak kalınlığı artar. Değişen bu olumlu faktöre bağlı olarak yerleşmeler arazide yoğunlaşarak büyüdüğü kaydedilir (Güzel, 2005: 3).

Şanlıurfa ilindeki şehir ve kasaba yerleşmeleri ova ve platolarda toplanmıştır. Özellikle Şanlıurfa, Viranşehir ve Birecik şehirleri, platodaki su kaynaklarının bulunduğu yerde ve ayrıca tarım ile hayvancılığın birlikte yapılabildiği alanlarda kurulmuştur. Ovalarda yer alan Ceylanpınar ve Akçakale, demiryolu istasyonlarının sayesinde kurulmuş olup, Cumhuriyet dönemi şehirleridir. Günümüzde demiryolu ulaşımının eski önemini yitirmesiyle bu şehirler, gelişimlerini sulı tarımın etkisiyle sürdürmektedirler. Ovalarda yer alan diğer bir şehir yerleşmesi Suruç'tur. Cumhuriyetten önceki dönemlerde Halep ile Şanlıurfa arasındaki ticari güzergâhın üzerindeki Suruç, milli sınırların çizilmesiyle büyük bir duraklama dönemi geçirmiştir. Daha sonra ova tabanından çıkarılan sularla çevresindeki tarım alanlarının sulanmasıyla şehir tekrar bir canlanma süreci girdi. Ancak, 1980 yılından sonra ise ovadaki taban sularının çekilmesiyle dışarıya göç vermeye başlayan şehrin büyümesi de yavaşlamıştır. Günümüzde ise, Şanlıurfa-Gaziantep karayoluna doğru yeniden bir büyüme trendi içerisine girmiştir.

Kır yerleşmeleri ile şehir yerleşmeleri arasında geçiş tipini temsil eden kasabalar, ilin batısında ve yol güzergâhları boyunca yoğunlaşmışlardır. Harran, Onbirsan ve Kısas kasabaları ovalarda büyüme gösterirken, Hilvan, Bozova, Halfeti, Yaylak ve Yaslıca kasabaları da plato üzerine gelişmektedir.

Şanlıurfa ilindeki şehir, kasaba, köy, mahalle ve sayfiye yerleşmeleri güneye doğru eğimli yüzeyler üzerinde kurulmuş, cepheleri de güneye doğru yönlendirilmiştir. Buradaki tüm yerleşmeler, su kaynağına bağlı olarak kurulmuştur. Eski kır meskenleri Fırat Vadisi hariç, tek katlı ve toprak düz damlıdır. Harran ve Suruç ovalarıyla Bozova'nın bir kısım köylerinde kubbeli meskenlere rastlanır. Bütün yerleşmeler, kış mevsiminde kuzeyden ve batıdan gelen sert rüzgârlara karşı korunmak amacıyla doğal veya beşeri sütelerin güney yamaçlarına kurulmuşlardır.

Kırsal yerleşmelerin dağılışı düzeni yanı sıra birbirinden farklı yerleşme şekilleri ile bunlardaki geleneksel meskenler turistlerin oldukça ilgisini çekmektedir. Özellikle de Şanlıurfa'nın çok eski yerleşme tarihi ve yerleşme şekillerinin günümüze kadar ulaşmış Harran'daki kubbeli evler, Göbeklitepe anıtsal yapıları, geleneksel Şanlıurfa evleri vb. eserler turizm için önemli çekiciliklerdir. Ayrıca köy yerleşmeleri, şehirlerden uzakta kırsal yaşamı özleyen ve merak eden turistler için çok önemli çekiciliklerdir. Şehirlerde ikamet eden insanları cezpt eden bu yaşam tarzı bakımından Şanlıurfa ili önemli bir potansiyel göstermektedir. Yine bu yerleşmelerdeki yaşam biçimi, geleneksel meskenler ve ekonomik faaliyetler, yerli ve yabancı turistleri bu alanlara çeken diğer niteliklerdir. Bu anlamda ildeki kırsal yerleşmeler çiftlik turizmi, kırsal turizm, av turizmi gibi alternatif turizm türleri ve bunlarla ilgili trekking ile atlı doğa yürüyüşleri gibi aktiviteler için uygun ortamlar oluşturmaktadır.

2.2.3. Tarihsel Sürecin Turizme Etkisi

Şanlıurfa şehri, kuruluşu tarih öncesine dayanan ve önemli tarihi geçmişi olan bir yerleşmedir. Neolitik dönemde insanların sürekli yerleşmeye geçmeleriyle birlikte birçok yerleşme kurulmuştur. Bunlardan biri de Şanlıurfa'dır. Günümüz Şanlıurfa'sının Yeni Mahalle adı verilen mahallenin sınırları içinde varlığı tespit edilen bu ilk yerleşme nüvesi, arkeologlar tarafından *Yeni Mahalle Neolitik Yerleşmesi* olarak adlandırılmaktadır. Şehrin kuruluş yeri seçiminde birçok faktörün önemli rol oynadığı

görülmektedir. Bu faktörlerin başında insanların en temel ihtiyaçlarından olan su temini gelmektedir. Gerek içme ve kullanma suyu ve gerekse de daha henüz sürekli yerleşmeye geçmiş Neolitik insanların temel ekonomik faaliyetlerinden olan tarım ve hayvancılıkta ihtiyaç duyulan suyun teminindeki kolaylıklar, yer seçiminde en önemli rolü oynamıştır. Şehrin kurulduğu alanın, yakın ve uzak çevresinde bulunan akarsular ve kaynak suları bakımından zengin oluşu, su teminini kolaylaştırmıştır (Güzel, 2005: 3).

Şanlıurfa şehrinin ilk kurulduğu alan güvenlik açısından da önemli avantajlar sağlamaktadır. Neolitik yerleşmenin kurulmuş olduğu Tılfındır Tepesi, konumu itibariyle korunaklı bir alan oluşturmaktadır. Gerek yakın ve uzak çevresinde bulunan tepelerin daha yüksek oluşları ve gerekse Karakoyun Deresi'nin o zamanki haliyle bu tepeyi kavis içine alarak akması, doğal bir set oluşturmuştur. Ayrıca Tılfındır Tepesi'nin batı yamaçlarının dike yakın bir eğime sahip olması güvenlik açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır (Güzel, 2005: 3). Tepenin doğusunda eğimin azalarak Harran Ovası ile birleşmesi her ne kadar dezavantaj olarak görülürse de, bu yönden gelecek saldırıları önceden görebilmek ve önlem alabilmek açısından bir avantajı da söz konusudur.

Yerleşmelerin kuruluş yerleri seçiminde önemli bir faktör de iklim şartlarının elverişli olmasıdır. Fakat yerel iklim şartlarının çevresine göre önemli farkının olmaması, kuruluş yeri seçimi üzerinde direkt olarak rol oynamamıştır. Ancak iklimin, tarım/hayvancılık gibi ekonomik faaliyetler, toprak, doğal bitki örtüsü ve hayvan topluluklarının oluşumundaki etkileri nedeniyle, Şanlıurfa şehrinin ilk kuruluş yerinin seçiminde dolaylı rol oynamış olduğu ifade edilebilir. Ayrıca günümüzden 12.000 yıl öncesinin iklim şartları değerlendirildiğinde, araştırma alanının bulunduğu alanda günümüzden daha elverişli iklim şartlarının hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür. Tarih boyunca tarıma elverişli alanlar önemli miktarda insan topluluklarını kendine çekmiştir. Şanlıurfa şehrinin ilk kurulduğu alanın hemen yanında Harran Ovası gibi verimli, alüvyal bir ovanın olması, yerleşme sakinlerine tarım faaliyetleri açısından önemli bir avantaj sağlamıştır. Nitekim yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda bazı buğday ve arpa çeşitlerinin kültüre alınmış olduğu görülmektedir. Neolitik Yeni Mahalle Yerleşmesi sakinlerinin henüz tanıştıkları tarım faaliyetlerini gerçekleştirme bakımından böyle elverişli bir alana sahip olmaları, gıda ihtiyaçlarının temin

edilmesinde önemli bir kolaylık sağlamıştır. Ayrıca başta Karakoyun Deresi olmak üzere birçok akarsuyun varlığı, tarım alanlarının sulanmasına da imkân vermiştir. Şehrin kuruluşunda rol oynayan diğer bir faktör de barınak ve alet yapımı için elverişli malzemelerin varlığıdır. Şehrin kurulduğu alan ve çevresinde yaygın bir şekilde kalker formasyonunun mevcut olması, özellikle barınak yapımı için gerekli olan malzemenin temininde önemli bir kolaylık sağlamıştır (Güzel, 2005: 3-5). Kalkerin yumuşak ve dolayısıyla kesilip işlenmeye elverişli oluşu, yerleşmede kullanılan temel yapı malzemesinin kalker olmasına neden olmuştur. Bunun yanında şehrin kuzey kesimlerinde yer alan bazalt formasyonları da önemli bir yapı malzemesini oluşturmuştur. Kalker formasyonları içinde çakmaktaşılarının varlığı, kesici ve delici aletlerin yapımı için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bunlardan da anlaşılacağı üzere, yerleşmenin çevresindeki alanın litolojik özellikleri, barınak ve alet yapımı için gerekli malzemenin teminini kolaylaştırmıştır. Şüphesiz ki, henüz sürekli yerleşmeye geçmiş Neolitik dönem insanların avcılık ve toplayıcılıktan uzaklaşarak tamamen tarım toplumuna dönüşmeleri yörenin fiziki coğrafya özelliklerinin uygunluğu ile de alakalıdır. Ancak, o dönemde yaşayan insanların gıda temini için tamamen tarım ve hayvancılığa yönelmeleri, elbette ki uzun süren bir geçiş dönemiyle olmuştur. Bu da yöredeki yerleşme sayısının artmasına olumlu katkı yapmıştır.

Şanlıurfa'nın ilk kurulduğu alan ve çevresi incelendiğinde, günümüze nazaran daha zengin bir bitki örtüsü ve hayvan topluluğu olduğu görülmektedir. Nitekim yapılan arkeobotanik ve arkeozoolojik çalışmalar, araştırma alanında çok çeşitli bitki ve hayvan topluluğunun varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, yerleşme sakinlerine avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri açısından oldukça elverişli bir ortam bulunmaktadır. Neolitik Yeni Mahalle Yerleşmesi sakinlerinin, yerleşmenin kuruluşundan hemen önce buraya gelip yerleştiklerini düşünmek doğru bir yaklaşım olamaz. Şehri çevreleyen platoluk alanda yer alan vadilerde çok sayıda mağaranın bulunması ve bu alanın yakınlarında Paleolitik döneme ait çok sayıda buluntunun ortaya çıkarılması, araştırma sahasında Paleolitik kültürlerin varlığını göstermektedir. Paleolitik dönemde çevrede bulunan mağaralarda yaşayan insanların, Neolitik'te başlayan gelişmelerle birlikte, yukarıda sayılan elverişli şartların da etkisiyle Şanlıurfa şehrinin ilk nüvesini kurdukları söylenebilir. Şanlıurfa şehrinin kuruluşunda etkili olan bu şartlar, ebetteki tek başlarına etkili olmamışlardır. Şehrin kuruluş yeri seçiminde, yukarıda bahsedilen şartlar ve

birbirleriyle olan ilişkileri, Şanlıurfa'nın ilk kurulduğu alanın elverişli şartlara sahip olduğunu göstermektedir. Şehrin Neolitik'ten itibaren günümüze kadar varlığını korumuş olması da, şehrin kuruluş yerinin yukarıda sayılan şartlar açısından ne denli elverişli olduğunu ortaya koymaktadır. Şanlıurfa ilinde yer alan ve arkeolojik kazılarda bulunan Göbeklitepe anıtsal yapıları 12 bin yıllık geçmişi ile yerleşme tarihinin yeniden ele alınmasına neden olmuştur. İnsanlık tarihi adına şimdiye kadar bildiğimiz tüm bilgileri tekrar gözden geçirmemize sebep olan ve aynı zamanda Dünya'nın ilk tapınağı olan Göbeklitepe Şanlıurfa'ya 15 km uzaklıktadır. Bu arkeolojik sit alanı üzerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan Göbeklitepe'nin günümüzden 12.000 yıl önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu yerleşmede stilize edilmiş insanları tasvir eden T biçimindeki sütunların ağırlıkları 40 ila 60 ton arasında değişmektedir. İlkel el aletlerinden başka bir aletin olmadığı bu dönemde sütunların nasıl taşındığı ve dikildiği arkeologlar tarafından henüz çözülememiştir. İnsanlığın avcı toplayıcı döneminde yerleşim ve tarım kavramlarından çok uzak olduğu 12.000 yıl öncesinde bu yapıların nasıl tasarlandığı sorusu da henüz cevaplanmamıştır. Belki tüm bu sorular cevap bulduğunda insanlık tarihi yeniden yazılacaktır. 12 bin yıllık tarihiyle geçmişe ışık tutan ve yapısıyla Şanlıurfa'ya arkeolojik kazı kenti adını kazandıran Göbeklitepe, ilk kez 1983'te fark edilmiştir. 1995 yılından bu yana Şanlıurfa Müzesi ve Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından ortaklaşa yürütülen kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır. İnsanlığın doğduğu yer olarak gösterilen Göbeklitepe, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne de alınmıştır (Güzel, 2005: 3-5). Yerleşim ve tarım kavramlarından çok uzak olan avcı ve toplayıcı insan toplulukları zamanında, şehir hayatına henüz geçmeden inşa edilen ilk tapınak olan Göbeklitepe, Standford Üniversitesi başta olmak üzere birçok yabancı üniversite tarafından da son yılların “en büyük arkeolojik keşfi” olarak gösterilmiştir. 12 bin yıl öncesinde nasıl tasarlandığı hala cevap bulamayan tapınak, Mısır Piramit'lerinden 7.500 yıl ve İngiltere'deki Stonehenge'den 8.000 yıl önce inşa edilmiş olmasıyla da tüm dikkatleri üzerine çekmektedir (Güzel, 2005: 5). Bu özelliklere sahip olan Göbeklitepe'yi, her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turist ziyaret etmektedir. Bu bağlamda turizm açısından son derece önemli bir yer olma özelliğine sahiptir.

Diğer taraftan Şanlıurfa'ya gelen yerli ve yabancı turistlerin çok fazla ilgi gösterdiği bir diğer beşeri eser, bindirme tekniğiyle yapılmış külah kubbeleri ile Harran

Toprak Evleri oluşturur. Bunlar, kubbeli ev geleneğini günümüze kadar devam ettirmiş nadir yapılardır. Bu değerli ev yapıları 1979 yılında sit alanı olarak ilan edilip koruma altına almıştır. Bunlara ilave olarak Şanlıurfa ilinde bulunan Harran, Soğmatar, Şuayb Şehri gibi tarihi yerleşmeler de turizm çekicilikleri açısından önemlidir. Bu tarihi yerleşmeleri çok sayıda yerli ve yabancı turist ziyaret etmektedir. Ayrıca dikkat çekebilecek bir diğer yerleşme şekli de, il sınırları içerisinde çok sayıda var olan höyük yerleşmeleridir.

2.2.3.1. Şanlıurfa'nın Tarihi Coğrafyası

Şanlıurfa eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktasının en hareketlisi ve en önemlisi olmuştur. Doğu ile batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktası oluşu bütün bu bölgede çok eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış Harran, Urfa, Suruç, Birecik, Samsat ve Rakkas gibi şehirlerin kurulmasını sağlamıştır. Ne zaman kuruldukları bilinmeyen kentleriyle dünya medeniyetinin en eski ve büyük merkezlerden birini oluşturan bölgenin eski çağlardaki ticari ve askeri ulaşımını sağlayan yollar: Güneydoğudan kuzeybatıya doğru, Zağros Dağları'nın eteklerini izleyerek, Dicle boyunca uzanan ve Yeni Asur döneminde Kral Yolu adını taşıyan anayol; Güney Mezopotamya'dan Dicle'yi izleyerek gelip, Musul yoluyla Sincar'a, Nisibis'e (Nusaybin) ve Râ's el-Ayn üzerinden Harran Ovası'na, buradan da Fırat'ı Karkamış'ta aşarak kuzeybatı ve güneybatıya ayrılmaktaydı. Bunlardan birini yöreden geçen ve içinde Kalhu, Ninova ve Dur Şarrikun gibi ünlü ve tanınan başkentlerin bulunuşu nedeniyle Assur Üçgeni olarak adlandırılan ana yol oluşturmaktaydı (Güler, 2002: 11)

Mezopotamya'nın diğer önemli yolu Fırat Vadisi'ni izleyerek Babil'e ulaşan yoldur. Güney Mezopotamya'ya gitmek için, ilkinden daha kısa olan bu yol; Babil, Hit, Ana ve Rakka'ya ulaştıktan sonra, Belih suyunu izleyerek Harran Ovası'na gelmekteydi. Burası çeşitli yönlerde ayrılan yolların birleştiği bir yerdir. Bu yollardan biri de kuzeydoğuya gitmekteydi. Diyarbakır-Bitlis hattını izleyen bu yol, Güneydoğu Torosları Bitlis Geçidi üzerinden atlayarak Van Gölü yöresine kadar uzanmaktaydı. Kuzeye giden yol ise, muhtemelen Assur Koloni Çağı'nın geç döneminde de kullanılmış gibi görünen ve Ergani-Maden Geçidi aracılığıyla Elazığ ve Malatya bölgelerine ulaşan karayolu sistemidir. Harran'dan kuzeybatıya giden yol, Yeni Assur kralları tarafından

kullanılmış, Fırat'ı Zeugma (Birecik) ya da daha kuzeydeki Samosata'da (Samsat) aşarak Que (Kilikia), Tabal ve son olarak Orta Anadolu'ya uzanmaktaydı. Harran'dan güneye giden bir diğer yol ise; Rakka üzerinden, bir taraftan Halep, diğer taraftan Palmira (Tadmur) yoluyla Şam'a ve oradan da Tyr yanında Akdeniz'e ulaşıyordu (Güler, 2002: 11).

Urfa platosu platosu adı verilen ve geniş bir platonun orta kesiminde kurulmuş olan şehir, Selevkosların **Edessa**, Ermenilerin **Orhai**, Süryanilerin **Urhay**, Arapların **El-Ruha** ve Türklerin ise **Urfa** dediği bilinmektedir. Urfa adının nereden geldiği konusu bugüne kadar kesin olarak açıklanamamıştır. Urfa adının Sümerceden geldiğini düşünenler vardır. Şöyle ki; Sümerce URU "şehir" veya "yer" anlamında, HA/KUA ise "balık" anlamındadır. Buna göre URU, HA/URU.KUA “Balıklı Şehir/Balıklı Yer” anlamındadır. Zaman içinde Uruha'daki ikinci u düşerek Urha haline dönüşmüş olmalıdır. Süryanicedeki Orho CJ anışı ise Sümerce Urha'dan gelmiş olmalıdır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 6).

Bilinen fakat kısa süre kullanılan en eski adı olan Edessa (Selevkoslar dönemi) ise, Makedonya krallık merkezi Selevkoşça isminden alınmış olmalıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi *Urfa* kelimesinin kaynağı ise tartışmalıdır. Sürhanice Orhai'den (Urhay) geldiği, bu ismin Arapça *suyu bol* anlamındaki “veriha”dan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bir başka görüş Yunanca Osrhoene, Latince Orrpei'ye dayandığı yolundadır. Bu dillerdeki anlamı *kale* veya *pınardır*. Fakat bu görüşlerin doğru olmadığını söyleyenler de vardır. Türkler döneminde yazılı kaynaklar vasıtasıyla yaygınlaşan Ruha kullanımı şehrin Arapça adı olan Ruha'dan gelmiştir. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı döneminde böyle kullanılmış, daha sonra muhtemelen şifahi Türkçe söylenişi kabul görerek Urfa'ya dönüşmüştür. 1984 yılında, Milli Mücadele dönemindeki önemine işaret etmek üzere TBMM kararıyla Şehre *Şanlıurfa* adı verilmiştir (Turan, 2010: 337).

Şehrin kuruluşu ve bölgenin yerleşme tarihi ile ilgili hususlara, son 20 yılda il sınırları içerisindeki höyük ve diğer arkeolojik alanlarda yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar ışık tutmaktadır. Nitekim bu kazılar neticesinde; Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç çağlarına ait eserler bulunmuştur. Bu eserler bir kısmı Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir. Elde edilen eserlere göre, M.Ö. 2500 yıllarında Urfa bölgesi Kuzey

Suriye'de Halep yakınlarında kurulmuş Ebla Krallığı'nın hâkimiyetine girmiştir. Ebla Krallığı'nın merkezi Ebla'da (Teli el-Mardikh) yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çivi yazılı arşivlerde, Harran bu dönemde Zugalum adlı bir kraliçe tarafından yönetiliyormuş. Bu sırada Urfa'nın durumu belirsizdir. M.Ö. 2300'lü yıllarda sırasıyla Akkadların, III. Sümer-Ur Hanedanı ve daha sonra Hurri- Mitannilerin eline geçen bölge, kısa bir süre sonra Anadolu'nun eski sahipleri olan Hititlerin ezici gücüne dayanamayarak Hitit hâkimiyetine girdi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi M.Ö. 1000 yıllarında Aramilerin istilasına uğradı. Aramilerin küçük şehir devletleri kurmalarına karşılık bölge, Asur hâkimiyetine girdi ve M.Ö. 612 yılına kadar Asur egemenliğinde kaldı. M.Ö. 612-550 yılları arasında Med hâkimiyetine giren bölge M.Ö. 552- 332 yıllarında Perslerin eline geçti (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 6).

Urfa bölgesi, Büyük İskender'in Asya Seferi sırasında M.Ö. 332-312 yıllarında Makedonyalıların eline geçti. İskender'in ölümünden Romalıların hâkimiyet kurmasına kadar İskender İmparatorluğu'nun varisleri olan Selevkoslar (Selefkiler), Abgar ve Osrhoene krallıklarının elinde kalmıştır. Daha sonra şehri çevresi ile birlikte içine alan Mezopotamya, M.Ö. 117'de Roma'nın bir vilayeti durumuna getirildi (Turan, 2010: 337). Sasani hükümdarı I.Şapur tarafından 260 yılında Romalılardan alınan şehir, 273 yılına kadar Palmira Krallığı'na bağlandı. Bu tarihten sonra yeniden Romalıların eline geçti. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun elinde kalan Urfa, Bizans-Sasani çekişmelerine sahne olmaya devam etti. 396'da Urfa'ya ilk Türk akını yapıldı. Hun kuvvetleri Kudüs'e kadar süren akınlarda Urfa'yı yağmalayarak kilise ve manastırlarını yıktılar. Sasani hükümdarı Kubad, 502 ve 503 yıllarında Urfa'yı iki kere kuşattı ise de alamadı. Hüsrev Anuşirvan 540 ve 544 yıllarında iki kere daha kuşattı. Bu defa II. Hüsrev şehri işgal etti. 628'de Sasanileri yenen Heraklios Urfa'yı tekrar Bizans'a bağladı. Bu dönemde Urfa mezhep kavgalarına sahne oldu (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 6).

Urfa bölgesi, Halife Hz Ömer zamanında 639 yılında İslam ordularının eline geçti. Daha sonra sırasıyla Emevi hâkimiyetlerine giren bölge, 750 yılından sonra İslam devletlerinden Abbasi, Hamdani, Numeyri ve Mervanilerin idaresinde el değişti. 1031 yılında Bizanslılar yeniden bölgeye hâkim oldular. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan 1071'de Urfa'yı kuşattı, ancak 50 gün süren kuşatmayı 50.000 dinar karşılığında kaldırdı (Turan, 2010: 337). Alp Arslan'ın oğlu Melikşah 1087 yılında Halep'e giderken

uğradığı Harran'da komutanlarından Emir Bozan'ı Urfa üzerine gönderdi. Bozan, üç ay süren kuşatma neticesinde şehri ele geçirdi (1087). Sultan Melikşah'ın 1092'de ölmesi üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri başladı. Bu mücadelede Emir Bozan ve Halep Emiri Aksungur önce Suriye Selçukluları Sultanı Melik Tutuş'u desteklediler, ancak daha sonra Melikşah'ın oğlu Berkyaruk tarafına geçtiler. Bu ihaneti unutmayan Melik Tutuş, 1094'de Emir Bozan'ı öldürterek Urfa'yı teslim aldı ve kalede sürekli olarak Türk garnizonu bulunması kaydıyla şehrin idaresini Ermeni asıllı Toros'a verdi. Toros, 1095'de Melik Tutuş'un ölümünü fırsat bilerek şehrin tümüne hâkim oldu (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 7; Turan, 2010: 337-338).

I. Haçlı Seferleri sırasında Haçlı ordusunun komutanı Kont Baudouin 1098'de Urfa'yı alarak Haçlı Kontluğu'nu kurdu. Bu tarihten itibaren Urfa birçok kere Suriye Selçukluları, Artukoğulları ve Anadolu Selçukluları tarafından kuşatıldıysa da alınamadı. Ancak, 28 Kasım 1144'de Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından kuşatılan şehir, 24 Aralık 1144 tarihinde ele geçirildi (Turan, 2010: 338). Urfa 1146'da Zengi'nin yerini alan Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölümü üzerine II. Seyfeddin Gazi burayı ele geçirdi (1174). Ardından, Selahaddin Eyyubi'nin kurduğu Suriye-Mısır Eyyubi Devleti'nin eline geçti. Selahaddin 1182'de Urfa, Suruç ve Nusaybin'i topraklarına kattı. Selahaddin'in 1193'de ölümünden sonra Urfa, Anadolu Selçukluları ile Eyyubiler arasındaki çekişmelere sahne oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın gönderdiği ordu, şiddetli bir kuşatmadan sonra 1235'de Urfa'yı Eyyubiler'den aldı ve şehrin ahalisini Anadolu'ya sürdü. Şehirde büyük bir yağma oldu. Selçuklu ordusunun çekilmesinin ardından, 4 ay içinde Eyyubiler bütün şehri geri aldılar. Ardından Harizmliler, Siverek ve Samsat'ı yağmaladıktan sonra Urfa, Harran ve Suruç'a hâkim oldular. Şehir 1241'de tekrar Eyyübilerin eline geçti (Turan, 2010: 338; Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 7).

Anadolu Selçuklularının 1243 Köseadağ Savaşı'nda yenilmesinden sonra bölge Moğol hâkimiyetine girdi. Moğollar 1244'de Mardin ve Urfa'yı, 1251 yılında da tekrar Suruç, Harran ve Urfa bölgesini yağmaladılar. Bölge 1260'da Hülagu'ya teslim oldu ve Moğollar Aynicalut Savaşı'nda Memluklular tarafından bozguna uğratılınca kadar onların elinde kaldı. 1393 yılındaki el Cezire seferi sırasında Timur'un idaresine giren Urfa, onun dönüşünden sonra Döğer Emiri Seyfeddin Dırmaşk Hoca tarafından ele geçirildi. 1404 yılı baharında Akkoyunlu Karayülük Osman Bey burayı alıp önce

Yağmur Bey'in, ardından Turan Ali Bey'in idaresine verdi. 1429 yılında Mısır Memlukları Urfa'yı ele geçirerek şehri yağmalayıp yıktılar ve geri çekildiler. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1465 yılında Urfa'da bulunan kardeşlerini yenerek şehri ele geçirdi. Urfa, 1480'de Memluklular tarafından tahrip ve yağma edildikten sonra Şah İsmailin ortaya çıkması ve Doğu Anadolu'da yayılması sırasında (1514' e kadar) Akkoyunlu emirlerinin birbirleriyle mücadelelerine sahne oldu. Bu esnada burada Memluklu etkisi arttı (Turan, 2010: 338). Nitekim bu dönemde Urfa ve çevresi, 1504'de Dulkadir Beyliği'nin eline geçti. Safeviler tarafından 1507'de alındıysa da Dulkadirliler şehri hemen geri aldılar (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 7). Safeviler, 1514 yılında Urfa'yı tekrar ele geçirdi ve müstahkem sınır kalesi özelliğini kazandı. Akkoyunlu Yakup Bey'in oğlu Sultan Murat'la yapılan savaştan sonra Sefaviler şehri Kaçarlar'ın idaresine bıraktı. Ardından Osmanlılar ile Sefaviler arasında cereyan eden Dede Gargın Muharebesi (1516) ve alınan sonuç 1517 yılı ilkbaharında önce Mardin, sonra Urfa Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idaresine girdikten sonra Ruha adıyla Osmanlı Sancağı statüsünde Diyarbekir eyaletine bağlandı ve idaresi Baltaoğlu Piri Bey'e verildi (Turan, 2010: 338). Osmanlı Padişahı Kanûni Sultan Süleyman (1520-1566), İrakeyn Seferi'nden dönerken ordusuyla 17-18 Kasım 1535 tarihinde iki gün Urfa'da kaldı. Daha sonra Urfa ile Birecik arasında kışlayan padişah, Halep'e giderken Birecik'ten geçti (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 17).

Osmanlı hâkimiyetinin ardından yaklaşık 100 yıl Urfa tarihinin nisbi istikrar devresidir. XVI. yüzyılın son yıllarına rastlayan isyanlar (Rakka ve Urfa bölgesinde 1578 yılında, Abdurrahman adında eski bir sancak beyinin ayaklanması görülür.) sırasında Celali Karayazıcı Abdülhalim'in eline geçen (1599) şehir, bir yıl sonra (1600) kurtarıldı. Ancak bölgedeki güvensizliğin devamı, halkın topraklarını terkedip buradan göç etmesine yol açtı. Osmanlı Padişahı Sultan IV. Murad (1623-1640)'ın, Bağdat Seferi'ne giderken buraya uğradığı ve bir süre kaldığı bilinmektedir. Şehirde XVII ve XVIII. yüzyıllarda bazı ufak çaplı sosyal olaylar vuku buldu. 1839'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kısa süre kontrolü altına giren Urfa, 1865 yılında bir sancak olarak Halep vilayetine bağlandı (Turan, 2010: 338).

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Urfa, 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. 30 Ekim 1919 tarihinde İngilizler, şehri Fransızlara devrettiler. Urfalılar, 11 Nisan 1920'de yaklaşık 5 aylık işgali sona erdirerek

Fransızları yenilgiye uğrattılar ve Urfa yöresinin Türkiye topraklarında kalmasını sağladılar. Türkiye Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923) yaklaşık 6 ay sonra ise Urfa (20 Nisan 1924'te) il haline getirildi. Böylece Urfa şehri vilayet merkezi oldu. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1984 yılında çıkarılan bir yasa ile de Milli Mücadele dönemindeki kahramanlıklarından dolayı isminin önüne "Şanlı" unvanı eklenerek *Şanlıurfa* adıyla anılmaya başlandı.

Neticede Şanlıurfa, coğrafi konumu ve jeomorfolojik kolaylıkları nedeniyle üzerinde tarih boyunca birçok devletin hüküm sürdüğü, değişik kültürlerin geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. İlk ve Orta çağda eski uygarlık merkezlerinden olan Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasındaki bazı yollar, Şanlıurfa üzerinden geçmekteydi. Böylece Şanlıurfa, doğuyu batıya bağlayan birçok tarihi, ticari ve askeri yolların üzerinde yer almış olması nedeniyle, geçmişte ve günümüzde önemli bir yerleşme olmuştur.

Anlaşılabileceği üzere, Anadolu'daki en eski yerleşme yerlerinden biri olan Şanlıurfa, son yıllarda giderek gelişen turizmi bakımından, tarihi geçmişi ile önemli bir yere sahiptir. Çünkü herhangi bir yerleşme, ne kadar eski ve ne kadar çok sayıda uygarlığa hizmet etmişse tarihi eserler bakımından zengin olup, turizm bakımından da o derece önemlidir. Kuşkusuz, bir mekân çeşitli uygarlık ile dinlere ev sahipliği yaptığı oranda önem kazanır ve bir o kadar da tarihi eserlere sahip olur (Zaman, 2012: 117). Şanlıurfa'nın da çok eski tarihlere inen bir geçmişe ve çok sayıda uygarlığa sahip olması, bu anlamda zengin bir potansiyeli ortaya çıkarmıştır. Böylece, yerleşme tarihi ile turizm arasında önemli bir bağlantının varlığı söz konusudur. Çünkü, geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların yaşayan fiziksel kalıntıları olarak tanımlanan tarihsel kaynaklar veya anıtlar, bulunduğu zamana göre eski olan ve bir zaman aşımını ifade eden eserlerdir (Özgüç, 1998: 80).

Sonuç itibarıyla, buraya kadar anlatılan Şanlıurfa'nın tarihi geçmişinde bulunan medeniyetler ile bunlara ait eserler, arkeolojik alanlar, eski yerleşmeler gibi beşeri çekicilikler, turizm için çok önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

2.2.4. Ekonomik Faaliyetler-Turizm İlişkisi

Şanlıurfa ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma, enerjiye, turizm ve hayvancılığa dayanmaktadır. Son yıllarda Atatürk Barajı'nda yürütülen balıkçılık da Şanlıurfa ekonomisine katkıda bulunmaya başlamıştır. Bunlar arasında ekip-biçme şeklindeki tarımsal faaliyetler özellikle sulama sayesinde büyük önem arz etmektedir. Türkiye'deki toplam sulanabilen alanların % 10'una tek başına sahip olan ilin bu arazilerinin günümüz itibariyle sadece % 30'u sulanabilmektedir. Oysa, GAP'ın tamamlanmasıyla sulanacak 1,822 milyon hektar arazinin % 50'si Şanlıurfa ilinde bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinin toplam arazisi 1.858.400 hektardır. Bu arazinin % 65,7'sini (1 220 543 ha) tarım arazisi, % 12.6'sını (234 357 ha) çayır ve meralar, % 0.8'ini (15 500 ha) orman alanları ve geri kalan 20.9'unu da (387 999 ha) diğer araziler oluşturmaktadır (Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü verileri, 2013).

İlde yetiştirilen tarım ürünleri arasında başta pamuk olmak üzere buğday, mercimek ve fıstık yetiştiriciliği yanı sıra çeşitli sebze ve meyve üretimi de yapılmaktadır.

Hayvancılık, ilin önemli ekonomik kaynaklarından bir diğeridir. Başka bir anlatımla, Şanlıurfa ilinin ekonomisine hayvancılığın da katkısı büyüktür. Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü verilerine (2013 yılı) göre, ülkemizdeki küçükbaş hayvanlarının % 5.4'ü (1 525 019 baş) ilde bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğunu koyun (1 350 104 baş), geri kalanını da keçi (174 915 baş) oluşturmaktadır. Son yıllarda devletin hayvancılığa verdiği desteklerden sonra bu oranın daha da artacağı beklenmektedir. Küçükbaş kadar olmasa da büyükbaş hayvanlardan sığır (187 053 baş) ve manda (415 baş) da beslenilmektedir. Kümes hayvanı besiciliği de, aile ihtiyaçlarına yönelik olarak bütün ilçelerde az da olsa yapılmaktadır. *Arıcılık*, diğer bir faaliyeti oluşturmakta olup, ilde 57 000'den fazla arı kovani bulunmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerden biri de balıkçılıktır. Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Şanlıurfa'da, Atatürk Baraj Gölü tatlı su balıkçılığının yanı sıra 17 adet işletmede alabalık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Üretilen balıklar, il içerisi ve çevre illere satılmaktadır. 2011 yılında 314 ton balık satışı yapılmıştır. 2011 yılının üretimi 312 tonu su ürünü avcılığı, 2 bin 21 tonu gökkuşağı alabalığı yetiştiriciliği olarak gerçekleşmiştir.

Şanlıurfa kent merkezinde 7, Birecik'te 3, Viranşehir'de 3, Siverek'te 4, Bozova'da 1 ve Hilvan'da 1 adet olmak üzere toplam 19 noktada perakende su ürünleri satış yeri bulunmaktadır. Atatürk Barajı DSİ 15. Bölge Müdürlüğü su ürünleri üretim istasyonunda, yalnızca 2010 yılında yaklaşık 4 milyon balık yetiştirilmiştir. 20 toprak ve 10 beton havuzdan oluşan istasyonda *pullu sazan* ve *gabut* türü balık üretimi yapılmaktadır.

İldeki diğer bir ekonomik faaliyeti sanayi oluşturmaktadır. Şanlıurfa ilinin günümüz itibari ile potansiyelini yansıtan gelişmiş bir sanayisi yoktur. İlde sanayinin ekonomiye katkısı tarıma dayalı sanayidir. Tarıma dayalı sanayi, hububat ve pamuk ağırlıklıdır. Tekstil sanayi ve bulgur fabrikaları ile un fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca az da olsa metal eşya sanayi de mevcuttur.

Diğer taraftan yöresel el sanatları da çeşitlilik göstermektedir. Nitekim ilde geçmişten beri dokumacılık, keçecilik kürkçülük, dericilik, sarrafçılık, bakırcılık, kazzazlık gibi küçük el sanatları yaygın olarak yapılmaktadır.

Barajların inşa edilmesi ile birlikte enerji üretimi de önemli ekonomik faaliyetler arasında yerini almıştır. Bu bağlamda, Atatürk Barajı hidroelektrik santrallerinde 2011 yılı sonu itibariyle üretilen enerji değeri 15 milyar dolardır. Yani Atatürk Barajı'nın, sadece elektrik anlamında Türkiye ekonomisine 15 milyar dolar katkı sağladığı söylenebilir. Böylece il ekonomisinden ziyade ülke ekonomisine önemli katkı sağlanmaktadır.

Turizm ile birlikte ilde gelişen ekonomik sektörlerden birini de ticaret oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, turizm hareketlerinin bir ilde gelişmesi, ekonominin doğal yapısı içinde ticareti de arttırmaktadır. Bu özelliği ile turizmin, ticarete öncü ya da sürükleyici sektör olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilin hizmetler sektörünün önemli bir bölümünü oluşturan turizm ile ticaret arasında bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Şanlıurfa ilinin ekonomik ve ticari anlamdaki hızlı büyümesi ve gelişiminde turizm sektörünün önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Turizmin bölgesel kalkınmaya ve genelde ekonomik kalkınmaya katkısının tartışılmasında daha çok turist harcamalarının başka sektörleri de etkileyip harekete geçiren rolü üzerinde durulur. Gıda maddelerinden hediyelik eşya satışlarına, konaklama

tesislerindeki mobilyalara kadar yüzlerce başka imalat faaliyetindeki istihdamı, üretimi ve gelirleri arttırması “turizmin çoğaltıcı etkisi”dir (Özgüç, 2007: 166).

Şanlıurfa iline gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısı son yıllarda sürekli artış göstermekte ve bunlar alış- veriş yaparak, konaklama tesislerinde kalmak ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle para harcamaktadırlar. Harcanan paralar Şanlıurfa ili ekonomisine canlılık kazandırmaktadır. Özellikle el sanatları, yöresel giyim ve kuşam çeşitleri, hediyelik eşya, tarım ürünleri (isot, sadeyağ vb.), çeşitli elektronik eşyalar, uzak doğu ülkelerinden ithal edilen çok çeşitli eşyalar, Şanlıurfa’ya gelen yerli ve yabancı turistlerin daha çok rağbet ettikleri ve satın aldıkları arasındadır. Ayrıca turizm yatırımları, Şanlıurfa ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Turizm yatırımlarının çoğaltıcı etkisi birçok sektörü etkilediği gibi ticareti de olumlu etkilemektedir. Neticede, ilde ticaret ve turizm birbirini güçlendirici bir etkiye sahiptirler.

Şanlıurfa ve yöresi geçmişte olduğu gibi günümüzde de ulaşım bakımından önemli güzergâhlar üzerinde bulunmaktadır. Bu güzergâhlar hem ülke içi hemde ülke dışı bağlantıları sağlamasıyla önem arz etmektedir. Bu bağlantılar hem karayolu hem de havayolu vasıtasıyla sağlanmaktadır. Ayrıca Şanlıurfa şehrine 60 km mesafeden geçen bir de demiryolu hattı mevcuttur. Mersin, Adana, Osmaniye oradan da Gaziantep’e uzanan ve Şanlıurfa ilinde Suriye sınırına paralel giden demiryolu, Şanlıurfa’nın Suruç, Akçakale ve Ceylanpınar ilçelerinden geçmektedir. Bütün bu ulaşım imkânları Şanlıurfa’daki turistik alanlara erişebilirliği oldukça kolaylaştırmış ve ildeki turizm faaliyetlerinin günümüzdeki duruma gelmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Turizmin tarımla olan ilişkisi bakımından il, tarımsal ürünler bakımından organik ürünler yetiştirmeye de uygun şartlar arz etmektedir. Nitekim il topraklarının % 65.7’sini tarım alanları oluşturmaktadır. Özellikle de bu toprakların önemli bir kısmının Urfa tünellerinin açılmasıyla suya kavuşması, yani sulanabilmesi, hem organik ürünlerin yetiştirilmesine hem de tarım ürünlerinde çeşitliliğin artmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda, yerli tohumlar kullanılarak yetiştirilen ürünler, büyük ölçüde organik özelliktedir. Genelde aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yetiştirilen bu ürünler, turizmin hizmetine sunulabilir. Böylece yerel halkın az da olsa bundan gelir elde etmesi sağlanabilir. Aynı şekilde, doğal çayır ve meralarda beslenen hayvanlara ait et, süt ve süt ürünleri de organiktir. Bir bölümü pazara sunulan bu ürünlerin turizm

olanakları ile değerlendirilmesi de, yerel ekonomiye daha fazla katkı sağlayacaktır. Böylece, hem yöreye gelen yerli ve yabancı turistler hem de var olan kaynaklarının değer kazanması ile yerel halk, bu işten kazançlı çıkmış olacaktır (Zaman, 2012: 143).

Diğer taraftan, Şanlıurfa ilindeki ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği turizm için önemli katkılar da sağlamaktadır. Örneğin; Karaali'deki termal sulardan yararlanılarak kışın soğuk günlerde seralar ısıtılarak yapılan organik tarım turistlerin ilgisini çekmektedir. Burada yetiştirilen organik tarım ürünleri gelen yerli ve yabancı turistler tarafından büyük talep görmektedir. Aynı şekilde, Şanlıurfa ilinin tarımsal ürünleri arasında önemli bir yere sahip olan biber (isot), fındık ve sadeyağı gibi ürünler de yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmekte ve her geçen gün satışları artarak sürmektedir (Fotoğraf 2.2). Ayrıca yörede yetiştirilen tarım ürünlerinden yapılan yöresel yemekler (çiğköfte, patlıcanlı kebab vb.) de *gurme turizmi* için de önem arz etmektedir.

Fotoğraf 2.2. Şanlıurfa'da üretilen isot (biber) ve çeşitleri.

Anlaşılabacağı üzere çok çeşitli ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği, pek çok ürünün yetiştirildiği ilde, bu potansiyel turizm bakımından da değerlendirilebilir. Örneğin ekip-biçme ile hayvancılık faaliyetleri çiftlik turizmi, kırsal turizm, yörede yetiştirilen tarım ürünlerinden yapılan yöresel yemekler (çiğköfte, patlıcanlı kebab vb.) *gurme turizmi* gibi alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesi için elverişli görülmektedir. Çünkü alternatif turizmde turistler, yoğunlukla ekonomik faaliyetleri tarım, hayvancılık veya balıkçılık olan kırsal alanları tercih etmekte, sanayi tesislerinin yoğunluk kazandığı alanlardan ise kaçınmaktadır (Zaman, 2012: 142). Bu yönüyle de il, bir taraftan bu kaynaklara sahip olması, diğer taraftan ise sanayi faaliyetleri gelişmediği için, turizm bakımından avantajlı bir ortamı oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

3.1. DOĞAL ÇEKİCİLİKLER

Doğal anıtlar veya doğal harikalar olarak adlandırılan yer şekilleri, turizm için zengin kaynak alanları oluşturmaktadırlar. Bu kaynakların kullanımı büyük ölçüde iklimle ilişkilidir. Doğal kaynakların turizm talebine katkısı, bunların turizm sektöründe işlenerek sunulmasının derecesine bağlıdır. Doğal kaynaklardan dağlar, kıyılar, deniz, akarsular, ormanlar, milli parklar, doğal manzaralar vb. turizmde işlenerek, yerli ve yabancı turistlerin istifadelerine sunulmaktadır. Bu kaynakların çeşitli şekillerdeki bileşimleri, turizmi geliştirmeye yönelik çekici ortamlar oluşturabilirler (Zengin, 2006: 32). Başka bir anlatımla, bu değerlerin miktar ve kalitesi turizmin gelişmesini önemli bir şekilde etkilemekte ve turistlerin o bölgeyi ziyaret etmeleri için bir çekim gücü oluşturmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri, doğal kaynakların kullanımının mevsimlere göre değişim göstermesi ve bu sebeple bölgeler arasında rekreasyonel talepteki değişikliklerdir.

Dünya turizminde doğal çekicilikler turist eğilimlerinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Ancak, turist çeken doğal çekicilikler insanlar tarafından tahrip edilmemiş, aksine korunmuş olanlardır. Pek çok doğa dostu turistin aradığı, fiziksel aktivite, doğayla baş başa kalmak, yeni yaşam tarzları, macera yaşama, mümkün olduğunca farklı doğal özellikler görebilmedir. Bu insanların bir destinasyonda seyahat amacının önemli bir kısmı doğal değerlerle ilişkilidir. Bu bağlamda da, özellikle turizm talebini dengelemek ve talep artışını sürekli kılmak için mevcut doğal kaynakları değişik aktiviteler için kullanmak, turizm bakımından daha iyi sonuçlar vermektedir (Zaman, 2012: 147). Şanlıurfa'nın doğal çekicilikleri önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Bozulmamış doğal kaynakları, kolay ulaşım olanakları ve iklim şartlarının uygun olması nedeniyle turizm talebini olumlu etkilemektedir. İldeki doğal çekicilikleri şu şekilde incelemek mümkündür.

3.1.1. Dağlar

İlde sınırları içerisindeki en yüksek kütleyi Karacadağ (1938 m) oluşturmaktadır. Diğer önemli yükseltileri ise Tektek (449 m), Susuz (801 m), Takur Tukur, Germüş (771 m), Nemrut (800 m), Şebeke (750 m) ve Arat teşkil etmektedir. Karacadağ, Şanlıurfa il merkezine yaklaşık 145 km, Siverek ilçe merkezine 60 km uzaklıkta olup, halk arasında “Güneydoğu’nun Uludağı” olarak bilinmektedir. Bu dağdaki kayak merkezi, Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır gibi çevre kentlerden gelen kayak tutkunlarının ilgisini çekmektedir.

Kayak pistleri, tüm bölge içinde kar tutan ender yerlerden olan Karacadağ’da Valilik tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 3.1). Uzunluğu 600 – 700 m olan pistler için 250 m’lik bir lift yapılmıştır. Kayak merkezinde 60 m²’lik bir kafeterya ile 30 m²’lik bungalov tipi hizmet evi bulunmaktadır. Yolu asfalt olmakla birlikte kış aylarında ulaşım zaman zaman aksamaktadır. Kayak sezonu kasım-şubat arasında dört aylık süreyi kapsamaktadır. Daha çok hafta sonları ilgi gören kayak merkezine bu günlerde yaklaşık 180 -200 kişi gelmektedir.

Fotoğraf 3.1. Karacadağ Kayak Merkezi hafta sonları daha fazla ilgi görmektedir.

3.1.2. Mağaralar

Mağaraların görsel, sportif, sağlık ve kültür açısından sahip olduğu özellikler, turizme kaynak olarak, mağara turizmini ortaya çıkarmıştır. Mağara turizmi, sportif ve bilimsel amaçlı olarak mağaracıların, mağara içlerinin doğal güzelliklerini keşfetmeleri ve tanıtımları ile başlamıştır. Mağaralar; mağaracılık sporu açısından aktif turistleri çekerken, diğer taraftan giriş açılması, dolaşımın düzenlenmesi, aydınlatma hizmetleri ile her yaştan ve gruptan turistleri çekmektedir. Mağaralar sarkıt ve diktler, traverten vb. oluşumlarla süslü salonları, gölleri, yeraltı dereleri ile doğa turizminin, mikroklimasıyla sağlık turizminin, yerleşik ve dini ibadet yeri olarak kültür ve inanç turizminin konusu içine girmektedir (Doğaner, 2001: 163). Doğal çekicilikler içerisinde değerlendirilen ildeki mağaraların bazıları zamanla bu özelliklerini kaybetmişlerdir. Başka bir anlatımla daha sonraki dönemlerde taş alma, konaklama gibi etmenlere bağlı olarak büyütülmüşlerdir. Bu yönüyle beşeri eserler olarak değerlendirilmeleri de icap etmektedir.

3.1.2.1. Çoban Mağaraları

Harran- Han el-Ba'rur yolunun 14. kilometresinde, yolun sağ tarafında, bir sıra halinde, kapıları kuzeye bakan 10 adet mağara bulunur (Fotoğraf 3.2). Yaklaşık 3x3 m ebatında olan mağaraların, çevrede yerleşme yerinin bulunmayışı düşünüldüğünde, Tektek Dağları'ndaki çobanlar tarafından barınak olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Böylece, mağaraların isimlendirilmesinde de bu şekilde bir kullanımının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Doğal yollarla oluşmuş bu mağaralar daha sonra insanlar tarafından genişletilmiştir.

Fotoğraf 3.2. Çoban Mağaraları'nın, sığınak yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

3.1.2.2. Yolbilen Mağarası (Haftemal)

Viranşehir ilçe merkezinin 2 km güneyindeki Yolbilen (Haftemal) köyünün doğusunda yer almaktadır. Dere yamacında sıralar halinde bulunan ve doğal yollar ile oluşmuş bu mağaraların Hristiyanlığın ilk dönemlerinde (M.S. II-III. yy) inzivaya çekilen keşişler tarafından kullanıldığı sanılmaktadır (Fotoğraf 3.3).

Fotoğraf 3.3. Yolbilen mağarasının inzivaya çekilen kişiler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Fotoğrafta mağara alanı görülmektedir.

3.1.3. Göller

Şanlıurfa ilinde doğal göller sınıfı içerisinde değerlendirilebilecek önemli bir göl yoktur. Bu bağlamda, sadece Bozova ilçesinin güneydoğusunda yer alan küçük bir göl mevcuttur. Bu göl tepeler arasında kalan bir çanak içinde oluşmuştur ve *Küçükgöl* adıyla tanınmaktadır. Uzunluğu 250 m, genişliği 50 m, ortalama derinliği 1,5-2 m dolayındadır. Gölün çevresi kavak ve söğüt ağaçlarıyla çevrili olup, mesire yeri durumundadır (<http://www.sanliurfa.bel.tr>). Bunun dışında doğal olarak oluşmuş olduğu düşünülen Halil-ür Rahman (Balıklıgöl) ve Ayn-ı Zeliha gölleri beşeri düzenlemeler ile

bu özelliklerini kaybetmişlerdir. Bugünkü durumları ile gölden ziyade birer havuzu andırmaktadırlar. Bu nedenle de beşeri turistik çekicilikler içerisinde değerlendirilmişlerdir.

3.1.4. Kaplıcalar

3.1.4.1. Karaali Kaplıcaları

Kaplıca, Harran Ovası üzerinde Şanlıurfa ilinin merkeze bağlı Karaali köyünde bulunmaktadır. Kaplıcanın Şanlıurfa il merkezine uzaklığı 45 km'dir. Şanlıurfa Valiliği'nin yaptırdığı jeolojik raporlara göre, suyun sıcaklığı 41-49°C arasında değişmektedir. Kaplıca, 150.000 metreküp saat sıcak su kapasitelidir. Kaplıca tesislerinin yanında bulunan seralar bu suyla ısıtılmaktadır. Yapılan araştırmalar 9.000 hektar sera alanının ısıtılabilceğini ortaya koymuştur. Sıcak su eşanjör sistemiyle ısıtmada kullanılıp kaplıcaya verilmektedir. Kaplıca suyu özellikle romatizmal hastalıklar, deri hastalıkları, iltihabi hastalıkları ve böbrek taşlarında etkili olmaktadır.

Özel İdare tarafından 1997 yılında yaptırılan tesislerde 34 oda ve 100 yatak bulunmaktadır. Karaali Kaplıcaları'na yoğun talep üzerine Özel İdare tarafından, 54 daireden oluşan ve 300 yataklı bir apart otel yapılarak 2000 yılında hizmete açılmıştır (Fotoğraf 3.4). Kaplıcaya, çevre illerin yanı sıra uzak illerden ziyaretçi gelmektedir. Kaplıca tesisleri yaz aylarında daha yoğun kullanılmaktadır. Kış aylarında ise hafta sonu ve tatil günlerinde yararlanılmaktadır. Tesislerin yaz ayları doluluk oranı % 70 iken, bu oran kış aylarında % 35'e kadar düşmektedir.

Fotoğraf 3.4. Karaali Kaplıcası'ndan termal turizm ve seracılıkta yararlanılmaktadır.

3.1.5. Milli Parklar ve Koruma Alanları

Orman Bakanlığı tarafından bilimsel ve estetik bakımdan milli ve milletler arası ender bulunan doğal ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları olarak tanımlanan milli parklar, aynı zamanda devletlerin yasal kararlar ile koruma altına aldıkları ve bu alanlardan yararlanma faaliyetlerinin belirli kurallara bağlandığı ekosistemlerdir. İlde bu amaca ayrılmış *Tektek Dağları Milli Parkı* bulunmaktadır.

3.1.5.1. Tektek Dağları Milli Parkı

Merkez, Harran ve Akçakale ilçeleri sınırları içinde yer alan Tektek Dağları Milli Parkı, 19.335 ha büyüklüğünde olup, 2007 yılında tescil edilmiştir. Park alanı Han-el Ba'rur Kervansarayı, Senem Mağarası, Şuayb Şehri ve Sogmatar harabelerini kapsamaktadır (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5. Tekteli dağları Milli Parkı içerisinde tarihi öneme sahip yerleşmelerde mevcuttur.

Milli parkın kaynak değerlerini flora ve fauna türlerinin varlığı oluşturmaktadır. Milli Park ilan edilen alan içinde menengiç (yabani Antep Fıstığı) başta olmak üzere, yöreye özgü peygamber çiçeği, gelincik, kekik, sütleğen, köy göçüren ve papatya gibi değişik bitki türleri yetismekte ve kurt, alakarga, ekin kargası, kınalı keklik ve nesli tükenmekte olan ceylan ve dev kertenkele gibi hayvan türleri yaşamaktadır. Tekteli Dağları; flora, fauna zenginliği, kültürel, tarihi ve arkeolojik özellikleri ile milli park statüsüne alınıp, korunarak, sürdürülebilir kullanımının sağlanması, doğal değerlerin ve zenginliklerin devamlılığı açısından büyük önem arz etmektedir. Alan içinde konaklama tesisi bulunmamaktadır. Şanlıurfa ili içinde yer alan tek milli parktır.

3.2. BEŞERİ ÇEKİCİLİKLER

3.2.1. Göller ve Barajlar

Şanlıurfa ili sınırları dahilindeki beşeri turistik çekicilikler içerisinde değerlendirilen gölleri; Birecik ve Atatürk barajlar ile Halil-ür Rahman (Balıklıgöl) ve Ayn-ı Zeliha oluşturmaktadır. Bunlardan oluşumlarının doğal olduğu düşünülen Halil-ür Rahman (Balıklıgöl) ve Ayn-ı Zeliha gölleri, daha öncede belirtildiği gibi beşeri düzenlemeler ile bu özelliklerini kaybetmişlerdir. Bugünkü durumları ile gölden ziyade birer havuzu andırmaktadırlar. Bu nedenle de beşeri turistik çekicilikler içerisinde değerlendirilmişlerdir.

3.2.1.1. Halil-ür Rahman Gölü (Balıklıgöl)

Şanlıurfa şehir merkezinde bulunmaktadır. Rivayetlere göre Hz İbrahim’in bir gün Nemrut ve halkının taptığı putları kırar. Nemrut bu olaya çok sinirlenir ve Hz İbrahim’in öldürülmesini emreder. O gün ülkede yemek yapmak için dahi olsa ateş yakılması yasaklanır, bütün odunlar toplatılıp büyük bir ateş yakılır. Hz İbrahim Urfa Kalesi’nin burçlarında hazırlanan mancınığa konularak bugünkü Halil-ür Rahman Gölü’nün (Balıklıgöl) bulunduğu yere atılır. Bu sırada Allah buyruğuyla “Ateş suya, odunlar balığa dönüşmüştür” bu olay sonucunda halkça kutsal sayılan Halil-ür Rahman Gölü meydana gelmiştir (Fotoğraf 3.6).

Halil-ür Rahman Gölü’nün uzunluğu 150 m, eni 30 m, derinliği ise 3-5 m civarındadır. Gölün suyu tatlı olup gölde sazan türünden balıklar yaşamaktadır. Bu balıklar dini efsanelere göre kutsal sayıldığından avlanmazlar. Yakın zamanda Halil-ür Rahman Gölü’nün çevre düzenlemesi ve bakımı yapılmıştır. Burası Şanlıurfa’ya gelen yerli ve yabancı turistlerin en uğrak yerlerinden biridir.

Fotoğraf 3.6. Halil-ür Rahman Gölü, şehirde en fazla turist çeken yerlerden biridir.

3.2.1.2. Ayn-ı Zeliha Gölü

Şanlıurfa şehir merkezinde bulunan göl, 150 m² alan kaplamaktadır. Bu göl de Halil-ür Rahman Gölü ile aynı efsaneyi paylaşmaktadır. Yine bir rivayete göre Hz İbrahim'in Urfa Kalesi'nin burçlarında hazırlanan mancınığa konularak bugünkü Halil-ür Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) bulunduğu yere atılmasının ardından sevgilisi olduğu söylenen (ya da Hz. İbrahim'e inanan tek kişi) ve aynı zamanda Kralın kızı olan Zeliha da kendini İbrahim Peygamber'in arkasından atmıştır ve hemen Halil-ür Rahman Gölü'nün arkasında Ayn-ı Zeliha Gölü oluşmuştur (Fotoğraf 3.7). Ayn-ı Zeliha Gölü'ndeki balıklarda halk tarafından kutsal kabul edilerek yenilmez.

Fotoğraf 3.7. Ayn-ı Zeliha Gölü, şehirde kutsal sayılan yerlerden bir diğeridir.

Ayn-ı Zeliha Gölü'nün kenarında bulunan Ayn-ı Zeliha Parkı ise kent içinde bir mesire alanıdır. Göl çevresinde çay bahçeleri, lokanta ve çocuk bahçesi mevcuttur. Herkesin rahatlıkla ulaşabildiği bu yer sınırlı alanına rağmen çok yoğun kullanılmaktadır. Gelen ziyaretçiler kayıkla Ayn-ı Zeliha Gölü'nde gezebilmektedir.

3.2.1.3. Birecik Baraj Gölü

Sulama ve enerji amaçlı baraj inşaatına 1985 yılında başlanmıştır. Yaklaşık 56 km²'lik baraj göl alanının normal su kotunda hacmi 1.2 milyar m³'tür. 92.700 hektar alanı sulayabilecek kapasiteye sahiptir. Kurulu gücü 672 MW olan baraj, yıllık ortalama 2.516 GWh enerji üretecek şekilde tasarlanmıştır. Birecik Baraj gölü oluşurken 9 köy, 3 mezra ve Halfeti ilçesinin 1/5'i su altında kalmıştır.

Birecik Barajı'nda 2001 yılında su tutulmasıyla, Halfeti'nin kıyı kesimindeki doğal, kültürel ve beşeri değerlerin bazıları su altında kalmıştır. Ancak, baraj gölü yepyeni doğal oluşumları da beraberinde getirmiştir (Fotoğraf 3.8). Belediye tarafından yapılan sahil düzenlemesi içinde oluşan günübirlik tesisler ve lokantaları, sahildeki tekneleri ile Halfeti ve Birecik birer kıyı kenti hüviyetine bürünmüştür. Yapılan göl kıyısı düzenlemelerinin yanı sıra, eski doku içinde uyumsuz bazı yapılar temizlenmiş, taş evlerin bir kısmı ise restore edilmiştir. Yerleşme içinde koruma planı çalışması devam etmektedir. Koruma planı çerçevesinde yerleşmedeki sivil mimari örneklerinin tümünün tescili yapılmıştır.

Fotoğraf 3.8. Halfeti, Birecik Baraj Gölü ile birlikte yoğun bir turistik aktivite kazanmıştır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından yapılan "Birecik, Halfeti, Suruç ilçelerinin Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelenmesi" projesi tamamlanmıştır. Şelaleli Konak, Kaymakamlık Konukevi olarak restore edilip, düzenlenmiştir. Yapı aynı zamanda halka açık lokanta olarak hizmet vermektedir. Halfeti'de halen iki adet ev pansiyonu dışında konaklama tesisi bulunmamaktadır.

Birecik Baraj Gölünde; Halfeti, Rumkale, Savaşan köyü güzergâhlı tekne turu düzenlenmektedir (Fotoğraf 3.9). Bu turlar ve günübirlik tesisler özellikle nisan ve ekim ayları boyunca turistler tarafından daha yoğun ilgi görmektedir. Yerleşmede 50 adet tekne bulunmaktadır. Baraj içerisinde bir başka tur seçeneği de barajın Gaziantep kıyısından pazar günleri düzenli olarak "Kumla Gemisi" adı altında yapılmaktadır. Tur Rumkale, Savaşan köyü, Halfeti, Zeugma güzergâhını izlemektedir. Bu tur ağırlıklı olarak Gaziantep kenti ve çevre illerden gelenlere hizmet vermektedir.

Fotoğraf 3.9. Birecik Barajı üzerinde turizm faaliyetleri son yıllarda önem kazanmıştır.

Baraj kıyısındaki bazı yerleşmeler baraj gölü ile birlikte turizm değeri kazanmıştır. Bunlardan birini Savaşan köyü, diğerini Çekem Mahallesi oluşturmaktadır.

Barajda su tutulmasıyla boşaltılan Savaşan köyü, yarıya kadar batmış minaresi ve görsel değeri sayesinde Birecik Barajı tekne turlarının Rumkale’den sonra en önemli uğrak noktası haline gelmiştir (Fotoğraf 3.10). Köyün tamamı kamulaştırılmasına karşın, yaz aylarında faaliyette olan ve tekne turlarına hizmet veren 4 adet 300 kişi kapasiteli günübirlik tesis oluşturulmuştur. Tekneler ise yüzer iskelelere yanaşmak sureti ile günübirlik tesislerden faydalanmaktadır.

Fotoğraf 3.10. Savaşan köyünün su yüzeyindeki kısmı.

Turistik çekiciliklere sahip bir başka yerleşmeyi Çekem Mahallesi oluşturur. Halfeti belediye sınırları içinde yer alan mahallenin bir kısmı Birecik Barajı göl suları altında kalmıştır (Fotoğraf 3.11). Mahallenin göl suları dışında kalan kısımlarındaki nitelikli taş yapıların göl suları ile oluşturduğu görsel güzellikle turizm açısından önem arz etmektedir. Özellikle Halfeti’ye 2 km uzaklığı nedeniyle Halfeti merkezli aktivitelerde kullanılabilir potansiyele sahiptir.

Fotoğraf 3.11. Çekem Mahallesi’nin göl suları dışında kalan kısmında geleneksel taş yapılar turizm açısından önem arz etmektedir.

3.2.1.4. Atatürk Baraj Gölü

Atatürk Barajı, Adıyaman ve Şanlıurfa illeri arasında, Fırat Nehri üzerinde kurulmuştur (Fotoğraf 3.12). GAP Projesi'nin en önemli unsurlarından biridir. Şanlıurfa'ya 52 km Bozova ilçesine ise 24 km uzaklıktadır. Baraj gölü Adıyaman il merkezinden 32 km güneyde, Fırat nehri üzerinde ve Karakaya Barajı'nın 180 km mansabında bulunmaktadır. İnşaatına 4 Kasım 1983 tarihinde başlanmış olup, 1992 yılında bitirilmiştir. Sulama ve enerji amaçlı olan baraj, 84,5 milyon m³ kaya ve toprak dolgu ile inşa edilmiştir. Bu bakımdan, bugüne kadar dünyada inşa edilen barajlar arasında beşinci sıradadır. Baraj gölünün alanı ise 817 km²'dir. Atatürk Barajı'nın drenaj havzası 92 338 km²'dir. Baraj gölü, 48,5 milyar m³ su depolama hacmine sahiptir.

Atatürk Baraj Gölü'nü Fırat Nehri'ne ilaveten 5 ayrı akarsu daha beslemektedir. Bu dereler Malatya yakınlarındaki Tohma Çayı, Adıyaman sınırları içinde Kahta Çayı, Göksu Çayı ve Ziyaret Deresi, Şanlıurfa sınırlarında ise Hacıhıdır Deresi ile Hacıkamil Deresi'dir. Baraj gölü Şanlıurfa, Adıyaman ve Diyarbakır illeri ile çevrili bulunmaktadır. Baraja komşu olan ilçeler ise bu illere bağlı Bozova, Hilvan, Siverek, Çermik, Çüngüş, Gerger, Kahta, Samsat ve Adıyaman Merkez ilçesidir. Göl üzerinde ulaşım feribotlarla sağlanmaktadır. Atatürk Baraj Gölü oluşurken 34 köy, 85 mezra ve bir de ilçe merkezi (Samsat) olmak üzere toplam 120 yerleşim alanı su altında kalmıştır (Gerger vd., 1997: 2; <http://eng.harran.edu.tr>).

Fotoğraf 3.12. Atatürk Barajı, turizm bakımından önemli bir potansiyele sahiptir (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Şanlıurfa'ya 52 km mesafede bulunan Atatürk Barajı mevcut tesisleri ile bölgenin en önemli rekreasyon kaynaklarından. D.S.İ nin ağaçlandırıp, mesire alanı olarak düzenlediği seyir terası özellikle hafta sonlarında yoğunlukla kullanılmaktadır. Baraj gölünde yılda bir kere *su sporları şenliği* düzenlenmektedir. Ancak, Atatürk Baraj Gölü çevresinde mevcut durumda rekreasyon amaçlı kullanımlar son derece azdır.

3.2.2. Yapay Mağaralar

3.2.2.1. İbrahim Peygamberin Doğduğu Mağara

Oluşumu muhtemel doğal olup, ancak günümüzde bu özelliğini tamamen kaybetmiş ve beşeri eser olarak değerlendirebileceğimiz Şanlıurfa Kalesi'nin kuzey kesiminde iki mağara bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz İbrahim'in doğduğu mağaradır (Fotoğraf 3.13). Şanlıurfa'nın en çok turist çeken ve aynı zamanda Dergâh adı ile de bilinen bu mağaranın yakınında mescit, hücre ve havuzlarla birlikte küçük bir cami ve önünde havuzlu avlusu yer almaktadır. Burada Hz Muhammed (s.a.v) 'in sakalının bir teli saklanmaktadır. Ayrıca Hz İbrahim'in doğduğu mağara içerisinde bulunan su, ziyaretçiler tarafından ve bilhassa yerli halk tarafından şifalı olduğu düşüncesi ile içilmekte hatta şişelere doldurularak götürülmektedir. Yapılan düzenlemeyle Mevlid-i Halil Camii avlusu içine alınmış olan mağara, inanç turizmi açısından önem arz etmektedir.

Fotoğraf 3.13. Hz İbrahim'in doğduğu mağara Şanlıurfa Kalesi'nin kuzeyinde bulunmaktadır.

3.2.2.2. Bazda Mağaraları

Harran Han el-Ba'rür yolunun yaklaşık 16. kilometresinde, yolun solunda ve sağındaki tepelerde tarihi taş ocakları bulunur (Fotoğraf 3.14). Bunlardan yolun sağındaki köy içerisinde "Bazda", "Albazdu", "Elbazde" ya da "Bozdağ" Mağaraları adıyla anılan iki taş ocağı görülmeye değer özellikler taşır. Çevredeki Harran, Şuayb Şehri ve Han el-Ba'rür yapıları için yüzlerce yıl taş alınması sonucunda her iki mağarada çok sayıda tünel ve galeri meydana gelmiştir. Özellikle büyük olanı yer yer iki katlı bir şekilde oyulmuş ve yükseklikleri 10-15 metreye varan ayaklar bırakılarak ortada meydanlar oluşturulmuştur. Ayrıca uzun galeri ve tünellerle dağın çeşitli yönlerine doğru çıkışlar sağlanmıştır. Dağın dış cephelerinde taş kesilmesinden dolayı büyük oyuklar daha uzaktayken göze çarpar.

Anadolu'nun en büyük, en gizemli ve ilgi çeken bu tarihi taş ocağının üç yerinde, ocağı bir süreliğine işleten kişilerin adları yazılı olan Arapça kitabelere rastlanmıştır. Bunlardan birinde "Abdurrahman el-Hakkâri" adı okunur. İkincisinin Türkçesinde; "Bu yerin sahibi Muhammed el-'Uzzar'dır. Allah'ın rahmeti bu fakirin üzerine olsun" ve

üçüncüsünde ise "Bismillahirrahmanirrahim, bu güneş kılıfını Temmamoglu Mi'mar Muhammed açtı. Allah ona rahmet etsin. Yıl H. 649 yazılıdır. Kitabedeki tarihin miladi karşılığı 1251'dir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 63).

Fotoğraf 3.14. Bazda Mağarası, Harran Han el-Ba'rür yolunun yaklaşık 16. km'inde bulunmaktadır.

3.2.3. Ceylanpınar Tarım İşletmesi

Halkın ve ordunun buğday ihtiyacını karşılamak amacıyla Suriye sınırında, Şanlıurfa il merkezine 140 km uzaklıkta, Ceylanpınar ilçesinde kurulan işletmede, modern şartlarda bitkisel üretim, bahçecilik, alet ve makine tesisleri, hayvancılık faaliyetleri, gen kaynaklarının korunması konusunda çalışmalar yürütülmektedir (Fotoğraf 3.15).

Arazi varlığı bakımından Türkiye'deki tarım işletmeleri arasında ilk sırada bulunan Ceylanpınar Tarım İşletmesi, 1 milyon 761 bin dekar arazi varlığıyla TİGEM arazilerinin yüzde 48'ini, GAP ile sulanacak alanların ise yüzde 4,5'ini oluşturmaktadır. İşletmede çeşitli bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinin yanı sıra, yetiştirme ve ıslah konularında araştırmalar yapılarak, yeni çeşitlerin tanıtılmasında, tarımsal teknoloji ve girdi kullanımı konularında yöre çiftçisine önderlik yapmaktadır. İşletmede yetiştirilen ürünlerin başında; buğday, mercimek, mısır, pamuk, fıstık gelmektedir. Tarım tekniğine

uygun bir şekilde yapılan bitkisel üretimde verimler bölge ortalamalarından ileri durumda bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak kuru tarımın yapıldığı işletmede yağış miktarının düşük oluşu nedeniyle buğdayda genellikle nadas sistemi uygulanmaktadır. İşletmede yılda 55 bin ton civarında hububat, 1500 ton fiğ, 60 bin ton yonca, 20 bin aşılı fıstık ve badem fidanı üretimi yanı sıra 5 bin baş damızlık koyun, 250 baş sığır yetiştirilip pazarlanmaktadır. İşletmede ayrıca sığircılık, koyunculuk ve bulunduğu ilçeye adını veren, nesli tükenme tehlikesi altında olduğu için uzun yıllardır koruma altında tutulan ceylanlar yetiştirilmektedir.

Fotoğraf 3.15. Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde çeşitli faaliyetler yürütülmektedir.

3.2.4. Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası

Şanlıurfa il merkezinin güneybatısında 20 420 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Kaynak değer olarak nesli tehlikede olan ceylanın (*Gazella subgutturoza*) doğal yaşam alanıdır. Ayrıca Şanlıurfa Ceylan Üretim İstasyonu'nda üretilen ceylanlar burada doğal ortamlarına bırakılmaktadır (Fotoğraf 3.16). Diğer taraftan nesli tehlikede bulunan Toy'un (*Ovis montanus*) konaklama yeridir ve birçok yaban hayvanına ev sahipliği yapmaktadır. 2005 yılı içinde Şanlıurfa Valiliği ile Orman Bakanlığı'nın koordinasyonu çerçevesinde Kızılkuyu köyü sınırları dâhilinde ceylanların adaptasyonu için yerleştirme sahası yapılarak 86 adet ceylan belli bir adaptasyon döneminden sonra doğal hayata bırakılmıştır. 2013 yılı sonu itibarı ile yapılan envanter çalışmalarında 83 adet ceylanın

olduğu tespit edilmiştir.

Kızılıkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası başta ceylanlar olmak üzere barındırdığı doğal kaynak değerleri nedeniyle eko turizm kapsamında değerlendirilebilecek büyük bir potansiyele sahiptir. Gerekli alt yapı yatırımlarının tamamlanması ve yeterli bir tanıtım faaliyetinin gerçekleştirilmesi durumunda, bu potansiyelden turizm faaliyeti ile ekonomik gelir elde etmek mümkün olacaktır. Bu proje kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'nın taşıdığı turizm potansiyelinden iki farklı yolla yararlanılabilmektedir. Bunlar;

- Günöbirlik turlar, tur acenteleri aracılığıyla tarih ve doğayı bir arada barındıran bir tur güzergâhı izlenerek Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'nın ziyareti sağlanabilir. Alternatifli olarak hazırlanacak olan güzergâhlarda, Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim kalıntıları, Erken Bizans Dönemi kaya mezarları, tarihi su hayratları, taş ocakları, Burç yapıları ve kilise kalıntıları bir rehber eşliğinde turistlere gezdirildikten sonra ceylan üretme istasyonu ziyaret edilebilir.

Konaklamalı ziyaret, bu kapsamda gelecek olan turistler daha çok foto-safari, av-turizmi ve doğa yürüyüşü için gelecek olan ziyaretçilerden oluşacaktır. Öncelikle bu amaç için gelecek olan turistlerin barınma ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak fiziki alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

Fotoğraf 3.16. Nesli tehlikede olan ceylanlar, Kızılıkuyu yaban hayatı geliştirme sahası olarak ayrılan alanda koruma altına alınmıştır.

- Harran Üniversitesi başta olmak üzere Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü arasında imzalanan ve ceylanları yeniden doğal yaşama kazandırmayı hedefleyen “*Şanlıurfa Ceylan Yerleştirme Projesi*” yapılmıştır. Proje doğada kendi kendine yetebilen bir ceylan popülasyonunun oluşturulmuş olması nedeniyle hedefine ulaşmıştır. Bunlara bağlı olarak asıl hedeflenen, ceylan odaklı ekoturizm faaliyetiyle ceylanlardan sürdürülebilir kalkınmaya kaynak yaratacak şekilde faydalanmaktır. Yukarıda sıralanan faaliyetleri gerçekleştirilen bu proje ile Şanlıurfa’da ceylan odaklı bir ekoturizm faaliyeti için zemin oluşturacak bir hazırlık çalışması gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak ceylanları gözlemleyebilmek için, hem onları hem de bozkırı iyi tanımak gerek. Ceylan da birçok canlı gibi yılın belirli dönemlerinde üremekte ve gruplar halinde yaşamaktadır. Eğer yavru ceylanlar görülmek istiyorsa ziyaretçilerin 15 Nisan–15 Haziran tarihleri arasında yöreye gelmesi gerekmektedir. Bu dönemde hem sevimli ceylan yavrularını hem de onlarla ilgilenen, onları emziren, yavrularının üzerine titreyen annelerini gözlemlemek mümkündür. Erkek ceylanları görmek içinse en doğru zaman ekim-kasım aylarıdır. Bu dönemde erkekler arasında dişiler için amansız bir mücadele başlamaktadır. Gökyüzünde güçlü boynuz sesleri yankılanırken, bu zarif bedenlerin verdiği sert mücadele ziyaretçileri heyecanlandırmaktadır. Diğer zamanlarda da ceylanları olağan halleri ile görmek mümkündür. Öyle ki; günün ilk ışıklarında beslenmeye başlamalarını, gruplar halinde ağır ağır dolanmalarını, öğle sıcığında kendilerini toprağın üzerine bırakmalarını seyretmek de büyük keyif vermektedir.

Şanlıurfa’da ceylan gözlemlemek için iki yer mevcuttur. Bunlardan ilki, yıllardır ceylanların koruma altında tutulduğu *Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ceylanpınar İşletmesi*’dir. İsmi bozkır ahusundan alan Ceylanpınar, Şanlıurfa merkezine 145 kilometre uzaklıktadır. Konaklama seçenekleri fazla değil ama ilçeyi günübirlik ziyaret etmek mümkündür. Burada ceylanları oldukça yakından izleme imkânı bulunmaktadır. İkincisi ise, Şanlıurfa’ya çok daha yakın olan, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü’ne bağlı *Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ve Ceylan Üretim İstasyonu*’dur. Burası il merkezine sadece 30 km uzaklıktadır. Burada da ceylanları dağınık ama çok etkileyici manzaralar eşliğinde izlemek mümkün olabilmektedir.

3.2.5. Kelaynak Üretme İstasyonu

Nuh Peygamber'in bereket sembolü olarak "Tufan"da gemisine aldığı kelaynaklar (*Geronticus eremita*), geçmişte Türkiye'den Kuzey Afrika'ya, Arap Yarımadası'ndan Fas'a kadar çok geniş bir bölgede üremekteydi. Fakat avcılık, üreme alanlarında rahatsız edilmeleri, yaşam alanlarının değişmesi ve beslenme alanlarında kullanılan zirai ilaçlardan zehirlenmeleri sonucunda sayılarında ciddi azalma ve dağılım gösterdikleri alanlarda daralma meydana gelmiştir. Bugün, kelaynaklar nesli tükenmekle karşı karşıya olan kuş türlerinden birisidir (Fotoğraf 3.17).

Fotoğraf 3.17. Dünyada nesli tükenmekte olan Kelaynak Kuşlarından Birecik Kelaynak Üretme İstasyonu'nda 2013 yılı itibariyle 155 kuş mevcuttu.

Kelaynaklar dünyada sadece Nil Vadisi'nde ve Birecik'te bulunmaktadır. Kelaynaklar (*Geronticus eremita*'ların) üreme için, 50 yıldan beri Birecik'in *Kayalaraltı* mevkiinde yuvalanmışlardır. Bu seçimde Aşağı Fırat Havzası'nın, Güneydoğu platolarına göre ılımlı ikliminin, tarlalardaki haşaratın bu kuşların besinleri oluşunun, ilçenin jeolojik yapısına dahil kayaların alkalik, yani ak ve yumuşak olduğundan dolayı kolay işlenir olmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Uzun yıllardan beri bu alanlarda yuvalamalarının en önemli nedenini ise halkın, "Allah'ın bir bereket müjdesi" olduğuna inanmaları ve bu nedenle kuşlara ve yumurtalarına zarar vermemesi etkili olmuştur.

Kelaynak üretme istasyonu, Dünyada yok olan ve sadece Birecik'te varlıklarını sürdüren göçmen Kelaynak kuşlarının tamamen yok olmaması amacıyla bir kısmı göç öncesi kafeslere alınmıştır. Göçe gidenlerin dönüşüyle birlikte, tekrar doğaya bırakılarak yarı vahşi olarak varlıklarını sürdürmeleri amacıyla Orman Genel Müdürlüğü tarafından *Kelaynak Üretme İstasyonu* 1977 yılında kurulmuştur.

1990 yılına kadar göç etmesine izin verilen Kelaynakların dönüşleri devam etmiş, fakat 1990 yılında sadece bir kuş dönmüştür. 1997 yılına kadar kafeslere alınan Kelaynakların göç etmesine 1997 yılında devam edilmiş ve 25 adet kuş bırakılmıştır. Ancak dönüş olmayınca bırakılmaya 1998 yılından itibaren son verilmiştir. İstasyondaki kuşların beslenmesi için her Kelaynak kuşuna günlük olarak; 100 gr kırmızı et, 14 gr tuzsuz peynir, 44 gr havuç, 44 gr civciv yemi ve 0.13 adet haşlanmış tavuk yumurtası iki öğün halinde taze olarak karıştırılarak verilir. 1990 yılından beri Kelaynak kuşlarının göç ile geri dönmemeleri ve 1998 yılından beri göçe kuş bırakılmaması ile istasyondaki kuşlarının davranışlarının izlenmesi, kaydedilmesi konularından hareket edilerek Birecik Kaymakamlığı ile Çevre ve Orman Bakanlığı arasında 20.03.2007 tarihinde iki adet protokol imzalanmıştır.

İlk Kelaynak protokölüne izafen Kaymakamlık tarafından üretme istasyonundaki kuşların kapalı devre kamera sistemi ile izlenmesine yönelik bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistem ile Kelaynakların izlenmesi ve canlı görüntülerin internet üzerinden insanlığın hizmetine sunulmasına başlanmıştır. Daha sonraki Kelaynak protokolü ile de, 1997 yılından beri göçe bırakılmayan Kelaynak kuşlarından bir kısmına uydu takip cihazı takılarak göçe gönderilmesi ve bu kuşlardan gönderilen verilerin değerlendirilmesi ve internet üzerinden yayınlanması amaçlanmıştır.

Dünyada sadece Birecik'te ve Fas'ta bulunan kelaynakların bir özelliği de tek eşli olmalarıdır. Bolluk ve bereketi simgeleyen ve Birecik'in sembolü olan kelaynakların yok olmaması ve gelecek nesillere aktarılması için yoğun bir çalışma içerisindeyiz. "Kelaynak Üretme İstasyonu'nda günümüzde 155 adet kuş bulunmaktadır. Üretme istasyonu bölgeye düzenlenen turların uğrak noktasıdır. 2013 yılı itibari ile istasyonu yaklaşık 6000 kişi ziyaret etmiştir.

3.2.6. Tarihsel Çekicilikler

Tarihsel kaynaklar, geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların ayakta kalan fiziksel kalıntılarıdır. Bunlar arasında mimari, coğrafi görünüm ve arkeolojik özellikler kadar, geçmişten bugüne kadar gelen, günlük yaşam için önemli olan unsurlar da yer alır. Önemli tarihsel, dini ya da mitolojik olaylar da, bunların meydana geldikleri yerler de tamamen değişmiş ya da geçmişten hiçbir delil kalmamış olsa da, tarihsel kaynak

olarak kabul edilebilirler (Özgüç,1998: 80). Turistler tarihsel kaynakları çeşitli nedenlerle çekici bulurlar. Geçmiş medeniyetlerin kalıntıları ve o dönemde yaşayan insanların, makinelerin olmadığı devirlerde vardıkları teknolojik düzey turistleri etkileyebilmektedir. Farklı geçmişleri olan, farklı kültürlerden gelen turistler sanat ve mimariye duydukları hayranlık yüzünden de tarihsel eserleri ziyaret ederler. Bazı turistler de tarihsel bina ve yerin dış görünümünden çok, tarihsel anlamının çekiciliğine kapılmaktadırlar (Özgüç, 1998: 80).

Tarihsel kaynaklar, bir ülkenin önceki nesillerden kendisine miras kalan binalar, eski anıtlar ve başka çeşitli maddi varlıklardır. Mekânsal olarak dağılımları her hangi bir şekilde olabilir. Bunlar, uzak kırsal alanda tek bir çekicilikten köy, kasaba ve şehirlerde çekici bir görünüm oluşturacak şekilde bir cadde boyunca uzanmış binalar topluluğuna ya da belirli bir lokasyonda birikmiş tarihsel nesnelere kadar çok çeşitlidirler. Bununla birlikte tarihsel turizm, miras turizmi ile eş anlamlı değildir; fakat onun önemli bir parçasıdır. Miras turizmi kavramı turistlerin yalnızca binaları ve tarihsel eserleri değil, aynı zamanda, bir ülkenin manzaraları, doğal, tarihi, sanatsal ve kültürünü de değerlendirmesi anlamına gelir. Aslında, bir nesilden diğerine geçen her tür kaynağın kullanımını ifade eder. Bu bakımdan miras olarak kabul edilen bir kaynak yalnızca yararlı olmakla kalmamakta; tanıma göre, halen kullanılmakta olan birçok kolaylığın da gelecek nesillere aktarılacak potansiyel bir miras kaynağı olduğunu anlatmaktadır. Bazılarına göre miras turizmi kavramının geçmişe özlemi, kabul edilmiş kültürel değerleri, yurt ve ev duygusunu içinde sakladığı ve koruduğu, sıkıcı ölü tarihi kaynak imajının yerini aldığı için daha çok moda bir pazarlama kavramı olarak tanıtıldığı ileri sürülmektedir (Özgüç,1998:160). Kültür mirasının coğrafi incelenmesi için turizm, tarihle coğrafyanın buluştuğu yerdir deyimi kullanılmaktadır. Tarihsel kaynakları pazarlamanın güçlüklerine rağmen, kitlesel turizm pazarında tarihsel özellikler büyük yer tutar. Aslında, her ne kadar ilk bakışta kitle pazarına hitap ettiği görülüyorsa da, tarihsel çekiciliklerin daha iyi eğitim görmüş ve toplumun belirli bir kesimi tarafından ziyaret edildikleri görülmektedir (Özgüç, 1998: 160-161; Zaman, 2012: 187).

Kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı bölge olarak kabul edilen "Bereketli Hilal'de yer alan Şanlıurfa, Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli topraklarının çekiciliğinin nedeni ile tarihin her döneminde önemli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Bölge, tarih öncesi devrilerden günümüze kadar çok sayıda uygarlığın gelişimine sahne olmuş,

görmekli kentlere ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliği günümüzde de etnik çeşitlilik, halk kültürünün ve folklorik öğelerin zenginliği olarak devam etmektedir. Şanlıurfa'da son yıllarda ön plana çıkan zengin kültürel ve tarihi potansiyelin koruyarak geliştirmesi kültürel turizm için oldukça önemlidir.

Şanlıurfa tarih öncesi devirler ve sonrasında sürekli olarak yerleşim ve ticaret merkezi, insanlığın kültürel gelişimine ve önemli uygarlıklara sahne olmuştur. Tarihindeki birçok değeri günümüze taşıyan Şanlıurfa, tüm insanlığa ait olan zengin kültürel bir mirasa sahiptir. Şanlıurfa, Paleolitik ve Mezolitik dönemlere ait izler barındırmakta, Neolitik dönem yerleşimleri başta olmak üzere eski çağ kalıntıları ile insanlık kültürünün gelişiminde büyük önem taşımaktadır.

İlde gerek tarih öncesi ve gerekse sonrasına ait arkeolojik eserler ve höyüklerle yönelik yüzey araştırmalarının başlangıcı, Gautier'in 1894 yılında Birecik ilçesinin Surtepe ve Yelvez arasındaki bölgede bulunduğu Paleolitik Çağ'a ait (Yontma Taş Devri: M.Ö. 60000- 10000) bir el baltası ile başlatılabilir. Daha sonra yüzey araştırmaları William Brice (1947) ile Kılıç Kökten (1946- 1952) tarafından gerçekleştirildi. Bu yüzey araştırmalarında Siverek ilçe merkezindeki höyükte Kalkolitik Çağ'a (Bakır-Taş Devri) ait çanak çömlekler ile bazalt taşından yapılmış cilalı bir balta; Bozova ilçesi yakınındaki Gölbaşı yöresinde küçük el baltaları ve yonga aletler, Birecik yöresinde Paleolitik Çağ'a ait benzer aletler ile *gerçek dilgi aletlerin* yanı sıra Bozova yöresinde çakmaktaşı yatakları bulunmuştur. Yine aynı araştırmacı (Kılıç Kökten-1952 yılı) tarafından il sınırları içerisinde sığınak olarak kullanılan 901 mağara ve kaya sığınağı (217'si yapay, 684'ü doğal) tespit edilmiştir. Ayrıca Kılıç Kökten bu bölgedeki höyükler ile ilgili çalışmalarda da bulunmuştur (Kürkçüoğlu, 2010: 113).

Diğer taraftan, Neolitik'te iskân edildiği arkeolojik buluntularla tespit edilen Şanlıurfa Göbeklitepe'de yapılan kazılarda, yerleşik yaşama geçişle ilgili mevcut bilgileri tamamen değiştirecek buluntular ortaya çıkmıştır. Göbeklitepe, M.Ö. 9.500 - 1000 yani günümüzden 12 000 yıl öncesine tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim merkezidir. Yaklaşık 80 dönümlük alana sahip olan ören yeri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 2005 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Göbeklitepe insanların tapındıkları boğa, arslan, kurt, domuz, turna kuşu, ördek ve yılan başta olmak üzere çeşitli hayvan kabartmalarının yer aldığı "T" biçimli taş steller

2000-2001 kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca şehir merkezindeki Balıklıgöl çevresi (M.Ö. 11.500), ilk yerleşmelerin izlerini günümüze taşımaktadır. Şanlıurfa ili, çok sayıda arkeolojik kazı gerçekleştirilen yerler arasındadır. Yapılan kazılarda Paleolitik dönemden başlamak üzere Osmanlı dönemine kadar tüm Mezopotamya kültürüne ait bilgi ve belgeler elde edilmiştir.

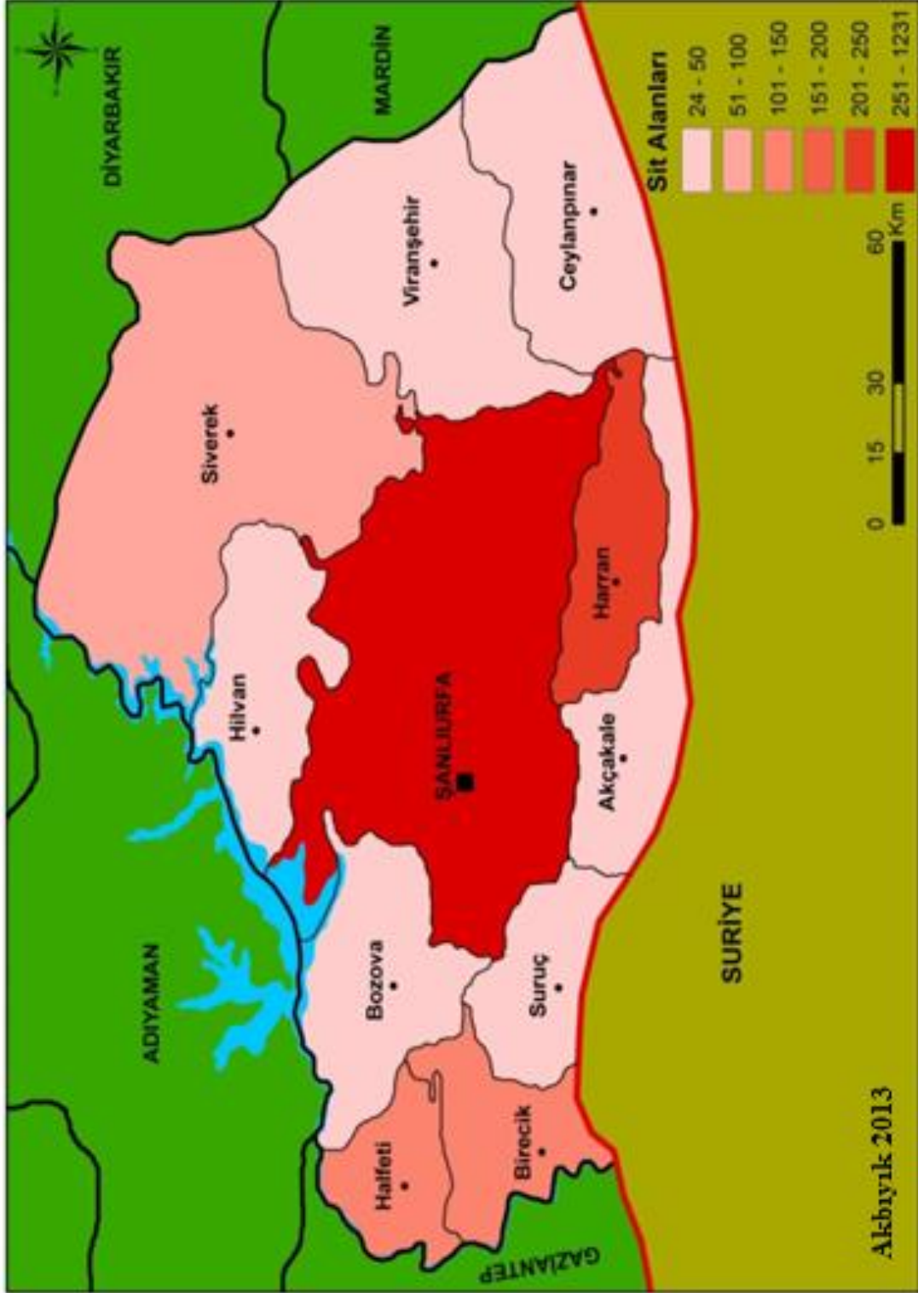
Şanlıurfa ilinde çok sayıda sit alanı, arkeolojik alanlar, geleneksel kent dokuları ve sivil mimari örnekleri bulunmaktadır. Kültür varlıkları açısından önemli bir mirasa sahip olan ilde, yapılan tespitlere göre M.Ö II. yüzyıldan itibaren günümüze kadar Ebla Krallığı, Akkad Krallığı, Sümerler, Babiller, Hititler, Hurri-Mitanniler, Aramiler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Emeviler, Abbâsiler, Nûmeyroğulları ve Mervânîler, Büyük Selçuklular, Suriye-Filistin Selçukluları, Musul Atabeyliği, Mısır ve Suriye Eyyûbileri, Roma, Bizans imparatorlukları ve Osmanlı İmparatorluğu egemenlik kurmuş olan medeniyetlerdir. Kentin kültür varlıklarının tescili için yapılan çalışmalar devam etmekle beraber Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan verilere göre oluşturulan ildeki tescil gruplarına göre taşınmaz kültür varlıkları Tablo 3.1 de verilmiştir.

Tablo 3.1. Şanlıurfa İlinde Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları (2012).

İlçe Adı	Arkeolojik	Doğal	Kentsel	Diğer	Tarihi	Tescilli	Toplam
Merkez	123	1	1	2	1	1103	1231
Akçakale	26					4	30
Birecik	34	2	1			78	115
Bozova	34					11	45
Ceylanpınarı	26					2	25
Halfeti	20		1			117	138
Harran	109		1			120	230
Hilvan	22					2	24
Siverek	26		1			62	89
Suruç	38					6	44
Viranşehir	20					29	49
Toplam	475	3	5	2	1	1534	2020

Kaynak: ŞKTVKK (2012).

Şanlıurfa ilinde 123 adet arkeolojik sit, 1 adet doğal sit, 1 adet kentsel sit, 2 adet diğer sit, 1 adet tarihi sit, 1103 adet tescilli yapı olarak toplam 1231 adet tescilli kültür varlığı bulunmaktadır (Tablo 3.1, Harita 3.1).

Harita 3.1 Şanlıurfa İlindeki Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıklarının İlçelere Göre Dağılışı

Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne göre ildeki tescilli kültür varlıklarının ilçelere göre dağılımı şu şekildedir:

Harran ilçesi, Şanlıurfa Merkez ilçeden sonra en çok tescilli kültür varlığının bulunduğu ilçedir. Harran ören yeri, surları, sur kapıları, kentin güneydoğusunda yer alan İç Kale, kent merkezine yakın höyük ve höyüğün kuzey eteğinde bulunan Ulu Cami, 33 m 30 cm yüksekliğindeki minaresi ve dünyada benzeri olmayan konik evleri önemli kültür varlıklarındandır. İlçede çok sayıda türbe ve Paleolitik döneme ait mağara bulunmaktadır. Harran Höyüğü'nde yapılan kazılarda, M.Ö. 5000'li yıllara Halaf devrine tarihlenen buluntular, Eski Tunç devrine ait buluntular, M.Ö. 1950 Eski Asur dönemine ait buluntular, M.Ö. 6'ncı yüzyıla tarihlenen Kral Nabuna'id'den ve Sin mabedinden bahseden çivi yazılı pişmiş toprak tablet ve adak kitabeleri bulunmuştur.

Harran'a 38 km uzaklıkta olan Şuayb Antik Kenti, Geç Roma dönemine (M.S. 4-5. yüzyıl) tarihlenen bir yerleşim yeridir. Efes'i andıran mimarisinden dolayı *Güneydoğu'nun Efes'i* olarak da tanımlanır. Şuayb Peygamber'in buradaki bir mağarayı ev ve ibadethane olarak kullandığı rivayet edilir. Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu verilerine göre, **Halfeti** ilçesinde 20 adet arkeolojik sit alanı, 1 adet kentsel sit alanı, 117 adet tescilli yapı olmak üzere toplam 138 adet tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Halfeti sınırları içerisinde yer alan Aziz Nerses Kilisesi'nin, Barsavma Manastırı'nın ve daha birçok tarihi yapının yer aldığı Rumkale, Asurlular döneminde Şitamrat ismiyle tanınmıştır. İlçenin diğer önemli arkeolojik alanları Feyzullah Efendi Konağı, Kantarma Hanı ve Kaya Kilise'sinin yer aldığı tarihi Savaşan köyüdür. **Birecik** ilçesinde 34 arkeolojik sit alanı, 2 doğal sit alanı, 1 kentsel sit alanı ve 78 tescilli yapı olmak üzere toplam 115 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Birecik Kalesi, Birecik Surlar, Mirbi Kervansarayı, kalıntıları, geleneksel kent dokusu, çok sayıda arkeolojik özellikli alan ile Birecik kültür varlıklarının yoğun olduğu ilçelerdendir. **Siverek** ilçesinde 26 arkeolojik sit, 1 kentsel sit, 62 tescilli yapı olmak üzere toplam 89 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Siverek'teki Eski Hükümet Konağı, Gazi Paşa İlkokulu, Siverek Ulu Camii, Çavi Tarlası ve Hassek Höyüğü ilçe sınırları içerisinde yer alan önemli tarihi alanlardır. **Viranşehir** ilçesinde 20 arkeolojik sit, 29 tescilli yapı olmak üzere toplam 49 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Viranşehir'deki Tella Martyrionu (Dikmeler, MS. 2. yüzyılda Süryaniler tarafından yapıldığı tahmin edilen Yolbilen (Haftemal) Mağaraları, Hristiyanlık dönemi yapılarının

önemli örneklerindendir. Viranşehir'in diğer önemli tarihi alanları Hz Eyyüb, hanımı Rahime Hatun ve Hz Elyesa'nın mezarlarının bulunduğu Eyyubnebi Beldesi ve Çimdin Kalesi (Çemdin Kale- Eski Kale)dir. **Bozova** ilçesinde 34 arkeolojik sit, 11 tescilli yapı olmak üzere toplam 45 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Bozova ilçesindeki Çarmelik Kervansarayı (Büyükhan Köyü Hanı) ve Titriş köyünde bulunan ve Birecik-Çar Melik-Şanlıurfa-Titriş-Siverek-Karabahçe-Diyarbakır kervan yolu üzerinde yer alan Titriş Kervansarayı önemli arkeolojik eserlerdir. Yörenin en büyük höyüğü olan Lidar'da, Kalkolitik (Baktır-Taş) dönemden Selçuklu dönemine kadar devam eden bir yerleşim birimine rastlanmıştır. **Hilvan** ilçesinde 22 arkeolojik sit, 2 tescilli yapı olmak üzere toplam 24 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. M.Ö.8000-7000, M.Ö.3000-2800 yıllarında sürekli olarak iskân edilen bu alanda küçük buluntu olarak çakmaktaşıdan yapılmış ok uçları ve kazıcı aletler bulunmuştur. Suruç ilçesinde 38 arkeolojik sit, 6 tescilli yapı olmak üzere toplam 44 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Ahmed-i Bican Camii, Şeyh Müslüm Türbesi (Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi), Yatırtepe köyü konik kubbeli evleri ve Suruç konik evleri önemli turistik yapılardır. **Akçakale** ilçesinde 26 arkeolojik sit, 4 tescilli yapı olmak üzere toplam 30 tescilli varlık bulunmaktadır. Akçakale sınırları içerisinde yer alan Cudi Şehri ve Cudi Adası önemli arkeolojik alanlardandır. Halk tufandan sonra Hz Nuh'un Gemisi'nin Cudi Dağı'na indiğine inanmaktadır. Bu dağın deniz dalgalarını andıran yüzey şekli dikkat çekicidir. 500x500 m'lik arazide tarihi şehrin kalıntıları, birçok taş ocağı, kaya mezarlar, hamam ve kule kalıntıları görülebilmektedir. Cudi Deresi boyunca büyük taş ocakları da bulunmaktadır. Taş ocaklarından çıkan yerel malzeme Harran'daki yapılarda kullanılmıştır. Şanlıurfa ili, 475 adet arkeolojik sit, 3 adet doğal sit, 5 adet kentsel sit, 2 adet diğer sit, 1 adet tarihi sit, 1534 adet tescilli yapı ve toplamda 2020 adet tescilli kültür varlığı ile Türkiye'nin önemli kültür varlıklarına sahip bir ilidir.

İldeki höyük yerleşmeleri ile arkeolojik alanlarda yapılan kazılar neticesinde tarih öncesi ve sonrasına ait çok sayıda eser ortaya çıkarılmıştır. Sadece il açısından değil, aynı zamanda insanlık kültürünün gelişiminde de büyük önem taşıyan eserlerin bulunduğu höyükler ile arkeoloji alanları ve özelliklerinin açıklanmasında hiç şüphesiz büyük fayda vardır. Bu bağlamda bu yerleşmelerin şu şekilde değerlendirilmesi mümkündür.

3.2.6.1. Höyük Yerleşmeleri

Uygarlıkların araştırılmasında önemli referanslar olan höyük yerleşmelerine tepe yerleşmeleri de denir. Başka bir anlatımla höyük, çok eski bir yerleşme yerinin zamanla toprakla örtülüp tepe biçimine gelmiş halidir. Höyükler genelde üst üste gelmiş çok evreli yerleşim yeri birikimleridir. Bu yerleşmelerin, günümüze göre en yakını en üstte olmak üzere eskiye doğru uzanan bir katmanlaşma gösterirler. Anadolu'da yerleşik hayat düz yerleşmelerde başlamış olmasına rağmen, bu yeni yerleşme düzeni ve yaşantısının en belirgin olduğu devir, Neolitik devir köy yerleşmeleri diyebileceğimiz höyük yerleşmeleridir. Neolitik devrin toplu köy yerleşmeleri şeklinde oluşan bu yerleşmeler, Anadolu'da yerleşme ve mesken tarihinde bir kültür devrim hareketini temsil eder. Çünkü ilkel nomadizm, zamanla yerini yerleşik yaşantıya bırakmış ve tarım kültürüne geçişle birlikte mesken kültüründe ve tekniğinde de önemli gelişmeler olmaya başlamıştır. Hatta bugün Anadolu kültür ve uygarlığının temellerini, Neolitik devir höyük yerleşmelerinde aramanın, yanlış olmayacağı söylenebilir. Bu yerleşme yerleri ve çevrelerinde, bugün birçok yerleşme vardır (Doğanay, 1997: 234).

Şanlıurfa ili sınırları içerisinde, güney yamacı üzerinde günümüzde de birçok köy ve mahalle yerleşmesinin bulunduğu, ulaşım ve haberleşme, su kaynakları ile güvenlik bakımından elverişli noktaların tercih edildiği, değişik kültür katlarından oluşan ve farklı dönemlerde kurulup yıkılmış olan çok sayıda höyük yerleşmesi bulunmaktadır. Ancak, günümüzde bunların bir kısmı, Fırat Nehri üzerinde inşa edilen Atatürk, Karkamış ve Birecik barajları göl suları altında kalmıştır. Nitekim *Atatürk Barajı* göl suları altında Hassek, Şavi, Kurban, Lidar, Nevali Çori, Şaşkan höyükleri *Kargamış Barajı* suları altında Harabebezikân höyük ve *Birecik Barajı* göl suları altında ise Tilbaş, Tilmusa, Tilobur, Tilvez (Meteler) höyükleri ile Apameia Antik kenti bulunmaktadır. Ancak bu höyüklerde baraj suları altında kalmadan önce Türk ve Yabancı bilim adamları ve ekipleri tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde gerek yerleşme gerekse de arkeoloji tarihine ışık tutacak Neolitik (M.Ö. 7250- 5500) Kalkolitik (M.Ö. 5500-3200), İlk Tunç (M.Ö. 3200-1700), Demir (M.Ö. 1100-333) çağları ile Helenistik ve Roma dönemlerine ait mızrak uçları, kalemler, yonga kazıyıcılar, orak-dilgiler, deliciler, vazo, çanak, sikke, koku ve parfüm şişeleri, kolye tanesi, kandil, taş el baltası, boncuk, amulet ve ağırşaklar, mızrak uçları, takılar, damga mühürler, bereket idölü olan çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış kadın

figürinleri, seramik kâseler, kaplar, tabaklar, kemikten yapılmış sivri uçlu spatulalar, mühür baskılı ve düz pişmiş toprak kaplar, hayvan figürinleri, oyuncak araba tekerlekleri, duvar çivileri, silindir ve damga mühürler, riton perdahlama taşları, çakmaktaşı dilgiler, obsidyen kesici aletler, bronz iğneler, bilezikler, mızrak uçları, fildişi ve taştan yapılmış kolye taneleri, çok değerli renkli taş kolyeler, amuletler, kurşun takı parçaları, tunç iğneler, işlenmiş kemikler, taştan dibekler, bronz küvet, kilden yapılmış çivi yazılı mühür, silindir mühür, pişmiş topraktan yapılmış meyvelikler, işlenmiş kemikler, kalkı takılar ve saç yüzükleri gibi çok sayıda eser ortaya çıkarılmıştır. Bu eserlerin büyük bir bölümü Şanlıurfa Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde sergilenmektedir.

Anlaşılaçağı üzere, höyük yerleşmeleri bakımından il önemli bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda da, il sınırları içinde bulunan höyükler ve arkeolojik alanlar yerli ve yabancı arkeologların ilgisini çekmiş ve 1964 yılından günümüze kadar 36 adet arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir. Şanlıurfa bu yönüyle Türkiye'nin en çok arkeolojik kazı yapılan ili konumuna gelmiştir. Bu kazıların bir bölümü, yukarıda da belirtildiğı gibi Fırat Nehri üzerinde yapılan Birecik, Atatürk ve Karkamış barajları göl suları altında kalmaları sebebiyle kurtarma kazıları şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Şanlıurfa'daki yerleşme kültürü ve aynı zamanda da yerleşme tarihinin bazı yönlerinin aydınlatılması bakımından önemli olan ve baraj suları altında kalmayan, günümüzde turizmin hizmetine sunulabilecek höyük yerleşmelerinden kazılar neticesinde ön çıkanlardan bazılarını, özellikleri ile şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

3.2.6.1.1. Göbeklitepe Höyüğü

Harran Ovası'nın kuzeyindeki tepelik alanın en yüksek noktasında, Şanlıurfa'ya 17 km uzaklıkta, Mardin yolu üzerinde çevreye hâkim bir konumda bulunan ve aynı zamanda son yılların en gözde arkeolojik-turistik merkezlerinden biri olan Göbeklitepe, edindiğimiz bilgilere göre, ilk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago üniversitelerinin ortaklaşa gerçekleştirdiğı bir yüzey araştırmasında, Neolitik yerleşme olarak belirlenmiştir. Ancak bu araştırmanın yapıldığı yıllarda Neolitik dönem hakkında bilinenler, Göbeklitepe'nin özel bir yer olarak anlaşılmasına olanak vermemiştir. Buranın önemi, Alman Arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt'in (Berlin Alman Arkeoloji

Enstitüsü Orient bölümü uzmanı ve Erlangen Üniversitesi öğretim üyesi), 1995 yılında başlattığı ve günümüze kadar aralıksız olarak sürdürdüğü kazılar ile ortaya çıkmıştır. Yapılan kazılar neticesinde, Göbeklitepe'deki eserlerin yaklaşık 12000 yıl öncesine ait olduğu tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla, bu dönem İnsanoğlunun geçici (avcı-toplayıcı) bir yaşam tarzından, yerleşik düzene (çiftçi-üretici) geçmeye başladığı devreye denk gelmektedir. Kazı neticesinde ortaya çıkan bütün bu eserler (Fotoğraf 3.18), görüşmelerde bulunduğumuz Prof. Dr. Klaus Schmidt ve kazı ekibi tarafından, binlerce yıl öncesinde burada yaşayan insanların sanıldığı gibi mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını, aksine, görkemli bir evre yaşadıkları şeklinde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda da bu eserler, bu dönem için şaşırtıcı bir düzeye ulaşmış bir kültürü ortaya koymaktadır.

Göbeklitepe, günlük yaşama yönelik bir yerleşme değildir. Aksine burası dini, yani törensel amaçlı inşa edilmiş ve zaman zaman insanların buluştuğu anıtsal yapılardan müteşekkil bir mekândır.

Fotoğraf 3.18. Göbeklitepe, Dünya'nın en eski yerleşim yeri olarak adlandırılmaktadır.

Göbeklitepe, çapı 30 m'ye ulaşan yuvarlak ve oval planlı, sayısı 20'yi bulan yapılardan oluşur. Bunlardan 6 tanesi kazı sırasında ortaya çıkarılmış (Fotoğraf 3.18), diğerleri değişik yöntemlerle (jeomanyetik ve jeoradar) yapılan ölçümler sonucunda belirlenmiştir. Söz konusu bu yuvarlak planlı yapıların merkezinde iki tane serbest

duran boyu 5 m'yi bulabilen kireçtaşından şekillendirilmiş T biçimli dikilitaşlar bulunmaktadır. Aynı formda ama daha küçük boyutlu dikilitaşlar ise yapı duvarlarının iç çeperlerine merkez iki dikilitaşa yönlendirilmiş olarak yerleştirilmiştir. Dikilitaşların üzerlerinde kabartma tekniğinde yapılan hayvan motifleri ve çeşitli soyut semboller bulunmaktadır. Göbeklitepe'nin etkileyici anıtsal buluntuları yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerinde kabartma tekniğiyle yapılarak aktarılan motiflerin içerik zenginliği ise karmaşık bir düşünsel düzeye ulaşıldığını göstermektedir (Kürkçüoğlu, 2010: 8).

3.2.6.1.2. Akarçay Höyük

Höyük, Birecik'e 15 km mesafedeki Mezra köyü sınırların içinde bulunmaktadır. Fırat Nehri'nin Şanlıurfa yakasında, Fırat'ın kolu Su Deresi'nin yanındaki alçak bir alüvyon terasında bulunan Akarçay Tepe, doğu-batı yönünde yaklaşık 350 m, kuzey-güney yönünde 150 m boyutlarında ve 6-7 m yüksekliğindedir (Fotoğraf 3.19). Akarçay Höyük'teki kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı gölalanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazılarına kapsamında başlanılmıştır. Kazılar, 1999 ve 2000 yıllarında yapılmıştır. Kazılar neticesinde Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait kemik aletler, baltalar, taş boncuklar, keski aletleri ve ağırşaklar bulunmuştur.

Fotoğraf 3.19. Akarçay höyük kazısı alanı su derenin kenarındaki Akarçay tepeüzerinde bulunmaktadır.

3.2.6.1.3. Bent Bahçesi Höyüğü

Höyük, Birecik'in yaklaşık 5 km doğusunda yer almaktadır. Höyükteki kazılar 1991 ve 1992 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Höyüğün Geç Kalkolitik Çağ'a ait pithos mezarlar üzerine kurulan Helenistik döneme ait saray ya da savunma yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Roma ve Bizans dönemlerine ait bulgulara da rastlanılan höyük üzerindeki İslami dönem köy mezarlığı, Emevi-Abbasi dönemi İslâm kültür tabakasının üzerinde kurulmuştur. Bu tabakada mimari kalıntılar ve İslami sikkeler bulunmuştur (Kürkçüoğlu, 2002: 115).

3.2.6.1.4. Hacı Nebi Höyüğü

Birecik ilçesine bağlı Uğurcuk köyü (Hacı Nebi) içerisinde bulunan alandaki kazılara, 1992 yılında başlanılmış ve 1997 yılına kadar devam edilmiştir. Kazılarda Helenistik dönem kalıntıları ile Geç Kalkolitik Çağ'ın dört evresine ait kalıntılara rastlanılmıştır. Helenistik döneme ait tabakada, kerpiç ve taş malzemenin birlikte kullanıldığı anıtsal yapı kalıntıları, Büyük İskender dönemine ait bronz sikkeler, mezarlar, bu mezarlarda bulunan yüzükler, küpeler, arslan figürlü bilezikler, kandiller ve pişmiş toprak heykelcikler gibi çok sayıda eser bulunmuştur. Ayrıca çok sayıda dağ keçisi tasvirli pişmiş toprak mühür baskıları, Mezopotamya kökenli ithal keramikler ve pişmiş toprak kaplar ele geçmiştir. Yine bulunanlar arasında içindeki 3 çeşit "tockhen"i ile birlikte bir adet ticarete malların teslimi sırasında alındı belgesi olarak kullanılan "Bulla (ülkemizde ilk kez bir kazıda bulunmuştur) yer almıştır. Bunlara ilave olarak; çanak- çömlek tamiri yanı sıra Fırat'ta yüzdürülen sallarda izolasyon maddesi olarak da kullanıldığı tahmin edilen bol miktarda ithal asfalt parçaları da buluntular arasındadır (Kürkçüoğlu, 2002: 118).

3.2.6.1.5. Harran Höyük

Tarihi Harran kentinin ortasında yer alan höyük, yaklaşık 20 m yüksekliğinde olup geniş bir alana yayılmıştır. Höyükte ilk kazılara 1951 yılında başlanılmış ve aralıklarla 1956 yılına kadar sürdürülmüştür.

Kürkçüoğlu'nun (2002:119) belirttiğine göre, höyükte M.Ö. 3000-2000 dönemine ait pişmiş topraktan yapılmış figürinler, kalıplar, taş ağırşaklar, havaneli, ezgi taşı, kemik objeler, bronz eserler, çivi yazılı tablet parçalarına rastlanmıştır. Höyüğün üst kısmında sokakları, evleri, meydanları, bulgur dövme atölyeleri, zahire ambarları, kuyu ve sarnıçlarıyla Eyyûbiler dönemine ait bir yerleşme ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca İslami sikkeler, pişmiş topraktan yapılmış üstü yazılı ve sırlı kaplar bulunmuştur. Yine, Babil dönemine ait çivi yazılı bazalt steller, kale içerisinde Selçuklu dönemine tarihlenen çok değerli bakır kaplar da bulunanlar arasındadır. Harran Höyüğü ve Ulu Camii'de, 1983 yılında Kültür Bakanlığı destekli kazılara yeniden başlanılmış ve 1985 yılındaki kazılarında M.Ö. 6. yy'a tarihlenen ve üzerinde 4 ve 16 satırlık çivi yazıları bulunan taşlar ortaya çıkarılmıştır. Cami alanındaki kazılarda ise caminin mihrap bölümü, avlu girişleri, şadırvan ve revakları tümüyle ortaya çıkarılmıştır.

3.2.6.1.6. Fıstıklı Höyük

Fıstıklı Höyük, Birecik ilçesi Zeytinlibahçe köyünde bulunmaktadır. Höyükteki arkeolojik kazılara *Karkamış Barajı Kurtarma Kazıları Projesi* çerçevesinde başlanılmıştır. Kazılar, 1999–2002 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Şanlıurfa Müzesi yetkililerinden edindiğimiz bilgilere göre burada yapılan kazılarda çok sayıda hayvan kemiği ile birkaç küçük heykel bulunmuştur. Ayrıca, höyükte yer alan Roma dönemi mezarlarında, tabutlarda kullanılmış olan çiviler, yüzük veya zincir gibi takı parçaları ile bir de cam vazo bulunmuştur.

3.2.6.1.7. Gre Virike Höyük

Gre Virike Höyük, Birecik ilçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay köyü sınırları içerisinde yer almaktaydı. Höyükteki arkeolojik kazılar, *Karkamış Barajı Kurtarma Kazıları Projesi* kapsamında, 1999 ile 2000 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar ile höyüğün yerleşime sahne olan çağlarının belirlenmesine çalışılmıştır.

Kazılar neticesinde Eski Tunç Çağı'na ait çanak-çömlekler, tabaklar, kaplar, seramik kâseler, bardaklar, şişeler, boncuklar, obsidyen ve sileksten yapılmış ok uçları, pişmiş toprak figürin başları, tekerlekler, öğütme taşları gibi çok sayıda eser ortaya çıkarılmıştır (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi kayıtları).

3.2.6.1.8. Gürcü Tepe Höyüğü

Şanlıurfa merkez Gürcü Tepe köyü sınırları içerisinde bulunan ve üzerine Şanlıurfa Belediyesi tarafından bir su deposu inşa edilmiş olan höyükte kazı çalışmaları 1995 yılında başlatılmış ve 1997 yılında sonlandırılmıştır. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi yetkililerine göre, Bizans, Roma, İlk Tunç ve Neolitik Akeramik Çağı tabakalarının yer aldığı höyükte, bu çağlara ait çok sayıda büyük boy döşeme tuğlaları, pişmiş toprak boyalı seramik kaplar, çakmak taşından yapılmış kesici, delici aletler ile ok uçları bulunmuştur.

3.2.6.1.9. Kazane Höyük

Kazane Höyük, Şanlıurfa merkez Konuklu (Kazane) köyü içerisinde yer almaktadır. Höyükte kazı çalışmaları 1992-1997 yılları arasında aralıksız olarak sürdürülmüştür. Kazılarda Roma, İlk Tunç ve Kalkolit Çağlara ait 3 tabaka ortaya çıkarılmıştır. İlk Tunç dönemine ait tabakadaki nekropolde bronz iğneler, geometrik desenli pişmiş toprak kaplar ve blok taşlardan yapılmış büyük bir saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. İlk Tunç Çağı tabakasının en önemli buluntusunu Akadça çivi yazılı üç tablet oluşturmaktadır. Bu tabletlerden biri Akad alfabesini öğretmektedir. Diğer iki tabletin ise Geç Babil dönemine ait iki mektup olduğu anlaşılmıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 119).

3.2.6.1.10. Mezraa Höyük

Fırat Nehri'nin ilk taşım sekisi düzlüğünde yer alan höyük, nehrin doğu kıyısında, nehrin menderes yaptığı yere çok yakın bir konumdadır. Birecik ilçesi sınırları içerisinde yer alan höyük, kuzey-güney yönünde yaklaşık 400–450 m, doğu-batı doğrultusunda ise 150–160 m uzunluğundadır.

Höyükteki arkeolojik kazılar, *Karkamış Barajı Kurtarma Kazıları Projesi* çerçevesinde üç yıl (1999–2001) sürdürülmüştür. Bu kazılarda elde edilen seramik kaplardan ve diğer buluntulardan Mezraa Höyük'ün Eski Tunç Çağı II (M.Ö. 2500-2200), Eski Tunç Çağı III ve IV (M.Ö. 2200-1900), Demir Çağı (M.Ö. 1100-333), Helenistik ve Erken Roma çağları (M.Ö. IV. yy.-M.S. II. yy.) ve Orta Çağ (M.S. XII.-XIII. yy.) evrelerini kapsadığı, M.Ö. 3000 ortasından 2. binin başına kadar iskân

edildikten sonra terk edildiği ve M.Ö. 1. bin ortalarından Ortaçağ sonuna kadar tekrar iskân edildiği anlaşılmıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 121). Baraj gölü alanı dışında kalan höyükteki kazılarda elde edilen eserlerin çoğunluğunu Eski Tunç Çağı'na ait kaplar, Orta Çağ dönemine ait kandiller, seramik kaplar, boncuklar ve sikkeler oluşturmuştur (Şanlıurfa Arkeoloji ve Etnografya Müzesi kayıtları).

3.2.6.1.11. Sultantepe Höyüğü

Şanlıurfa'nın güneydoğusunda yer alan Sultantepe Höyüğü'nde ve Aşağı Yarımca'da 1951- 1953 yılları arasında yapılan kazıların üst tabakalarında Helenistik ve Roma kalıntılarına rastlanılmış; alt tabakalarda bulunan Assurca çivi yazılı tabletler bu höyüğün Yeni Assur Krallığı (M.Ö.8-7 yy.) döneminde büyük bir kütüphaneye sahip olduğunu göstermiştir. Kazılar neticesinde Assur döneminde önemli bir kent olduğu anlaşılan Sultantepe Höyüğü'nün o sıralardaki adı "Hıtzirim"dır. Sultantepe Höyüğü ve Aşağı Yarımca kazılarında elde edilen Assur ve Babil devri çivi yazılı tabletler ve steller Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde teşhir edilmektedir (Kürkçüoğlu, 2002: 122).

3.2.6.1.12. Zeytinlibahçe Höyük

Höyük, Birecik ilçe merkezinde bulunmaktadır. Bu höyükte kazılar, *Ilısu ve Karkamış Barajları Kurtarma Kazıları Projesi* kapsamında, 1999 ve 2000 yıllarında yapılmıştır. Zeytinlibahçe Höyük kazılarında; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi yetkililerinden edindiğimiz bilgilere göre eski dönemlere (Geç Uruk, Erken Tunç Çağı, Demir Çağı ve Bizans dönemi) ait çok sayıda eser bulunmuştur. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ndeki bu eserler arasında; kemik iğneler, ağırşaklar, fildişi çiviler, seramik kaplar, kâseler, demir yüzükler, taş objeler, cam bilezikler ve bronz haçlar bulunmaktadır.

3.2.6.1.13. Diğer Höyükler

Şanlıurfa'da bunların dışında da çok sayıda höyük yerleşmesi vardır. Bunlardan ikisini Bozova'nın yaklaşık 2 km güneybatısında *Söğüt Tarlası Höyüğü* ile yine Bozova ilçesine sınırları içerisindeki *Titriş Höyük* oluşturmaktadır. Bunlardan Söğüt Tarlası Höyüğü'nde 1964 yılında yapılan kazılarda, çakmaktaşı buluntularına, Göller

mevkiindeki Biris Mezarlığı'ndaki kazılarda ise Paleolitik sonlarına ait çakmaktaşıdan yapılmış, çok sayıda minik taş aletleri yanı sıra kalem ve kazıyıcılar elde edilmiştir.

Yaklaşık 4 hektarlık bir alanda, İlk Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar kesintisiz yerleşilmiş olan **Titriş Höyük** ise Güneydoğu Anadolu'da erken şehirleşmeye ait önemli buluntulara sahiptir. Burada 1981–1982 ile 1991–1998 dönemlerinde gerçekleştirilen kazılarda; pişmiş topraktan yapılmış kâseler, fincanlar, vazolar, koku şişeleri, bardaklar ile bronzdan yapılmış iğneler, kemik aletler, çakmak taşından ok uçları, pişmiş topraktan hayvan figürleri, bronz yüzükler, taş damga mühürler, ağırşaklar ve İslâmî devre ait sikkeler bulunmuştur.

Diğer taraftan çok tahribata uğramış olmasına rağmen Titriş Höyük mezarlığında yapılan kurtarma kazısı ise Güneydoğu Anadolu İlk Tunç Çağı ölü gömme adetlerine ışık tutmuştur. 1981–1982 yıllarında yapılmış olan kazılarda gömü hediyeleri olarak bulunan küçük buluntular arasında, türban başlı iğneler, gümüş yüzükler, midye kabuğundan yapılmış kolye ve küpeler, pişmiş topraktan yapılmış keman biçiminde idoller ve geometrik desenli ve boyalı vazolar, kâseler, bardaklar, biberon ayaklı kaplar ve kalkerden yapılmış bir silindir mühür yer almıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 125).

Bunlara ilave olarak; 1979 yılında Şanlıurfa şehri içerisindeki Çamlık Parkı'ndaki nekropolde (Çamlık Parkı Nekropolü) yapılan kazılarda değişik planlarda 7 adet kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Aynı şekilde, Halfeti ilçesine bağlı Yukarı Göklü Beldesi'nin kuzeybatısındaki kayalık alandaki nekropol (Yukarı Göklü Nekropolü) kazısında (1995 yılı), Eski Tunç Çağı'na ait beş adet kayadan oyma oda mezar ile kaya yüzeyine oyulmuş altı adet mezarın içerisinde pişmiş topraktan yapılmış bol miktarda meyvelik, vazo, küçük küresel şişe, asma kulplu kap, tabak ve fincanlar, bakır mızrak uçları, spiral, halka, çember, gemi çapası, hilal ve makara başlı çok sayıda kefen, yaka ve dikiş iğneleri, 1 adet kuş tutamaklı bakır damga mühür, bakır tasma, boncuk gerdanlıklar, boncuk saç yüzükleri, kalkılar ve 1 adet taş kirman bulunmuştur. Şanlıurfa il merkezindeki İç Kale üzerindeki kazılar (1991–1994 yılları arası) neticesinde ise, yerleşmeye ait 21 konutun temeli ortaya çıkarılmış; Osmanlı dönemine ait sikkeler, metal çivi ve menteşeler, kapı aynaları ve kale üzerindeki yel değirmenine ait 4 adet değirmen taşı bulunmuştur. Bunların haricinde Şanlıurfa merkezindeki camilerin en eskilerinden olan Ulu Cami'nin güney duvarı altında (1979 yılı) *Kızıl Kilise*" olarak da

adlandırılan caminin, kilisenin avlusuna mı, yoksa esas mekânı üzerine mi inşa edildiği konusuna açıklık getirmek amacıyla kazı yapılmış olup, neticede camiin kilisenin esas mekânı üzerine inşa edilmiş olacağı fikri ağırlık kazanmıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 125-126).

3.2.6.2. Mozaikler

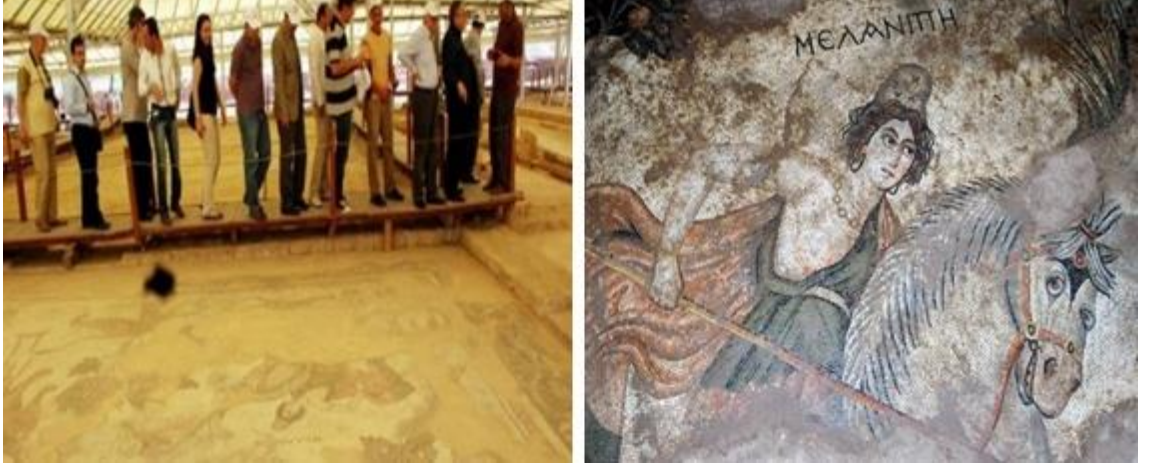
3.2.6.2.1. Haleplibahçe Mozaikleri

Şanlıurfa'da günümüze kadar genellikle Edessa Krallığı ve Bizans dönemlerine ait olduğu belirtilen çok sayıda (100 kadar) mozaik bulunmuştur. Bu yönüyle de aynı zamanda bir "*Mozaikler Şehri*" durumundadır ve zaman zaman bu şekilde de anılmaktadır. Ancak ne var ki bu mozaiklerin çoğu değişik sebeplerden (çalınma ve tahrip edilme vs.) dolayı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze sadece birkaçı ulaşan mozaikler Şanlıurfa Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Haleplibahçe Mozaikleri'ne ise, 2006 yılında Temalı Park Projesi ile ilgili olarak yapılan alt yapı çalışmaları sırasında rastlanılmıştır. Hemen başlatılan ve 2007 yılının mart ayına kadar sürdürülen kurtarma çalışmaları ile bu mozaikler ortaya çıkarılmıştır.

Bulunan mozaiklerden biri 5,50x4,50 m ölçülerindeki Geometrik Motifli Mozaik'tir. İkincisi ise bu mozağin kuzeydoğusunda, çeşitli kuş ve bitkilerin tasvir edildiği ve sadece çok az bir kısmı kalmış olan mozaiktir. Üçüncü ve en önemlisi, avlanırken tasvir edilmiş olan Amazonlara (Fotoğraf 3.20) ait olan, 5,50x10,50 m ölçülerindeki mozaiktir. Bu mozaik merkezi panonun çevresi iki sıra bordür ile çevrelenmiştir. En dıştaki bordürde akantüs ve kenger yapraklarının kıvrılarak oluşturduğu madalyonların içerisinde güvercin, ördek, keklik, ceylan, leopar, av köpeği, bazı meyveler ve Eroslar bulunur. Panoda başlarının üst kısmında ikisinin ismi tam olarak yazan, birisinin isminin ilk üç harfi korunmuş, diğerinin ise korunamamış olan dört amazon bulunur. Bunların dışında Zikzak Motifli Mozaik, Ktisi Mozaığı ve Akhileus, Khrion ve Thetis Mozaığı adları ile anılan mozaiklerde mevcuttur. Haleplibahçe mozaiklerinin işçiliği ve boyutları, buradaki yapının bir kamu binası veya bir saray olduğu ihtimalini akla getirir. Mozaikler tipoloji ve stil açısından 5. yüzyıla ait İstanbul Büyük Saray Mozaiklerine benzer. Buradaki önemli yapının 525 yılındaki

büyük sel baskınında yıkılmış olduğu düşünülmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 94-95).

Fotoğraf 3.20. Haleplibahçe mozaiklerinden birinde Amazonlar avlanırken tasvir edilmiştir.

2006 yılında Haleplibahçe alanında yapılması planlanan “Temalı Park Projesi” ile ilgili olarak yapılan alt yapı çalışmaları sırasında bulunan taban mozaikleri için hem alt yapı çalışmalarına son verilip kurtarma kazısına başlatılmış, hemde mozaikler için çevre düzenlemesi yapılmaya başlanılmıştır. Bir yandan çevre düzeninin yapılırken bir yandan da mozağin dış etmenlerden etkilenmemesi için modern bir yapı inşa edilerek açık hava müzesi şekline getirilmiştir. Haleplibahçe Mozaïği, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmekte olup her geçen gün ziyaretçileri artmaktadır (Fotoğraf 3.21).

Fotoğraf 3.21. Haleplibahçe Mozaikleri koruma altına alınmıştır.

3.2.6.3. Çeşitli Dinlere Ait Çekicilikler

3.2.6.3.1. Hristiyanlara ve Diğer Dinlere Ait Dinsel Yapılar

3.2.6.3.1.1. Manastırlar

3.2.6.3.1.1.1. Çardak Manastırı

Deyr Yakub'un 1. km kuzey batısındaki dağlar üzerinde kalıntıları yer alan bu manastırın V. yüzyılda inzivaya çekilen keşişler için yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Manastırın çevresinde keşişlerin su ihtiyacını karşılayan çok sayıda sarnıç ve kaya mezarı yer almaktadır.

3.2.6.3.1.1.2. Deyr Yakub (Yakub) Manastırı

Halk arasında *Nemrud'un Tahtı* ya da *Cin Değirmeni* olarak anılan Deyr Yakub Manastırı (Ameşşemeş Anıt Mezarı) ve kalıntıları, il merkezindeki Eyyub Peygamber Makamı'nın yaklaşık 4 km batısında bulunmaktadır. Halk arasında Hz. İbrahim

Peygamber'in mücadele ettiği Kral Nemrud'un burayı seyfiye alanı olarak kullandığına inanılmaktadır. Buradaki yüksek bir tepenin üzerindeki anıt mezar kalıntılarının M.Ö. I. yüzyılda, Edessa Kralı'nın (Ma'nu) oğlunun aile fertleri için inşa edilmiş olduğu sanılmaktadır (Fotoğraf 3.22). Aynı zamanda manastır olarak adlandırılan yapı, doğu-batı istikametinde dikdörtgen plânlı olup, iki katlıdır. Bu büyük yapı kalıntısının zemin katının doğu kesimi üç katlı anıt mezardır. Esas girişi zemin katta olan yapıya, Edessa krallarının gömüldüğü tahmin edilmektedir (<http://www.urfakultur.gov.tr/>).

Fotoğraf 3.22. Deyr Yakub Manastırı, halk arasında Nemrud'un Tahtı veya Cin Değirmeni olarak bilinir.

Binanın M.Ö.I. yüzyılda yapıldığı dikkate alınacak olursa mezarların Hristiyanlık öncesi paganist (putperest) döneme ait olduğu ve büyük yapının mezar odalarına bağlanan zemin katı üzerinin putperest tapınağı olarak kullanıldığı anlaşılr. Ancak bu tapınağın M.S. V. yüzyılda kerametleri ve kehanetleri ile ünlü olan ve Suruç Baş papazlığına kadar yükselmiş olan Suruçlu Aziz Yakub zamanında (M.S. 451-521) manastır olarak kullanıldığı ve bundan dolayı Deyr Yakub (Yakub'un Manastırı) olarak anıldığı tahmin edilmektedir. Manastırın doğusunda kayaya oyulmuş keşiş odaları bu

tahmini güçlendirmektedir. Ayrıca, büyük mezarın zemin kattaki güney arkosol kemerinin kilit taşına işlenmiş olan haç rozeti burasının Hristiyanlık döneminde de kraliyet ailesi tarafından mezar olarak kullanıldığını göstermektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 13-14).

3.2.6.3.1.1.3. Barşavma Manastırı

Halfeti ilçesinde bulunan manastır, sur içerisinde ve kalenin kuzeyinde yer alır (Fotoğraf 3.23). Manastır, Yakubî azizi Barşavma tarafından kendi adına 13. yüzyılda inşa ettirilmiştir (Honigmann 1964: 779). Yapının bazı bölümleri harap edilmiş ve yıkılmış olup, bazı bölümleri ise günümüze kadar gelebilmiştir (Fotoğraf 3.23) Manastırın yapımında çok çeşitli taşlar kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; kesme ve kemer taşlarıdır. İçerde bir de kuyu bulunmaktadır (Acara, M. 1999: 340-341).

Fotoğraf 3.23. Barşavma Manastırı'nın büyük bölümü tahrip olmuştur (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.1.1.4. Şemun Manastırı

Bilim çevrelerince, Dünya'nın ikinci büyük Süryani manastırı olarak kabul edilen Şemun Manastırı, Viranşehir ilçesine 3 km uzaklıkta, Yolbilen köyünün Orta Yolbilen (Haftemal) mezrasında bulunmaktadır. Köylülerin inşaat yapımı esnasındaki kazı sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Süryani çevrelerine göre mektedir. Yapılan kazı çalışmasında inşa tarihi M.S. 873 yılı olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu kazılarda manastırın doğusundaki azizler mezarlığında Aziz Şemun, Halfin, Yuhannun, Elişa ve Tuma'nın mezarları ortaya çıkarılmıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 59).

3.2.6.3.1.1.5. Çatalat Manastırı

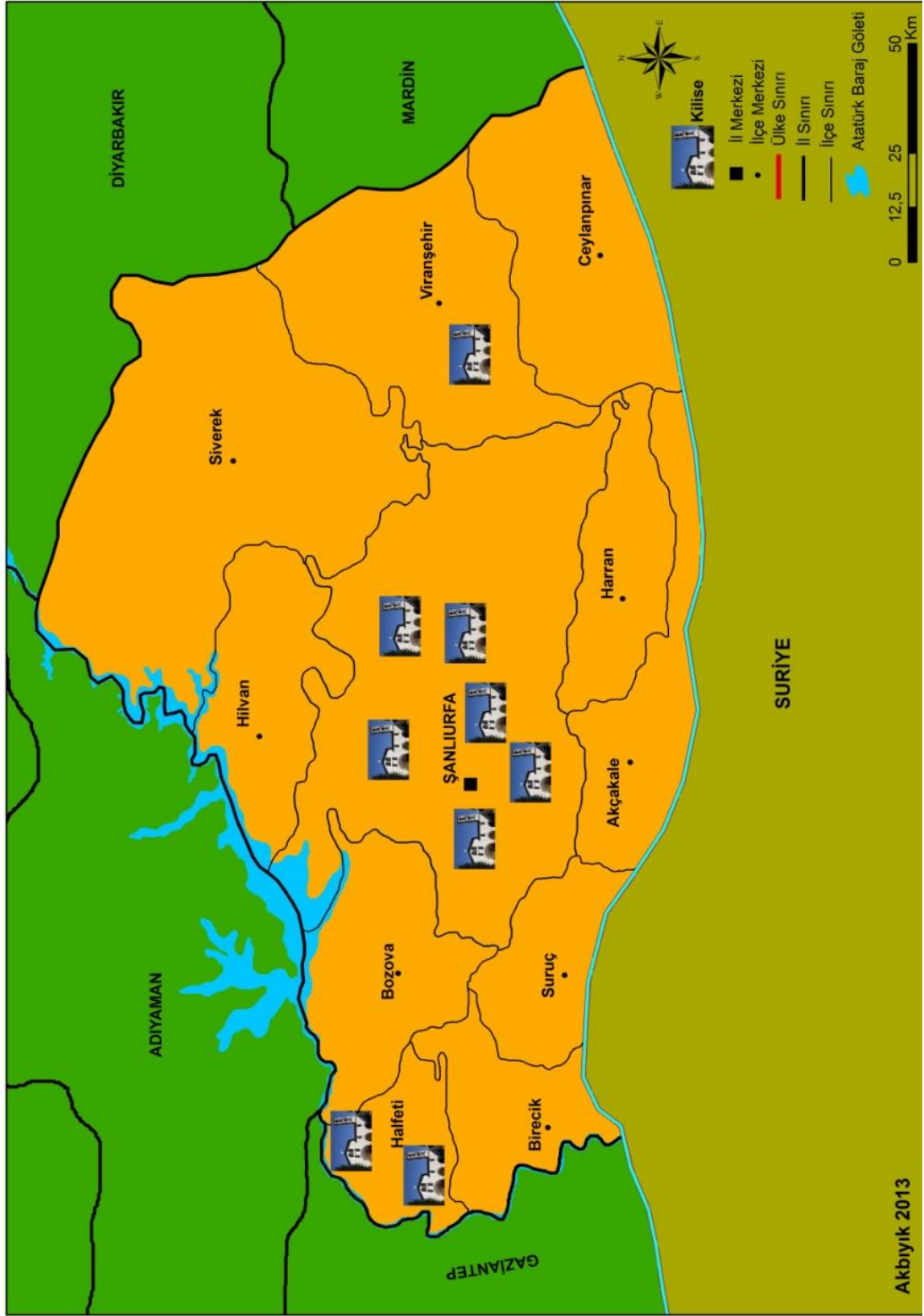
Büyük ölçüde tahribata uğramış olan *Çatalat Manastırı*, Viranşehir ilçe sınırları içindeki Soğmatar'ın 16 km güneydoğusunda bulunmaktadır ve 4. yüzyıl Roma dönemine aittir. Kemerli olarak inşa edilmiş kalıntılardan biri olan kapısı yaklaşık 2 m eninde, 4 m yüksekliğindedir (Fotoğraf 3.24). Diğer kalıntı ise, büyük bir yapının köşe duvarlarına aittir.

Fotoğraf 3.24. Çatalat Manastırı'ndan günümüzde geriye kalan unsurlar.

3.2.6.3.1.2. Kiliseler

Şanlıurfa, beşinci yüzyılda Edessa adıyla Hristiyan şehri idi. Bu şehrin manastırları ve akademilerindeki öğrenciler ilahiyat bilgileri ve dindarlıkları ile ünlü idi. Şehrin dışındaki dağlardaki manastırlarda ve mağaralarda yaklaşık 9.000 keşiş yaşıyordu. Tektek Dağları'ndaki Kasr-ül Benat, Sanem Mağara, Çatalat; şehir merkezinin güneyindeki tepelerde yer alan Deyr Yakub, güneybatısındaki Çardak Manastırları ve antik taş ocağı mağaralardan dönüştürülen kiliseler günümüze ulaşmış keşiş merkezleridir. Hristiyanlığı ilk yıllarında kabul eden Şanlıurfa'da (Edessa) Dünyanın ilk ve en görkemli kiliseleri inşa edilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 12).

Harita 3.2 Şanlıurfa İlindeki Tarihi Kiliselerin İlçelere Göre Dağılışı..

3.2.6.3.1.2.1. Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi (Reji Kilisesi)

Şanlıurfa Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı mevkiindedir. Giriş kapısı üzerindeki Süryanice kitabede, 1861 yılında inşa edildiği yazılıdır. Kilise, Hz İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edildiğinden onların ismini taşır (Fotoğraf 3.25). Şanlıurfalı Süryanilerin 1924 yılında Halep'e göç edişlerine kadar Süryaniler tarafından kilise ve okul olarak kullanılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 12). Kilise, 1924 yılında Tekel İdaresi'ne verildikten sonra, Tekel İdaresi, burada Tütün İşleme Fabrikası açtı. Şanlıurfalıları tarafından Tekel kelimesinin Fransızca karşılığı olan Regie (Reji)'den dolayı, *Reji Kilisesi* olarak adlandırılmıştır. Sonraki yıllarda şaraplık üzüm deposu olarak kullanıldı. Uzun yıllar tek el deposu olarak kullanılan kilise ve güney bahçesindeki yapılar, 2001–2002 yıllarında Şanlıurfa Valiliğince restore edilmiş, 2002 yılında *Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi* adıyla hizmete açılmıştır.

Fotoğraf 3.25. Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi, Hz. İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edilmiştir.

3.2.6.3.1.2.2. Fransisken Rahibeler Kilisesi

Kilise, Ellisekiz Meydanı, Şeyh Saffet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içinde bulunmaktadır. Plan itibariyle avlulu bir Şanlıurfa evini andırır. Binanın 1883 yılında Şanlıurfa'ya gelen gezici misyoner rahibeler (Fransisken Rahibeler) için, hem ev hem de kilise olarak inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Kilise binası dikdörtgen planlı olup, avlunun güneyinde, doğu batı yönündedir. Üç çapraz tonozla örtülü olan kilisenin freksler ve aralarındaki figürler dikkat çekicidir.

3.2.6.3.1.2.3. Germüş Köyü Kilisesi

Şanlıurfa şehrinin 10 km kuzeydoğusundaki Germüş Dağları'nın eteklerinde kurulan Dağeteği (Germüş) köyündedir. Ortaçağda Şehit Yakub Kilisesi olarak inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre ise, Şanlıurfa'daki benzerlerine dayanarak 19. yüzyılın ortalarında, eski kilisenin üzerine yeniden inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Fotoğraf 3.26). Kilise, taştan ve iki katlı olarak inşa edilmiştir (<http://www.urfakultur.gov.tr>) Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teklifi, Bakanlar Kurulunun Kararı ile Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Dağeteği köyündeki Germüş Kilisesi çevresi Turizm Merkezi olarak ilan edildi. Alınan karar 23 Ekim 2011 tarih/28093 sayılı resmi gazetede yayımlandı.

Fotoğraf 3.26. Germüş Kilisesi ilk defa ortaçağda şehit yakub kilisesi olarak inşa edildi.

3.2.6.3.1.2.4. Aziz Nerses Kilisesi

Halfeti'de bulunan kilise, sur içerisinde ve kalenin güneyinde yer alır. Ermeniler 1113'ten 1292'ye kadar Rumkale'yi katolikosluk makamı olarak kullanmışlardır

(Honigmann, 1964: 779). Kiliseyi, 1173'te Rumkale'de ölen Patrik Nerses'in anısına yapıldığını kabul edilirse, yapının inşa tarihi 12. yüzyılın sonları olarak düşünebilir (Fotoğraf 3.27). Kilise, Rumkale Türklerinin eline geçtikten sonra, 17. yüzyılda camiye çevrilmiştir (Hasluck, 1929: 574). Kesme taştan inşa edilmiş olan kilisede iyi bir taş işçiliğinin sanatı icra edilmiştir.

Fotoğraf 3.27. Aziz Nerses Kilisesi'nin 12. yüzyılın sonlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

3.2.6.3.1.2.5. Akkese (Hanefiş) Kilisesi ve Mağaralar

Kilise ve mağaralar Viranşehir ilçesi, Kırılık köyünün 6 km güneyinde yer almaktadır. Bu yapılar, dere ağzındaki kayaların oyulmasıyla yapılmıştır. Kilisenin girişinde çeşitli hayvan kabartmaları bulunmaktadır (Fotoğraf 3.28). Roma dönemine ait bir kaya mezarının M.S.IV-V. yüzyıllarda Bizans döneminde genişletilerek kiliseye dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir. Kompleksin çevresi bir avluyla çevrelenmiş ve avlu duvarı kesme taşlardan örülmüştür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 13).

Fotoğraf 3.28. Akkese (Hanefiş) Kilisesi ve Mağaraları, kayaların oyulması ile inşa edilmiştir.

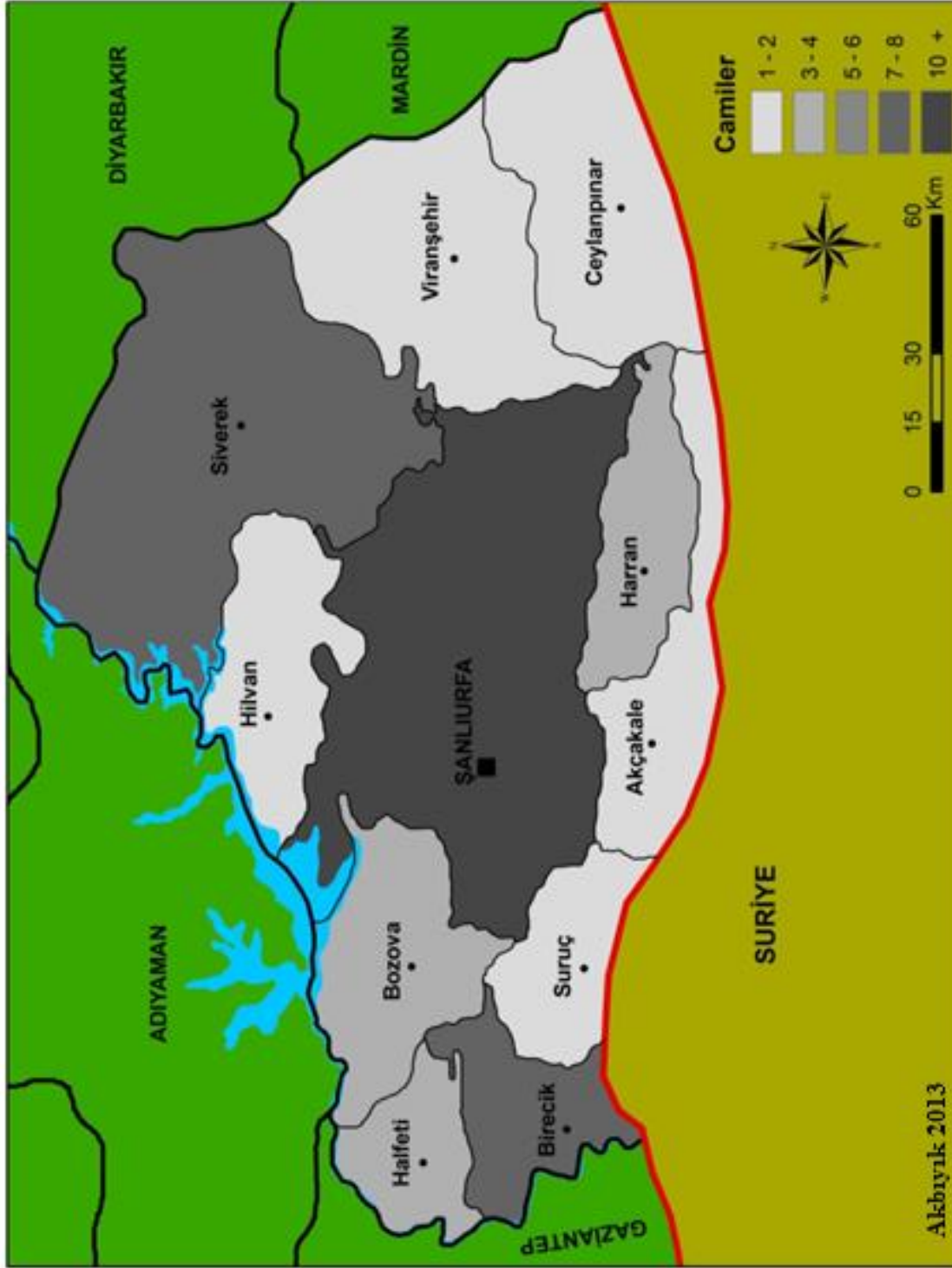
3.2.6.3.2. İslamiyet'e Ait Dinsel Yapılar

3.2.6.3.2.1. Camiler ve Mescitler

Şanlıurfa merkezde tarihi değeri olan ve aynı zamanda inanç ve kültür turizm bakımından önem arz eden çok sayıda cami ile mescit bulunmaktadır. Bu cami ve mescitler arasında; Kutbeddin Camii, Mevlid-i Halil Camii, Mevlevihane Camii, Miskinler Mescidi, Müderris Camii, Narinci Camii, Nimetullah Camii, Nur Ali Mescidi, Pazar Camii, Rızvaniye Camii, Siverekli Mescidi, Şehbenderiye Camii, Toktemur Mescidi, Tuzeken Camii, Ulu Cami, Yusuf Paşa Camii ve Yeni Ömeriye Camii vs. bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak ilçelerde de çok sayıda tarihi öneme sahip cami inşa edilmiştir (Harita 3.2).

Şanlıurfa camilerindeki kitabelerde usta adına yer verilmediğinden bu yapıların mimarları belli değildir. Yapım kitabelerinin büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Bazı camilerde onarım kitabesi olduğundan birçok caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu camilerin bazılarının inşa tarihi vakfiyelerden tespit edilebilmiştir.

Şanlıurfa camilerinin kubbe ve tonoz gibi örtü sistemleriyle duvarlarında yapı malzemesi olarak kalker taşı kullanılmıştır. Yörede *Urfa Taşı* diye bilinen bu malzeme dayanıklı ve kolay işlenebilir olması nedeniyle camilerde tercih edilmiştir. Şanlıurfa camilerinde cini süslemelerine hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Çini süslemesi sadece dabbakhane camisinin minaresinde görülmektedir. Şanlıurfa il merkezinde tarihi değere sahip 39 adet cami ve mescidin 32 adedi Osmanlı dönemine aittir. Bu tarihi camilerin bazılarının özelliklerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

Harita 3.3. Şanlıurfa İlindeki Tarihi Camilerin İlçelere Göre Yoğunluk Haritası.

3.2.6.3.2.1.1. Arabî Camii

Kaleboynu Mahallesi'ndeki bu cami St. Michael Kilisesi 'nin yerine yaptırılmıştır. Cami mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabede "Cami-i Ziba-yı Muhammed Fazlı, H. 1157 (M. 1743)" yazılıdır. Minare kaidesinin batı tarafındaki aynı tarihli kitabede de Muhammed Fazlı'nın adı geçmektedir (Fotoğraf 3.29). Arabizade Muhammed Fazlı Efendi bu cami için hazırlattığı H. 1157 (M. 1743) yılındaki vakfiyesinde, Şanlıurfa'da "Ali Han Bey Camii"ni onararak minber, minare ve yanına bir de kütüphane yaptırdığını belirtmektedir (Segal, 1972: 190-263). Muhammed Fazlı Efendi, onardığı bu camiye kendi adını vermiş, ancak cami halk arasında "Arabî Camii" olarak anıla gelmiştir.

Fotoğraf 3.29. Arabî Camii, Michael Kilisesi yerine inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.1.2. Behramlar Camii

Gümüşkuşak Mahallesi Bayram Sokak'tadır (Fotoğraf 3.30). Avlunun batı kapısı üzerindeki kitabe, H. 993 (M. 1585) yılında Abdullah oğlu Hacı Muhammed tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Karakaş, 1986: 70). Kesme taştan yapılmış olan camii, farklı tarihlerde birkaç kez onarım geçirmiştir. Günümüzde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3.30. Behramlar Camisi Gümüşkuşak Mahallesi Bayram Sokaktadır.

3.2.6.3.2.1.3. Çakeri Camii

Karapınar mevkiindeki camii kesme taştan inşa edilmiştir. Avluya bakan kuzey cephesinde yer alan H. 397 (M. 1530) yılındaki Arapça kitabe Muhammed Çakeri'nin oğlu Hacı Ali tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Cami avlusunun güney kapısı üzerindeki diğer bir kitabe caminin daha önce Muhammed Çakeri tarafından yaptırıldığı, H. 1044 (M. 1634) yılında Sultan Murad Han zamanında Ayaş oğlu Hüseyin tarafından

yenilendiği ve hayrat sahibinin Muhammed Çakeri oğlu Seyyid Hacı İbrahim olduğu belirtilmektedir. Cami mekânına giriş kapısı üzerindeki üçüncü kitabede caminin IV. Murad devrinde H. 1044 (M. 1634) yılının Zilkade ayında Ayaş oğlu Hüseyin tarafından yenilendiği yazılıdır (Karakaş, 1986: 26). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu camiden *Caygirli Camii* olarak bahseder ve içerisinde Halil-ür Rahman suyunun geçtiğini söyler. Bizans döneminde caminin yerinde bir tiyatronun bulunduğu ve bundan dolayı buraya yakın sur kapısının "Tiyatro Kapısı" olarak adlandırıldığı belirtilmektedir (Segal, 1972: 263).

3.2.6.3.2.1.4. Dabakhane Camii

Dabakhane Mahallesi, Kelleci Çayı mevkiinde yer alan caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak, avlunun doğusundaki türbenin yanında bulunan ve Behram Paşa'nın adının geçtiği H. 970 (M. 1562) yılına ait kitabenin inşa yılına ait olduğu, caminin bu şahıs tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Fotoğraf 3.31). İnşa tarihinden sonra 1595–1603, 1759 ve 1887 yıllarında onarım geçirmiş olduğu kitabelerden anlaşılmaktadır (Karakaş, 1986: 17–19). Caminin önemli bir özelliğini de Şanlıurfa'daki camiler içerisinde çini süslemesinin sadece bu caminin minaresinde bulunması oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3.31. Dabakhane Camisi'nin Behram Paşa tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Camide, biri batı kapısında, diğeri avlunun doğusunda olmak üzere iki türbe bulunur. Batı kapısına bitişik türbenin kitabesinde burada yatan zatın, Mevlana Halit-i Bağdadi'nin Halifelerinden Hafız Muhammed Selim efendi olduğu, kendisinin H. 1277 (M.1860) yılında vefat ettiği, türbenin H.1298 (M. 1880) yılında Hüseyin Ferideddin Efendi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu türbenin bitişğinde yer alan çeşmenin kitabesi de hemen hemen aynı anlamdadır (Karakaş, 1986: 17-19).

3.2.6.3.2.1.5. Eski Ömeriye Camii

Şanlıurfa il merkezi, Kazancı Pazarı mevkiindeki caminin inşa yılı kesin olarak bilinmemekle beraber, Hz Ömer zamanında yaptırıldığı belirtilmektedir. Ancak, mimari izlerinden ve mevcut kitabelerden anlaşıldığına göre cami, 1301 yılında Mehmed Ağa, 1722 yılında Firuz Bey ve 1911 yılında ise Osmanlı padişahı Sultan Mehmed Reşad tarafından tamir ettirilmiştir. Enine dikdörtgen planlı yapıda orta kısım kubbe, yanlar birer çapraz tonoz ile örtülüdür. Çiçek motifli havalandırma delikleri Şanlıurfa'da ilk

kez bu camide görülmektedir. Ayrıca, Şanlıurfa camilerinde görülen balkon şeklindeki minberlerin en zarif örnekleri de yine bu camide bulunmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 18; Şanlıurfa Kültür Envanteri: 6).

3.2.6.3.2.1.6. Fırfırlı Camii

Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzeyinde Vali Fuat Caddesi (Büyükyol-Yeniyol) üzerindedir. Kilise olarak inşa edilen yapı, Oniki Havari Kilisesi (Aziz Havariler) olarak da bilinmektedir. Osmanlı Döneminde yapı üzerinde rüzgârgülü benzeri materyaller olduğundan halk arasında *Fırfırlı Kilise* olarak isimlendirilmiştir. Varak Manastırında bulunan *Varak Haçı*, 1092 yılında Urfa'ya getirilerek bu kiliseye konulmuştur. Şanlıurfa'daki ilk Ermeni Protestan kilisesi iken, mihrap üzerindeki kitabeye göre 1956 yılında camiye çevrilmiştir (Fotoğraf 3.32). Camiye çevrilirken özel bir isim kullanılmamış üzerine konulan rüzgârgülünden dolayı Urfa Şivesi ile "Fırfırlı Cami" ismi kullanılmıştır. Kilise, camiye çevrilmeden önce bir süre cezaevi olarak da kullanılmıştır. Yapı kesme taştan, üç nefli bazilika plan düzeninde yapılmıştır. Yapının batı cephesi ile köşe kulelerinde son derece güzel bir taş işçiliği görülmektedir. Kilisenin mihrabı, camiye dönüştürülürken güneydeki pencerelerin birinin yerine yapılmıştır. Minber ise, güney duvarın ortasında bulunan yarım sütunun önüne taştan inşa edilmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 1).

Fotoğraf 3.32. Fırfırlı Camii, Kilise'den camiye dönüştürülmüş eserlerden biridir.

3.2.6.3.2.1.7. Hacı Lütfullah Camii

Harran Kapısı'nın yaklaşık 100 metre güneyinde ve şehir surlarının dışında yer alır. Sur Kapısı'nın kapalı olduğu sırada şehre gelen yolcuların ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılmıştır. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir (Fotoğraf 3.33). Ancak cami mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H. 1133 (M. 1720) yılında (Mustafaoğlu Hacı Abdurrahman) tarafından onarılmıştır (Karakaş, 1986: 39).

Fotoğraf 3.33. Hacı Lütfullah Camii, Osmanlı dönemi eserlerden biridir.

3.2.6.3.2.1.8. Halil-ür Rahman Camii

Halil-ür Rahman Gölü'nün güneybatısında bulunan cami, halk arasında *Döşeme Camii* ve *Makam Camii* olarak da adlandırılmaktadır. Eski bir kilise kalıntısı üzerine Eyyubiler (1211 yılı) tarafından inşa edilmiştir. Başka bir anlatımla, şehirdeki Eyyübi dönemi eserlerindendir. Cami bugünkü görünümünü, 1810 yılında geçirdiği deteyli onarım ile kazanmıştır. Kesme taştan inşa edilmiş olan caminin minaresi kare planlıdır (Fotoğraf 3.34).

Bu caminin batısına bitişik, tek kubbe ile örtülü mekân Hz İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yer olarak ziyaret edilmekte ve buradaki doğal su kaynağının şifalı olduğuna inanılmaktadır.

Fotoğraf 3.34. Halil-ür Rahman Camii (Döşeme Camii-Makam Camii), Şanlıurfa'ya gelen ziyaretçilerin en fazla görmek istedikleri eserlerden biridir.

3.2.6.3.2.1.9. Hasan Padişah Camii

Akarbaşı mevkiindeki bu caminin, eski bir tapınak üzerine XV. yy sonuna doğru Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırılmış olduğu belirtilmektedir (Fotoğraf 3.35). Ancak, Son cemaat yeri mihrabı üzerindeki kitabe H.902 (M. 1496) yılında Sultan Selim Han (Selim II) devrinde Şeyh Abdülkadiroğlu Hacı Yakub tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Yine caminin onarıldığından bahsedilmektedir. Evliya Çelebi ise bu camiden *Sultan Hasan Camii* adıyla söz eder. Caminin günümüzde "Hasan Padişah Camii" adıyla anılmış olması, 1404–1514 yılları arasında bölgeyi ellerinde tutan Akkoyunluların hükümdarı Uzun Hasan'a izafe edildiğini gösterir. Avlunun kuzeyindeki tek şerefeli minare, camiye bağlı medrese odalarının yol açımı sırasında yıktırılmasından sonra cadde kenarında kalmıştır. Camii muhtelif yıllarda 1796, 1874, 1859, 1968 ve 1994) onarım görmüştür. Minaresi ise, 1859 yılında

onarılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 15; Şanlıurfa Kültür Envanteri: 5). Halil'ür Rahman Gölü'nden gelen su, bu caminin avlusundan geçmektedir.

Balıkligöl yerleşkesinde bulunan Hasan Padişah Camii, dini günlerde ve aylarda yerli ve yabancı ziyaretçilerin akınına uğramaktadır. Cami avlusunda bulunan su kanalına yaz aylarında yüzlerce yöre halkı gelip ayaklarını su kanalına koyup serinlemektedirler.

Fotoğraf 3.35. Hasan Padişah Camii, Balıklıgöl yerleşkesinde bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.1.10. Hüseyin Paşa Camii

Kara Meydan mevkiindeki cami (Fotoğraf 3.36), Bizans devrinden kalma Melkitlere ait Meryem Ana Kilisesi üzerine inşa edilmiştir (Segal, 1972: 197–198). Hüseyin aşa tarafından 1728 yılında yaptırılmıştır. Camiyi yaptıran Hüseyin Paşa, bir yıl sonra camide bazı küçük onarımlar ve değişiklikler yaptırırken merhum kayınpederi Ali Paşa'nın adının yaşatılması amacıyla kitabeye onun ismini yazdırmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 52).

Fotoğraf 3.36. Hüseyin Paşa Camii, şehrin en işlek caddesi üstünde yer alır.

3.2.6.3.2.1.11. Kadioğlu Camii

Kadioğlu Mahallesi, Su Meydanı mevkiindedir. Vakfiyesinde H.1106 (M.1694) yılında Kadızade Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Avlunun kuzeyinde, tek şerefeli minare yer alır (Fotoğraf 3.37). Minare kaidesinin kuzeye bakan cephesindeki kitabede H.1260 (M.1844) yılında Bahri Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Minare, portal üzerine oturduğundan alt kısmı boştur. Bu nedenle halk arasında bu camiye *Dipsiz Minare Camii* denilmektedir. Portalin doğusunda zikzak kemerli, 1725 yılına ait Emencekzâde Çeşmesi, bunun arkasında abdest alma yeri bulunur. Çeşme, eskiden mahallelere su taksim edildiği *taksimiye* olarak kullanılırdı (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 19). Caminin yer aldığı meydana bundan dolayı *Su Meydanı* adı verilmiştir.

Fotoğraf 3.37. Kadıoğlu Camii, halk arasında *Dipsiz Minare Camii* olarak bilinir.

3.2.6.3.2.1.12. Mevlevihane Camii

Mevlevihane Çarşısı'ndaki caminin kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Rızvaniye Camii'ni yaptıran Rızvan Ahmet Paşa'nın H. 1153 (M. 1740) yılındaki vakfiyesinde bu camiden bahsedilmiş olması yapının o tarihlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Bu yapı, Mevlevi Tekkesi olarak inşa edildiğinden minaresi ve son cemaat yeri yoktur (Kürkçüoğlu, 1993: 56).

Tekkelerin kapatılmasıyla uzun yıllar depo olarak kullanılmış, yakın zamanda camiye çevrilmiştir. Yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir. Cami kare planlı ve üzeri tek kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 3.38). Yapının batı cephesine bitişik olan çarşı, daha önce kasaplar çarşısı iken yapılan kamulaştırma çalışmalarından sonra hediyelik eşyaların satıldığı bir çarşıya dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 3.38. Mevlevihane Camii, Mevlevi Tekkesi olarak inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.1.13. Mevlid-i Halil Camii

Balıkliğıöl mevkiindedir. Cami; hazire, Kadiri halifesi Dede Osman Efendi'nin makamı, diğer odalar ve revaklardan oluşan bir külliye halindedir. Dikdörtgen bir plana sahip olan caminin, mağara ile arasındaki duvar üzerine camiye dönüştürülürken küçük bir minare yapılmıştır. Ayrıca caminin güneydoğusuna ve kuzeybatı köşesine de iki minare daha eklenmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 4). Mevcut kitabeler onarım devirlerine ait olup, yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Külliye'deki kitabelerin en eskisi, Hz İbrahim'in doğduğu mağaranın giriş kapısı üzerindeki H. 1223 (M. 1808) yılına ait olanıdır. Ancak, daha 1523 yılında burada bir zaviyenin bulunduğu bilinmektedir. Cami, Hz İbrahim'in doğduğu mağaranın batısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Harim Kapısı üzerindeki kitabede caminin H. 1269 (M.1852) yılında Mahmut oğlu Mahmut Ağa tarafından onarıldığı yazılıdır. Avlunun güney doğusundaki iki odadan biri, H.1272 (M.1855) yılında Ahmet Bican Paşa tarafından, diğeri H.1305 (M.1885) yılında Derviş Musa tarafından yaptırılmıştır. Cami avlusunu çevreleyen revaklar ve avlu kapıları H. 1366 (M. 1947) yılında halkın da yardımlarıyla Hacı Müslüm (Abacı) Hafız tarafından yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 16-17).

Halk tarafından Mevlid-i Halil Mağarasından çıkan suyun zemzemden sonra en şifalı su olduğu kabul edilmektedir. Eski küçük camiin batısındaki mezarlık 1986 yılında güneye taşınarak yerine *Yeni Mevlid-i Halil Camii* adıyla iki minareli büyük bir camii inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.39).

Fotoğraf 3.39. Mevlid-i Halil Camii ve Külliyesi.

Mevlid-i Halil Camii, özellikle kandillerde ve bayram arefesinde yerli ve yabancı kadın, erkek, genç, yaşlı çok sayıda ziyaretçinin akınına uğramaktadır. Mevlid-i Halil Camii'nde namaz kılıp, dua eden ziyaretçiler, okunan Kur'an-ı Kerim ve ilahilerle manevi atmosferi yaşamaktadırlar.

3.2.6.3.2.1.14. Narinci Camii

Narinci Mahallesi, Akarbaşı mevkiindeki caminin inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir (Fotoğraf 3.40). Ancak, 1714 ve 1718 yıllarına ait bazı vakfiyelerde (İbni Süleyman Efendi ve Hac Ali İbni Mehmet vakıfları) Narinci Camii'nden bahsedilmiş olması yapının o yıllarda mevcut olduğunu göstermektedir. Caminin kuzey cephesindeki kitabede, H.1255 (M.1839) yılında onarıldığı yazılıdır (Kürkçüoğlu, 1993: 40).

Fotoğraf 3.40. Narinci Camii, dipsiz minareli olarak inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.1.15. Nimetullah (Ak) Camii

Nimetullah Mahallesi'ndedir. Camideki bir kitabeye göre, eski bir kiliseden camiye çevrilmiştir. Muhtemelen Aziz Sergius Kilisesi üzerine inşa edilmiştir. Kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. 1756 yılında Hacı Haydar Ağa tarafından tamir ettirilmiştir. Cami avlusu kuzeyindeki kubbeli mekânın altında bulunan mezar odasındaki Ruz Bey'in 1520 yılındaki mezarındaki süslemelerle, caminin girişi ve mihrabı üzerindeki süslemelerin aynı üslupta olmalarına dayanılarak, caminin 1500'lü yılların başlarında, Ruz Bey'in ölümünden az önce yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Cami avlusunun kuzeyinde Abbas Ağa Medresesi ile Ruz Bey ve Lütü Beyoğlu Ali Bey Türbesi bulunur. Türbenin zemin katındaki hücredeki üç mezardan ikisi Şanlıurfa Sancak beylerinden Nimetullah oğlu Rûz Bey ve Lütü oğlu Ali Bey'e

aittir. Her iki mezarın bulunduğu türbe yakın zamanda restore edilmiştir. Caminin kuzeybatı köşesindeki silindirik gövdeli tek şerefeli minare, Şanlıurfa camileri arasında en uzun olanıdır. Caminin mukarnaslı ve geometrik süslemeli *taç kapısı*, Şanlıurfa camileri içerisinde tek örnektir. Camii mihrabının çevresi de geometrik süslemelidir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 18-19).

3.2.6.3.2.1.16. Pazar (Hoca Ahmet) Camii

Şanlıurfa Haşimiye Meydanı'ndadır. İnşa kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak, minare üzerinde yer alan ve Zengiler devrinin süsleme özelliklerini yansıtan düğümlü kaval silmeler ile minare gövdesinin batı cephesi ortasındaki kelime-i tevhit yazısının hat üslûbu, caminin Zengiler döneminden (12. yüzyıl ikinci yarısı) kalmış olabileceği fikrini verir. Hacı Abdülfettah bin Şaban Vakfı'na H.1038 (H. 1628) ve Rıdvan Ahmed Paşa Vakfı'na ait H. 1153 (M. 1740) yılındaki vakfiyelerde ve H. 1238 (M. 1822) yılındaki başka bir vakfiyede Eskici Pazarı yakınında olduğu belirtilen bu camiden, *Hoca Ahmed Camii* olarak bahsedilir. Buna dayanarak, 1523 yılındaki vakfiyesi *Cami-i Hoca Ahmed* olarak geçen caminin, bu cami olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Camideki kitabelerden 1834, 1858, 1863, 1874 ve 1888 yıllarında onarım geçirdiği anlaşılmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 15-16).

3.2.6.3.2.1.17. Rızvaniye Camii

Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzey kenarında bulunan ve halk arasında *Zulûmiye Camii* olarak ta bilin cami, 1736 yılında Rakka Valisi Ahmet Rızvan Paşa tarafından eski bir kilisenin üzerine inşa ettirilmiştir (Fotoğraf 3.41). Mihraba paralel ve üç kubbeli olarak inşa edilmiştir. Caminin doğusunda tek şerefeli bir minare yer alır. Harim giriş kapısı iki renkli malzeme kullanılarak yapılmıştır. Harim kısmı (ana ibadet mekânı) her yönden açılan pencereleri ile oldukça aydınlıktır. Süsleme olarak yapının en ilginç kısmı, giriş kapısıdır. Caminin ahşap kapısı üzerinde yer alan panolardaki bir saksıdan çıkan dallar ve Rumîli kompozisyonlar, XVIII. yy süsleme özelliklerini yansıtır. İnşa tarihinden kalmış olan bu kapı, ahşap süslemeli olmasından dolayı Şanlıurfa camileri içinde tek örnektir. Ahşap kapı, çivi kullanılmadan geçme ve kakma tekniğiyle yapılmıştır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 3; Memiş, 1997: 329-347).

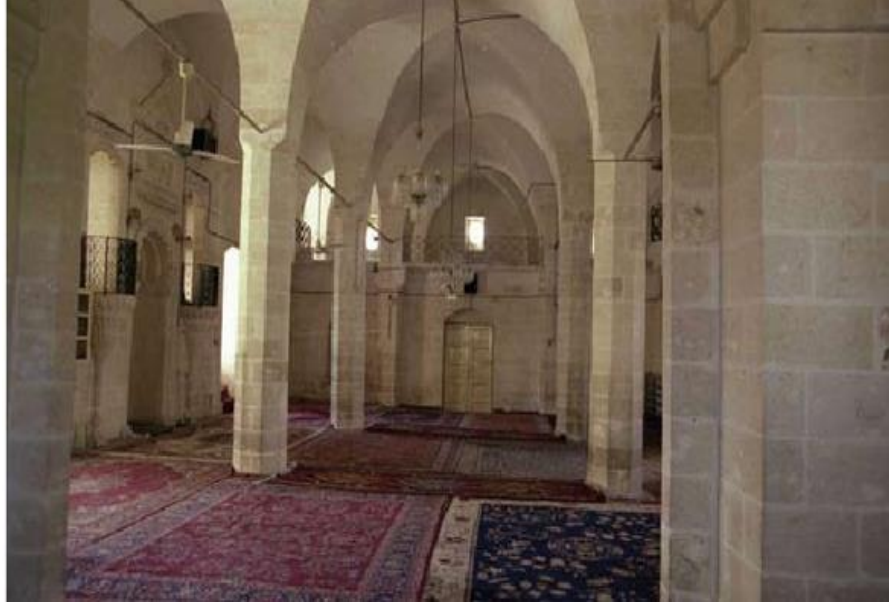

Fotoğraf 3.41. Rızvaniye Camii, Halil-ür Rahman Gölü kenarında bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.1.18. Peygamber Camii (Circis Camii)

Şanlıurfa Müftülüğü binasının batısında bulunan camii, 1965 yılında harabe durumdaki Aziz Georges Kilisesi'nden çevrilmiştir (Fotoğraf 3.42). Caminin batı kesiminde alt kısmında duvar içinde "Georges" (Circis) adlı Hristiyan ermişinin mezarının bulunduğu inanılmaktadır. Caminin yerinde V. yüzyıl Papaz Hiba tarafından yaptırılan "Şehit Sergius Kilisesi" bulunmaktaydı. Bu kilise daha sonraları Aziz Sergius ve Aziz Şem'un adlarını almıştır. Surların dışında olduğundan dolayı, şehri ele geçiremeyenlerin saldırılarına hedef olmuştur. İran Sasanileri tarafından 503 ve 580 yıllarında iki kez yıkılmıştır. Selçukluların 1065/1066 yıllarındaki kuşatmalarında da tahrip edilmiştir. Osmanlı döneminde Sultan Abdülmecid'den alınan fermanla, eski kilise binası yıktırılıp 1844 yılında Şehit Aziz Georges (Circis) Kilisesi inşa edilmiştir. İç mekânın doğusundaki payelerin kuzeydekinde Arapça, güneydekinde ise Süryanice bir kitabe bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 17-18; Şanlıurfa Kültür Envanteri: 15-16).

Camiye dönüştürme (1965 yılı) sırasında kilisenin planı aynen korunmuş, kuzey cepheye fazladan olarak üç gözlü son cemaat yeri ve minare eklenmiştir. Mihrap ve duvar içeresinden merdivenle çıkılan balkon şeklindeki minber, 1965 yılındaki camiye çevrilme sırasında yapılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 17-18).

Fotoğraf 3.42. Peygamber Cami'nin (Circis Camii) iç mekânı.

3.2.6.3.2.1.19. Selahaddin Eyyubi Camii

Yapı, Vali Fuat Bey Caddesi'nde (Büyükyol) bulunmaktadır. Selahaddin Eyyubi Camii, 457 yılında Papaz Nona tarafından yaptırılan, aynı zamanda Adalet Sarayı olarak kullanılan ve kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlü Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi'nin kalıntıları üzerine, 1849 yılında Azize Meryem Ana Katedrali (Surp Astvadzadzin Katedrali) olarak inşa edilmiştir (Karakaş, 1986: 45). Uzun bir süre elektrik santrali olarak kullanılan yapı, 1993 yılında restore edilerek Selahaddin Eyyubi Camii olarak ibadete açılmıştır (Fotograf 3.43). Caminin girişi batı yönünde olup, son cemaat yeri de daha önceki kilisenin narteksinden(giriş bölümü) yararlanılarak yapılmıştır. İbadet mekânı oldukça geniş ölçüde pencerelerle aydınlatılmıştır. Yapı üzerindeki pencerelerin kenarlarında kiliseden kalan yarım sütunlar ve birbirlerine dolanmış ejder kabartmaları bulunmaktadır. Cami, 2010-2011 yılında, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 2).

Fotoğraf 3.43. Selahaddin Eyyubi Camii, 1849 yılında katedral olarak inşa edilmiştir.

Selahaddin Eyyubi Camii kiliseden camiye dönüştüğü için yerli turistlerden daha çok yabancı turistlerinde ilgisini çekmektedir. Hristiyanların yaşadığı dönemde kilise olarak kullanılan bu yapı, farklı ülkelerden gelen turistlerin önemli bir uğrak yeridir. Gelen yabancı turistler merak ettikleri yapının iç ve dış mimarisini hayranlıkla izlemektedirler.

3.2.6.3.2.1.20. Şehbenderiye Camii

Topçu meydanı mevkiindeki Şehbenderiye Cami'nin farklı cepheleri ile avlu duvarının dış cephesindeki çeşme üzerinde dört kitabe bulunur (Fotoğraf 3.44). Son cemaat yeri cephesinin doğusundaki en eski tarihli kitabede caminin H. 1321 (M.1903) yılında Bekir Beg tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Aynı zamanda 1910 yılı vakfiyesinde camiye bir de dersane yaptırıldığı belirtilmektedir (Karakaş, 1986: 45).

Fotoğraf 3.44. Şeybenderiye Camii, H.1321 inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.1.21. Ulu Camii

Şanlıurfa şehir merkezindeki camilerin en eskilerindendir. *Kızıl Kilise* olarak da bilinen eski bir kilisenin yerine inşa edilmiştir. Bu kilisenin avlu duvarları, bazı sütunları ve sütun başlıkları ile minare olarak kullanılan çan kulesi halen ayakta. İnşa kitabesi bulunmadığından, camiin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Halep hükümdarı Nureddin Mahmud Zengi tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini alan Halep Ulu Camii ile benzer bir plan gösteren Şanlıurfa Ulu Camii'nin de aynı dönemde yaptırılmış olabileceği tahmin edilir. Zengi, 1174 yılında Harran'daki Ulu Camii'ni de restore ederek süslemiş ve genişletmiştir. Mevcut tamir kitabelerine göre, Ulu Camii 1684, 1779, 1780 ve 1870 yılında tamir görmüştür. İslam fetihlerinden sonra, sütunlarda kullanılan kırmızı mermerler ve kilise ile ilişkisinden dolayı *Mescid ül- Hamra (Kırmızı Mescit)* olarak isimlendirilmiştir. Yakın zamanda, camii avlusuna bir şadırvan inşa edilmiş ve bahçe düzenlemeleri yapılmıştır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 12-13).

Kızıl Kilise'ye ait kalın duvarlarla çevrili camii avlusunun kuzeybatı kesimi mezarlıktır. Bu mezarlıktaki türbede, 1823 yılında vefat eden, Halidi Tarikatı'nın kurucusu Mevlana Halid Ziyâeddin Hazretleri'nin küçük oğlu Şehabeddin Ahmed'in mezarı bulunur. Türbe, Şanlıurfa İli Kültür Eēitim Sanat ve Araştırma Vakfı (şURKAV) tarafından restore edilmiştir. Avlusunun kuzeydoēu köşesinde yer alan, çevresi y ksekliēine eşit sekizgen  an kulesi bugün minare olarak kullanılır. Minare aynı zamanda şehrin ilk ve tek saat kulesi görevini de görmektedir (Fotoēraf 3.45). Ulu Camii şadırvanının kuzeydoēu köşesinde yer alan ve günümüzde su deposu olarak kullanılan, kare planlı, tek kubbeli  imecek,  rneēinin şanlıurfa'da ayakta kalabilmiş tek  rneēidir (K rk  oēlu ve Güler, 2010: 14-15). Cami, 2010-2011 yılında, Vakıflar Genel M d rl ē  tarafından onarılmıştır.

Fotoēraf 3.45. Ulu Cami'nin avlusundaki minare aynı zamanda şehrin tek saat kulesidir.

Şanlıurfa ilinde bulunan Ulu Camii gelen yerli ve yabancı turistleri ilgisini çekmektedir. Ulu Caminin avlusuna girildiğinde tarihî saat kulesi ile karşılaşılır. Özellikle kandillerde Şanlıurfa'ya gelenler tarafından ziyaret edilen önemli bir dini merkezdir. Ulu Camii kiliseden camiye dönüştüğü için yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir.

3.2.6.3.2.1.22. Yusuf Paşa Camii

Yusuf Paşa Mahallesi Sarayönü Caddesi'ndedir. Doğusundaki Vezir Hamamı ile birlikte Vezir Yusuf Paşa tarafından H. 1121 (M. 1709) yılında yaptırılmıştır (Fotoğraf 3.46). Cami, mihraba paralel iki sahınlı olup her şahın üçer kubbe ile örtülüdür. Üç gözlü son cemaat yeri üç kubbe ile örtülüdür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 19). Şanlıurfa merkezdeki en işlek caddesinde yer alan cami, özellikle yerli turistler tarafından dini gün ve aylarda daha yoğun ziyaret edilmektedir.

Fotoğraf 3.46. Yusuf Paşa Camii, Şanlıurfa'da en çok ziyaret edilen camilerden biridir.

Şanlıurfa şehrinde bunların dışında da tarihi değere sahip çok sayıda camii bulunmaktadır. Bunlar arasında; Bizans devrine ait V. yy. Oniki Havari Kilisesi üzerine

inşa edilmiş olan ve küçük olduğunu vurgulamak için halk arasında *Kuttik Camii* adıyla bilinen ve aynı adı taşıyan mahalledeki *Hacı Yedigâr Camii*, Harrankapı Mahallesi, Hamam Sokakta, Bizans devrine ait St. Barlaha Kilisesi'nin üzerine inşa edildiği tahmin edilen *Hayrullah Camii*, Bıçakçı Mahallesi, Bıçakçı Meydanı'nda bulunan ve Bizans devrine ait Melkitlerin Meryem Ana Kilisesi üzerine yapılmış *İmam Sekkaki Camii* (Segal, 1972: 183-190), Hekimdede Mahallesi'nde Hekimdede'nin makamı için yaptırıldığı belirtilen (Karakaş, 1986: 47) *Hekimdede Camii*, Pınarbaşı Mahallesi, Hızanoğlu Sokakta bulunan ve Karaburç Mescidi olarak da adlandırılan *Hızanoğlu Camii* (Alpay, 1986: 240; Kürkçüoğlu, 1993: 54), Kara Musa tarafından yaptırılan (Karakaş, 1986: 48-50) Bey Kapısı mevkiindeki *Kara Musa Camii*, adını bir zamanlar çevresindeki mağaralarda (kaya mezarları) yaşayan yoksul ve kimsesizlerden almış olan Eyyübiye Mahallesi'ndeki *Miskinler Camii* (Kürkçüoğlu, 1993: 70-71), 12 Eylül Caddesi, Basmahane yakınındaki *Kutbeddin Camii*, Demokrasi Caddesi (12 Eylül Caddesi)'nde, Su Meydanında Kadıoğlu Camii, Tuzeken Mahallesi'ndeki *Tuzeken Camii* ve Ellisekiz Meydanı, Mısır Sokak'ta bulunan *Yeni Ömeriye Camii* yer alır.

Şanlıurfa'nın merkezini oluşturan Karaköprü Haliliye, Eyyübiye (2013 yılı) dışındaki diğer ilçelerinde de çok sayıda camii bulunmaktadır. Bunların bir kısmını özellikleri ile şu şekilde değerlendirmek mümkün olmaktadır:

3.2.6.3.2.1.23. Birecik Ulu Camii

Birecik ilçe merkezinde bulunan cami (Fotoğraf 3.47), eski fotoğraflardan anlaşıldığına göre Fırat Nehri'nin doğu kıyısında bulunmaktadır. 1971 yılında Fırat kıyısı doldurularak yeni yol açılmış, böylece cami kıyıdan uzaklaşmıştır. Kim tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen caminin kitabelerinden 1215, 1217, 1337 yıllarında onarım gördüğü anlaşılmaktadır (Alp, 1999: 59).

Fotoğraf 3.47. Birecik Ulu Cami'nin içinden bir görüntü.

3.2.6.3.2.1.24. Mahmut Paşa Camii

Birecik ilçe merkezinde Şanlıurfa kapının kuzey batısında kendi adıyla anılan sokakta yer alır. Mahmut Paşa Camii doğusuna bitişik hamam ile birlikte bir külliye oluşturur. Kuzey cephesinin doğusundaki kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre Mahmut Paşa Camii, H. 981 (M. 1373-1374) yılında Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami kitabelerinden birkaç kez onarım geçirdiği anlaşılmaktadır (Alp, 1999: 78; Durukan,1999: 95).

Birecik ilçe merkezindeki tarihi öneme haiz diğer eserler arasında; *Bahariye Tekkesi Mescidi* olarak da bilinen *Tekke Camii*, *Şeyh Saadettin Camii*, *Çarşı Camii*, *Sancak Camii*, *Eski Mağara Camii* ve *Abd-i Kethüda Camii* bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.1.25. Kırmızı Pınar Camii

Kırmızı Pınar Camii, Bozova ilçe merkezinde bulunan tarihi önemi olan camilerden biridir. Son cemaat yerinin güney kapısının üzerindeki kitabeye göre H. 1388 (M.1972) yılında onarıldığı anlaşılmaktadır (Fotograf 3.48). Caminin kapısı üzerindeki 1865 tarihi dikkat çekmektedir. Ancak, caminin yapı kitabesi olmadığından kim tarafında hangi tarihte yaptırıldığı bilinmemektedir (Alp, 1999:303).

Fotoğraf 3.48. Kirmızı Pınar Camisi ve Minaresi.

Bozova ilçesinde diğer tarihi öneme sahip camileri; Bozova ilçesi yaylak beldesindeki *Karasungur Camii* ve Büyükhana köyündeki *Büyükhana Camii* oluşturur.

3.2.6.3.2.1.26. Merkez (Ulu) Camii

Halfeti’de yer alan Merkez Camii, Birecik Barajı’nın sularından etkilenmiştir (Fotoğraf 3.49). Merkez Cami’nin kuzeyindeki son cemaat yerinin güney taraftaki kapının üzerindeki kitabelerde, caminin H. 1260 (M. 1844) yılında inşa edildiği, H. 1286 (M. 1869-70) ile H. 1324 (M. 1945) yıllarında onarıldığı yazılıdır (Alp, 1999: 334). Birecik Barajı’nın göl sularının yükselmesi ile bu camiinin alt kısmı su altında, üst kısmı ve minaresi su üstünde kalmıştır. Bu görünümü ile Halfeti’ye gelenler tarafından yoğunlukla ziyaret edilmektedir.

Fotoğraf 3.49. Halfeti’de bir bölümü sular altında kalan Merkez Camii.

Halfeti ilçesindeki tarihi bir diğer camii, Saylakkaya köyündeki *Halilullah Camii* oluşturmaktadır. Bu cami, kiliseden dönüştürülmüş olması sebebiyle köylüler tarafından *Kilise Camii* olarak anılmaktadır. Yapı kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir (Durukan, 1999: 265).

3.2.6.3.2.1.27. Harran Ulu Camii

Harran Höyüğü’nün kuzeydoğu eteğindeki Ulu Camii, Anadolu’nun ilk anıtsal, ilk revaklı avlulu, şadırvanlı ve en zengin taş süslemeli camisi olma gibi daha birçok önemli özelliklere sahiptir (Fotoğraf 3.50). Çeşitli kaynaklarda *Cami el-Firdevs* (*Cennet Camii*) veya *Cuma Camii* adlarıyla geçmektedir. *İbni Şeddad*, caminin esasının Sabiilerin büyük Ay Mabedi (Sin Tapınağı) olduğunu, Hz Ömer zamanında İslam ordusu komutanı İyad b. Ganem 640 yılında şehri alınca bu mabedi camiye çevirdiğini, Sabiilere kendi mabetlerini yapmaları için başka bir yer verdiğini belirtmektedir. Ancak, bazı araştırmacılar (başta Rice ve Dr. Nurettin Yardımcı), İbni Şeddad’ın İyad B. Ganem zamanında inşa edildiğini belirttiği caminin yerine, 732 yılında Halife olan Hişam b. Abdülmelik; el-Cezire’nin, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine vali olarak tayin ettiği II. Mervan’ın, büyük ölçüde bugün kalıntıları mevcut olan Ulu Camii (Fotoğraf 3.50) inşa ettirdiğini kabul ederler (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 54-55).

Fotoğraf 3.50. Günümüze ulaşamamış Harran ilçesindeki Ulu Camii, Anadolu’da ilk anıtsal, ilk revaklı, şadırvanlı ve en zengin taş süsleme eseridir.

Ulu Camii alanında, avlunun doğu ve kuzey duvarı dışında yapılan kazılarda (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1976 yılı) ortaya çıkartılan tuğla duvarlı küçük hücrelerin medresenin öğrenci odaları olduğu tahmin edilmektedir. Avlunun kuzey duvarının doğu kesiminde yer alan minarenin ise büyük bir bölümü düzgün kesme taşlardan, geri kalan kısmı tuğladan inşa edilmiştir. Üst kısmı yıkılmış olan minarenin şerefesinin şeklinin nasıl olduğu bilinmiyor (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 55)

3.2.6.3.2.1.28. Şeyh Hayat el-Harrâni Camii ve Türbesi

Şeyh Hayat el-Harrâni Camii ve bunun kuzeyine bitişik olan türbesi, Harran şehir surlarının kuzeybatısındaki mezarlık alanındadır. Türbe ve caminin günümüze kadar önemli değişiklikler geçirdiği duvar ve payelerdeki izlerden anlaşılmaktadır. Cami ve türbe 1999–2001 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir (<http://www.sanliurfa.gov.tr>).

Dört paye ve kemerler üzerine oturmuş bir kubbenin örttüğü türbede, *Şeyh Hayat el-Harrâni*'nin sandukası bulunur. Sandukanın bulunduğu kubbeli mekânın Eyyubiler devrinde yapıldığını belirtilmektedir. Camiye doğu cephesindeki kapıdan girilir. Kapı üzerindeki kitabe; türbenin H. 592 (M. 1195) yılında yaptırıldığı yazılıdır. Böylece

türbenin, Şeyh'in vefatından (H. 581/M. 1185) 10 yıl sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 61).

3.2.6.3.2.1.29. Cabir El-Ensar Camii ve Türbesi

Cabir El-Ensar Camii ve Türbesi⁴, Harran'ın 20 km kuzeyindeki Cabir el-Ensar (Yardımcı) köyünde, Cabir el Ensar ait bir türbe ve yanında yine O'nun adını taşıyan bir cami bulunmaktadır.

Mihrap duvarı boyunca üç kubbe ile örtülü olan caminin doğusuna dördüncü bir kubbeli mekânla türbe eklenmiştir. Türbenin kuzey cephesi pencere pahlarındaki altı şeritli örgü motifi, çevresindeki geniş daireler arasına yerleştirilmiş bordür, portal üzerinde aşağıya sarkar vaziyetteki sapları örgülü palmet dizileri Şanlıurfa mimarisi taş süsleme sanatı içerisinde tek örnek olmaları bakımından önem taşır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 62). Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1992 yılında restore edilen camii ve türbe Şanlıurfa ve civar köylerince yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir.

3.2.6.3.2.1.30. İmam Bakır Camii ve Türbesi

Harran'ın 3 km kuzeydoğusundaki İmam Bakır köyü'nde Oniki İmam'dan beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır'a atfedilen⁵ bir türbe ve yanında yine onun adını taşıyan bir cami bulunur. Kitabesi bulunmayan her iki yapı son yıllarda betonarme bir şekilde genişletilerek orijinalliğini kaybetmiştir. Caminin yanındaki mezarlıkta bulunan bazı şahideler üzerindeki yazı ve süslemeler, Harran'ın doğu surları

⁴ Cabir b. Abdullah el-Ensari'nin hicretten 16 yıl önce 607 yılında Medine'de doğduğu, 697 yılında yine Medine'de vefat ettiği kaynaklarda kayıtlıdır. Peygamber Efendimizle birlikte birçok savaşa katılan ve onun vefatından sonra Şam'ın fethinde bulunduğu bilinen Cabir b. Abdullah'ın, halk arasında Harran ve Şanlıurfa'nın fethine katıldığı ve savaş sırasında vücudundan kopan bir parçanın şimdiki mezar yerine gömüldüğü söyleniyorsa da bu konuda herhangi bir kaynak bulunmamaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 63).

⁵ Halk inancına göre, 639 yılında Hz Ömer zamanında Şanlıurfa ve Harran'ın fethine katılan İmam Muhammed Bakır'ın şehit düşen parmağı buraya gömülmüş ve üzerine bir türbe yapılarak köye de "İmam Bakır" adı verilmiştir. Bu inanış tarihi gerçeklere ters düşmektedir, İmam Muhammed Bakır, Şanlıurfa ve Harran'ın fethinden 37 yıl sonra 676 yılında dünyaya gelmiştir. Bu tarihte bölgenin tümü Emevi hâkimiyeti altındadır. İmam Muhammed Bakır 676-733 yıllarında Medine'de sonra cenazesi yine Medine'ye getirilerek Baki Mezarlığı'na defnedilmiştir. İslâm tarihlerindeki yazılanlara göre, burada gömülü olan kişinin Abbasi ihtilalleri sırasında öldürülen imam İbrahim b. Muhammed olması gerekmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 63).

dışındaki tarihi mezarlıkta bulunur ile aynı özellikleri taşımaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 63).

3.2.6.3.2.1.31. Siverek Ulu Camii

Siverek'teki Ulu Camii, XII. yüzyılda Artukoğulları (Hamdullah Bey) döneminde inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.51). Osmanlı döneminde 1574 yılında minare, 1888 yılında da son cemaat yeri eklenmiştir. Minare üzerinde altıgen çini panolar ve bir sürahidenden çıkan haşhaş bitkisi kompozisyonları mevcuttur (Özgültekin vd., 2003: 42).

Fotoğraf 3.51. Siverek'deki Ulu Camii, XII. yüzyılda Artukoğulları döneminde inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.1.32. Sulu (Hüseyin Çeribaşı) Camii

Siverek Ordugâh kumandanı “Çeribaşı Hüseyin” tarafından H.1255 (M.1839) yılında yapılmıştır. Lüle kubbeli olarak yaptırılan cami, 1890,1891 yıllarında Osman Ağa tarafından temelden yenilenmiş ve Ömerzade Süleyman tarafından son cemaat yeri yapılmıştır. Cami avlusunun batı kısmında, yer altındaki bir su kaynağı camiye, “Sulu Cami” adının verilmesine neden olmuştur. Cami avlusunda ayrıca, bazalt bir sütun üzerindeki yine bazalt dikdörtgen bir tablaya monte edilmiş güneş saati bulunmaktadır (Özgültekin vd., 2003: 43).

3.2.6.3.2.1.33. Gulabibey Camii

Siverek'teki cami Müsellimi Gulabibey tarafından yaptırılmıştır. Caminin tarihi ile ilgili bilgi harime geçilen sağdaki kapının üzerindeki H. 1121 (M. 1709)yılına ait kitabe üzerinde yazılmaktadır. Camide inşaat malzemesi olarak düzgün kesilmiş bazalt taşı kullanılmıştır. İki şerefeli olarak inşa edilmiş olan minare ise son cemaat yerinin batısına bitişik olup 1955 yılındaki onarım sırasında yaptırılmıştır. Camide, biri son cemaat yerinin doğu kesimindeki harim kapısı üzerinde, ikisi son cemaat yeri revakları kuzey cephesinde olmak üzer üç adet kitabe bulunmaktadır (Özgültekin vd., 2003: 46).

Siverek'teki *Karakeçili Camii*, *Haliliye Camii*, *Hamidiye Camii*, *Hasançelebi Camii*, *Hacı Ömer Camii* de son dönem Osmanlı eserleri arasında yer almaktadır.

3.2.6.3.2.1.34. Suruç Ulu Camii

Suruç merkezinin doğusunda bulunan caminin kitabesi olmadığı için hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Suruç'un en eski camilerindendir (Fotoğraf 3.52). Caminin genel görünümü iyi durumdadır. Bu caminin onarımları hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur (Eser, 1999: 275).

Fotoğraf 3.52. Ulu Camii, Suruç'taki en eski eserlerden biridir.

Suruç ilçe merkezindeki tarihi önemi sahip bir diğer camii, H.1304 (M.1887) yılında, aynı adı taşıyan şahıs tarafından yaptırıldığı düşünülen *Ahmed-i Bican Camii* oluşturur (Eser, 1999: 279).

Şanlıurfa ilindeki tarihi camilerin yanı sıra tarihi öneme sahip **mescitler** de bulunmaktadır. Bu mescitlerden bir kısmı Şanlıurfa şehrinde, diğer kısmı ise ilçelerde bulunmaktadır. Bunların tarihi öneme sahip olup, Şanlıurfa şehrinde bulunanların Osmanlı dönemine ait bazılarını; Çadırcı Pazarı mevkiindeki *Hüseyiniye Mescidi*, Yıldız Meydanı ile Ellisekiz Meydanı arasında yer alan *Kıbrıs Mescidi* (*Hacı Mihman Mescidi*), Harrankapı Mahallesi, Hokka Meydanı mevkiinde bulunan *Müderriş Mescidi* Hasan Padişah Camii'nin doğusuna bitişik olarak bulunan Toktemur Mescidi, Hekimdede Mahallesi, Akyol Sokak yer alan Siverekli Mescidi ile Akkoyunlular Devleti zamanında inşa edilen ve Beykapısı Mahallesi Nur Ali Sokakta'daki *Nur Ali Mescidi* oluşturur.

Bunların dışında, Birecik ilçe merkezindeki Birecik Kalesi'nin Şanlıurfa Kapısı'nın kuzeyindeki burç üzerindeki *Kule Mescidi*, Birecik Dış Kale surlarının güneybatısında Meydan Kapısı'nın uzantısı olan burç içerisinde yer alan *Alaburç*

Mescidi ile Ulu Camii'nin güneyinde bulunan *Şeyh Muhammed Zehravey Mescidi* bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.2. Türbeler

Türbe, genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapıdır. Müslümanlar tarafından büyük âlim, velî, hükümdar, hükümdar zevcesi ve çocukları, emir, vezir ve komutanların kabirleri üzerine inşa edilmiş, üzerilerine özellikle kubbelerle örtülü binalar yapılmıştır. Müslüman olmayanların kabirleri üzerine yapılmış binalara da türbe denilmiştir. İslâm büyüklerinin üstü açık olan mezarlarına da onlara hürmeten türbe denmektedir (<http://tr.wikipedia.org>). Şanlıurfa ilinde bir çok türbe yer almaktadır (Harita 3.5) Bunlardan bazılarını özellikleri ile şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

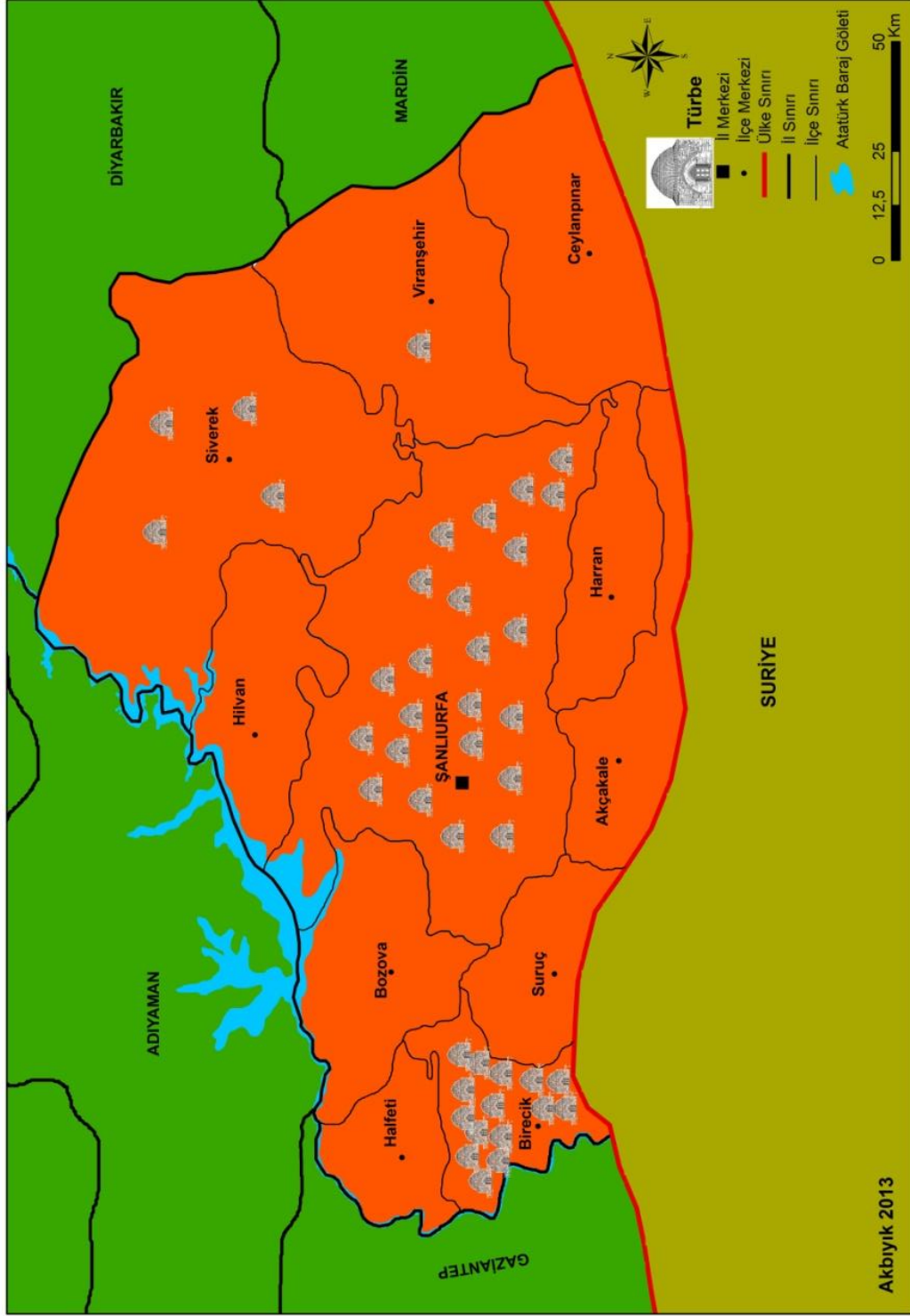
3.2.6.3.2.2.1. Çift Kubbe Türbesi

Şanlıurfa kalesinin doğusundaki mezarlık alanda bulunan iki mezar anıtı, halk arasında *Çift Kubbe* adıyla anılmakta ve kimler için yaptırıldıkları bilinmemektedir (Fotoğraf 3.53).

Fotoğraf 3.53. Çift Kubbe, Şanlıurfa Kalesi'nin doğusundaki mezarlıkta bulunmaktadır.

Altı ayak üzerine oturan tek kubbeli açık kümbetler tarzındaki her iki mezar anıtı, şekil bakımından Şanlıurfa'daki birçok türbeye örnek olmuştur. Bu kubbelerden dolayı mezarlık alana *Çift Kubbe Aile Mezarlığı* ismi de verilmiştir.

Harita 3.4 Şanlıurfa İlindeki Tarihi Türbelerin İlçelere Göre Dağılışı

3.2.6.3.2.2.2. Seyyid Maksudoğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi

Harran Kapı Mezarlığı içerisinde yer alan bu türbe, halk arasında *Kral Kızı Türbesi* olarak tanınmakta ve bununla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Kesme taşlardan sekizgen planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Yapım yılı Kasım 1594 olan türbede, Seyyid Ali'den başka 1876'da vefat eden Kadiri Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, iki oğlu, bir kızı ve 1969'da vefat eden Şeyh Hüseyin'e ait olmak üzere toplam 6 mezar bulunmaktadır (<http://www.urfakultur.gov.tr/>).

3.2.6.3.2.2.3. Şeyh Mes'ud Türbesi ve Zaviyesi

Şanlıurfa'daki türbelerin en eski tarihli olan bu yapı, aslında dört eyvanlı kapalı Selçuklu medreseleri tarzında inşa edilmiştir. Zaviyenin her eyvanında dört İslam mezhebinden biri ile ilgili ilimler tahsil ediliyor, zaviyenin güneybatısındaki mağaralarda öğrencilerin ikameti sağlanıyordu. Zaviyenin 100 metre batısındaki sarnıcın yanındaki kaya duvar üzerinde yer alan Arapça kitabede, sarnıcın H. 579 (M. 1183) yılında Nişaburlu Said oğlu Mes'ud tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Zaviyenin de aynı tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir. (<http://www.urfakultur.gov.tr/>).

Doğudaki eyvanın alt kısmındaki odada Şeyh Mesut'un mezarı, eyvan içersinde de sandukası bulunmaktadır (Fotoğraf 3.54). Zaviyedeki diğer mezarlardan birinin kız kardeşine, diğer üçünün öğrencilerine ait olduğu söylenmektedir. Şeyh Mesut, Anadolu'nun İslamlaşmasını ve halkın mezheplerle tanışmasını sağlayan Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden biridir. Şeyh Mes'ud, Eyyubiler'in Şanlıurfa'ya hâkim oldukları 1182-1234 yılları arasında, Batı Türkistan yakınındaki Nişabur'dan Anadolu'ya gelerek, halka İslamiyeti öğretmekle görevlendirilmiştir. Uzun yıllar öğrencileriyle birlikte Urfa'da Müslümanlığa hizmet etmiş evliyadandır (Kürkçüoğlu 2002: 75).

Fotoğraf 3.54. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında görev almış alperenlerden biri olan Şeyh Mesud'a ait türbe.

Yukarıda açıklanan ve inanç turizmine hizmet eden türbelerin dışında da Şanlıurfa ilinde çok sayıda bu tip eserler mevcuttur. Bunlardan bazıları; Hebih Efendi Tekkesi ve Türbesi, Hekimdede Türbesi, Bediüzzaman Türbesi, İhlasiye Tekkesi ve Şeh Mahmut Efendi Türbesi, Hartavizade Hafız Muhammed Selim Türbesi, Cabir El-Ensar Türbesi, Şeyh Müslüm Hafız Türbesi, Şeyh Hayat el-Harrâni Camii ve Türbesi, Arız Hoca Türbesi, Yakup Kalfa Türbesi, Havvetiye Tekkesi ve Şeh Abdulkadir El Veli Efendi Türbesi oluşturmaktadır.

3.2.6.3.2.2.4. Deh Kubbe

Birecik'te *Deh Kubbe* olarak tanınan yapı, Karşıyaka Mahallesi mezarlığı içinde bulunur. Doğu cephesi ortasında yer alan pencerede bulunan kitabesinde 1528-29 yılı ve Emir Muhammed Bin El-Hac Hüseyin olarak okunur. Özgün adı bilinmeyen yapıya, Farsçada "on" anlamına gelen Deh Kubbe adının, 1839 yılındaki Osmanlı-Mısır Savaşı sırasında *Salavat Yokuşu* mevkiinde şehit düşen on mücahidin bu türbeye gömülmüş olması nedeniyle verildiği bilinir (Kürkçüoğlu 1996: 43).

Birecik ilçesindeki diğer türbeler ise, Seyyid Ali Baba Türbesi, Şeyh Müftah Türbesi, Şeyh Cemalettin Türbesi, Şeyh Safi Türbesi, Şeyh Haşan Baba Türbesi, Melik Tahir Türbesi, Şeyh Çarıklı Türbesi, Şeyh Muhammed Ali Narikey Türbesi, Şeyh Abdullah Türbesi, Şeyh Cesim Türbesi, Dorucak köyü Şeyh Bekir Türbesi ve Ayran köyü Şeyh Solhe Türbesi'nden ibarettir.

3.2.6.3.2.2.5. Koçalibaba Türbesi

Siverek'teki Koçalibaba Türbesi Cumhuriyet dönemi eserlerindendir. 1927 yılında yapılmıştır (Fotoğraf 3.55). Sivri kemerlerle birbirine bağlanmış dört bazalt sütun üzerine oturan sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülü olan türbenin içerisinde Koçalibaba'nın mezarı bulunmaktadır (Özgültekin vd., 2003: 51).

Fotoğraf 3.55. Koçalibaba Türbesi, Cumhuriyet devri eserlerindendir.

3.2.6.3.2.2.6. Cerrahbaba Türbesi

Siverek'teki düzgün kesilmiş bazalt taşlarından kare planlı olarak inşa edilmiş olan türbe, dört paye üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Payeler kemerlerle birbirine bağlanmış, kemer araları bazalt taşlarla örülmüştür. Türbeye giriş güney cephedeki yuvarlak kemerli kapıdan olmaktadır. Kubbenin altında doğu batı yönünde

Cerrahbaba'nın mezarı yer almaktadır. Cerrahbaba'nın hayat hikâyesi hakkında bir belge ve bilginin bulunmadığı kaydedilmektedir. Türbe günümüzde ziyarete açıktır. Cerrahbaba ve yine Siverek'te türbesi bulunan Koçalibaba'nın 639 yılında bölgenin fethine gelen İslâm ordularının komutanı İyaz bin Ganem'in yanında savaşan Cabir el-Enser'in çocukları olduğu, Siverek'i fetheden İyaz bin Ganem'in Koçali'yi Vali, kardeşi Cerrah'ı da imam olarak Siverek'e tayin ettiği halk arasında anlatılmaktadır (Özgültekin vd., 2003: 52).

3.2.6.3.2.2.7. Kemalhoca Türbesi

Kemalhoca Türbesi Geç Osmanlı dönemi eseridir. Siverek ilçe merkezi, Hasan Çelebi Mahallesi, Karaçöl Caddesi, Yavuzselim İlköğretim Okulu karşısındadır. Kemalhoca'nın vefat tarihi olan 1874 yılında yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Özgültekin vd.,2003: 52).

3.2.6.3.2.2.8. Kara Köyü Mezarlığı, Şeyh Salman Türbesi

Suruç ilçesine bağlı Karaköyünde bulunan bu yapı, mezarlık içinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Türbenin içinde bulunan mezar taşı kitabesinde H.1362 (M.)1943 yılı okunmaktadır. Halk arasındaki inanışa göre Şeyh Selman adıyla tanınan ve Hz Muhammed'in sahabelerinden olan Selman-ı Faris Amr İbn-i Ül-as komutasındaki İslam ordularıyla birlikte İran seferinden dönüşünde Suruç Ovası'ndan geçerken rahatsızlanması üzerine 10 gün burada konaklamıştır. Bu olayın etkisiyle çadırın bulunduğu yere bir türbe yaptırılıp ziyaretgâh haline dönüştürülmüştür (Eser, 1999: 291).

3.2.6.3.2.2.9. Kâfur Dede Türbesi

Kâfur Dede Ziyareti Siverek ilçesi, Arastul (Bakancık) köyünün 3 km kuzeyindedir. Uzun kenarı kuzey güney yönünde, dikdörtgen planlı, moloz taşlardan yapılmış, üzeri sıvanarak badana edilmiş, direkler üzerine düz damlı bir odanın batı kesiminde Kafur Dede'nin mezarı bulunmaktadır. Odaya giriş kuzey cephenin doğu kesimindeki kapıdan olmaktadır. Mezar bölümü bir duvarla odanın doğu bölümünden ayrılmıştır. Dikdörtgen planlı odanın kuzey cephesi, antik kalıntılardan devşirilmiştir

yuvarlak iki sütuna oturan, direkler üzerine düz damlı üç gözlü revaklıdır (Özgültekin vd.,2003: 55). Kafur Dede makamı günümüzde çok sayıda ziyaretçi çekmektedir.

3.2.6.3.2.2.10. Şeyh Nasır Mezarlığı, Şeyh Nasrullah Türbesi

Şeyh Nasrullah (Hasır) Türbesi olarak bilinen yapı Suruç'un 2 km batısında yer alır. Kitabesi bulunmayan yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şeyh Nasrullah halk arasında ermiş bir zat olarak kabul edilmektedir (Eser, 1999: 289).

3.2.6.3.2.2.11. Eyyüb Nebi Köyü ve Eyyüb Peygamber Türbesi

Şanlıurfa-Mardin yolunun 15 km kuzeyinde ve Viranşehir'e 12 km uzaklıktaki Eyyüb Nebi köyünde Hz Eyyüb'ün yanı sıra eşi ve Hz Elyasa'nın da mezarları bulunmaktadır (Fotoğraf 3.56).

Fotoğraf 3.56. Eyyüb Peygamber Türbesi, sabır taşı ve şifalı su kaynağı.

Ayrıca Hz Eyyüb'ün dayandığı *Sabır Taşı* ve şifalı su kayağı türbelerin bulunduğu alandır. Türbeler bakımsız ve harap halde iken 1992 yılında ŞURKAV, Turizm Bakanlığı ve Eyyüb Nebi Belediyesi katkılarıyla gerçekleştirilen restorasyonlarla tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Bakanlar Kurulu kararıyla Eyyüb Nebi

Beldesi Turizm Merkezi ilan edilmiştir. Günümüzde en büyük eksiklik düzenli otopark yetersizliği ve ziyaretçilere hitap edecek nitelikli ticaret, günübirlik tesis ve sosyal tesislerin bulunmamasıdır. Eyüp Nebi köyünde yer alan üç türbeyi kapsayan çevre düzenlemesi ile ilgili proje, Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla gerçekleşmiştir. Ancak geçen süre içinde türbelerin bulunduğu alan köy yerleşkesi içerisinde yer aldığı için plansız yapılaşmalar ve köy yaşamından oluşan çevre kirlilikleri bu alanı da etkilemiştir.

3.2.6.3.2.3. Medreseler

Şanlıurfa'da, Abbas Ağa, Halil-ür Rahman, İbrahimiye, Nakibzade, Rızvaniye, Şehbenderiye ve Yusuf Paşa adlarında Osmanlı dönemine ait 7 medrese günümüze kadar ulaşmıştır. Eyyubiler dönemine ait olan ve Eyyubi Medresesi olarak tanınan bir medresenin de duvar kalıntıları ile kapı kitabesi günümüze gelmiştir. Bunlardan bazılarını tarihi ve mimari özellikleri ile şu şekilde açıklamak mümkündür:

3.2.6.3.2.3.1. Eyyubi Medresesi

Evliya Çelebi'nin *Kızıl Cami Medresesi* diye bahsettiği Eyyubi Medresesi açık avlulu, eyvanlı medreseler tipinde olup, Şanlıurfa Ulu Cami'nin bir parçası gibi inşa edilmekle beraber, ona bağlı olmadan çalışabilecek şekilde düzenlenmiştir. Medresenin kuzey duvarındaki inşa kitabesine göre, Suriye-Mısır Eyyubi Sultanı Selahaddin Eyyubi'nin emriyle H.587 (M.1191) yılında inşa edilmiştir. Kalıntılardan anlaşıldığına göre, medreseden günümüze, 24 m boyunda, 85 cm kalınlığında ve 2 m kadar yüksekliğindeki kuzey duvarı ile bu duvar üzerindeki nesih formuyla yazılmış inşa kitabesi ulaşabilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 20).

3.2.6.3.2.3.2. Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi

Bugün ayakta olmayan Eyyubi Medresesi'nin yerine *Nakibzade Medresesi*, inşa edilmiştir. Yapı üzerindeki kitabeye göre; 1781-1782 (H.1196) yıllarında Nakibzade Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır (<http://www.urfakultur.gov.tr>). Tek eyvanlı ve açık avlulu bu medresenin kuzey batısında bulunan avlu kapısı Ulu Camii avlusuna açılır. Siyah-beyaz kesme taşların almaşık sıralanması ile yapılmış olan kapı,

üstte palmet motifli bir frizle son bulmuştur. Kapı alınlığında kitabe yer almaktadır. Kapıdan beşik tonozlu bir koridorla medrese avlusuna geçilir. Avlunun güney kenarında cephesi kuzeye bakan bir eyvan ve iki yanında birer oda bulunur. Eyvanın batısındaki kubbeli oda dersane olup bunun da batısında, kitabesinden medresenin kütüphanesi olduğu anlaşılan bir oda yer alır. Medrese; 1876 (H.1293) yılında onarım görmüştür. Eyvan ve odaların kuzey duvarında Firuz Bey Çeşmesi yer alır. Çeşmenin inşa kitabesindeki H.1196 (M. 1781)yılı medresenin inşa tarihiyle aynıdır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 20). Cumhuriyetten sonra Atatürk İlkokulu, sonra Vakıflar Şube Müdürlüğü olarak kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2010-2011 yıllarında onarılmıştır.

3.2.6.3.2.3.3. Halil-ür Rahman Camii ve Medresesi

Halil-ür Rahman Gölü batı kenarında inşa edilmiş olan medresenin diğer bir adı da *Makam-ı Cedd'ül Enbiya Medresesi*'dir. İnşa kitabesi günümüze ulaşmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Mevcut kitabeler onarım devirlerine aittir. Plan itibarıyla L şeklinde olan Halil-ür Rahman Medresesi, düzgün kesmetaştan inşa edilmiştir (<http://www.urfakultur.gov.tr>). Gölün batı tarafında merdivenle çıkılan önleri revaklı odalar, aşağıda güneyde camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzeybatı köşesinde, içinde su bulunan kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir odadan meydana gelir. Medresenin kuzey kanadında, eyvanın karşısında, içerisinde Balıklıgöl'ün suyu bulunan kubbeli ve beşik tonozlu büyük odanın güneydeki girişinin önü revaklıdır. Bu odanın kapısı üzerindeki kitabesinde medresenin H. 1288 (M. 1871) yılında Sultan Abdülaziz Han döneminde Derviş Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılıdır. Medreseye çıkan merdivenin karşısına gelen oda cephesindeki onarım kitabesi H. 1189 (M. 1775) yılına aittir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 20-21). Medrese odaları günümüzde öğrenciler tarafından, göl kenarındaki kubbeli ve tonozlu oda, ŞURKAV Şanlıurfa El Sanatları Satış Merkezi olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.3.4. Rızvaniye Camii ve Medresesi

Rızvaniye Medresesi, Halil-ür Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) kuzeydoğusundaki Rızvaniye Camii'nin avlusunu çevreleyen önleri revaklı odalardan meydana gelmiştir.

Kitabesine göre 1736 yılında Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlıca telaffuz farkından dolayı birçok kaynakta *Rıdvaniye Medresesi* olarak geçmektedir. İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. Medrese, cami avlusunu çevreleyen “U” biçimli bir plana sahiptir. Avlunun kuzey kenarı ortasındaki kubbeli derslane mescit hariç, medresedeki tüm odalar beşik tonozlarla örtülüdür (<http://www.urfakultur.gov.tr>). Avlunun güney kenarında (cami hizasında) caminin sağında beşik tonozlu üç oda, solunda büyük bir oda yer alır. Avlunun doğu kenarında 7 oda bulunur. Kuzey kenarında ortada kubbeli derslane mescit, mescidin doğusuna bitişik beşik tonozlu bir eyvan, eyvanın doğusunda 7 oda, derslane mescidin batısında 8 oda yer alır. Avlunun batısında 9 oda bulunur. Tüm odalar ocak nişlidir. Medresenin mutfağı avlunun kuzeybatı köşesinde, tuvaletleri kuzeydoğu köşesinde yer alır. Medresede toplam 34 adet beşik tonozlu oda, bir adet kubbeli derslane mescit, bir eyvan, bir mutfak ve tuvaletler bulunmaktadır. Cami ile derslane mescit arasındaki seki, yazlık namazgâh olarak yapılmıştır. Sekinin güneyine bitişik kare bir havuz bulunmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 21). Medrese avlusu çiçeklik ve bahçe olarak dekore edilmiştir. Rızvaniye Camii ve Medresesi, 1992-1993 yıllarında ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı) tarafından restore edilmiştir. Medrese odaları Şanlıurfa'daki çeşitli vakıflar tarafından kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.3.5. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi

Suruç ilçesinin 5 km güneydoğusunda Şeyh Müslim köyünde yer alır (Fotoğraf 3.57). Camii iki türbe minare, azire ve kuyudan oluşan külliye kuzeyden bir duvarla çevrelenmiştir. İnşa kitabesi bulunmayan yapının camii, zaviye, tekke ve ziyaret ile birlikte H. 564 (M. 1168-69) yılında inşa edildiği kabul edilir (Buğan, 1995: 63). Külliye'nin türbesinde gömülü olduğuna inanılan Şeyh Müslim ya da Şeyh Mesleme bin Name es-Serucinin tarihsel kimliği hakkında bilinen oldukça sınırlıdır ve çoğu söylencelere dayanır (Eser, 1999: 283). Birçok hastalık için şifa dağıldığına inanılan şeyhin türbesi yoğun ziyaretçi akımına uğramaktadır.

Fotoğraf 3.57. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi.

3.2.6.3.2.4. Kale ve Surlar

3.2.6.3.2.4.1. Şanlıurfa Kalesi ve Surları

Şehir merkezinin güneybatısında, Ayn-ı Zeliha ve Halil'ür Rahman göllerinin güneyinde Damlacık Dağı üzerindedir (Fotoğraf 3.58). Doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrili, kuzey tarafı ise sarp kayalıktır. Abbasiler döneminde ve 814 yılında, Seleukoslar dönemine ait kalıntılar üzerine yeniden inşa edildiği tahmin edilir. Tarihi kaynaklarda kalenin adına ilk kez XI. yüzyıl başlarında rastlanılır. Kale üzerinde Roma mimarisine ait korinth başlıklı iki sütun bulunur. Sütunların arası 14 m olup, yükseklikleri 17.25 ve çevresi 4.60 m'dir (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Kale, doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen planlıdır. Çevresi yaklaşık 800 m uzunluğunda olup, 25 burçludur. Kale kapısının iç kısmında minareli ve küçük bir mescidi mevcuttu. Kalenin içme suyu gizli bir tünel ile aşağıdaki Ayn-ı Zeliha kaynağından temin edilmekteydi. Bu tünel geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Valiliği'nce ortaya çıkartılarak temizlenmiş ve hizmete açılmıştır. Kale üzerinde Seleukoslar, Bizans ve İslami devirlere ait çok sayıda yapı kalıntısı bulunur. Bu yapılardan biri, kalıntıları

günümüze kadar gelmiş olan ve kalenin batı kesiminde yer alan *Yel Değirmeni* dir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 34-35). Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda bu değirmene ait bazalt öğütme taşları bulunmuştur

Fotoğraf 3.58. Şanlıurfa Kalesi Ayn-ı Zeliha ve Halil-ür Rahman göllerinin güneyinde bulunmaktadır. Kalede Roma mimarisine ait iki sütun vardır (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Selçuklular, Eyyubiler, Memlukler, Akkoyunlular ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, güney ve doğu cephesindeki duvarlarda toplam beş kitabe bulunmaktadır. Bunlardan üçü aşınma ve kırıklardan dolayı okunamamış; diğer ikisi de Akkoyunlu (1462) ve Osmanlı dönemine (1540) ait olup okunabilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 34-35). Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nce 2009 yılında kale üzerinde geniş kapsamlı bir restorasyon yapılmıştır

Şehir Surları; M.S. 6. yüzyıla ait yazılı kaynaklarda sözü edilen şehir surlarının ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Şehrin etrafını çevreleyen surların büyük bir kısmı, 20. yüzyılın başından itibaren tahrip edilmeye ve yıkılmaya başlanmış, Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze

ulaşabilmiştir. Çeşitli kaynaklardan Şanlıurfa şehir surlarının batıda Sakıbin Kapısı (Batı Kapısı), kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı, doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve güneyde Harran Kapısı olmak üzere 6 kapısının bulunduğu anlaşılmaktadır (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.2.4.2. Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi

Şanlıurfa şehir surlarının doğu yönünde inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.59). Kısas'a açıldığı için *Kısas Kapısı* ya da *Bab el-Emir* adlarıyla da tanınmıştır. Kapı yıkılmış olup, "Mahmudoğlu Kulesi" diye bilinen kale/burç ayakta. Beykapısı günümüzde yıkılmış olup Mahmut oğlu Kulesi diye bilinen burçları ayakta. (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 49). Osmanlılar zamanında kapı ağalığının Mahmudoğlu ailesine verilmiş olmasından dolayı bu isimle anılan yapı, güneyde silindirik bir burç, bunun kuzeyinde ise beş köşeli daha alçak ikinci bir burçtan meydana gelmiştir. Kuzeydeki burcun batı tarafı "Haremlik", güneydeki burcun ise "Selamlık" olup her iki kısım aralarındaki bir kapı ile birbirine bağlanmıştır. Kapıağası ailesinin oturduğu haremlik kısmına batı taraftaki sokaktan girilir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 36).

Fotoğraf 3.59. Mahmudoğlu Kulesi, Şanlıurfa şehir surlarının doğu yönünde inşa edilmiştir.

Geleneksel bir Şanlıurfa evi plânındaki bu bölümün avlusunun güneyindeki selsebilli eyvan, Diyarbakır ve Mardin'deki Artuklu eyvanlarını hatırlatır. Selamlık kısmı; depo, ahır, develik, zindan ve divanhafteden (toplantı salonu) meydana gelmiştir. Selamlığın doğusundaki silindirik burcun doğuya bakan dış cephesindeki Ermenice

kitabeden anlaşıldığına göre, burası Haçlı kontluğu zamanında, üçüncü Kont Joscelin'in günlerinde Şanlıurfa'yı vekâleten yöneten Prens Vasilin yönetimi sırasında 1122 yılında inşa edilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 36). Şanlıurfa Belediyesi'nce harap ve virane durumdaki kulenin restorasyon çalışmaları, Karacadağ Kalkınma Ajansı Turizm Alt Yapısı Hibe Programı çerçevesinde desteklenen proje kapsamında yapılmaktadır. Kule ve çevresindeki 24 ev ve iş yeri kamulaştırılmıştır. Kulenin *Şanlıurfa Kent Müzesi* olarak kullanılması düşünülmektedir.

3.2.6.3.2.4.3. Harran Kapısı

Harran Kapı Mahallesi'ndedir. Güney cephesi Bizans dönemine kuzey cephesi ise Eyyubi dönemine aittir (Fotoğraf 3.60). “Bab el-Harran” olarak da bilinen kapının güneye bakan yüzünde, sağda, 5. yüzyıl başlarına ait Grekçe yazıtlı duvar kalıntıları görülür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 36).

Şanlıurfa Belediyesi'nce 2008 yılında kapının kuzey cephesini örten dükkânlar kamulaştırılarak yıkılmış ve burada restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır.

Fotoğraf 3.60. Şanlıurfa Harran Kapısı'nın güney cephesi Bizans, kuzey cephesi Eyyübi dönemlerine aittir.

3.2.6.3.2.4.4. Samsat Kapı

Osmanlı döneminde Samsat Kapı ve Meydanı, şehrin kuzey yönündeki ulaşımını sağlayan önemli bir giriş noktasıydı (Fotoğraf 3.61). Musul hükümdarı İmâdeddin Zengi, 1144 yılında Haçlı hâkimiyetindeki Şanlıurfa'yı kuşatırken ordusunu Samsat Kapısı önündeki meydana konuşlandırmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Şanlıurfa'ya gelen batılı gezginler notlarında Samsat Kapısı'ndan bahsetmişlerdir. Kapı, kentin kuzeyine doğru çıkışlarda ve özellikle Samsat'a gidişlerde kullanılmıştır.

Fotoğraf 3.61. Samsat Kapısı, Osmanlı döneminde kuzey yönündeki ulaşımı sağlayan önemli bir giriş noktasıydı.

3.2.6.3.2.4.5. Rum Kale

Rumkale, Birecik Ovası'nın kuzeyinde, Fırat Nehri'nin kıyı kesiminin doğusunda, Şanlıurfa yoluna bakan bir tepe üzerindedir (Fotoğraf 3.62). Birecik'i kuzeyinden ve kuzeydoğusundan sınırlar (Sachau 1883:180). 20. yüzyıl başlarında kuzeyden Hısn-ı Mansur, doğudan Şanlıurfa ile Suruç kazaları, güneyden Birecik, batıdan Pazarcık ve Ayıntab (Antep) kazaları ile çevrili olduğu belirtilir. Kazanın merkezi Halfeti kasabasıdır. Rumkale, Birecik Ovası'nın kuzeyinde, Fırat Nehri'nin kıyı kesiminin doğusunda, Şanlıurfa yoluna bakan tepe üzerinde yer alır. Rumkale'yi 1838'de gören Moltke'ye göre burası, Roma döneminde "Sigma" veya "Zeugma" adıyla bilinirdi. 8-9 bin ayak yüksekliğindeki bir tepe üzerinde yer alan kalenin surlarında altı kapı vardı, muhtemelen dördü ana kapı idi (Von Moltke, 1877: 222-223'den nakleten Acara, 1999: 334).

Fotoğraf 3.62. Halfeti'deki Rum Kale, Fırat Nehri'nin doğusunda bir tepe üzerine inşa edilmiştir.

Günümüzde harap durumda olan ve yaklaşık 120x230 m boyutlarındaki kalenin doğu, kuzey ve batısındaki duvarlar yüksek kayalarla çevrilidir. Kalede bugün görülebilen yapılar arasında Aziz Nerses Kilisesi, Barşavma Manastırı, çok sayıda yapı kalıntısı, su sarnıçları ve bir kuyu yer alır. 18.yy ilk yarısında Suriye'li İbrahim Paşa'nın

yönetimine giren kalenin surları harabe haline getirilmiş, Moltke 1838'de kaleyi bu durumda görmüştür (Hellenkemper, 1976: 54; Acara, 1999: 335).

3.2.6.3.2.4.6. Birecik Kalesi ve Surları

Kale, ilçe merkezinde Fırat Nehri'nin doğu yamacında doğal, sert kalker kayalık tepe üzerine kurulmuştur (Fotoğraf 3.63).

Fotoğraf 3.63. Birecik Kalesi, Beyaz Kale olarakta adlandırılmaktadır.

Üzerinde inşa edildiği beyaz kalker tepeden dolayı Beyaz Kale (Kal'etül Beyza/Beyda) denilen yapı, XIII. yüzyılda yapılmıştır. Etiler zamanından beri mevcudiyetini koruyan kale, Asurlular döneminde müstahkem bir hale getirilmiş, Romalılar, (M.Ö.30- M.S.395) Franklar, (MS 1098- 1150) ve Memlükler dönemi (1277-1484) olmak üzere üç defa onarım görmüştür (Acara, 1999: 196). Kale'nin büyük kısmı tahrip olmuştur.

Kalenin Şanlıurfa kapısı sağlam durumda günümüze ulaşabilen tek şehir kapısıdır. Sur dışına açılan doğu kapısını boydan boya dolaşan şerit kitabeye göre 1483'te Memlük Sultanı Kayıtbay tarafından Yunus eş-Şerefi'nin yönetiminde yaptırılmıştır (Acara, 1999: 200). Şanlıurfa kapının ana yapım malzemesi kesme taştır. Kalenin Meçan Kapısı isekısmen yıkılmış bir bölümü günümüze kadar gelebilmiştir. Kapıyı batı ve güneyden kuşatan şerit kitabeye göre, Memlük Sultanı Kayıtbay'ın emriyle Yunus eş-Şerefi'nin yönetiminde 1484 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu gün bakımsız bir

durumda olan Meçan Kapı'nın kuzeybatı ve doğu duvarları tümüyle, güney duvarı ise kısmen ayakta (Acara, 1999: 205).

3.2.6.3.2.4.7. Çimdin Kale

Kaleye, Şanlıurfa-Mardin karayolunun 61 km'sinden güneye sapan şose yol ile 9 km sonra ulaşılmaktadır. Büyük bir kayalık tepe üzerine inşa edilmiş olan Çimdin Kale'nin yüksek kemerli anıtsal kapısı batıya bakmaktadır (Fotoğraf 3.64). Çimdin Kale'nin; 1182- 1239 yılları arasında bölgeyi ellerinde tutan Eyyubiler zamanında savunma ve konaklama amaçlı "Ribat" olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 36). Dört tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrilidir. Kale üzerinde çeşitli yapı kalıntıları ve bir su kuyusu yer almaktadır. Kale büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Fotoğraf 3.64. Çimdin Kalesi'nin Eyyübiler zamanında savunma ve konaklama amaçlı olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir.

3.2.6.3.2.4.8. Harran Şehir Surları ve Kalesi

Elips şeklindeki Harran şehri, bazı kaynaklara göre 8, bazı kaynaklara göre 6 adet kapısı, 187 adet burcu olan, kesme taşlardan inşa edilmiş müstahkem bir surla

çevrilmiştir (Fotoğraf 3.65). Surların dışında yer alan ve günümüzde toprakla dolmuş olan hendeğin eskiden su ile dolu olduğu bilinir. Şehrin güneydoğu köşesinde kesintiye uğrayan surların yerini kale tamamlar (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 58). Harran surları günümüzde yer yer yıkılmış olmasına rağmen çepeçevre izlenebilir. Kapılardan sadece Halep Kapısı ayaktaadır. Harap bir durumda olan Halep Kapısı son yıllarda Kültür Bakanlığı'nca restore edilmiştir.

Fotoğraf 3.65. Harran Kalesi restore edilmektedir.

Harran şehrinin güneydoğusunda yer alan İç Kale, surların o kesimdeki parçasını oluşturur (Fotoğraf 3.66). Hemen hemen bütün kaynaklar, kalenin yerinde bir Sabii Mabedinin bulunduğundan söz ederler. İslam kaynaklarında kaleden ilk kez bahseden *El-Mukaddesi* (H IV- M. X.yy.) burasının Kudüs Kalesi gibi taştan yapıldığını, güzel ve sağlam olduğunu belirtmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 56).

Fotoğraf 3.66. Harran İç Kalesi, şehrin güneydoğusundadır.

Düzensiz dikdörtgen plânındaki Harran Kalesi, 90x130 m boyutlarında ve üç katlı olup, bazıları tonozlu 150 odaya sahiptir. Kale, İslam öncesi, İslami devirler ve güneybatı kulesinin arkasındaki süslü bir geçit dolayısıyla el- Melik el-Adil zamanı (1192) olmak üzere üç dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Melik el-Adil dönemi olarak tarihlenen bölüm kalenin batı kesiminde olup, burada beşik tonozlu büyük bir mescit, bir galeri ve çeşme olduğu tahmin edilen zikzak kemerli ve köşe sütunçeli bir niş ile dört köşesinde onikigen birer kule bulunur. Bunlardan kuzeybatıdaki kule tamamen yıkılmıştır. Güneydoğudaki kulenin dış kısmı yıkılmış olup iç kısmı ayakta. Güneybatıdaki ve kuzey doğudaki kuleler ise kısmen ayakta (Kürkçüoğlu, 2002: 149).

Kalede, 1951 yılında yapılan kazılarda, doğuya bakan cephesinin güney kesiminde bazalt taşından yapılmış at nalı kemerli bir kapı ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca, İslami döneme ait 90 civarında parça nadide madeni kap (havan, sini, kazan) bulunmuştur. O tarihlerde Şanlıurfa'da müze olmadığı için bu eserler Ankara Etnografya Müzesi'ne gönderilmiştir (Kürkçüoğlu, 2002: 149). Son yıllarda bu eserlerin bir kısmı Şanlıurfa Müzesi'ne geri getirilmiştir. Kalede restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

3.2.6.3.2.4.9. Siverek Kalesi ve Surları

Siverek Kalesi Roma – Bizans dönemi eseridir. İçerisinde Assur dönemine kadar inen yerleşmeleri barındıran yüksek bir höyük üzerine Roma ve Bizans dönemlerinde (M.S. III. - V. yy) inşa edilmiştir. Bizans İmparatoru II. Konstantin tarafından yenilenmiştir. Şehrin ortasındaki 30-35 m yüksekliğindeki bir höyük üzerine kurulmuş olan Siverek Kalesi'nin çevresi yaklaşık 1250 m uzunluğundadır. Daire formu kalenin doğu yönü batıya doğru biraz basık durumdadır. Yükseklikleri 15 m'yi bulan 8 adet burcu ve doğu yönünde bir gözetleme kulesi bulunan kalenin surları 6-7 m yüksekliktedir (Özgültekin vd.,2003: 62).

Surlarının aşağısında yer alan destekleme ve koruma duvarlarının yer yer bazı kalıntıları mevcuttur (Fotoğraf 3.67). Kale surlarının kuzey, batı ve güneyde olanlarının bazı bölümleri yıkık bir durumda günümüze ulaşmıştır. Kuzey-doğudan başlayıp doğuya doğru uzayan ve güney çevresinde devam edip güney-batı köşeye kadar olan bölüm 150-200 m genişlikte, ana topraktan başlayıp kale surlarının temel hizalarına kadar yükselen toprak ve taş yığınlarıyla çevrelenmiştir. Doğu bölümün etekleri ise, ana zeminden yukarıya doğru yükselen bazalt taşlarla örülü şevle desteklenmiştir. Batı yönündeki surların diğer cephelerdekilere nazaran daha sağlam bir durumda günümüze ulaşmış olmasını, bu cephenin daha çok tehlikeye maruz kaldığını ve bu nedenle güçlendirildiğini akla getirmektedir. Kale, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.05.1991 tarih ve 739 sayılı kararıyla *korunması gerekli kültür varlığı* olarak tescil edilmiştir (Özgültekin vd.,2003: 63). Siverek Kalesi günümüzde park (eğlence) yeri olarak düzenlenmiş ve surların bazı bölümleri restore edilmiştir.

Fotoğraf 3.67. Siverek Kalesi, Roma-Bizans dönemi eserlerindendir.

3.2.6.3.2.5. Hanlar

Bir ticaret şehri olan Şanlıurfa'da han mimarisine önem verilmiş ve han sayısı bakımından Anadolu'nun önde gelen yerleşmeleri arasında yer almıştır. Şehrin yanı sıra il sınırları içerisinde de çok sayıda han bulunmaktadır. Mimari özellik arz etmeyen bazı küçük hanlar sayılmayacak olursa, halen Şanlıurfa merkezinde Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Şaban Hanı, Topçu Hanı olmak üzere Osmanlı dönemine ait 11 büyük han bulunmaktadır. Bunlardan; Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Şaban Hanı iki katlıdır. Barutçu Hanı kısmen üç katlıdır. Bican Ağa Hanı'nın misafirhane olan ikinci katı ile Millet hanının ikinci katı yıkıldığından günümüze ulaşmamıştır. Kumlu Hayat Hanı, Samsat Kapısı Hanı ve Topçu Hanı tek katlıdır.

Koyun Pazarı ile Türk Meydanı arasındaki Çifte Han, Akarbaşı'ndaki Aslanlı Han, Haşimiye meydanı isotçu pazarındaki Bican Ağa Hanı (Eski Emniyet Oteli, Şimdi Özdiker Kuyumcular Pasajı), bu günkü Şanlıurfa Pasajı yerindeki Ali Bargut'un Hanı, Zencirli Kapıdaki Zencirli Hanı (Küsto'nun Hanı), Harran Oteli yerindeki Cesur Hanı, Harran Kapı Gazi Lisesi yerindeki Hacı Ali Ağa Hanı, vilayet binası yerindeki Hacı

Kara Ağa Hanı, eski sebze halinin yerindeki Gazhane Hanı, Kamberiye Mahallesi'nde Şerif Özden İlköğretim Okulu'nun yerindeki han ve daha birçok küçük han 50-60 yıl önce ayakta olup günümüze ulaşmamış hanlardır. Şanlıurfa hanlarından sur dışında olanlar kervanların konaklaması için, şehir merkezinde olanlar ise tüccarlar için çeşitli malların satıldığı ve depolandığı mekânlar olarak yapılmıştır.

3.2.6.3.2.5.1. Barutçu (Yahudi) Hanı

Demirci pazarındadır. Yahudi Hanı olarak da bilinmektedir. Düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Kitabesi yoktur. Sakıplar'dan Halil Bey'in haremi olarak da bilinen bu yapı, Gümrük Hanı'ndan sonra Şanlıurfa'daki en güzel han örneklerindendir. Hana, kuzey cephedeki beşik tonozlu eyvan kapıdan girilir. Kare avluyu çevreleyen tonoz örtülü dükkânların üzerinde ikinci kat yer almaktadır. Çatı ile örtülü ikinci kat odalarının kuzey, güney ve doğuda olanlarının önleri sütunlar üzerine oturan revaklarla çevrilidir (Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Envanteri: 54). Yerine bina yapılması amacıyla 1976 yılında güney cephesinden yıkımına başlanılmış, ancak müze müdürlüğünün müdahalesi neticesinde yıkım durdurulabilmiştir. Yıkılan güney cephenin sadece revak kemerleri ayakta kalabilmiştir. Batı ve kuzey cephelerin üzerinde çatı ile örtülü üçüncü kat bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.5.2. Bican Ağa Hanı

Millet hanının doğusuna bitişik olan han, Kürkcüzade Ahmet Bican Efendi tarafından H. 1318 (M.1900) yılında iki katlı olarak yaptırılmıştır. Hanın üst katı Ahmet Bican Efendi'nin misafirhanesi olup, şehre gelen yabancıların ücretsiz konakladığı bir otel (Osmanlı Sarayı yakınında olması nedeniyle, kaynaklarda Saray Otelı olarak da adlandırılmıştır) niteliğinde idi. Misafirhaneye çıkılan kapı, hanın güney cephesindedir (Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş hanın zemin katına doğu cephedeki çapraz tonozlarla örtülü eyvan şeklindeki büyük kapıdan girilir. Kare avlunun etrafı tek katlı ve çapraz tonozlu dükkânlarla çevrelenmiştir. Avlunun kuzeyindeki dükkânlar beşik tonozlarla örtülüdür. Zamanla el değiştirdiğinden "Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı" ve "Ahmet Naci'nin Garajı" adlarıyla da anılan hanın orijinal biçimi son zamanlarda

avlusuna yapılan ilavelerle oldukça bozulmuş, avlunun kuzeyindeki dükkânların arkasındaki kuzey duvar yıkılarak bu dükkânlara kuzeyden cephe açılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011: 4).

3.2.6.3.2.5.3. Fesadı Hanı

Mevlevihane'nin kuzeydoğu yakınındadır. Kesme taşlardan inşa edilmiş, kare bir avluyu çevreleyen iki katlı bir yapıdır. Hana, batı cephenin kuzey köşesinden eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük bir kapıdan girilir. Dikdörtgen avlunun etrafında çapraz tonozlu odalar ve üzerlerinde ikinci kat odaları bulunur. İkinci kat odalarının batı ve kuzeyde olanlarının önleri revaklıdır. Hanın kuzey ve batı dış cephelerinde dükkânlar bulunmakta, diğer iki cephesi evlerle sarılmış bir durumdadır (Kürkçüoğlu, 2011: 5). Son zamanlarda avlunun üzeri ikinci kat seviyesinden beton bir tavanla kapatılarak yapının orijinalliği bozulmuştur.

3.2.6.3.2.5.4. Gümrük Hanı

Şanlıurfa'nın Osmanlı döneminde yapılan hanlar ve kapalı çarşılarının yoğun olduğu bölgede yer alır (Fotoğraf 3.68). Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1563 yılında Urfa Sancakbeyi Halhallı Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" olarak geçen bu hanın dış cepheleri iki renkli kesme taşların almalı sıralanması ile yapıldığı için "Alaca Han" adıyla da tanınmaktadır. Behram Paşa tarafından hazırlattırılan H. 976 (M.1568) yılına ait Şanlıurfa'daki Gümrük Han'ından *Kervansaray* olarak bahsedilmektedir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 52). Avlusundan Halil-ür Rahman Gölü'nün suyu geçmektedir. Ayrıca, çınar ağaçları buraya ayrı bir güzellik vermiştir. İki katlı bu hanın avlusunda çayhaneler bulunmaktadır. Giriş eyvanının üzeri mescit olarak değerlendirilmiştir. 2001 yılında Rızvaniye Vakfı'nın katkılarıyla Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore edilmiştir.

Fotoğraf 3.68. Gümrük Hanı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yetmiş Han olarak geçmektedir.

Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzeli ve anıtsal olanıdır. Hana, doğu cephede eyvan şeklindeki büyük kapıdan girilir. Mermer duvarlı giriş eyvanının her iki yanında üzerlerinde ayet yazılı mukarnaslı mihrap nişleri bulunur. Ayetlerin sağında ve solunda geometrik geçmeli süsleme şeridi uzanır. Bu şeritle birlikte, giriş eyvanının üzerinde yer alan mescidin doğu cephesindeki pencere alınlıklarında bulunan geometrik geçmeler handaki süslemenin tamamını oluşturmaktadır. Kare avluyu çevreleyen dükkânların üzerinde, önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır (Kürkçüoğlu, 2011: 7). Avlunun güney tarafındaki bedestene açılan beşik tonozlu ikinci bir kapı bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.5.5. Hacı Kamil Hanı

Gümrük Hanın güneydoğusuna yakındır. Doğu ve batıda olmak üzere iki kapısı vardır. Han, H.1239 da (1823) tarihinde Hacı Kâmil tarafından yaptırılmıştır. Düzgün kesme taşlardan yapılmış olan Hacı Kamil Han'ı, Şanlıurfa'daki Osmanlı hanlarının küçük, fakat güzel örneklerinden biri olup yer seviyesinden bir kaç basamak aşağıda bulunması nedeniyle halk arasında *Çukur Han* olarak anılmaktadır. Kare avlunun

güneyinde beş dükkân, kuzeyinde beş dükkân, doğusunda giriş tonozunun sağında bir, solunda iki dükkân, batısındaki giriş tonozunun sağında ve solunda birer dükkân bulunur bahsedilmektedir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 53). Zemindeki dükkânların üzerinde önleri revaklı ikinci kat odaları yer alır. Revaklar, önde payelere oturan çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlunun ortasındaki betonarme şadırvan, eski şadırvanın yerine son zamanlarda yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011: 5). Eskiden Halil ür-Rahman gölünden gelen su bu avluda bulunan şadırvandan akıtılmaktaydı. Eski şadırvan yıkılınca yapı bu özelliğini de kaybetmiştir. Han günümüzde manifaturacı ve terzi esnafı tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.5.6. Kumlu Hayat Hanı

Keçeci pazarı mevkiinde, Tarihi Dabbakhane Kahvehanesi'nin kuzeyine bitişiktir. Kitabesi olmadığından kesin inşa tarihi bilinmemektedir. XIX. Yüzyıl başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Kesme taşlardan inşa edilmiş yapıya, batı cephedeki 4 m derinliğinde beşik tonozlu eyvandan girilir. Kare avlunun kuzey taraflarında, arka duvarları komşu evlere ait olan ve önde üç payeye oturan, çapraz tonozla örtülü dört mekân bulunur. Bu mekânların kemer araları sonradan örülerek oda haline getirilmiştir. Avlunun güneyinde, birinden diğerine kapı ile geçilen yaklaşık 4 m derinliğinde tonozla örtülü iki mekân bulunur. Bunlardan doğuda olanı avluya bir kapı ile açılmaktadır. Batıdaki mekân eyvan şeklinde olup önü sonradan örülmüştür. Avlunun batısında, ortada beşik tonozlu giriş eyvanı, bunun kuzeyinde hancı odası yer alır. Giriş eyvanının avluya bakan güney yanında, avluya açık küçük bir mekân ve dama çıkan merdiven bulunur. Giriş kapısının sağında ve solunda çapraz tonozlu kürkçü dükkânları bulunmaktadır. Halil-ür Rahman Gölü'nden çıkan ve bazı han ve camilerden geçerek bu hana ulaşan su kanalının giriş eyvanından açıktan geçtiği yaşlılar tarafından söylenmektedir. Bu kanalın üzeri sonradan bazalt değirmen taşı ile kapatılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011: 5).

3.2.6.3.2.5.7. Mencek Hanı

Mencek adına ilk defa H. 775 (M.1373) yılında Emir Mencek İbni Abdullah Vakfiyesi'nde rastlanılmakta ancak bu Vakfiyede böyle bir handan söz edilmemektedir.

Kazazlar Çarşısı civarındaki Mencek Hanı'ndan ilk defa H. 1128 (M.1716) yılında Ayn-ı Zeliha binti Hacı Ali Vakfıyesinde söz edilmekte birlikte, tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Bunlara dayanarak hanın 1373 (H. 775.) ile 1727 (H.1137 (M.) yılları arasında inşa edilmiş olabileceği söylenilebilir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 52-53).

Düzgün kesme taşlardan yapılmış olan yapıya kuzey cepheden, çapraz ve beşik tonozlarla örtülü bir dehlizden girilir. Kare avlunun doğu, batı ve güney cephelerinde beşik tonozlarla örtülü dörder, kuzey cephesinde iki dükkân bulunmaktadır. Bunların üzerinde revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Doğudaki revaklar payeli, batı, kuzey ve güneydekiler sütunludur. Payeli revaklar çapraz tonoz, sütunlu revaklar lento taşlarla örtülüdür. Avlunun güney-batı köşesine her iki katta eyvan biçimi verilmiştir (Kürkçüoğlu, 2011: 8; Şanlıurfa Kültür Envanteri: 52-53). Mencek Hanı 2011 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Yapı günümüzde terziler ve tuhafiyeciler tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.5.8. Millet Hanı

Karakoyun Deresi'nin kuzey kenarında yer alan, Samsat Köprüsü ile Hacı Kamil Köprüsü arasında (Karakoyun İş Merkezinin kuzey batısında) bulunan Millet Hanı, Türkiye'nin en büyük hanlarından olup Osmanlı döneminde Şanlıurfa'da inşa edilen ilk anıtsal yapı özelliğini taşımaktadır (Fotoğraf 3.69). Handa her hangi bir kitabe bulunmadığından inşa tarihi hakkında bilgi vermek mümkün olmamaktadır. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman dönemine tarihlenlenmektedir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 55). Hanın, 1915 yılındaki Ermeni tehciri sırasında doğudan gelen Ermeni kabileleri toplantığı ve buradan Suriye'ye gönderilmesinde kullanılmıştır. Millet teriminin Osmanlı'da Hristiyan tebaa için kullanıldığı düşünüldüğünde Millet Hanı adının 1915 yılından itibaren kullanıldığını söylemek mümkündür (Kürkçüoğlu, 2011: 8).

Fotoğraf 3.69. Millet Hanı Osmanlı döneminde Şanlıurfa’da inşa edilen ilk anıtsal yapı özelliği taşımaktadır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan yapı, güney ve kuzeyde olmak üzere iki avludan oluşmaktadır. Her iki avlunun çevresinde, ortasından kalın payelerle bölünmüş, birbirleriyle bağlantılı, çapraz tonozlarla örtülü, arka duvarlarında yemlikler bulunan geniş mekânlar yer alır. Tavanda zikzak biçimde havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu mekânlar yer yer aralarından duvarlarla bölünerek odalarda dönüştürülmüştür. Avlunun güney kenarının doğu kesimi yıkılmış olup toprak dolguludur. Yapının eski fotoğraflarında iki katlı olduğu ve güney cephenin batı köşesindeki portal üzerinde bir kitabe ve bunun sağında ve solunda birer arslan kabartmasının yer aldığı görülmektedir (Kürkçüoğlu, 2011: 9). Bu fotoğraflarda görülen ikinci katlar günümüzde tamamıyla yıkılmıştır. Güney cephenin batı kesimindeki portal, kemer hizasına kadar toprak ile doldurulmuş, buradaki kitabe yerinden sökülüş, arslan kabartmaları kırılmıştır.

Millet Hanı, daha sonra 1920 yılına kadar Alman Yetimhanesi olarak kullanılmıştır. Alman Yetimhanesi’nden sonra 1940’lı yıllardan itibaren "Süvari Kışlası" olarak kullanılan Millet Hanı, askeri kışla işlevini 1970’li yılların sonlarına kadar sürdürmüştür (Kürkçüoğlu, 2011: 8). Askeriyenin burayı terk etmesi ile 1980’li yıllarda Şanlıurfa Belediyesi tarafından kullanılmaya başlanılmış, belediyenin odun

pazarı ve marangozhane gibi bazı birimlerine hizmet vermiştir. Daha sonra belediye tarafından da terk edilen han, yaklaşık 20 yıl kaderine bırakılmıştır. Hanın, 2001-2003 yıllarında restore edilerek Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'nin en büyük müzesi ve Kültür Merkezi haline getirilmesi için çalışmalara başlanılmış, ancak bu proje gerçekleşmemiştir. Han, 2008 yılında İl Özel İdaresi tarafından yap-işlet-devret modeli ile bir otelcilik firmasına verilmiş ve bu firma tarafından hazırlanan restorasyon projesi Kültür ve Tabiat Varlıkları Şanlıurfa Koruma Kurulu tarafından onanmıştır (Kültür ve Turizm Müdürlüğü). Ancak, restorasyonu henüz yapılmamıştır.

3.2.6.3.2.5.9. Samsat Kapısı Hanı

Samsat Kapısı yakınında, TelfitirTepesi'nden inen surların yerindedir. Avşaroğlu ailesinin mülkiyetinde olduğundan Avşaroğlu Hanı olarak da bilinmektedir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Kesme taşlardan inşa edilmiş olan yapıya kuzey cepheden, beşik tonozlu eyvanlı kapıdan girilir. Kare avlunun etrafı tek kat halinde tonoz örtülü dükkânlarla çevrelenmiştir. Hanın kuzey duvarlarını Şanlıurfa şehir surlarının Samsat Kapısı kesimi oluşturmakta, yapı sur duvarlarının güneyinde (şehir tarafında) yer almaktadır (Kürkçüoğlu, 2011: 10).

3.2.6.3.2.5.10. Şaban Hanı

Kürkçü Pazarı'nda olup inşa tarihi bilinmemektedir. H.1181 (M.1767) yılındaki Kazzaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfıyesı'nde geçen "Şaban Efendi Hamamı" ile birlikte, hamamın girişinin karşısına yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş hana batı cephedeki taç kapıdan girilir. Tonoz örtülü giriş eyvanından sonra kare avluya çıkılır. Giriş eyvanının sağında ve solunda hancı odaları yer almaktadır. Kare avlunun çevresi iki katlı mekânlardan oluşmaktadır. Zemin katta ahırlar, ikinci katta önleri payelere oturan revaklı odalar yer almaktadır (Kürkçüoğlu, 2011: 11). Harap bir durumda olan hanın doğu, kuzey ve güney cepheleri büyük ölçüde yıkılmış durumdadır.

3.2.6.3.2.5.11. Topçu Hanı

Karşısındaki Şehbenderiye Camii ile birlikte İran Şehbenderi Parmaksızzade Hacı Bekir Bey tarafından H.1321 (M.1903) yılında yaptırılmıştır. Bu nedenle *Hacı Bekir Bey Hanı* olarak da bilinmektedir. Düzgün kesme taşlardan yapılmış yapıya, güney cepheden, eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük kapıdan girilir. Bu girişin sağında ve solunda odalar bulunmaktadır. Kare avlunun dört cephesinde bulunan dükkânların kuzey ve doğu cephede olanlarından önemli bir kısmı yıkılmış olup yerlerine betonarme dükkânlar yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011: 11). Avlunun batı cephesi iki katlı, diğer cepheleri tek katlıdır. İkinci kata çıkış, güney cephenin batı ucundaki taş merdivenledir.

3.2.6.3.2.5.12. Barutçu Hanı

Demirci Pazarındadır. Düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Kitabesi yoktur. Sakıplar'dan Halil Bey'in haremi olarak da bilinen bu yapı, kuzey cephedeki beşik tonozlu eyvan kapıdan girilir. Kare avluyu çevreleyen tonoz örtülü dükkânların üzerinde ikinci kat yer almaktadır. Çatı ile örtülü ikinci kat odalarının kuzey, güney ve doğuda olanlarının önleri sütunlar üzerine oturan revaklarla çevrilidir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 55).

3.2.6.3.2.5.13. Belediye Hanı

Birecik ilçe merkezinde bulunan han, eski buğday pazarı olarak da bilinmektedir. Han, 1896-1897 (H. 1314) yıllarında Hacı Zekeriya Efendi tarafından *Belediye Hanı* olarak yaptırılmıştır. Günümüzde oldukça harap durumdadır (Gündüz, 1999: 121).

Birecik'te *Sabunhane* olarak bilinen bir başka yapı mevcuttur. Bu binanın inşaa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ali Cevad'ın 1890'larda Birecik'te belirttiğinin Sabunhane olduğu sanılır. Günümüzde ilçe esnafları tarafından kullanılmaktadır (Gündüz, 1999: 127).

3.2.6.3.2.5.14. Cudipaşa (Osmanpaşa) Hanı

Siverek ilçesinde bulunan Cudipaşa Hanı, Siverek Belediye Reisi Cudipaşa tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 3.70). Cudipaşa'nın 1903 yılında Belediye Reisliği

yaptığı dikkate alındığında hanın da aynı yılda yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Özgültekin vd., 2003: 56). Siverek Belediyesi tarafından restore edilerek sosyal tesisler haline getirildi. Sosyal tesisler bünyesinde kafeterya ve restoran bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.70. Han, 1903 yılında Siverek Belediye Reisi olan Cudipaşa tarafından yaptırılmıştır.

3.2.6.3.2.5.15. Gümrük Hanı

Siverek'teki Gümrük Hanı'nın XVIII. yüzyıl Osmanlı eserlerinden olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 3.71). Kitabesi bulunmadığından ve herhangi bir kaynaktan inşası ile ilgili bilgi ve belgeye rastlanılmadığından yapılış tarihi bilinmemektedir. Gümrük Hanı daha önce belediye binası olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 3.71. Gümrük Hanı, 18. yüzyıl Osmanlı eserlerindendir.

Hanın zemin katındaki dükkânlar günümüzde başta keçeciler olmak üzere kahvehane ve çeşitli esnaf grupları tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır. Siverek belediyesi tarafından istimlak edilerek kültür merkezi olarak hizmete sunulan tarihi Gümrük Hanı'nın sosyal tesisleri tamamlanarak hizmete açıldı. Sosyal tesisler bölümünde şark odaları, lokanta, kafeterya ve konaklama mekânı bulunuyor.

3.2.6.3.2.5.16. Hacı Yusuf Hanı

Siverek'te bulunan Hacı Yusuf Hanı'nın, XIX. yüzyıl Osmanlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Kitabesi bulunmadığından ve herhangi bir kaynakta inşası ile ilgili bilgi - belgeye rastlanılmadığından yapılış tarihi bilinmemektedir. Uzun kenarı kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir avlunun dört yönüne sıralanmış tek katlı, direkler üzerine düz dam örtülü dükkânlardan oluşmaktadır. Bu dükkânların bazıları son yıllarda bozularak betonarmeye dönüştürülmüştür. Hanın biri güney, diğeri batı cephede olmak üzere düzgün kesilmiş kalker taşından yapılmış iki kapısı bulunmaktadır. Güney cephedeki kapı, sağında solunda dükkânların yer aldığı direk örtülü bir dehlizden sonra avluya açılmaktadır. Handa inşaat malzemesi olarak düzgün kesilmiş kalker ve bazalt

taşlar kullanılmıştır (Özgültekin vd.,2003: 57). Handaki dükkânlar günümüzde çeşitli esnaf grupları tarafından kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.6. Kervansaraylar

Şanlıurfa, binlerce yıldan beri çok önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğundan birçok kervansaraya da sahip idi. Günümüze sadece dördü ulaşmış olan bu kervansaraylar; Harran ilçesinde Han el-Ba'rur, Birecik ilçesinde Ilgar (Mırbi), Bozova ilçesinde ise Çarmelik ve Titriş kervansaraylarıdır.

3.2.6.3.2.6.1. Çarmelik Kervansarayı

Bozova ilçesinin 50 km güneybatısında Büyükhan köyünde yer almaktadır (Fotoğraf 3.72). Şanlıurfa-Gaziantep yolundan 11 Nisan Kasabası'ndan ayrılan 8 km'lik bir asfalt yolla ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 3.72. Çarmelik Kervansarayı, Selçuklular döneminde inşa edilmiştir.

Köklü bir Türk ailesinin elinde uzun süre kalmış olmasından dolayı ailenin adını almıştır. Bu anıtsal eser, ticaret kervanlarının konaklaması için Selçuklular Devri'nde yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden daha çok Suriye geleneklerinden izler

taşıyan özgün konumu ve yöredeki han yapılarının en erken tarihli olması bakımından çok önemli bir eserdir. İç kısımları küçük, dış kısımları ise büyük kesme taşlarla inşa edilmiştir. Kırk odası bulunan kervansaray, yaklaşık 44x36 m ölçüsünde bir avlunun etrafını çevreleyen ahırlar, kışlık ve yazlık odalardan meydana gelmiştir. Kervansaray'a giriş kuzey cephesinin ortasındaki eyvandan olmaktadır. Bu giriş eyvanı ile avlunun etrafını çevreleyen mekânların büyük bir kısmı bugün yıkılmış durumdadır. Kuzey yönünde kubbeli bir mescit bulunan kervansaray bugün harap durumdadır. Mescit hala kullanılmaktadır. İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği imkânlarıyla Çarmelik Kervansaray'ında, Şanlıurfa Müzesi Başkanlığında arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda yapının bölümleri ve temelleri ortaya çıkmıştır (Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü).

3.2.6.3.2.6.2. Han el-Ba'rur Kervansarayı

Harran'ın 20 km güneydoğusundaki Gökteş köyündedir (Fotoğraf 3.73). Eyyubiler dönemine ait bu kervansaray, kısmen harap durumdadır.

Fotoğraf 3.73. Han El-Ba'rur Kervansarayı, Eyyubiler dönemi eserlerindendir.

Tektek Dağları olarak anılan dağlık bölgede Harran-Bağdat yolu güzergâhında bulunan kervansaray, giriş kapısı, köşe kuleleri, payanda kuleler, mescid, hamam, yazlık

ve kışlık bölümleri ile Anadolu Selçuklu kervansaraylarının tüm özelliklerini taşır. 43x45 m ölçülerinde kareye yakın bir avluyu çevreleyen kervansaray, yazlık ve kışlık mekânlardan oluşur. Eyvanın sağında mescit, solunda bunun simetrisi durumunda muhafız odası yer alır (Şanlıurfa (Harran) Kültür Envanteri: 15).

Han el-Ba'rur Kervansarayı İsa oğlu el-Han Hüsameddin Ali tarafından H. 626 (M. 1228-29) yılında 5-6 aylık bir sürede yaptırılmıştır. *Ba'rur* kelimesi Arapça'da keçi gübresi anlamındadır. Rivayete göre, hanı yaptıran kişi burayı kuru üzümle doldurmuş ve “*benden sonra gelenler burayı keçi gübresi ile dolduracaklardır*” demiş. Gerçekten kervansaray, uzun yıllar ahır olarak kullanıldığı için hayvan gübresi ile dolmuştu (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 26).

Han el-Ba'rur Kervansarayı'nda uzum yıllar ahır olarak kullanılan ve çobanlar tarafından yakılan ateşlerin sonucunda duvarları simsiyah olan mescit, 1993 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilip tefriş edilerek hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.6.3. Titriş Kervansarayı

Bozova ilçesi'ne bağlı Titriş köyündeki kervansaray Çarmelik- Şanlıurfa- Titriş- Siverek- Karabahçe- Diyarbakır kervan yolu üzerinde bulunmaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Kervansaraya güney cephedeki basık kemerli kapıdan girilmektedir. Kısmen direk dam, kısmen beşik tonozla örtülü giriş eyvanından sonra avluya girilmektedir. Kare avlunun doğu, batı ve kuzey yönleri revaklı olup kemerler payeler üzerine oturmaktadır. Revakların doğu ve batıda alanlarının üzeri düz direk damlıdır. Kuzeydeki revakın üzeri sonradan betonla örtülmüş, gerisindeki kapalı mekânlar yıkılarak yerine betonarme dükkânlar yapılmıştır. Hanın diğer üç cephesi orijinalliğini kısmen korumuştur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 27).

3.2.6.3.2.6.4. Ilgar (Mırbi) Kervansarayı

Birecik ilçesi, Böğürtlen Nahiyesi'ne bağlı Ilgar (Mırbi) köyündedir. Kitabesi günümüze ulaşmadığından inşa tarihi ve yaptıranı bilinmemektedir. Osmanlı dönemine ait olabileceği tahmin edilmektedir. Üzerine 1903 yılında bir konak (Emin Ağa Konağı) inşa edilmiş ve işlevini yitiren han konağın ahır olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Birecik'ten kalkan kervanlar Ilgar Kervansarayı'na gelir, buradan kuzeydoğuya ayrılan

yolu takip ederek Sisan-Dunali-Kurdik-Hüvek (Bozova)-Titriş Kervansarayı- Karacurun (Hilvan)-Siverek- Karabahçe üzerinden Diyarbakır'a, ayrıca, Ilgar'dan doğuya ayrılan yolu takip ederek de Çarmelik Kervansarayı üzerinden Şanlıurfa'ya ulaşırdı (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 27). Kervansaray ve üzerindeki konak günümüzde terk edilmiş durumdadır.

3.2.6.3.2.6.5. Kalkan Köyü, Kantarma Mezrası Kervansarayı

Halfeti ilçesine bağlı Kalkan köyü Kantarma mezrasında bulunmaktadır. Bu yapı oldukça harap durumdadır. Kesin inşaat tarihi bilinmemektedir. Halk tarafından *Selçuklu Hanı* olarak adlandırılmaktadır.

3.2.6.3.2.7. Harabeler

3.2.6.3.2.7.1. Gologoç Harabeleri

Viranşehir'deki Kızlar Harabeleri'nin 10 km güneyinde, Tektek Dağları'ndadır. Burasının, Kızlar Sarayı yerleşmesinde olduğu gibi Hristiyanlığın ilk dönemlerinde M.S. IV- V. yüzyıl Şanlıurfa dağlarında inzivaya çekilen binlerce keşiş tarafından iskân yeri olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir (<http://www.urfakultur.gov.tr>). Blok halinde kesilmiş, kalker taşlarından oluşan yapılara ait temel kalıntıları arasında silmeli büyük bir kemer kalıntısı günümüze ulaşmıştır (Fotoğraf 3.74).

Fotoğraf 3.74. Gologoç Harabeleri'nin Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Şanlıurfa'da izdivaya çekilen keşişler için inşa edildiği tahmin edilmektedir.

3.2.6.3.2.7.2. Şuayb Şehir Harabeleri ve Şuayb Peygamber Makamı

Harebeler, Harran ilçesine 39 km uzaklıktaki bağlı Özkent köyünde bulunmaktadır (Fotoğraf 3.75). Harran'dan Han el-Ba'rür Kervansarayı'na ulaşan yol, kuzeydoğuya doğru 10 km sonra Özkent köyündeki tarihi Şuayb Şehir Harabeleri'ne ulaşır. Bu antik kent ismini bir rivayetten alır. Şuayb Şehri ismi, Arapçada *Eski İnsan Şehri* anlamına gelmektedir. Bu eski şehirdeki mevcut mimari kalıntılarının Roma devrine ait olduğu tahmin edilir. Oldukça geniş bir alana yayılan bu tarihi şehrin etrafı yer yer izleri görülen surlarla çevrilidir. Şehir merkezinde çok sayıdaki kaya mezarı üzerine kesme taşlardan evler inşa edilmiştir. Kaya mezarlarının üzerine evlerin inşa edilmesi döneminin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir. Bu evlerin, Harran Ovası'nda yaşayan insanların yazlıkları olduğu belirtilmektedir (Şanlıurfa (Harran) Kültür Envanteri:15).

Fotoğraf 3.75. Şuayb Şehir Harabeleri.

Bu evler tipik Roma evleri tarzında yapılmış olup üçgen alınlıklı, çatılı ve etrafı duvarla çevrili bir avlu ve evin altında yer alan ana kayaya oyulmuş bir kilerden oluşmaktadır. Her evin içinde bir su kuyusu bulunmaktadır. Evlere girişler avlu

duvarlarında yer alan kapılardan yapılmaktadır. Bu kapılar ise ızgara planlı sokaklara açılmaktadır. Tamamı yıkılmış olan bu evlerin bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir (Şanlıurfa (Harran) Kültür Envanteri:15).

Şuayb Şehri'nin, Arapların VI. yüzyıldaki işgali sonrasında yeniden kurulduğu ve 300 yıl boyunca faal durumda olduğu tahmin ediliyor. Güneyde Araplara ait bir mezarlık bulunur. Kufi tarzdaki mezar taşları İslam döneminin ilk 300 yılına (910) aittir. Tahminlere göre bu muhteşem şehir, Harran ve Han el-Ba'rur ile aynı kaderi paylaşmış ve 1260 yılındaki Moğol tahribinde büyük hasara uğramıştır. Efsaneye göre, bu şehir Şuayb Peygamber tarafından kurulmuş ve Hz Şuayb bu şehirde peygamberlik görevini yerine getirmiştir. Daha sonra Hz Musa'da, peygamberlik verilmeden önce bu şehre gelerek Şuayb Peygamber ile görüşmüş ve onun kızlarından birisiyle evlenip Tektek Dağları'nda 10 yıl çobanlık yapmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 64). Kalıntılar arasında, kayadan oyulmuş küçük bir mekân halk arasında "Şuayb Peygamberin Makamı" olarak ziyaret edilmektedir.

Şanlıurfa bölgesinin Hristiyanlığı kabul edişinden sonraki dönemde buranın bir dini merkez olduğu ve *Kefa* olarak isimlendirildiği tarihi kaynaklarda yazılıdır. Kefa, Süryanice *taş* anlamına gelmektedir. Bu isim, yapıların tümünün taştan yapılmasından dolayı verilmiş olmalıdır. Yaklaşık 700 yıldan beri harabe halde kalan şehrin bir kısmı, 1950'li yılların başlarında buraya gelen civardaki Araplar tarafından iskân edilmiştir. İskân sırasında taş ihtiyacı maalesef kalıntılar arasından karşılanmıştır. Şehir içinde ve civarında birçok mağara, sarnıç ve kaya mezarı bulunmakta, bunların bazısında Arapça ve Süryanice kitabelere rastlanmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 65).

3.2.6.3.2.7.3. Karahisar Kale Harabeleri

Soğmatar'ın 13 km kuzeyindeki bu tarihi yerleşmede kale olarak kullanılan bir tepe ve bunun doğusundaki kayalık tepelerde M.S. 5. yüzyıla tarihlenebilen kaya mezarları ve sarnıçlar bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.2.6.3.2.7.4. Çatlar Köyü Bizans Dönemi Harabeleri

Soğmatar'ın 16 km güney doğusunda, Çatlar köyü'nde 5. yüzyıl Bizans döneminden kalma yapı kalıntıları bulunur. Bu kalıntılardan birisi yaklaşık 2 m eninde,

4 m yüksekliğinde kemerli bir kapıdır. Diğer kalıntı ise büyük bir yapının köşe duvarlarına aittir (Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.2.6.3.2.7.5. Soğmatar Şehri Harabeleri

Şuayb Şehri'nden kuzeye giden yolla 16 km sonra Soğmatar Şehri harabelerine ulaşılır. Burası, Harran'a 57 km mesafededir. Bu tarihi kent bugün Yağmurlu köyü içerisinde bulunmaktadır. Soğmatar kelimesi, Arapçada sokak ve çarşı anlamına gelen *Suk* ile yağmur anlamına gelen *Matar* kelimesinden *Yağmur Sokağı* veya *Yağmur Çarşısı* anlamına gelen *Suk el-Matar* kelimesinin bozulmuş şeklidir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 65).

Roma dönemine (M.S. 2. yüzyıl) tarihlenen şehrin, Abgar Krallığı döneminde Harranlıların Tektek Dağları bölgesinde; ay ve gezegen tanrıları için tapındıkları bir kült merkezi olduğu kabul edilmektedir. Soğmatar kült yerinde; Ay tanrısı Sin'e tapınılan bir mağara (Pognon Mağarası), yamaçlarında yer yer tanrı kabartmalarının ve zemine kazılmış yazıtların olduğu bir tepe (Kutsal Tepe), 6 adet kare ve yuvarlak planlı mozole (Anıt Mezar), iç kale ve ana kayaya oyulmuş çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Burası özellikle M.S. 165 yıllarında Partların (İranlılar) Urfa bölgesine yaptıkları yoğun saldırılardan dolayı bölgeden kaçan halk tarafından kurulmuş ve İslam Dönemi'ne kadar kült merkezi özelliğini korumuştur. Şuayb Şehri yerleşimindeki insanların Soğmatar'ı mezarlık ve ibadet yeri olarak kullandıkları, burada bulunan bazı dinsel motiflerden anlaşılmaktadır (Şanlıurfa (Harran) Kültür Envanteri:17).

Harran ve Şuayb şehirleri gibi 1260 yılındaki Moğol tahribinde harabe haline getirilmiş olan Soğmatar, köy yerleşimi ile iç içedir. Solda bulunan höyük, içinde milattan önceki yıllara ait tarihi belge ve malzemeleri korur. Höyüğün tepesinde Miladi II. yüzyıldan kalma kale kalıntıları görülebilir. Kalenin güneyindeki tepe, yazıtlarda da geçtiği gibi *Kutsal Tepe* olarak bilinir ve üzerinde kaya zemine oyulmuş birçok Süryanice yazıt bulunur. Aynı tepenin kuzey yamacında kayalara oyulmuş ve yanlarında yazıt bulunan kabartmalar görülebilir (Fotoğraf 3.76). Ayrıca, Soğmatar'da, Şuayb Şehri gibi su ihtiyacını karşılamak için ana kayaya oyulmuş su kuyuları bulunmaktadır. Soğmatar Antik Kentindeki tarihi kuyunun Hz. Musa Kuyusu olduğu rivayet edilmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 65).

Fotoğraf 3.76. Soğmatar Şehri Harabeleri, Yağmurlu köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Soğmatar'da şimdiye kadar, arkeolojik bir kazı yapılmamış, yüzeydeki yazıtlar, kabartma heykeller ve kalıntılar üzerinde araştırma ve yayınlar yapılmıştır. Toprak zeminde yapılan kazılarda heykel ve sikke gibi tarihi malzeme çıktığından ve esasen de tarihi sit alanı olduğundan dolayı civarda kazı yapmak yasaktır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 66).

3.2.6.3.2.8. Yazıtlar

3.2.6.3.2.8.1. Soğmatar Yazıtları

Soğmatar'da şimdiye kadar yapılan araştırmalarda tespit edilen ve yayınlanan Estrangela formunda yazılmış Süryanice yazıt sayısı 31'dir. Bunların bir kısmı Kutsal Tepe'de, bir kısmı Pognon Mağarası'nda, bir kısmına da Kutsal Tepe'nin kuzey yamacındaki kabartma heykellerin yanında ve şehir civarında rastlanmıştır. Kutsal Tepe'de kaya zemine oyulmuş toplam 10 adet yazıt mevcuttur. Yazıtlar genellikle hatırlatma ve dikilen anıt sütunları ile Marelahe'ye sunulan adaklarla ilgilidir ve tarih olarak Seleukos Takvimi kullanılmıştır. Bu takvim miladiye göre 311 yıl erkenden başlamıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 66).

Bir diğer yazıt ise kalenin 250 m kadar kuzeybatısındaki *Pognon Mağarası*'nda bulunmaktadır. Bilim dünyasına Fransa'nın Bağdat Konsolosu H. Pognon tarafından 1907 yılında tanıtıldığı için bu adla anılmaktadır. Bu mağara aslında Ay Tanrısı Sin'e ait bir tapınaktır. Girişi doğu taraftan olan mağaranın kuzey, güney ve doğu duvarlarında Süryânice yazıtlar bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 67).

3.2.6.3.2.9. Dikmeler: Telia Martyrionu (Oktagonal Roma Tapınağı) Dikmesi

Viranşehir ilçe merkezinde Eski Paşalar Okulu'nun batısında bulunur. Yapı, Bizans dönemi Hristiyanlık yapılarının Şanlıurfa bölgesindeki en büyük örneklerinden olup sekizgen planlıdır (Fotoğraf 3.77). Yapının 34.5 x 32 m çapındaki kubbesinin bazalt taşından örülmüş sekiz paye üzerine oturduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır. Tamamı sekiz adet olan dikmelerden günümüze sadece bir tanesi gelebilmiştir. Büyük bir nekropolün ortasına inşa edilen yapı bir aziz için Martyrion olarak IV-V yüzyıllar arasında inşa edilmiştir. Kalıntılar arasında bulunan çok sayıdaki mozaik tanesinden yapının zengin mozaik süslemeli olduğu anlaşılmaktadır (Şanlıurfa (Viranşehir) Kültür Envanteri: 2; kulturturizm.gov.tr).

Fotoğraf 3.77. Telia Martyrionu (Oktagonal Roma) Tapınağı, Bizans dönemi Hristiyan yapılarını Şanlıurfa yöresindeki en büyük yapılarından biridir.

3.2.6.3.2.10. Kalıntılar

Şanlıurfa ilindeki kalıntıların önemlilerini; Büyük Sanem Mağara Köyü Manastır Kalıntısı, Fisilta Manastırı Kalıntısı ve Kızlar Sarayı (Kasr'ül Benat) Kalıntıları oluşturmaktadır.

Bunlardan Soğmatar'ın 11 km kuzeyinde yer alan Büyük Sanem Mağara köyündeki mevcut mimari kalıntılar (Büyük Sanem Mağara Köyü Manastır Kalıntısı) ve kayadan oyma yapılar burasının Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir keşiş merkezi olduğunu gösterir (Fotoğraf 3.78). Köy içindeki bir tepe üzerinde bulunan, kesme taşlardan yapılmış üç katlı anıtsal yapının bir manastır kalıntısı olduğu tahmin edilir. Sanem Mağara yapılarını V. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 68; kulturturizm.gov.tr).

Bu anıtsal yapının kuzeyinde kayalara oyulmuş kiliseler yer alır. Bu kiliselerden birinin kayadan oyulmuş saçağına (sundurma) V. yüzyıl Bizans Sanatı özelliklerini yansıtan haç motifleri, düğümler, hayat ağacı motifleri, baklava dilimleri, bir vazodan çıkan üzüm salkımlı asma dalları ve simetrik kuş motifleri işlenmiştir. Süslemeli bu saçağın doğusuna bitişik büyük bir kaya mezarı yer almakta, ayrıca üç katlı anıtsal yapı ile kaya kilise arasındaki kayalık zeminde tahrip edilmiş kaya mezarları dikkati çekmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 68).

Fotoğraf 3.78. Büyük Sanem Mağara Köyü Manastırı, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir keşiş merkeziydi.

Günümüze kalıntıları gelebilen bir diğer eser, *Fisilta Manastırı*'dir. Bu yapı, Bizans Dönemi Hristiyanlık yapılarının Şanlıurfa bölgesindeki en büyük örneklerinden biridir. Yüzyıl başlarında sekiz payesinin tamamı ayakta olan bu manastıra ait günümüzdeki tek kalıntıyı ayakta kalabilen tek payesi oluşturur. Sekizgen plânlı bu yapının 34.5 x 32 m çapındaki kubbesinin bazalt taşından örülmüş sekiz paye üzerine oturduğu mevcut kalıntılardan anlaşılır. Büyük bir nekropolün ortasına inşa edildiği anlaşılan bu yapının önemli bir aziz için Martyrion olarak IV.-V. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Kalıntılar arasında bulunan çok sayıdaki mozaik tanesinden yapının zengin mozaik süslemeli olduğu anlaşılmaktadır (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>).

İldeki kalıntılardan bir diğerini de Kızlar Sarayı (Kasr'ül Benat)'nın günümüze ulaşanları oluşturur. Kalıntıları, Viranşehir-Şanlıurfa karayolunun 29. km'sinden güneye doğru 20 km mesafededir. Soğmatar'ın 17 km. kuzeydoğusunda, Betik'in 10 km. doğusundadır. Kalkerli yapıdan oluşan, geniş, tepelik bir alan üzerinde bulunmaktadır (Fotoğraf 3.79).

Fotoğraf 3.79. Kızlar Sarayı (Kasr'ül Benat), IV. yüzyılda inşa edilmiş olup erken Hristiyanlık döneminin önemli eserlerinden biridir.

Kalan mimari eserlerden yapı IV. yüzyıla tarihlenmiştir. Yapının yer aldığı köyün kuzeyindeki kayalık tepede 10'dan fazla Süryanice yazıt bulunmuştur. Köyün

kuzeyindeki bu kayalık tepede 10'dan fazla Süryânice yazıtın bulunması, burayı *Yazıtlı Tepe* olarak adlandırılmıştır. Bulunan Süryanice yazıtların daha çok keşiş adlarını içermesi yörenin erken Hristiyanlık döneminde önemli bir yerleşme olduğunu doğrulamaktadır. Yazıtlı Tepe'nin güney kesiminde ve köyün doğusundaki kayalık yamaçta mağara ve kaya mezarları yer almaktadır. Bunlardan en büyüğü ve işçilikli olanı tepenin güney yamacındaki kaya mezarıdır (<http://www.sanliurfa.gov.tr>; Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 70). Halen odaların bir kısmı depo ve ahır olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.11. Mezarlar ve Mezarlıklar

Mozaikli Roma Mezarı, Viranşehir ilçe merkezine 2 km uzaklıktaki Yalbilen köyünde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda 12 m uzunluğunda 3,5 m genişliğinde, dikdörtgen planlı bir mezardır. M.S. 562 yılına tarihlenmektedir (Fotoğraf 3.80). Mezarın 12x3.5 m boyutundaki tabanı çeşitli av hayvanları, bitkiler ve ortada daire formu bir zemin içerisinde sekiz satırlık Süryanice bir kitabenin yer aldığı büyük bir mozaik pano ile süslenmiştir (Kürkçüoğlu, 2002: 157).

Fotoğraf 3.80. Yalbilen Köyü (Heftemal) Mozaikli Roma Mezarı'nın tabanında çeşitli av hayvanları ve bitki motifleri bulunmaktadır.

Tarihi mezarlıklar ise Harran'da bulunmaktadır. İki adet olan bu mezarlıkların biri surların dışında ve batısında Şeyh Hayat'ın türbesinin bulunduğu yerde, diğeri de surların doğu dış kısmındadır. İlk mezarlıkta süslemeli şahideler dikkat çeker. Harran'ın

tarihteki esas İslâm Mezarlığı surların dışarısında ve doğusunda yer alır. Ancak, bu mezarlık gecekondular altında tamamen kaybolmuş, sanat değeri olan, süslemeli ve kitabeli şahideler evler altında kalmıştır. Son yıllarda bu bölgede yapılan ev inşaatlarının temel kazılarında bu mezar taşlarına sıkça rastlanır. Ünlü Arap tarihçisi Yakut buradaki mezarlıktan "ayakta duran adamlar gibi uzun mezar taşlı" olarak bahsetmiştir. Yakut'un sözünü ettiği bu mezarlık, surların doğu dışarısında toprak altında kalan ve üzerine evler yapılan mezarlık olmalıdır (Kürkçüoğlu, 2002: 152).

3.2.6.3.2.12. Konaklar

Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel evlerden yaklaşık 500'ü Kültür Bakanlığı'nca eski eser olarak tescil edilmiş bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.81. Geleneksel Şanlıurfa Evleri plan ve iç donanımları ile adeta bir saray güzelliğindedir.

Birer saray güzelliğindeki Şanlıurfa evleri (Fotoğraf 3.81) genellikle *harem* ve *oda* denilen selâmlık kısmı olmak üzere iki bölümden oluşur. Bazen bu iki bölüm,

aralarından bir duvarla ayrılmış ve sokak tarafından ayrı birer kapıları olan müstakil iki ev görünümünü verdikleri gibi, bazen de tek kapıyla girilen selâmlık bölümünden sonra ikinci bir kapıyla harem bölümüne geçilen bir plân gösterirler. Eve gelen erkek konukların ilk olarak ağırlandıkları selamlık bölümünde küçük bir hayat (avlu), bir veya iki oda, eyvan, konukların hayvanlarının barınacağı büyük bir "Develik" (ahır) ve tuvalet bulunur. Bitişindeki harem avlusunun ve buradaki kadınların görülebileceği endişesiyle genellikle selamlığın üzerine ikinci bir kat yapılmamıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 39).

Ev halkının oturduğu evin esas kısmını oluşturan harem bölümü, selamlığa nazaran daha büyükçe ve teşkilatlıdır. "Nahit" denilen düzgün kesme taş döşeli hayatın ortasında, vazgeçilmez bir unsur olan mermer bir havuz, kuyu, "curun" (yalak), içerisinde incir, dut, nar, portakal, kebbat, annep, zakkum, asma gibi ağaçlardan biri veya bir kaçının yer aldığı çiçeklik bulunur. Her avluda çiçekliklerden birinde reyhan (toprahen) bulunur. Bu bitkinin kokulu, her zaman yeşil olması ve dikensiz olması tercih sebebidir. Bu bitki rüzgâr estikçe çevreye hoş bir koku yayar. Çiçeklik aynı zamanda çöpe atılması günah olan sofradaki ekmek kırıntılarının silkelendiği yerdir. Kuşlar avludaki havuzdan su ihtiyaçlarını karşılarlar. Avlu çevresindeki oda duvarlarının dama yakın kısımlarına yapılmış dikdörtgen niş şeklindeki *kuş takalarında* (kuş evleri) yaşayan kuşlar bu ekmek kırıntılarıyla beslenirler. Harem avlusunun kuzey tarafında cephesi güneye bakan *kışlık eyvan* ve iki yanında *kış oturacağı* denilen birer oda, güney tarafında ise bunun simetrisi durumunda cephesi kuzeye bakan *yazlık eyvan* ve iki yanında *yaz oturacağı* odalar bulunur. Eyvan ve odalar bazen yerden 1-1,5 m yükseklikte olup alt kısımlarında *Zerzembe* denilen kiler odaları yer alır. Yılın 7 ay gibi büyük bir bölümünün sıcak geçtiği Şanlıurfa'da ev halkı tarafından bütün gün boyunca serin bir mekân olarak kullanılan yazlık eyvanlar Şanlıurfa evlerinin başköşesini meydana getirirler. Gerek mekân ferahlığı, gerek taş süsleme ve gerekse hava sirkülasyonunu sağlayarak serinlik veren sistemler ile bölgedeki Artuklu geleneğini sürdüren şadırvanların kullanılmasıyla eyvanlara verilen önem Şanlıurfa evinde hiç bir köşeye verilmemiştir (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Şanlıurfa evlerinde odalara kapı eninde ve odanın dar kenarı boyunca uzanan, ayakkabıların çıkarıldığı geremeçten (pabuçluk) girilir. Odanın esas oturma zemini geremeçten 20 cm yüksekte yer alır. Zengin süslemeli ahşapla kaplanmış olan oda

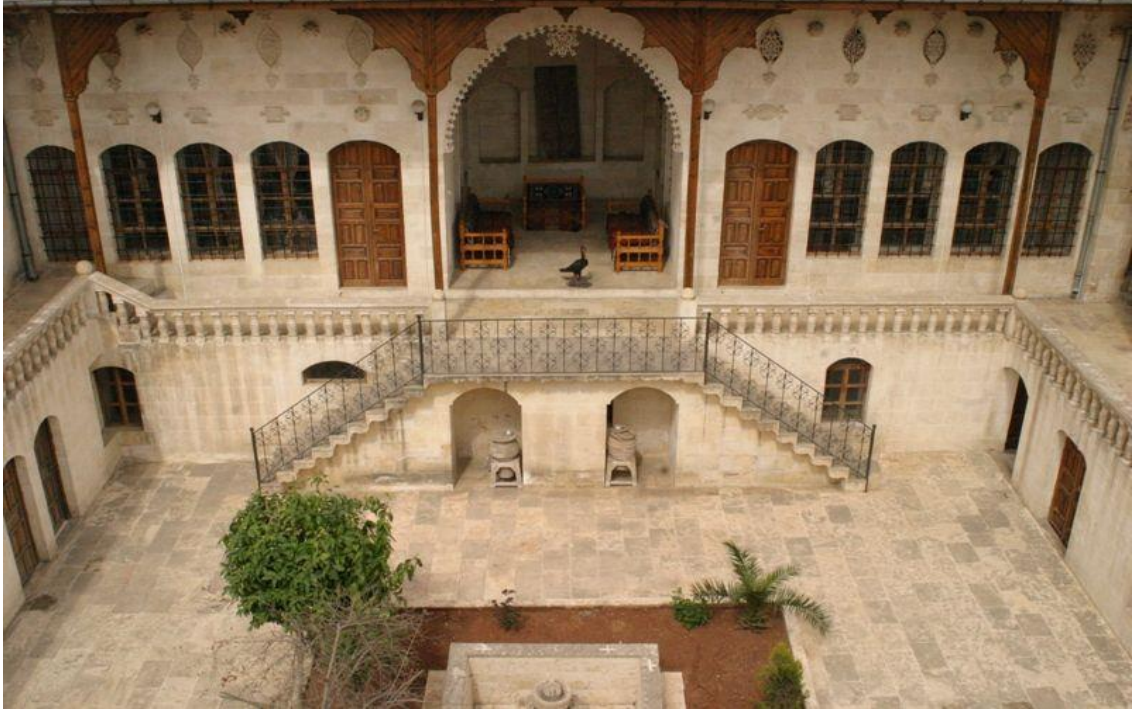
duvarları, camlı dolaplar ve cam hane (aynalık-yüklük) denilen nişlerle teşkilatlandırılmıştır. İhlamur ağacından taklit künde-kârî tekniğinde yapılmış oyma süslemeli oda kapıları ve pencere kanatları ayrı bir inceleme konusu teşkil edebilecek kadar motif zenginliğine sahiptirler. Ahşap süslemenin zenginliği yanında evlerin avluya bakan cephelerindeki taş işçiliği de Şanlıurfa'daki cami, han, hamam, medrese gibi anıtsal eserlerde benzerlerine rastlanılmayan bir zenginlik gösterir. Harem avlusunun diğer cephelerinde tandırlık (mutfak), hamam ve odunluk gibi bölümler bulunur. İslâm'da temizliğe verilen önemin neticesinde ortaya çıkan hamamların 3-4 kurnalı, kubbeli, minyatür şadırvanı bulunan soğukluk ve sıcaklık bölümlü ve külhanlı olanlarına rastlamak mümkündür. Harem avlusunun güney cephesindeki yazlık eyvan ve odaların üzerinde, ortada bir eyvan ve yanlarında birer odayla çardak kısmı bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 40). Görülmeye değer Şanlıurfa evlerinden bazıları şunlardır.

3.2.6.3.2.12.1. Abdülkadir Hakkârî Evi

Yıldız Meydanı yakınındaki Yorgancı Sokak'tadır (Fotoğraf 3.82). Haremlık bölümünün ikinci avlusunda yer alan eyvanın batısına bitişik odanın süslemeli ahşap kapısındaki H. 1283 (M. 1866) yılında aynı zamanda evin de inşa tarihi olduğu tahmin edilir. Sokak girişleri ayrı kapılarla sağlanan harem ve selamlık bölümlüdür. Harem bölümüne “Enikli” kapıdan girilir. Bu bölüm, aşağı ve yukarı hayat (avlu) olmak üzere iki bölümlüdür. Aşağı hayatın kuzey ve güney cepheleri sütunlu revaklıdır. Bu bölümde, mutfak, odunluk, develik, zerkembe (kiler) ve hizmetçi odası yer alır. Bu bölümün kuzeydoğu köşesinden bir merdivenle yukarı hayata çıkılır. Ayrıca aşağı hayat avlusunun batı duvarındaki ikinci bir merdiven de yukarı avluya çıkışı sağlamaktadır. Yukarı avlunun kuzey cephesinde, ortada büyük bir eyvan ve yanlarında ikişer oda bulunur. Eyvan ve odalar düz ahşap tavanlı ve çatı ile örtülüdür. Tavanlar çıtalarla dekore edilmiştir. Eyvanın iki yan duvarına ve karşı duvarında şebekeli oyma tekniğinde geometrik motifli taş panolar işlenmiştir. Ayrıca aynı süslemeler odaların dış cephelerindeki küçük havalandırma pencerelerinde de görülür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 40).

Selamlık bölümünün girişi Yorgancı Sokak'tandır. Giriş kısmında bir oda ve ahır bulunur. Giriş bölümünden güney yönde yükselen merdiven selamlığın üst katına

ulaşmaktadır. Üst katta, ortada eyvan ve doğu ve batısında birer oda yer almaktadır. Evin Yorgancı Sokak cephesindeki gönve çıkımlar ve konsollar, odaları genişletme fonksiyonu görmeleri yanında sokağa dekoratif bir perspektif kazandırma işlevini de üstlenmişlerdir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 40).

Fotoğraf 3.82. Abdülkadir Hakkâri Evi, geleneksel Urfa evlerinin en güzelörneklerinden biridir.

3.2.6.3.2.12.2. Akçarlar (Harran Üniversitesi Kültür) Evi

Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzeybatı yakınındadır. Cephesi Şanlıurfa Kalesi'ne bakar. 19. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir (Fotoğraf 3.83). Arazi topografyası gereği aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış 5 avlulu bir evdir. Haremliğin esas girişi doğuya bakan büyük kapıdan olmaktadır. Çapraz tonozla örtülü uzun bir dehlizin solunda, önü avlulu küçük bir oda ve avlunun kuzeyinde payelere oturan, çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü revak bulunur. Giriş dehlizi üçüncü avluya açılır. Avlunun kuzeyinde, ortada cephesi güneye yönlendirilmiş bir eyvan, yanlarında birer oda yer alır. Eyvan ve sağdaki odanın kuzeyi mağaradır. Eyvanın zemininde helezonik biçimde birbirine dolanmış iki yılan figürünün oluşturduğu bir su yolu bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 41).

Akçarlar Evi, üniversite tarafından restore edilmiş olup, "Harran Üniversitesi Kültür Evi" fonksiyonu ile 2001 yılında hizmete açılmıştır. Günümüzde yanındaki Tenekeçiler Evi ile birlikte üniversitenin turizm bölümlerinin *uygulama oteli* olarak hizmet vermektedir.

Fotoğraf 3.83. Akçarlar Evi(Harran Üniversitesi Kültür Evi), 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.12.3. Akyüzler Evi

Bey Kapısı ile Ellisekiz Meydanı arasında, Tarakçılar Sokak'tadır. Sokak kapısı üzerindeki kitabede geçen H. 1284 (M. 1867) yılı evin inşa tarihidir. Ev, harem ve selamlık bölümlü Şanlıurfa evlerinin en güzel örneklerindendir. Sokak tarafından büyük bir kapı ile girilen selamlık bölümü, küçük ve teşkilatsızdır. Selamlıktan ikinci bir kapıyla harem bölümüne geçilir. Bu bölüm oldukça güzel, geniş ve teşkilatlıdır. Kare avlunun güney kenarı iki katlı olup her iki kat, ortada bir eyvan, yanlarda birer oda plânında düzenlenmiştir. Eyvanlar ikişer sütunla ve sakallı kemerlerle üçer göze ayrılmıştır. Altaki eyvan ve odalar tonozlarla, üst kattakiler Bağdadi tekniğinde tekne

ve oval kubbe tavanlı olup çatı ile örtülüdür. Üçgen alınlıklı çatı çok harap bir durumda olup bazı bölümleri çökmüştür. Avlunun kuzey tarafı tek katlı olup ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir. Eyvan ve odalar tonozlu ve düz damlıdır. Avlunun batısındaki duvarın orta bölümünde, duvara yarım yuvarlak biçimde bitişik ve yarım kubbe ile örtülü tuvalet bulunur. Tuvaletin iki yanındaki taş merdivenlerle kuzey ve güneydeki damlara çıkılır. Avlunun kuzey ve güneyinde yer alan eyvan ve odaların damları doğu ve batı duvarı üzerindeki gezeneklerle birbirine bağlanmıştır. Mutfak avlunun doğusundadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 41; İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.2.6.3.2.12.4. Hacı Hafızlar Evi

Karameydan Mahallesinde, PTT binasının güneyine bitişik olan ev, harem ve selâmlık bölümlü olup geleneksel Şanlıurfa evlerinin birçok özelliğini üzerinde toplamıştır (Fotoğraf 3.84).

Fotoğraf 3.84. Hacı Hafızlar Evi, günümüzde Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Avlunun güneybatı köşesindeki eyvanın üzerinde içersinde küçük odalarla teşkilatlandırılmış "Çardak" (köşk) bulunur. 1888 yılında inşa edilen bu tarihi ev, Kültür Bakanlığı'nca restore edilerek "Devlet Resim Heykel Müzesi ve Devlet Güzel Sanatlar Galerisi" haline getirilmişti (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 42). 2011 yılından itibaren ise, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.12.5. Sema Küçüksöz Evi

Harem ve selamlık plânlı Şanlıurfa evlerinin güzel örneklerindendir. 19. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir. Ülkemizin tanınmış iş kadınlarından Sema Küçüksöz tarafından satın alınan tarihi ev, 1997 yılında restorasyondan geçirilerek bu günkü şeklini almıştır (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Evin batı cephedeki avlu kapısından beşik tonozlu bir dehlizle girilen selamlık bölümünün kare avlusunun kuzey batısında çapraz tonozlu iki oda, güneyinde; doğu batı yönünde dikdörtgen plânlı, beşik tonoz ile çapraz tonoz karışımı örtülü büyük bir oda yer alır. Selamlık avlusunun doğusunda yer alan ve selamlıkla haremliği ayıran duvarın yanından çıkan taş merdiven avlunun güneyindeki çardak kısmına ulaşmaktadır. Ortası havuzlu selamlık avlusunun doğusundaki duvarda yer alan bir kapı ile harem bölümüne geçilir. Harem avlusunun kuzey yönündeki bodrumda iki çapraz tonozla örtülü büyük bir kiler, bunun üzerinde ortada bir eyvan ve iki yanında birer oda yer almaktadır. Avlunun kuzey doğu köşesinde mutfak, doğusunda önde iki payeye oturan üç gözlü bir revak bulunur. Avlunun güneyinde zemin katta, doğu-batı yönünde üç çapraz tonozla örtülü dikdörtgen plânlı büyük bir mekân, bunun üzerindeki katta ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda yer almaktadır. Eyvanın kuzeye bakan cephesi iki sütunla üç göze ayrılmıştır. Üst katta yer alan bu eyvan ve odalara selamlıkla haremi ayıran duvarın harem tarafındaki taş merdivenle çıkılmaktadır. Duvarın hareme bakan cephesinde dikdörtgen nişler halinde kuş evlerine yer verilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 42).

3.2.6.3.2.12.6. Sahapzade Bakır Evi (TBMM Egemenlik Evi)

Dabakhane Mahallesi, Sipahi Sokak 11 numaradadır. Harem ve selamlık plânlı Şanlıurfa evlerinin en güzel örneklerindendir. Selamlığa geçiş sokak kapısı üzerindeki

kitabeden H. 1085 (M. 1674) yılında inşa edildiği anlaşılr. Batı cephedeki sokak kapısından selamlık bölümüne geçilir. Küçük avlulu selamlığın kuzeyindeki merdivenle avlunun doğu kenarındaki ikinci kat odalarına çıkılır (Fotoğraf 3.85). Avlunun doğusundan dehlizle bir kapı ile hareme geçilir, avlusunun kuzey ve güney kenarları simetrik olarak ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir. Avlunun doğusundaki gezene kuzey ve güney cephelerdeki eyvan ve odaları birbirine bağlamaktadır. Avlunun kuzeyindeki kışlık eyvanın ön tarafı ahşap sütunlar üzerine oturan bir revakla teşkilatlandırılmıştır. İki yandan taş merdivenle çıkılan güney taraftaki yazlık eyvanın altında kuyu bulunur. Mutfak evin kuzeydoğu köşesindedir. Mutfağın kuzeyine bitişik bulunan ılıklik ve sıcaklık bölümlü hamamın girişi kışlık eyvanın doğusundaki oda içerisinden olur. Avlunun dört cephesinde, yarım bodrum şeklinde ahır, odunluk ve kiler gibi tonoz örtülü mekânlar yer alır. Avluyu çevreleyen mekânların cephe duvarlarında zengin taş süslemeler ve avlunun batısındaki duvar üzerinde yer alan konsol sıralarının aralarındaki "kuş takaları" (kuş evleri) süsleyici öğeler olarak dikkat çeker (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 43). TBMM tarafından satın alınan tarihi evin 2002-2003 yıllarında restorasyonu yapılmış ve Şanlıurfa Kültüre Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Müdürlüğüne tahsis edilmiştir.

Fotoğraf 3.85. Sahapzade Bakır Evi, TBMM tarafından restore edilmiştir.

3.2.6.3.2.12.7. Mehmet Bağmancı Evi

ŞURKAV Kültür Merkezi Balıklıgöl civarı, Hasan Padişah Camii karşısndadır. XIX. yüzyıl ortalarına ait Mehmet Bayancı ve Malatyalı Halil evlerinin restore edilerek birleştirilmesinden meydana gelmiştir (Fotoğraf 3.86). Güney cephedeki sokak kapısından girilerek uzun bir dehlizden sonra avluya çıkılır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen avlunun güneyinde, alt katta konferans salonu olarak kullanılan kiler, bunun üzerinde ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda yer almaktadır. Eyvanın güney duvarına yenileme sırasında taş bir şömine eklenmiştir. Eyvan kemeri içerisinden üç boyutlu oyulmuş palmet dizisi aşağıya sarkmaktadır. Eyvanın batısındaki büyük odanın kuzey cephesindeki havalandırma penceresinin sağında ve solunda birbirine bakar vaziyette simetrik birer aslan kabartması yer almaktadır. Boyunları zincirle bağlanmış aslanların  n ayaklarından biri yukarıya kalkık vaziyette olup kuyrukları gövde üzerine kıvrılmıştır. Profilden tasvir edilmiş olan her iki aslan, detaylara ve gerçekçiliğe yer verilmeyerek karikatürize bir üslupla tasvir edilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 43).

Fotoğraf 3.86. Mehmet Bağmancı Evi, şükran'ın kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.

Avlunun kuzey kenarında çapraz tonozla örtülü üç oda ve kuzeydoğu köşede mutfak yer alır. Mutfağın batısından merdivenle kiler bölümüne inilmektedir. Avlunun kuzey kenarındaki üç odanın batıda olanın ön kısım sütunlu revaklıdır. Odaların güneye bakan cepheleri, yuvarlak kemerli bir sıra konsolla dekorlanmış, konsollar üzerine "lokmal" tabir edilen taş korkuluklar yapılmıştır. Bu cephenin batısındaki odanın cephesinde, hilal şeklinde bir saksıdan çıkan palmetlerden oluşan hayat ağacı kabartması yer almaktadır. Ağacın sağında ve solundaki palmetlerden altı kollu yıldızlar aşağıya sarkmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 43-44).

3.2.6.3.2.12.8. Malatyalı Halil Evi

Mehmet Bağmancı Evi'nin kuzeyine bitişiktir. Kuzey cephedeki sokak kapısından girilerek avluya çıkılır. Kare avlunun ortasında mermer bir havuz ve batı kenarında çiçeklik alır (Fotoğraf 3.87). Avlunun güneyinde çapraz tonozla örtülü bir oda ve bunun doğusuna bitişik eyvan bulunur. Eyvanın güney duvarı açılarak arkasındaki Mehmet Bağmancı Evi'nin mutfağı ile bağlanmış ve her iki evden birbirine geçiş sağlanmıştır. Avlunun doğu kenarında yer alan çapraz tonozla örtülü iki odanın alt kısmı boydan boya kiler olarak değerlendirilmiştir. Mutfak ve tuvaletler avlunun kuzey kenarındadır. Malatyalı Halil Evi, günümüzde batısındaki Narlı Ev'le birlikte Manici Otel tarafından turizm amaçlı kullanılmaktadır. Narlı Ev Mehmet Bağmancı Evi'nin batısına bitişiktir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 44). ŞURKAV tarafından restore edilen bu tarihi ev, geleneksel Şanlıurfa evlerinin güzel örneklerindendir.

Fotoğraf 3.87. Malatyalı Halil Evi, ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

3.2.6.3.2.12.9. Yusufoglu Evi (Çardaklı Köşk)

Balıkligöl'ün kuzeyinde, cadde üzerindedir. XIX. yüzyıl sonlarında inşa edildiği tahmin edilir. Arazinin topografyasına göre biçimlenmiş olan yapı, üç avluludur (Fotoğraf 3.88). Birinci avluda girişin karşısında tonoz örtülü eyvan ve ortasında kuyu bulunur. Avlunun batısında mutfak, doğusunda iki oda yer alır, ikinci avluda yenileme sırasında eklenmiş olan büyük bir salon bulunur. Üçüncü avluda önleri gelenekli üç oda yer alır. Harap bir durumda iken Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilerek turistik lokanta fonksiyonu verilen yapıya yenileme sırasında orijinalliği bozmayacak biçimde bazı ilaveler yapılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 44).

Fotoğraf 3.88. Yusufoglu Evi Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilerek turistik amaçlı lokanta olarak hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.12.10. Vilayet (Cevahir) Konukevi

Vali Fuat Caddesi üzerinde yer alan bu tarihi konağın XX. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilir. Çardak pencere duvarındaki Ermenice yazıdan Nişan Afadyen adlı Ermeni bir zengine ait olduğu anlaşılmıştır. Katında doğu-batı yönünde büyük bir salon, güneyde; sağda ve solda birer oda, batıda tonozlu bir oda, doğuda; merdivenle inilen develik ve bunun üzerinde tonozla örtülü ara kat yer alır (Fotoğraf 3.89). Develik'in ayrıca sokak tarafından girişi bulunur. Selamlık giriş kapısının karşısına gelen merdivenle Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Şanlıurfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan konak, harem ve selamlık bölümlerinden meydana gelmiştir. Kuzey cephedeki kapıdan girilen iki katlı selamlık bölümünün altından ikinci kata çıkılır. Beton tavanlı ve kiremit çatı ile örtülü bu bölüm, koridor ve odalarla teşkilatlandırılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 45). Selamlık girişinin karşısındaki merdivenin sağında ve solundaki kapılarla harem bölümüne geçilir.

Fotoğraf 3.89. Vilayet Konukevi, 20. yüzyılın ilk yıllarında inşa edilmiştir.

Geleneksel Şanlıurfa evleri plânında tasarlanmış olan haremın kare avlusunun ortasında dilimli bir havuz, avlunun doğusunda alt katta kiler ve bunun üzerinde merdivenle çıkılan tonozlu iki oda yer alır. Mutfak avlunun güney doğu köşesinde olup içerisinde kuyu bulunur. Avlunun güney yönünde bir revak ve bunun gerisinde altta ve üstte birer oda bulunur. Odaların doğu tarafında sarnıç yer alır. Haremın sokağa açılan esas kapısı avlunun batısındadır. Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloloğlu Konağı olarak da bilinen bu konak, emekli valilerden Cemal Mirkelamoğlu'nun varislerini temsilen sağladığı maddi ve manevi destek sonucunda Şanlıurfa Valiliğince Özel idaresi adına satın alınmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 45).

1992-1993 yıllarında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilen yapıya "Vilayet Konukevi" fonksiyonu verilmiş ve 24 Mayıs 1993 tarihinde hizmete açılmıştır. Yapı günümüzde "Cevahir Konukevi" olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.12.11.Manici Konukevi

Yusuflpaşa Mahallesi, İrfaniye Sokak'tadır. XIX. yüzyıl sonlarında inşa edildiği tahmin edilir. Sadece harem bölümlü Şanlıurfa evlerinin güzel örneklerindendir (Fotoğraf 3.90).

Fotoğraf 3.90. Manici Konukevi, harem bölümlü geleneksel Urfa evlerinin örneklerinden biridir.

Eve, batı cephedeki sokak kapısından girilir. Ortası havuzlu kare avlunun güney ve doğu kenarı boyunca tonoz örtülü iki mekân uzanır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde merdivenle çıkılan bir eyvan, kuzeybatı köşesinde mutfak ve kuzey kenarında önü gezenekli bir oda yer alır. Avlunun güney kenarında ikinci katta ortada bir eyvan, yanlarda birer oda, doğu kenarında yine ikinci katta oda ve eyvan yer alır. Evin kuzeybatı köşesinde, ikinci katta sokağa konsollarla genişletilmiş çardak odası bulunur. Restore edilerek (1999 yılında) otel restoran fonksiyonu verilen yapının tonozlarına yenileme sırasında renkli kalem işleri işlenmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 46).

3.2.6.3.2.12.12. Yıldız Saray Konukevi

Şanlıurfa'nın geleneksel ev mimarisinin güzel örneklerinden biri olan konukevi (Fotoğraf 3.91), Yıldız Meydanı yakınında Yorgancı Sokak'tadır. Son yıllarda restore edilmiş olup turizm- konaklama amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3.91. Yıldız Sarayı Konuk Evinin Avlusu.

3.2.6.3.2.12.13. Kürküzade Mahmut Nedim (Kurtuluş) Konağı

Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi binasının yakınındadır. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Şanlıurfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan ve oldukça geniş bir alana yayılan konak, harem ve selamlık bölümlerindeki düzgün kesme taş yapılardan meydana gelmiştir. Harem bölümünü oluşturan kesme taştan iki katlı yapının doğuya bakan esas cephesi, ortada bir eyvan, binanın iki yanına sütunlarla eyvandan öne taşan bir görünüm verilmiştir. Doğu cepheye nazaran daha az hareketli olan batı cephe, dikdörtgen ve elips pencereler, üstte ortalarından ince sütunlarla kemerli iki göze ayrılmış iki büyük

pencereyer almaktadır. Bu konağın güneydoğusunda geleneksel Şanlıurfa evi tarzında inşa edilmiş selamlık bölümleri yer alır (Fotoğraf 3.92).

Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi, Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Şanlıurfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahiptir. Bugün müze olarak hizmet veren ve geniş bir alan üzerinde yapılmış olan Osmanlı dönemine ait Mahmut Nedim Konağı, Şanlıurfa Kurtuluş Savaşı'nda, Fransız kuvvetlerince işgal edilerek karargâh olarak kullanılmıştır. İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği ve Kültür ve Turizm Bakanlığı finansmanı ile restorasyon ve çevre düzenlemesi yapılan Mahmut Nedim Konağı, 2009 yılında *Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi* olarak hizmete açılmıştır (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Fotoğraf 3.92. Kurtuluş Konağı, 2009 yılında restore edilerek kurtuluş müzesi olarak hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.12.14. Sakıp'ın Köşkü

Ünlü mutasavvıf ve Şair Birecikli Sakıp Efendi (1796-1876) tarafından yaptırılan konak (köşk), Halepli Bahçesi içindedir. Nedim Efendi Konağı gibi harem ve selâmlık olarak geniş bir alana yayılır. 1985 yılında Şanlıurfa Belediyesi'nce restore ettirilmiştir. İki katlı konak doğu-batı istikametinde dikdörtgen plânlıdır. Alt katta kuzey cephede ortada beşik tonozlu büyük bir eyvan ve yanlarında birer oda yer alır. Çatıyla örtülü ikinci katın ön tarafı, ortası sütunlu iki kemerle gezenek olarak teşkilatlandırılmış ve yanlara odalar yerleştirilmiştir. İkinci katın doğusunda yer alan odanın duvarlarını Sakıp Efendi'nin mavi boyalı ahşap üzerine 1845 yılında ta'lik hattıyla yazılmış şiiri bulunur. Konağın da bu tarihte yapıldığı tahmin edilir. Konak avlusunun batısında soğukluklu, sıcaklı ve külahlı küçük bir hamam bulunur. Yapı günümüzde Şanlıurfa Belediyesi tarafından hizmet binası olarak kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 48).

Özellikleri belirtilen yukarıdaki tarihi evlerden başka da Şanlıurfa'da pek çok ev mevcuttur. Bunlar arasında; *Melekler Evi*, *Ömer Göncü Evi*, *Mahmut Canpolat Evi*, *Mehmet Demirkol Evi*, *Bedri Pınarbaşı Evi*, *Ali Kılıç Evi*, *Karaçizmeliler Evi*, *Mehmet Parmaksız Evi* ve *Ahmet Siverekli Evi* bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.12.15. Turşu Şıh Müslim Evi

Birecik ilçe merkezinde bulunan ev, Turşu Şıh Müslim evi olarak bilinmektedir. Bu ev gerek planı, taş işçiliği ve gerekse süslemeleri ile geleneksel Birecik evlerinin en güzel örneklerinden biridir (Akpolat, 1999: 171).

3.2.6.3.2.12.16. Hüseyin Özateş Evi

Birecik'in kuzeyinde yer almaktadır. Geleneksel Birecik evlerinin önemli bir mekânıdır. Hüseyin Özateş evi, topografyaya bağlı olarak farklı bir düzenleme ile kendini gösterir. Bir bölümü iki katlı bir bölümü tek katlı olan ev, Birecik iklim koşullarına uygun biçimde yapılmıştır (Akpolat, 1999: 175).

3.2.6.3.2.12.17. Hacı Fakih Evi

Birecik merkezinde bulunan ev, uzun zamandan beri boş ve bakımsızdır. Evin planı ve taş işçiliği bakımından geleneksel Birecik evleri arasında yer alır (Akpolat, 1999: 179).

3.2.6.3.2.12.18. Belediye Kültür Merkezi Binası

Birecik merkezinde Ulu Camii'nin güneyindeki bina ilginç bir Tanzimat Dönemi Osmanlı mimari örneğidir. Günümüzde Belediye Kültür Müdürlüğü ve Halk Kütüphanesi olarak kullanılan iki katlı bir yapıdır. 1900 yıllarının başında yapılan yapı Hürriyet kahvesi ve oteli olarak bilinir (Akpolat, 1999: 186).

3.2.6.3.2.12.19. Harran Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Binası

Birecik'te bulunan iki katlı tarihi yapının 1900 yılların başında Birecikli Şeyh Abdurrahman Halis Efendi tarafından yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1996: 95). Bu yapının mimar özellikleri dikkate alındığında Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Dönemi yapılarındandır. Fransız işgali sırasında Fransızlar tarafından karargâh binası olarak kullanılmıştır. Bina Cumhuriyet döneminde bir süre boş kalmış 1957 yılında onarılıp lise binası olarak kullanılmıştır. 1993 yılından itibaren Harran Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu olarak kullanılmaktadır (Akpolat, 1999: 189).

3.2.6.3.2.12.20. Muhittin Ganneci Evi

Halfeti merkezinde yer alan geleneksel ev topografya özelliklerinden yararlanılarak, Fırat'ın güzel manzarasına dönük bir konumlandırma ile yapılmış, büyük boyutlu bir evdir (Akpolat, 1999: 258).

3.2.6.3.2.12.21. Bey Konağı

Halfeti merkezde bulunan konak, eyvanındaki kitabeye göre H. 1330 (M. 1912) yıllarında Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Haramlık ve salamlık olarak inşa edilen bu yapı, halk tarafından Bey Konağı olarak bilinmektedir. Geleneksel evler içerisinde önemli bir yapıdır (Akpolat, 1999: 251).

3.2.6.3.2.12.22. Terziler Evi

Siverek ilçe merkezinde bulunan terziler evi, Terzilerin oğlu Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. İkinci katın doğusundaki ara kata çıkan kapının üzerindeki pencere vitrayında yer alan H.1328-1330 (M.1901-1903) yılında evin inşa tarihini vermektedir (Fotoğraf 3.93). Mimarı Ermeni yapı ustası Pollo Nişanyan olduğu tahmin edilmektedir. Düzgün kesilmiş bazalt taşlardan iki katlı olarak inşa edilmiş olup Siverek'in en güzel evlerindendir. Geleneksel avlulu Siverek evleri ile Siverek Konak tipi mimarisinin karışımından oluşan bir mimari özelliğe sahiptir. İki katlı evin ortasında şadırvanlı kare bir avlu ve her iki katta avluyu çevreleyen odalardan oluşmuştur (Özgültekin vd ., 2003: 58).

Fotoğraf 3.93. Terziler Evi, düzgün kesilmiş bazalt taşlardan iki katlı olarak inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.12.23. Timurlar Evi

Timurlar evi, XIX. yüzyıl sonunda yapılmış Siverek evlerinden biridir. Avlunun güney kesiminde, zemin katta cephesi kuzeye yönlendirilmiş eyvan işlevi gören, ortada bir sütuna oturan iki göz kemerli bir revak, gerisinde ve yanlarında odalar yer almaktadır. Eyvanın üzerini örten ahşap tavan renkli kalem işi süslemelidir. Yazlık

olarak kullanılan bu bölümün üzerinde pencereleri kuzeye bakan odalar yer almaktadır. Avlunun doğusunda tek katlı bir oda bulunmaktadır. Yapıdaki tüm örtüler ağaç direkler üzerine düz damlıdır (Özgültekin vd.,2003: 59).

3.2.6.3.2.12.24. Eski Hükümet Konağı

Siverek Kaymakamı Kemal Bey tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit dönemi eserlerindendir (Fotoğraf 3.94). Konağın giriş cephesi alınlığındaki tuğra kitabede H. 1325 (M.1907) yılı bitiş tarihi verilmiştir. Uzun yıllar Hükümet Konağı olarak kullanılan bu tarihi yapı, yeni Hükümet Konağı'nın inşa edilmesiyle boş kalmış, 1980 yılında geçirdiği bir yangınla uzun yıllar harap bir durumda beklemiş, geçtiğimiz yıllarda Kültür Bakanlığı'na restore edilerek İlçe Kütüphanesi fonksiyonu verilmiştir (Özgültekin vd.,2003: 60). Özellikleri belirtilen geleneksel Siverek evlerinin dışında pek çok turizm değerine sahip konak mevcuttur. Bunlar arasında; *Bayram Aydemir Evi*, *Bekir Sami Karahan Evi*, *Cemil Akkan Evi*, *Fettahlılar Evi*, *Hakkı Bucak Evi*, *Hasan Gülel Evi*, *Hasan Oral Evi*, *Köranlılar Konağı*, *Mevlüt Oğulları Evi*, *Alhaslar Kantarması* ve *Bucaklar Kantarması* bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.94. Hükümet Konağı, günümüzde ise ilçe kütüphanesi olarak hizmete sunulmuştur (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.2.12.25. İbrahim Paşa Konağı

Viranşehir ilçe merkezinde bulunan yapı XIX. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Kareye yakın planlı olan konağın zemini yer seviyesinden bir metre yüksek tutulmuştur (Fotoğraf 3.95). Konağa giriş doğu ve batı cephelerinin yanı sıra birde güney cephesinden sağlanmaktadır. Her üç kapı girişi T şeklinde bir koridor oluşturmakta, odalar simetrik bir biçimde T kolları arasındaki boşluklara ikişer adet olarak yerleştirilmiştir. Güney cephe ‘U’ biçiminde olup girişin iki yanındaki taşkın bölümün köşelerinde bazalttan zarif sütünceler bulunmaktadır. Dış cephelerde yer alan çok sayıdaki dikdörtgen pencerelerin alınlıklarında yüksek kabartma üçgen bir saçak altında yine yüksek kabartma olarak işlenmiş bir çanaktan karşılıklı olarak su içen, stilize edilmiş iki ejder figürü bulunmaktadır. Konak 1940’lı yıllarda ilkokul ve ortaokul olarak kullanılmıştır. 1970 yıllarından itibaren kaderine terk edilmiş olan yapı, 2000 yılında Özel İdare tarafından korunmaya alınmıştır.

Fotoğraf 3.95. İbrahim Paşa Konağı, 19. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir.

3.2.6.3.2.13. Hamamlar

Şanlıurfa, Osmanlı döneminden kalma 8 adet hamamı ile günümüzde Türkiye'nin önde gelen şehirleri arasında yer almaktadır. Son 40-50 yıl içinde yıktırılan 7 adet hamam dikkate alındığında, Şanlıurfa'nın Osmanlı hamam mimarisi bakımından nedenli önemli bir şehir olduğu anlaşılır. Şanlıurfa hamamları, soğukluk, sıcaklık ve ılıklik bölümleri ile klasik Osmanlı hamamları plânındadır. Cincıklı, Vezir, Şaban, Velibey, Eski Arasa, Serçe, Sultan ve Keçeci hamamları Şanlıurfa'da günümüzde mevcut hamamlardır. Bunlardan Keçeci esnafı tarafından keçe pişirmek amacıyla kullanılan Keçeci Hamamı günümüzde işlevini yitirmiş olup depo olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde depo olarak kullanılmakta olan Eski Arasa Hamamı hariç diğer hamamlar hizmet vermektedirler. Şehrin yanı sıra ilçelere dağılmış çok sayıda tarihi öneme sahip hamamlar da mevcuttur.

3.2.6.3.2.13.1. Eski Arasa Hamamı

Haşimiye Meydanı'nın batısındaki İsoçu Pazarı mevkiindedir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adının geçmesi, yapının XVII. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu gösterir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 47). Bu yeraltı hamamının kuzey ve güneyindeki merdivenli kapılarla soyunma yerine inilir. Tromplu, aydınlık fenerli ve sekizgen kasnaklı büyük bir kubbe ile örtülü soyunma yerinin kuzeyinde, beşik tonozlu bir eyvan, ortasında dilimli gövdeli ve fiskiyeli küçük bir havuz bulunur. Büyük kubbeli soyunma yerinin dış cephesi 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore ettirilmiştir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 24). Günümüzde harap bir durumda olup depo olarak kullanılan hamamın turizm amaçlı değerlendirilmek üzere restorasyon projesi hazırlanmaktadır.

3.2.6.3.2.13.2. Cincıklı Hamamı

Karaburç Mahallesi'nin Hızanoğlu Sokağı'nda kitabesi bulunmayan hamamın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte 1729 yılında tamir edilen Hızanoğlu Camii ile aynı tarihlerde yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bu hamamdan bahsetmesi, yapının XVI. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olduğunu gösterir. Hamam günümüzde hizmete açıktır.

3.2.6.3.2.13.3. Sultan Hamamı

Kazancı Mahallesi, Ucuzluk Pazarı bitişiğindedir. Kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe silinmiş olduğundan ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Halk arasındaki yaygın bir söylentiye göre Osmanlı padişahı IV. Murad, Bağdat Seferi sırasında bu hamamda yıkandığından hamama "Sultan Hamamı" adı verilmiştir. Ancak, hamamın ilerisinde bulunan Sultanbey Camii'nin, III. Murad zamanında 1586 yılında Sultan Ahmed Bey adındaki bir zat tarafından yaptırılmış olması, bu hamamın da o dönemde yapılmış olma ihtimalini artırır. Hamam günümüzde kullanılmamaktadır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 46-47).

3.2.6.3.2.13.4. Velibey Hamamı

Dabakhane Mahallesi, Mithatpaşa Sokak'tadır. Aynı mahalle sakinlerinden Mahmut oğlu Veli Bey, 1693 yılı vakfiyesinde bu hamamı kendisinin yaptırdığını kaydederek mütevelliliğine de oğlu Malkoç Bey'i tayin ettiğini belirtmiştir. Giriş kapısı üzerindeki kitabe silik olduğundan okunamamıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 25). Hamam günümüzde hizmete açıktır.

3.2.6.3.2.13.5. Vezir Hamamı

Yusufpaşa Mahallesi, Sarayönü Sementi'ndeki hamam, 1703 yılında Şanlıurfa Mutasarrıfı Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Camii'ne vakf edilmiştir. Vezir Hamamı, dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu kısmında kadınlar, kuzey kısmında erkekler kapısı olmak üzere iki girişi vardır. Hamam günümüzde hizmete açıktır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 46; <http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.2.13.6. Serçe Hamamı

Su Meydanı mevkiindeki bu yeraltı hamamının kitabesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Hamam günümüzde hizmete açıktır. Serçe Hamamı'nı Şanlıurfa'daki diğer hamamlardan ayıran en önemli özelliği 5 eyvanlı bir sıcaklık bölümünün olmasıdır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 47; <http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.2.13.7. Keçeci Hamamı

Sultan Hamamı'nın doğu cephesi boyunca inşa edilen hamam, keçeci esnafının keçe pişirmesi maksadıyla yaptırılmıştır. Bitişigindeki Sultan Hamamı ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bu hamamdan bahsetmiş olması bu tahmini daha da kuvvetlendirmektedir. Keçeci Hamamı, beşik tonozlu soyunma yeri ve güneyine bitişik olarak bundan daha uzun boydaki keçe pişirilen sıcaklık bölümüyle kuzey güney istikametinde dikdörtgen bir plana sahiptir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 25). Sıcaklık bölümünün iki yanında yer alan 1 m yüksekliğindeki sekilerde, bir kucağa sığacak şekilde katlanan ve ham tabir edilen keçeler göğüsle vurulmak suretiyle pişirilmektedir. Çevrilerek göğüsle vurulan keçelere arada bir su verilir. Hamamın sıcaklığı, su ve dövme işlemi ham keçenin yünlerinin birbirine kaynaşmasını sağlamaktadır. Bu işlem keçenin geçirdiği son merhale olup bundan sonra açık havaya serilen keçeler kurumaya terk edilerek daha sonra satışa sunulmaktadır.

3.2.6.3.2.13.8. Şaban Hamamı

Kazancı pazarındaki hamamın kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. H. 1181 (M. 1767) yılında Kazzaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfiyesi'nde bu hamamdan “Şaban Efendi Hamamı” adıyla bahsedilmiş olması yapının XVIII. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu göstermektedir. 5 Şaban 1278 (5 Şubat 1862) tarihli bir belgede geçen “Şaban Efendi Vakfı”na ait olduğu tahmin edilmektedir (Kazıcı, 1988: 3).

3.2.6.3.2.13.9. Mahmut Paşa Hamamı

Birecik ilçe merkezinde bulunan Mahmut Paşa Hamamı Mahmut Paşa Camii'nin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan hamamın kim tarafından hangi tarihte yaptırıldığı bilinmemektedir. Bu hamam, Birecik'te halen kullanılan ve ayakta kalmış olan eserlerden biridir (Eser, 1999: 133).

3.2.6.3.2.13.10. Hasan Baba Hamamı

Birecik merkezinde bulunan Hasan Baba hamamı, yapım kitabesi olmadığı için kim tarafından ve kaç yılında yapıldığı bilinmemektedir. Tarihte bu hamama ismi verilen Hasan Baba hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu hamam günümüzde kullanılmaktadır (Eser, 1999: 139).

3.2.6.3.2.13.11. Cincıklı Hamamı

Siverek ilçe merkezinde bulunan ve kitabesi olmaması yanında, herhangi bir kaynakta da hakkında bilgi bulunmadığından kimin tarafından kaç tarihinde yaptırıldığı tespit edilememiştir. Duvarları düzgün kesilmiş bazalt taştan, kubbe ve tonozları tuğladan inşa edilmiş olan Cincıklı Hamam içerden sıvanarak inşaat malzemesi tamamen gizlenmiştir (Fotoğraf 3.96). Soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam, bu özelliği ile klasik Osmanlı hamamları planındadır (Özgültekin vd.,2003: 62). Günümüzde restorasyonu tamamlanan hamam, kültür tesisi olarak halkın hizmetine sunulmuştur.

Fotoğraf 3.96. Klasik Osmanlı hamamlarından olan Cincıklı Hamamı, restore edilmiş olup kültür sitesi olarak hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.13.12. Abdalağa Hamamı

Siverek ilçe merkezinde bulunan Abdalağa Hamamı'nın Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmıştır. Kitabesi olmadığından ve herhangi bir kaynakta hakkında bilgi bulunmadığından inşa tarihi tespit edilememiştir. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı Abdal Hamamı, düzgün kesilmiş bazalt taşlarından inşa edilmiş olup kubbe ve tonoz örtüleri tuğladandır. Soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan

hamam, klasik Osmanlı hamamları planında inşa edilmiştir (Özgültekin vd. 2003: 64). Hamam günümüzde harap bir halde olup kullanılmaz durumdadır.

3.2.6.3.2.13.13. Yeraltı Hamamı

Siverek ilçe merkezindeki hamam, mimari özellikleri, soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümleriyle Osmanlı dönemine ait diğer iki hamama benzemektedir. Bu durum dikkat alındığında Osmanlı eseri olduğunu söylemek mümkündür. İnşa kitabesi bulunmadığından ve herhangi bir kaynakta tarihi ile ilgili bilgi bulunmadığından ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak, Viranşehir Varidat Kâtibi Siverekli Abdülcélilzade Zühtü Efendi tarafından yazılan ve Siverek tarihini konu alan “Keşkül” adlı elyazması eserde, Kalesi’nin kuzey eteğinde, yer altında bulunan hamamın, Rumlar (Romalıları olmalı) zamanına ait olduğu belirtilmektedir. Hamamı, kalede oturan hükümdar ailesinin bir tünél vasıtasıyla kullandığı da ifade edilmektedir. Sözü edilen tünél günümüzde yoktur (Özgültekin vd. 2003: 63).

3.2.6.3.2.14. Çarşılar

Şanlıurfa’nın Osmanlı döneminden kalma iş hanları ve çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Hanı civarında yoğunluk gösterir. Şanlıurfa; İstanbul, Bursa ve Edirne’den sonra kapalı çarşı bakımından Anadolu’nun önde gelen şehirleri arasında yer alır. Nitekim Şanlıurfa’da bulunan çarşılarından sekizi kapalı çarşıları oluşturmaktadır. Ayrıca biri de yeraltı çarşısıdır. Günümüzde de tarihi özelliklerini koruyan önemli alışveriş yerleri arasında yer alan bu çarşılar arasında; *Kazaz Pazarı (Bedesten)*, *Sipahi Pazarı*, *Koltukçu Pazarı*, *Pamukçu Pazarı*, *Oturakçı Pazarı*, *Kınacı Pazarı*, *Bıçakçı Pazarı*, *Kazancı Pazarı*, *Neccar Pazarı*, *İsotçu Pazarı*, *Demirci Pazarı*, *Çulcu Pazarı*, *Çadırcı Pazarı*, *Saraç Pazarı*, *Attar Pazarı*, *Tenekeci Pazarı*, *Kürkçü Pazarı*, *Eskici Pazarı*, *Keçeci Pazarı*, *Kokacı (Kovacı) Pazarı*, *Kasap Pazarı*, *Eski Kuyumcu Pazarı*, *Boyahane Çarşısı*, *Kavafhane Çarşısı*, *Hanönü Çarşısı* ve *Hüseyiniye Çarşısı* (<http://www.urfakultur.gov.tr>) bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.14.1. Hüseyniye Çarşıları

Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında, kuzey-güney yönünde birbirine paralel olarak uzanan ve her biri 15'er çapraz tonozla örtülü iki kapalı çarşıdır. Çarşılar, 1887 yılında Hartavizâde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Her iki çarşının birleştiği yerdeki dükkânlar sırt sırta bir plan gösterir (Fotoğraf 3.97). Çarşılarda sağlı sollu dükkânların kapılarının üzerinde karşılıklı olarak aydınlatma pencereleri yer alır. İnşa edildiği yıllarda halı, kilim, keçe ve benzeri yaygıların satıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir ara *yemenici pazarı* olarak kullanılmış ve son olarak bakırcı esnafına tahsis edilmiştir. Çarşılardan biri bakırcılar diğeri ise beyaz eşya satıcıları tarafından kullanılmaktadır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 56; <http://www.urfakultur.gov.tr>).

Fotoğraf 3.97. Hüseyniye Çarşısı; Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında bulunur.

3.2.6.3.2.14.2. Kazaz (Bedesten) Pazarı

Haşimiye Meydanı mevki, Gümrük Hanı güneyindedir. 1562 yılında inşa edilen Gümrük Han'ı ile birlikte Behram Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Ahmet Paşa Vakfıyesinde *Bezzazistan* adıyla geçmektedir. Kapalı çarşı şeklindeki Bedesten düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Çarşının, doğuda Hanönü Çarşısı'na açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere dört kapısı vardır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 29). Anadolu'da otantik değerini yitirmeyen ender eserlerden biri olan çarşıda sağlı sollu iki sıra halinde uzayan dükkânlar bir metre yüksekten 1998 yılındaki ŞURKAV'ın yaptığı yenileme sırasında yer seviyesine indirilmiştir. Bedesten günümüzde yöresel giysi ve aksesuarların satıldığı çarşı olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.98).

Fotoğraf 3.98. Kazaz Pazarı; kuzey, güney, doğu ve batı yönlerindeki kapılarıyla diğer pazarlara bağlanmaktadır.

3.2.6.3.2.14.3. Sipahi Pazarı

Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kapalı bir çarşıdır. Akarbaşı mevkiindedir. Gümrük hanı ile aynı tarihte hana gelenler için ek bir bina olarak yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş kuzey-güney istikametinde beşik tonozla örtülüdür (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 57). Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı dükkânların yer aldığı Sipahi Pazarı'nın, güneyde Boyahane Çarşısı'na, doğuda Kazzaz Pazarı'na, batıda Akarbaşı'na açılan dört kapısı bulunur. Bunlardan Kazaz Pazarına açılan kapının bir dükkânın bozulmasıyla gerçekleştirildiği 1741 tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nden anlaşılmaktadır. Pazar aynı zamanda, yüzyıllardan beri her sabah Ahilik geleneği olan *Çarşı Duası* ile açılan, Anadolu'nun tek çarşısı olma özelliğine de sahiptir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 29).

Şanlıurfa Valiliği'nce 1997 yılında restore edilen Sipahi Pazarı, günümüzde *Halıcılar Çarşısı* olarak hizmet vermektedir. Burada antika halı, kilim, kürk ve keçe türünden eşyaların satılmaktadır (Fotoğraf 3.99).

Fotoğraf 3.99. Sipahi Pazarı, yüzyıllardır ahilik geleneği olan çarşı duasıyla açılan Anadolu'nun tek çarşısı olma özelliğine sahiptir.

3.2.6.3.2.14.4. Kınacı Pazarı

Mencek Han'ın batısında yer alan ve kuzey- güney istikametinde uzanan çarşı düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Çarşının kuzey kesimi boydan boya beşik tonozlu örtülü, güney kesiminin üzeri ise açıktır. Çarşıdaki küçük ölçüdeki dükkânlar, karşılıklı olarak sıralanmıştır. Çarşı günümüzde kuyumcu esnafı tarafından kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 30).

3.2.6.3.2.14.5. Pamukçu Pazarı

Kınacı Pazarı'nın batısına paralel olarak uzanan, beşik tonozla örtülü bir çarşıdır. Çarşı günümüzde kuyumcu ve elbiseci esnafı tarafından kullanılmaktadır (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.6.3.2.14.6. Boyahane

Pamukçu Pazarı'nın batısına paralel olarak uzanan yeni boyahane çarşısının altında bulunan bir yer altı çarşısıdır. Ortasında Halil-ür Rahman suyunun aktığı bu çarşı rutubetli olması, iplik ve kumaş boyama sanatının terk edilmesi nedenleriyle 40 yıl kadar önce kapatılmıştır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 58).

3.2.6.3.2.14.7. Kasap Pazarı

Mevlevihane Camii'nin batısına bitişik olarak inşa edilmiş olup bitişik tonozla örtülü "T" planındadır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Yapılan kamulaştırma, restorasyon ve çevre düzenlemeleri çalışmalarından sonra hediyelik eşyaların satıldığı bir çarşıya dönüştürülmüştür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 30).

3.2.6.3.2.15. Çeşmeler

Şanlıurfa'da, Firuz Bey, Hafız Süleyman Bozan Efendi, Haydar Ağa, Hekim Dede, Hüseyin Ferideddin, Hüseyiniye, Mencekzâde, Sütçü Abdurrahman Efendi, Şehbenderiye, Şeyh Saffet, Yıkık Sokak ve Yıldız Meydanı adlarında Osmanlı dönemine ait 12 adet çeşmenin yanı sıra ilçelere dağılmış olanlar da mevcuttur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 30).

3.2.6.3.2.15.1. Hekimdede Çeşmesi

Hekimdede Mahallesi, Hekimdede Camii'nin kuzeybatı köşesine bitişik olarak inşa edilmiş iki cepheli, kare planlı ve beşik tonozla örtülü bir köşe çeşmesidir. Bu özelliği ile Şanlıurfa'da tek örnektir. Güney cephesindeki kitabesi oldukça siliktir. Bu kitabe üzerinden sadece H.1120 (1708) yılı okunabilmektedir. Çeşmenin her iki cephesi yivli ve mukarnas başlıklı köşe sütunçeleri ve mukarnaslı saçaklar ile süslenmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri:43). Çeşme 1996 yılında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilmiş olup günümüzde kullanılmamaktadır.

3.2.6.3.2.15.2. Emencekzâde Çeşmesi

Kadioğlu Camii avlu girişin doğusuna bitişik bulunan çeşmenin kitabesinde 1723 yılında Emencekzâde lakabında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu çeşme aynı zamanda, Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla şehre gelen kehriz (kanal) suyunun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı *taksimiye* görevini de görmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 30).

3.2.6.3.2.15.3. Firuz Bey Çeşmesi

Yıldız Meydan'ındaki H.1196 (M. 1781) yılında yapılan Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nin güney duvarına medrese ile aynı tarihte Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabede çeşme nişinin kemeri ve köşe sütunları taş süslemesidir (Şanlıurfa Kültür Envanteri:43; <http://www.urfakultur.gov.tr>)

3.2.6.3.2.15.4. Şeyh Saffet Çeşmesi

Ellisekiz Meydanı'ndaki Şeyh Saffet Tekkesi'nin batı cephesinde yer alan çeşmenin kitabesinde H. 1309 (M. 1891) yılında Şeyh Saffet tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Fotoğraf 3.99). Kitabe dilimli kemer içerisindeki niş içerisinde yer alır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 31).

Fotoğraf 3.100. Şeyh Saffet Çeşmesi günümüzde de kullanılmaktadır.

Yukarıda belirtilen çeşmelerin yanı sıra Şanlıurfa'da tarihi öneme sahip pek çok çeşme daha mevcuttur. Bunlar arasında; Yusuf Paşa Çeşmesi, Kadıoğlu Camisi Çeşmesi, Yıldız Meydana Çeşmesi, Haydarağa Çeşmesi, Adile Hanım, Hüseyin Feridettin, Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi, Şehbenderiye Camii Çeşmesi, Hüseyniye Çarşısı Çeşmeleri, Ebeler Sokak Çeşmesi ve Yıkık Sokak Çeşmesi bulunmaktadır.

3.2.6.3.2.15.5. Hacıpınar Çeşmesi

Siverek Belediyesi tarafından yaptırılmış olan çeşmenin doğu cepheindeki birinci kat kemerinin üzerindeki kitabede çeşmenin 1933 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mahalleye su sağlamak amacıyla yapılmış, adını da Hacı Ömer Efendi'den almıştır. Mimarının, Yane Usta olduğu halk arasında söylenilmektedir. Düzgün kesilmiş bazalt taşlarından iki katlı olarak inşa edilmiş olan kare planlı çeşmenin, üzeri açık zemin katı, köşelerde dört bazalt sütun üzerine oturan dört kemerlidir (Özgültekin vd.,2003: 65), (Fotoğraf 3.101). Bakımsızlıktan harap bir duruma gelmiş olan çeşme, 1985 yılında Siverek Belediyesi tarafından onarılarak halkın hizmetine sunulmuştur.

Fotoğraf 3.101. Hacıpınar Çeşmesi, şehirdeki Cumhuriyet dönemieserlerindendir.

3.2.6.3.2.15.6. Serap Çeşmesi

Siverek'teki Serap Çeşmesi'nin (İniye Serebi) Osmanlı dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Kitabesi ve herhangi bir belgede yapılışı ile ilgili bilgi bulunmadığından ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Gerger Caddesi'nin kuzey kenarında ve cadde kotundan 3 m aşağıda, bazalt taşlarından yapılmıştır. Nereden geldiği bilinmeyen kaynak suyu sürekli akmaktadır. Bazı kaynaklarda suyun, kalenin altından taş kanallarla geldiği belirtilmektedir (Özgültekin vd.,2003:66).

3.2.6.3.2.16. Su Kemer

3.2.6.3.2.16.1. Karakoyun (Jünstinyen) Su Kemer

Millet Köprüsü ile Samsat Köprüsü arasındadır (Fotoğraf 3.102). Bizans İmparatoru Jünstinyen tarafından 525 yılında Karakoyun Deresi'nin açtırılması sırasında yaptırıldığı tahmin edilir. Asırlar önce şehrin kuzey yakası açıklarındaki *Kehriz Suyu*'nun şehre aktarılması amacıyla yaptırılan bu eser, *Su Kemer* mimarisinin

Urfa'daki tek örneğidir. Karakoyunlu Türk Beyliği zamanında kanalın genişletilip derinleştirilmesi sırasında onarımdan geçirildiği tahmin edilir. Kehriz Suyu, bu kemerin güney başında bulunan su terazisi vasıtasıyla Kadioğlu Camii'ndeki taksimiyeye gelmekte, buradan da cami, hamam ve evlere dağıtılmaktaydı (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 32).

Fotoğraf 3.102. Karakoyun Su (Jünstinyen) Kemer, Kehriz Suyu'nun şehre akıtılması amacıyla 525 yılında yaptırılmıştır.

3.2.6.3.2.17. Köprüler

3.2.6.3.2.17.1. Hızmalı Köprü

Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en güzellerindendir (Fotoğraf 3.103). Halk arasında anlatılan bir efsaneye göre Karakoyunlu hükümdarının kızı Sakine Sultan, Hac'a giderken, uğradığı Şanlıurfa'da bu köprüyü yaptırmış ve yıkıldığında tekrar yapılabilsin diye mücevherleri ile altın hızmasını köprü'nün temelina koydurmuştur. Bu nedenle köprü bugün "Hızmalı Köprü" olarak bilinmektedir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 41). Sakine Sultan'ın mezarı dere üzerindeki su kemerinin kuzeyindedir. Köprü'nün orta ayağının doğu cephesindeki kitabede 1843 yılında Muhammed Said adında bir zat tarafından tamir ettirildiği yazılıdır (Kürkçüoğlu ve

Güler, 2010: 33). Şanlıurfa Valiliği'nce 2001 yılında restorasyondan geçirilen köprü, günümüzde hizmet vermektedir.

Fotoğraf 3.103. Hızmalı Köprü, Karakoyun hükümdarının kızı Sakine Sultan tarafından yaptırılmıştır.

3.2.6.3.2.17.2. Millet (Ali Saip Bey) Köprüsü

Karakoyun Deresi üzerinde, Hızmalı Köprü ile Jünstinyen Su Kemerı arasında yer alan köprü, Millet Hastanesi'ne (Şimdi Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi) yol verdiği için Millet Köprüsü adıyla anılmıştır (Fotoğraf 3.104). Millet Hastanesi ile birlikte 1903 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Şanlıurfa Kültür Envanteri:41).

Fotoğraf 3.104. Millet (Ali Saip Bey) Köprüsü, Karakoyun Deresi üzerine inşa edilmiştir.

Köprü'nün güney tarafındaki üçgen alınlıklı, kemerli giriş kapısı üzerindeki kitabede: "Ali Saip Köprüsü 1341 (1922)" yazılıdır. Bu kitabeye göre, Kurtuluş Savaşı sırasında Urfa'da Fransızlarla yapılan son anlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmesi anısını yaşatmak amacıyla o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in adı köprüye verilmiştir. Millet Köprüsü, 2001 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilerek taş korkulukları ve döşemesi yenilenmiştir. Üst kısmında sağlı, sollu olarak yer alan üzerleri korkuluk taşlarıyla örtülü su kanallarından dolayı bu köprü de Hızmalı Köprü gibi aynı zamanda su kemeri olarak kullanılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 33). Köprü, günümüzde ulaşımına açıktır.

3.2.6.3.2.17.3. Samsat Köprüsü

Şanlıurfa şehir surlarının Samsat Kapısı çıkışında yer alan ve Samsat'a yol veren köprü, iki gözlü olarak inşa edilmiştir. Samsat Kapısı ve surlar günümüze ulaşmamıştır. Urfa Salnamesi'nde adının "Eski Köprü" olarak geçmesi, bu köprü'nün Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en eski tarihli olduğu düşündürür. VI. yüzyılın ilk

yarısında Bizans İmparatoru Jüstinien zamanında şehri sel baskınlarından korumak amacıyla açılan su kanalı (Karakoyun Deresi) ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 34). Köprü, günümüzde kullanıma açıktır.

3.2.6.3.2.17.4. Karaköprü

Şanlıurfa'nın 5 km kuzeyindeki Karaköprü Çayı üzerinde yer alan köprünün, Hoca Ahmet Mahallesi sakinlerinden Yahya Bin Hüseyin tarafından H. 1280 (M. 1863) yılında yaptırıldığı H. 1299 (M. 1882) yılına ait Hacı Kamilzade Hacı Mehmet Efendi Vakfisi'nden anlaşılmaktadır. Köprü, siyah bazalt taşından tek gözlü olarak inşa edilmiştir (Kürkçüoğlu, 1993: 22).

3.2.6.3.2.17.5. Hacı Kamil Köprüsü

Şanlıurfa'yı çevreleyen şehir surlarının Saray Kapısı çıkışına Şanlıurfa Valisi Ethem Bey zamanında Hacı Yusuf Kamil tarafından 1903 yılında yaptırılmıştır. Karakoyun Deresi üzerinde bulunan köprülerin en büyüğüdür. Düzgün kesme taşlardan yüksekçe yapılmış köprünün doğu cephesi payeler üzerine oturan dört gözlü, batı cephesi ise iki gözlüdür. Üzerindeki Hacı Yusuf Kamil Efendi'nin konağı, bir otel, bir han ve çok sayıdaki dükkânla birlikte inşa edilmiştir. Yapıldığı yıllarda şehir dışında sayılan bu köprü, şehrin büyümesi ile merkezde kalmış, ihtiyacı karşılayamaz bir duruma geldiğinden batı tarafına 1939 yılında betonarme Cumhuriyet Köprüsü yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 20).

3.2.6.3.2.17.6. Cumhuriyet Köprüsü

Hacı Kamil Köprüsü'nün yaklaşık 10 m batısına 1939 yılında tek gözlü betonarme olarak inşa edilmiştir. Hacı Kâmil Köprüsü ve Cumhuriyet Köprüsü arasındaki yaklaşık 10 m'lik mesafe, bundan 10 yıl öncesine kadar açık iken ve böylece her iki köprü görülebilir durumda iken bu mesafe kapatılmış ve kapatılan bu alandan Hacı Kamil Köprüsü üzerindeki dükkânların batı cephelerine giriş sağlanmıştır.

3.2.6.3.2.17.7. Selim Pınar Köprüsü

Selim Pınarı Köprüsü Siverek-Diyarbakır eski yolunun 5 km'sindeki Selim Pınarı mevkiindedir. Osmanlı dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Kitabesi ve herhangi bir belgede yapılışı ile ilgili bilgi bulunmadığından ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Selim Pınarı Deresi üzerinde yer aldığından bu adla anılmaktadır. Yaklaşık 40 m uzunluğunda, 4 m eninde olan köprü düzgün kesilmiş bazalt taşlardan sivri kemerli dört gözlü olarak inşa edilmiştir. Kuzey kesimdeki üç göz birbirine eşit mesafededir. Güney kesimdeki dördüncü göz bu üç gözden biraz uzaktadır. Kuzey kesim kısmen yıkık durumdadır. Batı cephede, her kemerin arasına, payeleri dolduracak biçimde yarım yuvarlak gövdeli, üstünde yarım konik sel yaranlar yapılmıştır. Köprü'nün üzeri, kırık bazalt taşların ham toprağa gömülmesi ile döşenmiştir. Ancak bu orijinal döşeme yer yer tahrip olmuş bir durumdadır (Özgültekin vd.,2003:92).

3.2.6.3.2.18. Tarihi Sokak ve Meydanlar

Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun önemli bir kısmını sokaklar ve evler oluşturur. Yüzlerce güzel ev ve sokaktan oluşan bu dokunun önemli bir kısmının bozulmadan günümüze ulaşmış olması turizm açısından büyük bir kazançtır. Sivil mimari ve anıtsal mimari dokusunun önemli bir kısmını koruyarak günümüze ulaşmış ender şehirlerden biri olan Şanlıurfa, UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi'ne adaydır. Çok sayıdaki tarihi sokak arasında; *Arabî Camii Sokağı*, *At Pazarı Sokağı*, *Çataldaş Meydanı Sokağı*, *Güllüoğlu Sokağı*, *Hızanoğlu Camii Sokağı*, *Hüseyin Paşa Sokağı*, *İrfaniye Sokağı*, *Karanlık Kapı Sokağı*, *Madenli Sokağı*, *Yorgancı Sokağı* ve *Zincirli Sokağı*, yüksek duvarlarıyla, taş cumbalarıyla, kabaltı denilen beşik tonoz örtülü geçitleriyle turistlerin büyük ölçüde ilgisini çekmektedir. Bu sokaklardan bazılarının mimari özellikleri şu şekildedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 37).

3.2.6.3.2.18.1. Zincirli Sokağı

Günümüze ulaşmış tarihi Şanlıurfa sokaklarının en güzellerindendir. Yusuf Paşa Mahallesi'nde olup batıda Vezir Hamamı'nın bulunduğu Vezir Sokağı'ndan başlayıp doğuya doğru uzayarak Akyol Sokağı'na açılan dar bir sokaktır. Bazalt parke döşeli sokağın orta kesimlerinde, kuzeydeki duvar üzerinde yer alan ve taş konsollara oturmuş

dört adet cumba ile güney duvarı üzerindeki taş konsollara oturmuş bir cumba, sokağa çok güzel bir görünüm kazandırmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 37).

3.2.6.3.2.18.2. Yorgancı Sokağı

Batıda, Yıldız Meydanı'ndan başlayıp kuzeye doğru devam ettikten sonra doğuya yönelerek Hüseyin Paşa Sokak ile birleşen Yorgancı Sokağı'nın en güzel bölümü, Abdülkadir Hakkâri Evi'nin ve burada bir kabaltının yer aldığı orta bölümüdür. Bazalt parke döşeli dar sokağın kesme taştan yüksek duvarlarla sınırladığı bu bölümünde Abdülkadir Hakkâri Evi'nden sokağa taşan konsol ve gönye çıkmalar, kabaltı ile birlikte sokağa güzel bir görünüm kazandırmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 37).

3.2.6.3.2.18.3. Güllüoğlu Sokağı

Doğu-batı istikametinde uzayan sokağın batı kısmı Yıldız Meydanı'na, doğu kısmı ise Bey Kapısı'na açılır. Bazalt parke taş döşeli tarihi sokağın en güzel bölümü orta kesimi olup, bu alanda Hacı Yedigâr Camii ile Hızanoğlu Camii arasında bir kabaltı bulunur (Fotoğraf 3.105). Ayrıca sokağın Yıldız Meydanı kesiminde Melikler Evi'ne ait iki adet köşk, sokağa taş konsolları ile sokağa ayrı bir güzellik verir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 38).

Fotoğraf 3.105. Güllüoğlu Sokağı'nın en güzel yeri, parke taş döşemeli orta kesimidir.

3.2.6.3.2.18.4. Ellisekiz Meydanı

Çevresindeki dört sokağa açılan meydanın güneyinde XIX. yüzyıl sonlarına ait Numune Mektebi (şimdi Kurtuluş İlköğretim Okulu)'nin doğusunda H. 1308 (M. 1892) yılında Şeyh Saffet Tekkesi, H. 1309 (M. 1891) yılında Şeyh Saffet Çeşmesi, H.1210 (M.1795) yılında Muhammed Muhyiddin Türbesi inşa edilmiştir. Kuzeyinde eski bir kilisenin yerine 1861 yılında yeniden yapılan Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi, kuzey batısında XV. yüzyıla ait Nimetullah Camii bulunmaktadır (Fotoğraf 3.106). Bu yönüyle meydan adeta bir demokrasi meydanı, dinler ve kültürlerarası diyalogun ve hoşgörünün sembolü durumundadır. Meydanın zemini, geleneksel Şanlıurfa sokaklarının döşeme unsuru olan düzgün bazalt parkedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 39; <http://www.sanliurfa.bel.tr>).

Meydanın kuzeyinde yer alan ve harap bir durumda olan Mar Petrusm Mar Paulus Kilisesi etrafındaki yapılarla birlikte 2001-2002 yıllarında Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilmiş, 2002 yılında "Vali Kemalettin Gazezoğlu Gençlik ve Kültür Merkezi" adıyla ilin kültür ve sanat yaşamına kazandırılmıştır.

Fotoğraf 3.106. Ellisekiz Meydanı çevresindeki tarihi eserler ile çok önemli bir özellik kazanmıştır.

3.2.6.3.2.18.5. Yıldız Meydanı

Ulu Camii'nin doğusunda olup, tarihi Şanlıurfa evlerinin bulunduğu Yorgancı ve Güllüoğlu sokaklarının başındadır. Meydan, ismini burada mevcut olan ve 1958 yılında yol açılırken yıktırılan Yıldız Hamamı'ndan almıştır. Meydanın batı kesiminde Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi, Şeyh Bekir Türbesi, Eyyubiler Medresesi ve Firuz Bey Çeşmesi bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 39).

3.2.6.3.2.18.6. Haşimiye Meydanı

Tarihi Kent Merkezi'nde ve tarihi çarşıların olduğu bölgededir (Fotoğraf 3.107). Halk dilinde "Aşağı Çarşı" diye anılan bölgenin odak noktasındaki yerdir. Tarihi Şanlıurfa çarşılarından Attar Pazarı, İsoçu Pazarı, Koyun Pazarı, Kasap Pazarı, Gümrük Hanı, Sipahi Pazarı ve Bedesten, Haşimiye Meydanı'nın yakın çevresinde bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.107. Haşimiye Meydanı, tarihi çarşıların bulunduğu alandır.

3.2.6.3.2.19. Tarihi Hastaneler

3.2.6.3.2.19.1. Hamidiye Hastanesi

Hamidiye hastanesi olarak da bilinen bina, 1903 yılında, U plânında iki katlı olarak inşa edilmiştir. Hastane güney cephesindeki sütunlar üzerine oturan balkon ve bina köşelerindeki zarif sütunçeleriyle modern mimarinin Şanlıurfa'daki en eski ve en güzel örneklerindendir (Fotoğraf 3.108). Sultan II. Abdülhamid'in katkılarından dolayı hastaneye *Hamidiye Hastanesi* ismi verilmiştir. Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey'in emriyle, Urfa Mekteb-i İdadi Müdürü İhsan Şerif beyin öncülüğünde 11 ay gibi kısa bir zamanda hizmete açılmıştır. İstanbul'dan Radilis Efendi isminde genç bir Rum operatör getirtilerek, Şanlıurfa'da ilk defa birçok fitik ameliyatı bu hastanede gerçekleştirilmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 59). Yapı günümüzde Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olarak hizmet vermektedir.

Fotoğraf 3.108. Hamidiye Hastanesi, günümüzde Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olarak hizmet vermektedir.

3.2.6.3.2.19.2. İsviçre (Sosyal Merkez) Hastanesi

Atatürk Mahallesi Cavsak Sokak'ta, Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyindedir. İsviçreli Dr. Christ'in Basel'deki dostlarından sağladığı yardımlarla 1901 yılında yaptırılmıştır (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 59).

Geniş bir avlu içerisinde, iki ayrı yapıdan oluşur. Avlunun güneyindeki birinci yapı, doğu batı yönünde sıralanmış 7 adet çapraz tonozla örtülü tek kattan oluşur. Bunun kuzeyinde yer alan ikinci yapı daha küçük ölçüde olup, iki katlıdır. Zemin katın doğu kesiminde çapraz tonozlu bir oda, bunun batısında beşik tonozlu bir geçit ve iki çapraz tonozla örtülü büyük bir oda ile beşik tonozlu bir oda yer alır. Bu mekânların üzerindeki birinci kat, ortasından bir duvarla geniş iki salona ayrılmıştır. Her iki salonun üzeri çatı ile örtülüdür. Doğudaki salonun doğu cephesi bir sütuna, kuzey ve güney cepheleri ikişer sütuna oturan kemerlerle teşkilatlandırılmıştır. Zemin katın kuzeyinde küçük bir avlu ile çapraz tonozlarla örtülü mutfak ve odalar bulunmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği mülkiyetindeki yapı, yenilemesi yapılmak, sosyal ve kültürel amaçla kullanılmak üzere 2002 yılı başlarında Şanlıurfa Valiliği'ne tahsis edilmiştir.

(Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 48-49). İl Özel İdaresi'nce 2002-2003 yıllarında restore edilen bina, *sosyal merkez* (Geleneksel El Sanatları Merkezi) olarak hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.20. Anıtlar

3.2.6.3.2.20.1. Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi

Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi, Gaziantep-Diyarbakır-Mardin yolu kavşağındadır. Anıt çeşme, 1917 yılında Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından İlk olarak Mustafa Kemal Paşa Caddesi'ndeki (Atatürk Bulvarı), Vali Konağı önüne inşa edilmiştir. Bu yönüyle eser, Mustafa Kemal Paşa henüz Atatürk unvanını almadan onun adına Türkiye'de dikilen ilk anıt olması bakımından önem taşımaktadır. Anıtın ilk yeri 1972 yılında Urfa Valisi Turgut Sayın tarafından değiştirilerek Abide kavşağındaki parkın ortasına nakledilmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 38). Burada 2012 yılında yapılan yol çalmaları sırasında anıt biraz daha sola alınmıştır.

Anıt, Mutasarrıf Şehit Nusret Bey tarafından, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de, Mustafa Kemal Paşa komutasında savaşan Urfalı şehit ve gazilerin hatırasına yaptırılmıştır. 9 m yüksekliğindeki abidenin üzerinde Kafkas yolu, Ankara yolu, Bağdat yolu ve şehir merkezine giden Mustafa Kemal Paşa caddesini gösteren yazılar ve ok işaretleri bulunur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 49-50). Üzerindeki kitabeler ve dört yanındaki çeşmeden dolayı anıt, halk arasında *Yol Gösteren Çeşmesi*, yine yapılış nedeninden dolayı da *Çanakkale Şehitleri Abidesi* adlarıyla anılır.

Fotoğraf 3.109. Mustafa Kemal Paşa (Yol Gösteren) Anıt Çeşmesi, Şanlıurfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa adına yaptırılmıştır.

3.2.6.3.2.20.2. Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı

Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye, Filistin, Çanakkale, Irak, Galiçya, Makedonya, Kafkasya, Sina, Hicaz ve Yemen cephelerinde savaşa katılan Osmanlı Devleti'nin bu cephelerde verdiği şehitlerin hatırasını yaşatmak üzere Şanlıurfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından 1917 yılında yaptırılmıştır. İlk yapıldığında, Sarayönü Caddesi'ne dikilen anıt, 1983 yılında Urfa Belediyesi tarafından Atatürk Bulvarındaki Ziraat Bankası önündeki kavşağa yerleştirilmiştir (Şanlıurfa Kültür Envanteri: 38). Yol çalışmaları nedeniyle 2010 yılında Belediyece, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü önüne taşınmıştır (Fotoğraf 3.110).

Yaklaşık 8 m yüksekliğindeki anıt, yuvarlak bir kaide üzerine kalın silmelerle çevrili kare tabanlı olarak oturmaktadır. Anıt, kare tabandan sonra yukarıya doğru prizmatik bir biçimde incelerek yükselir (Fotoğraf 3.110). Anıtın kuzey ve güneyinde ikişer adet olmak üzere dört kitabe mevcuttur. Anıt üzerindeki bu Osmanlıca kitabeler, Şanlıurfalı hattat Ahmet Vefik Efendi tarafından yazılmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 50).

Fotoğraf 3.110. Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde şehit düşen askerlerimizin hatırasına yaptırılmıştır.

3.2.6.3.2.20.3. Milli Mücadele Şehitleri Anıtı

Şehitlik Parkı'ndaki anıt, 9 Şubat – 11 Nisan 1920 tarihleri arasında Şanlıurfa'da Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlara karşı çarpışan şehit ve gaziler hatırasına 1940 yılında belediye tarafından yaptırılmıştır. Anıtın 50 cm yüksekliğindeki kare kaidesi üzerine daha küçük ölçüde piramidal ikinci bir kaide yapılmış, bunun da üzerine dört köşeli olarak gittikçe incelen kısım inşa edilmiştir. Piramidal kaidenin dört yönüne oyulmuş olan ay-yıldız formundan başka, anıt üzerinde her hangi bir süsleme yoktur. Hava şehitlerini anma günlerinde anıt önünde askeri tören düzenlenmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 51).

3.2.6.3.2.20.4. Kurtuluş Anıtı

Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nce (1988 yılı), Şanlıurfa kurtuluşunu simgelemek amacıyla şehrin batısında, Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun kenarında, Balıklıgöl Devlet Hastanesi civarındaki Kurtuluş Parkı'nın içine yaptırılmıştır. Üzerinde, Şanlıurfa Kurtuluş Savaşı'ndaki şehitlerin adları yazılı altıgen bir kaide üzerinde 5 m yüksekliğinde eğik, dikdörtgen şeklinde bir sütun yükselmekte, bunun üzerinde ise, bir kolun elinde Türk Bayrağı bulunmaktadır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 51). Son yıllarda ŞURKAV ve Çevre Vakfı'nın işbirliği ile restore edilerek çevre düzenlemesi yapılmış ve 2001 yılı 11 Nisan'ında yeniden açılmıştır.

3.2.6.3.2.21. Müzeler

Tarihi ve kültürel turizmin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan müzeler, turizmin gelişmesinde daha etkin kullanılmalıdır. Zira müzeler başta turizm olmak üzere birçok işlev üstlenmektedirler. Müzeler ekonomik, kültürel, sosyal rolleri ulusların kültürlerine ilişkin dilsel, ırksal kimlikleri, gelenek ve görenekleri yansıtması bakımından da önemlidirler. Bölgesel, yerel ve milli kimliği yansıtan müzeler, geleneksel kültürel değerlerdeki değişimi objektif bir yaklaşımla izleyen yerler olarak ulusal ve bölgesel ölçekte turizmin gelişmesine katkıda bulunabilmektedir (Emekli, 2003: 47). Şanlıurfa il merkezinde 6 adet müze bulunmaktadır. Bunlar; Şanlıurfa Müzesi (Arkeolojik ve Etnografya Müzesi), Kurtuluş Müzesi, Yemek Müzesi, İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi, Geleneksel El Sanatları Müzesi, Müslüm Gürses Müzesi'dir. Ayrıca kent müzesi, tasavvuf müzesi ve yeni Şanlıurfa müzesi yapım aşamasındadır.

3.2.6.3.2.21.1. Şanlıurfa (Arkeolojik ve Etnografya) Müzesi

Şanlıurfa'da bir müze açılması fikri 1948 yılında oluşmaya başlamış ve mevcut eserlerin Atatürk İlkokulu'nda bir depoda toplanması sonucunda müzenin kuruluşu ile ilgili ilk teşebbüs gerçekleşmiştir. 1956 yılında müze için Şehit Nusret İlkokulu'nda bir yer ayrılarak eserler burada depolanmıştır. Müze için ayrılan bu mahallin yeterli olmaması ve yörenin binlerce yıllık tarihini belgeleyen zengin kültür varlıklarını sergileme ihtiyacı yeni bir müze binasının yapımını gerektirmiştir. 1965 yılında Şehitlik mevkiinde, 1500 m²'lik bir alan üzerinde müze binasının inşaatına başlanmıştır. Binanın yapımı ve teşhir tanzim işlerinin tamamlanmasını takiben Şanlıurfa Müzesi, 1969 yılında ziyarete açılmıştır (Fotoğraf 3.111). Ancak, bölgedeki kazılardan elde edilen eserlerin Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmesi sonucu, müzenin depo ve teşhir salonları yetersiz hale gelmiştir. Tarihi eserlerimizin sağlıklı bir şekilde muhafazalarını mümkün kılmak amacıyla mevcut binaya ilave olarak depo ve teşhir salonları yapımı zaruri hale gelmiş ve müze çevresinde gerekli kamulaştırmalar yapılarak ilave depo ve teşhir salonlarının yapımına başlanmıştır. Yapımı gerçekleştirilen ilave binanın giriş ve üst katında üç arkeolojik, bir etnografi eser salonu, idari bölümler, konferans ve sergi gibi faaliyetlerin yapılacağı çok amaçlı salon, kütüphane; bodrum katında ise depolar, laboratuvar ve fotoğrafhane yer almaktadır. Çağdaş anlamda teşhir tanzim çalışmaları

gerçekleştirilen ilave bina, 1987 yılında hizmete girmiştir (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: 2).

Günümüz itibariyle Şanlıurfa Müzesinde; üç adet arkeolojik, bir adet etnografik eser salonu olmak üzere 4 adet teşhir salonu, çok amaçlı salon, kütüphane, idari bölümler, depolar, laboratuvar ve fotoğrafane yer almaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekirse Zengin bir tarihi geçmişi olan Şanlıurfa yöresinde, gerek Şanlıurfa Müze Müdürlüğüne gerekse de yerli ve yabancı bilim heyetlerince yapılan kazılar dikkate alındığında mevcut müze binasının yeterli olamayacağı, yakın bir gelecekte yeni ilave binalara ihtiyaç duyacağı kaçınılmaz gözükmemektedir.

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi sahip olduğu yaklaşık 74.000 eser sayısı ile Türkiye'nin 5. büyük müzesidir. Müzede sergilenen eserlerin sayısal niteliğinden çok taşıdığı tarihi ve kültürel özellikleri önemlidir. Müze, eserlerin özellikleri ve nitelikleri bakımından dünyanın en önemli müzelerinden biridir. Bu bağlamda, Paleolitik dönemden günümüze değin birçok eseri Şanlıurfa Müzesi'nde görmek mümkündür. Bunların içerisinde *12.000 Yıllık Dünyanın En Eski heykeli: Balıklıgöl Heykeli* müzede sergilenmektedir (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü) .

Şanlıurfa Müzesi'nde; Harran'daki kazı çalışmalarından elde edilen eserlerin yanı sıra, yöredeki diğer höyüklerde ve eski iskân yerlerindeki çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan kültür varlıkları, kronolojik sıralama ile ve ayrı vitrinler halinde teşhir edilmektedir. Giriş katındaki ilk salon Asur, Babil ve Hitit çağlarına ait taş eserlere ayrılmıştır. Arkeolojik seksiyona ait ikinci ve üçüncü salonlarda; Neolitik Devre (M.Ö. 8000-5000) ait çakmak taşından kesici aletler, deliciler, taştan idoller ve kaplar; Kalkolitik Devre (M.Ö.5000-3000) ait pişmiş topraktan yapılmış, boyalı ve boyasız geometrik desenli seramikler, mühürler, ölü gömme küpleri (pithos), fayanstan yapılmış kolye taneleri; Eski Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-2000) tarihlenen pişmiş topraktan mühür baskılı küp parçaları, silindir ve damga mühürler, figür inli kap parçaları, hayvan figürinleri, madeni eşyalar, takılar, idoller gibi çok ve çeşitli eserler teşhir edilmektedir (Müze Müdürlüğü kayıtları).

Etnografi eserler seksiyonunda; yörenin özelliklerini taşıyan giysiler, gümüş ve bronz takılar, el sanatlarına ait örnekler, yöreye has özellik taşıyan oymalı kitabeli ahşap kapılar ve pencere kanatları, hat sanatına ait eserler, el yazması Kuran-ı Kerim'ler

bulunmaktadır. Şanlıurfa Müzesi'nin bahçesinde de arkeolojik eserler yine kronolojik sıra esas alınarak teşhir edilmektedir. Ön cephede, açık teşhirde hayvan tasvirlerinin yer aldığı bir de mozaik havuzu bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.111. Şanlıurfa Müzesi, 1969 yılından beri hizmet vermektedir.

3.2.6.3.2.1.2. Kurtuluş Müzesi (Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi Konağı)

Eski Devlet Hastanesi yakınındadır. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Avrupai tarzda konak mimarisi ile geleneksel tarzda Urfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan ve oldukça geniş bir alana yayılan konak, haremlik ve selamlık bölümlerinden meydana gelmiştir. 1940'lı yıllarda Halk Tiyatrosu bu binada gösteriler yapmıştır. Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlar tarafından işgal edilerek karargâh olarak kullanılmıştır. Urfa kurtuluş milislerinin attığı mermilerin izleri hala yapının duvarlarında görülebilmektedir (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: 13).

Şanlıurfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransız kuvvetlerince işgal edilerek karargâh olarak kullanılan bu tarihi yapı, 2003 yılında Kurtuluş Müzesi yapılmak amacıyla Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdare'si tarafından satın alınmıştır. Özel idare olanaklarıyla Şanlıurfa Eğitim Kültür, Sanat ve Araştırma Vakfı'na 2008 yılında restore ettirilen tarihi bina Kurtuluş Müzesi olarak 11 Nisan 2009 tarihinde hizmete açılmıştır. Üst katı müze haline getirilen tarihi konağın alt katı ise geniş bir salon haline getirildi (İl Kültür ve

Turizm Müdürlüğü: 13). Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun 89. yıldönümü olan 11 Nisan'da düzenlenen törenle hizmete açılan müzede, savaşta kullanılan birçok silah, mermi, asker ve yöresel kıyafet ile Kurtuluş Savaşı döneminde Fransızlara karşı yapılan mücadeleye öncülük eden Onikslerin yöresel kıyafetli temsili mumyaları sergilenmektedir (Fotoğraf 3.112), Ayrıca Konağın bir bölümü, Devlet Türk Halk Müziği Korusu'na tahsis edilmiştir.

Fotoğraf 3.112. Mahmut Nedim Konağı, restore edilerek 2009 yılında Kurtuluş Müzesi olarak hizmete açılmıştır.

3.2.6.3.2.21.3. Geleneksel El Sanatları Müzesi

Şanlıurfa Valiliği tarafından, Urfa kültürünün yaşatılması ve tanıtılması amacıyla kurulan Şanlıurfa Kültür Eğitim ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından satın alınan Halil-ür Rahman Gölü (Balıklıgöl)'nün kuzeyindeki tarihi ev, uzun yıllar *Taziye Evi* olarak kullanılmıştır. Ancak Urfa El Sanatlarını yaşatılması ve şehre gelen ziyaretçilere sergilenebilmesi amacıyla bir mekân ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu sebeple Valilik oluru ile ŞURKAV Taziye Evi, Şanlıurfa Valiliği-ŞURKAV *Geleneksel El Sanatları Müzesi*

ve Satış Merkezi olarak 24.01.2011 tarihinde hizmete açılmıştır (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: 14-15).

Böylece, yerli ve yabancı turistlerin hem yöreye ait geleneksel el sanatlarını tanımaları ve hem de bu ürünlerden satın alabilmeleri mümkün olmuştur. Müzenin Şanlıurfa'da en fazla ziyaret edilen yerlerden biri olan Balıklıgöl çevresinde olması ziyaretçi sayısını artırmaktadır. Bu da, Şanlıurfa yöresine ait geleneksel el sanatlarının daha çok insan tarafından görülmesi anlamına gelmektedir.

Üç oda ve bir salondan oluşan müzede; ahşap, bakır, cülha, ehram, saraçlık, keçe kilim, halı gibi Urfa'ya ait birçok el emeği göz nuru ürünü görmek mümkündür (Fotoğraf 3.113). Girişi ücretsiz olan müze, hergün 09.00-19.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Fotoğraf 3.113. Geleneksel El Sanatları Müzesi'nde, yöreye ait el emeği ürünler sergilenmektedir.

3.2.6.3.2.21.4. Yemek Müzesi

Geleneksel Şanlıurfa Mutfak Müzesi veya Hacıbanlar Evi Mutfak Müzesi, Ulu Camii'nin güneyinde Hacıban Sokağı'nda (1344. Sokak) yer alır. Geleneksel Urfa mimarisinin özelliklerini taşıyan tescilli Hacıbanlar Evi, 2008 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından kamulaştırılıp, restorasyon çalışmalarının tamamlanması ile müze haline getirilmiştir. Böylece, Hacıbanlar Evi Mutfak Müzesi, 25.09.2011'de Şanlıurfa'da düzenlenen Tarihi Kentler Birliği Buluşmaları sırasında hizmete açılmıştır. Amacı, Urfa mutfak kültürünü yurt içinde ve dışında tanıtmaktır. Müzede yemek çeşitleri, mutfak araç gereçleri ve eskiden kalan sofraya düzenini görmek mümkündür (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: 14-15).

Mutfak Müzesi'nde geçmişten günümüze oluşan Şanlıurfa'nın eski mutfak malzemeleri sergilenmektedir. Şanlıurfa mutfak kültürünün önemli örnekleri olan objelerin Urfa yöresine özgü kıyafetler giymiş mankenler yardımıyla canlandırıldığı Geleneksel Mutfak Müzesi; 12 odalı, içerisinde 2 su kuyusu bulunan ve geniş avlusu ile Tarihi Şanlıurfa Evleri'nin vazgeçilmez örneklerinden biridir. Şanlıurfa Mutfak Müzesi'nde tarihi mutfağın yanı sıra bir adet de modern mutfak bulunmaktadır. Mutfak Müzesi'nde bayanlara, Şanlıurfa mutfağını bilen uzmanlarca, yöresel yemek kursları haftada 4 gün 2 grup şeklinde verilmektedir. Hafta içi ve hafta sonu devam eden kurslara 15-50 yaş arası bayanlar katılmaktadır. Kurslarda yapılan yemekler, Mutfak Müzesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı turistlere de ikram edilmektedir. Mutfak Müzesi, ücretsiz gezilebilmektedir.

Fotoğraf 3.114.Şanlıurfa'daki müzelerden bir diğeri deYemek Müzesi'dir.

3.2.6.3.2.21.5. İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi

Müze, Harran Kapı'nın bitişiğinde tescilli bir yapı olan Hacı Lütfullah Camii'nin karşısında yer almaktadır. Şanlıurfa Belediyesi tarafından 2011 yılında halk arasında *müziğin kalbinin attığı yer* olarak nitelendirilen ve *Yasin'in Kahvesi* olarak bilinen ve aynı zamanda da yöre esnafına ve tüccarlarına hizmet eden, Urfa kültüründe bir buluşma noktası olan tarihi bina, restore edilerek Şanlıurfa'da düzenlenen Tarihi Kentler Birliği Buluşmaları sırasında *İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi* olarak hizmete açıldı.

İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi sayesinde Şanlıurfalı sanatçıları müzik sevenlere daha yakından tanıtmak mümkün olmuştur. Müzenin diğer amacı da, Şanlıurfalı sanatçıların yaptıkları eserleri arşivleyerek albümlerini ömür boyu unutulmaz kılmaktır. Müze sayesinde günümüzde sanat hayatına devam eden sanatçıların yanı sıra vefat eden sanatçıları da yakından tanımak mümkündür.

Müzik Müzesi'nde günümüzde sanat hayatına devam eden sanatçıların yanı sıra vefat eden sanatçıların resimleri, mumdan yapılmış heykellerle sergilenmektedir

(Fotoğraf 3.115). Müzede geçmişten günümüze çalgı aletleri, sanatçıların fotoğrafları ve onların hayatını anlatan yazılar bulunmaktadır. Ziyaretçiler müzeyi gezerken kulaklıkla sanatçıların eserlerini dinleyebilmektedir. Müze ücretsiz gezilebilmektedir.

Fotoğraf 3.115. İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi, şehirde en fazla ziyaret edilen müzeler arasındadır.

3.2.6.3.2.21.6. Kent Müzesi

Şanlıurfa Belediyesi, Mahmutoglu Kulesi'ni Kent Müzesi'ne dönüştürecek çalışmalar yapmaktadır. Yaklaşık 2000 m²alana sahip olacak müzede, 12 bin yıllık tarihi geçmişi bulunan Göbeklitepe'nin yanı sıra diğer kazılardan elde edilecek birçok eser sergilenecektir. 2014 yılında tamamlanması planlanan Kent Müzesi ile Şanlıurfa önemli bir eser kazanmış olacaktır.

3.2.6.3.2.21.7. Müslüm Gürses Müzesi

Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Belediyesi ve Harran Üniversitesi işbirliği ile; 2013 yılı Mart ayında hayatını kaybeden Müslüm Gürses için Şanlıurfa'da müze açılmıştır. 5 Ekim 2013 tarihinde Atatürk Mahallesi'nde açılan müzede; hayranları Gürses'in özel eşyalarını yakından görmektedir (Fotoğraf 3.116). Sergilenen eşyalar arasında; Gürses'in sahne kıyafetleri, sazları, fotoğraf ve haberleri, ödülleri, resimleri, eski ve yeni albümleri, CD'leri, plakları ve yüzlerce kişisel eşyası bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.116. Müslüm Gürses Müzesi'nde özel eşyaları sergilenmektedir.

3.2.6.3.2.21.8. Yeni Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ve Esassa Mozaik Müzesi

Yeni Şanlıurfa Müze Projesi, toplamda 200 bin m² alanda uygulanmaktadır. Haleplibahçe'de 57 bin m² alanda, mevcut arkeoloji müzesinin 10 katı büyüklüğünde, 24 bin m² kapalı alanda 3 katlı *Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi*, 33 bin m²'lik alanda ise *Edessa Mozaik Müzesi* mozaiklerin sergileneceği planlanmıştır. İki müze arası Arken Park olarak detaylandırmıştır. 2014 yılında bitirilmesi planlanan müze, kapalı alanı büyüklüğüyle Türkiye'nin en büyük müzelerinden biri durumuna gelecektir (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.2.6.3.2.22. Rekreasyon Alanları

İldeki rekreasyon alanları günümüzde yerel insanlara hitap etmekle beraber, uzun vadede turizm maksatlı olarak kullanılabilir nitelikte olmaları nedeniyle inceleme konusu yapılmıştır. Konunun incelemeye alınmasının diğer bir nedeni, uzun vadede Şanlıurfa'da ilave istihdam ve katma değer yaratabilecek bir potansiyelin mevcudiyetidir.

İlde çok sayıda rekreasyon alanı vardır. Bunlar arasında; *Bozova* ve *Gölpınar* mesire yerleri yanında Şanlıurfa şehrindeki *Şehitlik*, *Ayn-ı Zeliha*, *Fatih Sultan Mehmet* ve *Tıfındır Tepesi* park alanları yer alır. Bunlar ve diğer mesire alanları, doğru tedbirlerin alınması halinde ek istihdam yaratabilecek bir kullanım talebine sahiptir. Uzun vadeye yönelik alınacak tedbirlerle bu alanlarda geliştirilecek tesisler, il dışından gelen turistlere de asgari ölçüde mola noktası olarak nitelikli hizmet sağlayabilecektir. Belirtilen mevcut rekreasyon alanları ve özelliklerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

3.2.6.3.2.22.1. Gölpınar Mesire Yeri (Atatürk Ormanı)

Şanlıurfa'ya 10 km uzaklıkta bulunan orman, sarıçam ağaçları ile çevrili güzel bir mesire yeridir (Fotoğraf 3.117). Çevre ve Orman Bakanlığı'nın 29 yıllığına özel sektöre 2007 yılında kiraladığı Gölpınar Mesire Yeri, Şanlıurfa- Diyarbakır karayolu üzerinde, 199 hektar üzerine kurulmuş olup, alanda piknik alanları, spor tesisleri, kamping alanı, lokanta, kafeterya, şelale, fırın, market ve seyir tepesi yer almaktadır. Yöre halkı tarafından, mart ve eylül ayları arasında yoğun olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3.117.Gölpınar Mesire Yeri, yöre halkı tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.22.2. Atatürk Barajı - Bozova Rekreasyon Alanı

Bozova ve Şanlıurfa'dan gelen günübirlikçiler tarafından kullanılmaktadır. Alan, Bozova Kaymakamlığı tarafından düzenlenmiştir. Mesire alanında kamuya ait çatak tesisleri yer almaktadır. Tesisler, 2001 yılında Aşağı Çatak sınırları içerisinde bulunan ve Hohlan Tepesi olarak bilinen ormanlık alan içinde kurulmuştur. Rekreasyon alanı, Su ve Doğa Sporları Merkezi'nin yanı sıra, bir botanik bahçesi, dinlenme ve mesire yerlerini içermektedir. Ayrıca, Atatürk Barajı kıyısında, D.S.İ. 152. Şube Müdürlüğü ile EÜAŞ İşletme Müdürlüğü'ne ait sitelerde sosyal tesisler, amfi tiyatro ve kır kahvesi bulunmaktadır (Fotoğraf 3.118).

Fotoğraf 3.118. Atatürk Barajı - Bozova Rekreasyon alanı çoğunlukla Bozova ve Şanlıurfa'dan gelen ziyaretçiler tarafından kullanılmaktadır.

3.2.6.3.2.22.3. Şehitlik Parkı

Şehitlik semtinde, Şanlıurfa Müzesi'nin kuzey cephesinde geniş bir alana yayılmış dinlenme yeridir. Çam ağaçları, yeşil alanları, piknik masaları, havuzları ve bankları ile modern bir parktır (Fotoğraf 3.119). Şanlıurfa Belediyesi tarafından 1999 yılında hizmete açılmıştır.

Fotoğraf 3.119. Şehitlik Parkı özellikle yaz aylarında Şanlıurfalıların rağbet ettiği yerler arasındadır.

Buradaki Roma devrinden kalma kaya mezarları, 1920 yılındaki Fransız işgal kuvvetleri askerleri tarafından barınak olarak kullanılmıştır. Bu dönemde burası *Keşişin Ağılı* olarak biliniyordu. 1942 yılında dönemin Belediye Başkanı Ömer Alay (1933-1946) zamanında mezarlar toprakla doldurularak Çamlık Parkı haline getirilmiştir. Bu alanda 1979 yılında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bir kaya mezarının döşemesinde, Edessa Kralı VIII. Büyük Ağar'ın mozaïği bulunmuştur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 87).

3.2.6.3.2.22.4. Ayn-ı Zeliha Parkı

Şanlıurfa Kalesi kuzey eteğindeki Ayn-ı Zeliha Gölü'nün çevresindedir (Fotoğraf 3.120). Rivayete göre Hz İbrahimNemrud'un emriyle ateşe atıldıktan sonra Nemrud'un kızı Zeliha da Hz İbrahim'e inandığından kendisini onun peşinden ateşe atmış; Zeliha'nın düştüğü yerde de Ayn-ı Zeliha Gölü oluşmuştur. Bu göldeki balıklarda halk tarafından kutsal kabul edilerek yenilmemekte ve korunmaktadır. Gölün çevresi, 1924 yılında Vali Fuat Bey tarafından park olarak düzenlenmiş ve halkın hizmetine sunulmuştur (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Özellikle yaz mevsiminde sıcaktan bunalan Şanlıurfalılar ve şehre gelen ziyaretçiler buradaki ağaçların altında dinlenerek, soğuk içeceklerini de yudumlayarak manzaranın keyfini çıkarırlar. Parkta yöresel Şanlıurfa mutfağına ait yemeklerin çıkarıldığı lokanta da bulunmaktadır. Gölün içinde ziyaretçilerin kayıkla dolaşma imkânı da vardır.

Fotoğraf 3.120. Ayn-ı Zeliha Parkı, Balıklıgöl ile birlikte Şanlıurfa'ya gelen ziyaretçilerin en uğrak yerleri arasındadır.

3.2.6.3.2.22.5. Fatih Sultan Mehmet (Kasap Taşı) Parkı

Vali Konağı, Abdülkadir Karahan Caddesi üzerindedir. Şanlıurfa Belediyesi tarafından 1998 yılında düzenlenen park, 70.000 m² alana sahiptir. (Fotoğraf 3.121). Bu alanı ile Şanlıurfa'nın en büyük parkları arasındadır. Park alanı içerisinde yürüyüş yolları, çocuklar için oyun sahaları, gençler için spor tesisleri, dinlenme yerleri ve çay bahçeleri yer almaktadır.

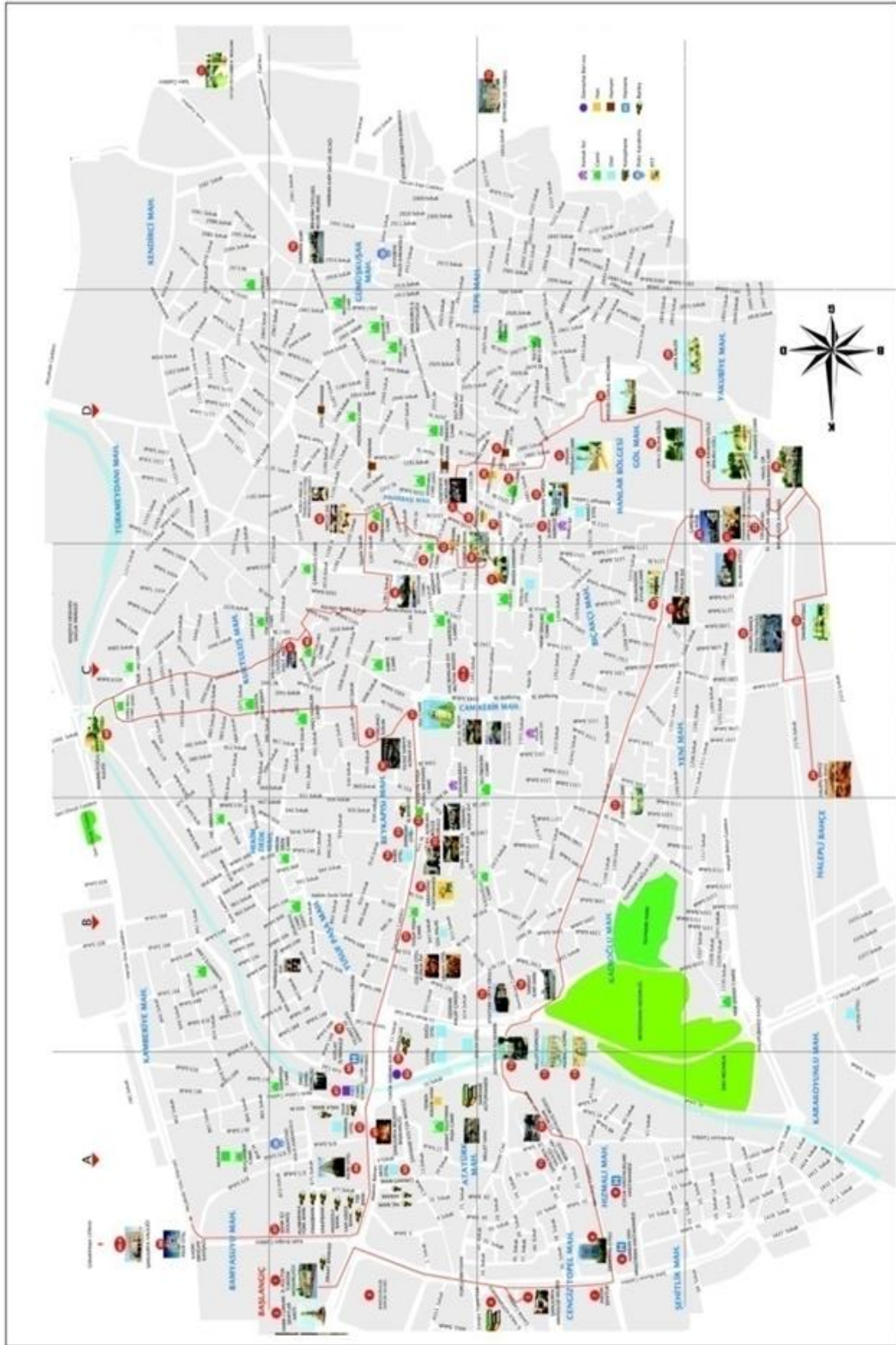
Fotoğraf 3.121. Fatih Sultan Mehmet (Kasap taşı) Parkı, Şanlıurfa'nın en geniş alana sahip parklarından.

3.2.6.3.2.22.6. Tıfındır Tepesi Parkı

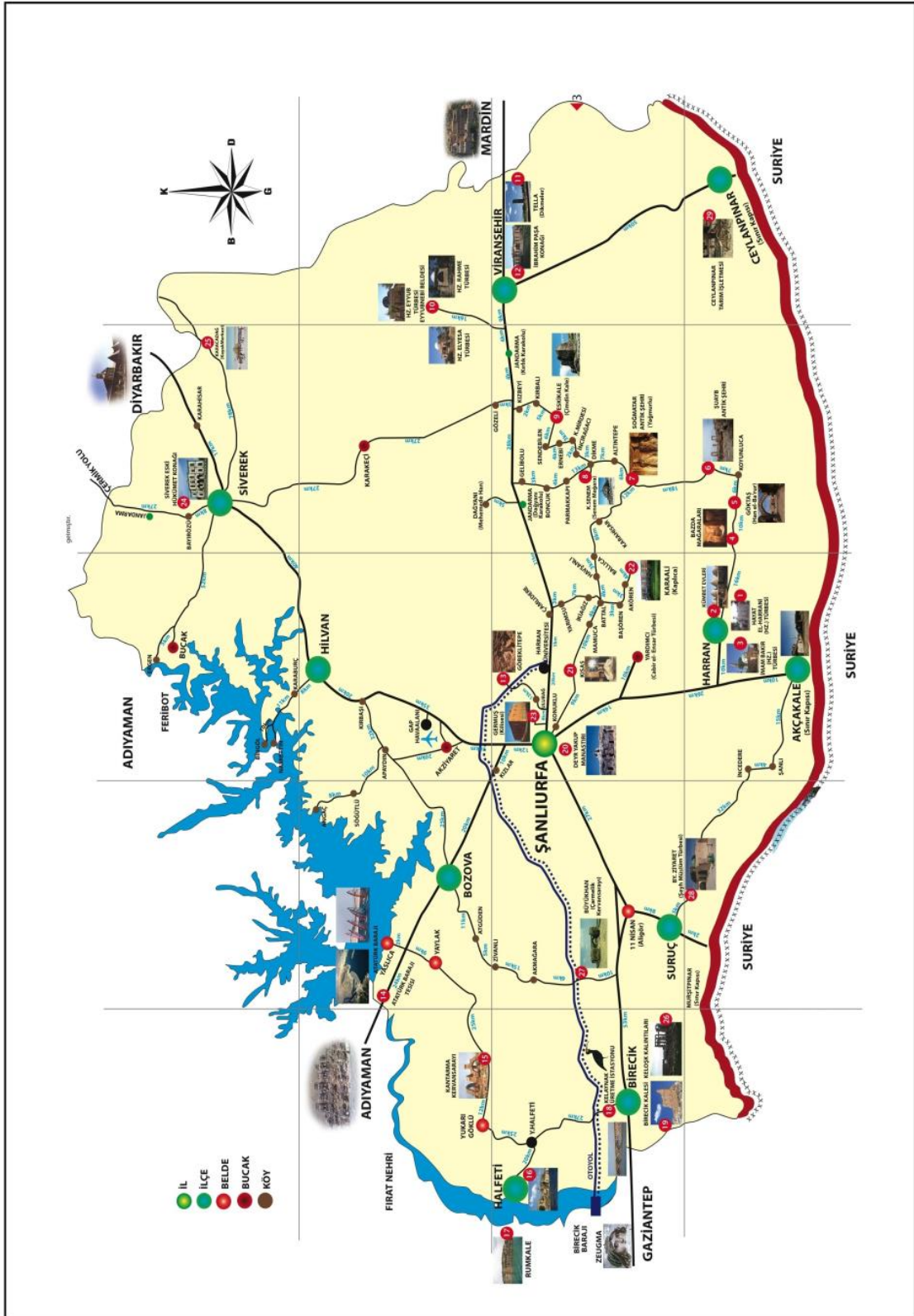
Şanlıurfa, 639 yılında İslâm orduları tarafından, Bizanslıların elinden savaşmadan alındığı zaman, inanişâ göre aylardan Ramazan olduğundan herkes oruçluymuş. Ordu bu tepenin üzerinde konaklamış ve iftarını açmış. O tarihten sonra bu tepeye, iftar tepesi anlamına gelen *Teli Fütur* adı verilmiş. Kelime değişerek günümüze *Tıfındır* şeklinde ulaşmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 88). Adı geçen tepe, Kurtuluş Savaşı'nda da çatışmalara sahne olmuştur. Bediuzaman Mezarlığı'nın güneyinde bulunmaktadır. Halk arasında *Baboyın Dağı* olarak da bilinmektedir. Çevre düzenlemesi Şanlıurfa Belediyesi tarafından yapılmış çam ağaçlı bu tepe, kadınlar tarafından özellikle çarşamba ve cumartesi günleri gidilen bir mesire yeridir (Fotoğraf 3.122).

Fotoğraf 3.122. Tıfındır Tepesi Parkı, şehirdeki tarihi öneme sahip yerler arasındadır.

Şekil 3.1. Şanlıurfa Şehrinde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler (2013). (<http://www.urfakultur.gov.tr>)

Şekil 3.2. Şanlıurfa İli'nde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler (2013) (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.7. Kültürel Çekicilikler

Kültürel turizm kavramı aslında çok karmaşıktır ve çok çeşitli turizm faaliyetlerini içerisine almaktadır. Bir ulus ya da etnik grubun kültürü; hayat tarzı, değer yargıları ve normlarıyla tanımlanabilir; yani dini, dili, gelenek ve davranışları, sanat icra yolları (müzik, dans ve tiyatro) ile siyasal ve toplumsal örgütlenme yollarının birlikte bütünlüğünden oluşur. Kültürel turizm bu nedenle insanların kendi kültürlerinin eğlence yanları ile birlikte, diğer grupların kültürlerine de açık olan yanlarıyla ilgili turizm faaliyetlerinin tümünü kapsar. Kültürel kaynaklar da yalnızca sanatsal faaliyetlerin (opera, bale, tiyatro, konserler vb.) icrasını değil, aynı zamanda da mevcut kültürlerin yaşayan tüm anlatımlarına da dayanır. Bu canlı anlatımlar arasında dünyanın farklı insanların giyim-kuşam, mutfak, dinsel özellikler, gelenek ve görenekler de yer alır. İnsanların toplumsal örgütlenmedeki farklılıkları, fiziksel çevrelerine uyum sağlamadaki benzersizlikleri, farklı geçmişleri, ekonomik ve siyasal kalkınma tarzları dünya üzerinde farklı kültürlerin gelişmesine yol açmıştır (Özgüç, 1998: 86). Bütün bu açıklamaların ışığında Şanlıurfa ilinin kültürel çekiciliklerinin şu şekilde gözden geçirilmesi mümkündür.

3.2.7.1. Festivaller ve Özel Günler

Festivalleri; turizm pazarlamasında, bir eğlence etkinliği olarak, ilin sosyal ve kültürel zenginliğinin yansıtılmasında önemli bir organizasyon olarak görmek mümkündür. Bunlar genelde kapsamı dar mahalli ya da bölgesel organizasyonlar olmalarına rağmen, bir bütün olarak ele alındıklarında, önemi gittikçe artan bir turizm atraksiyonu oluşturdukları tartışma götürmez bir gerçektir (Getz, 1984: 24). Dönemi, yapıldığı yer, katılanların sayısı ya da niteliği programla belirtilen özel önemi olan günler, festivaller, şenlikler, panayırılar, kültürel etkinlikler, sanat gösterileri bir yerin en önemli tanıtım unsurları ve turizm çekicilikleri arasında yer alır (Sezgin, 2001: 24). Benzersiz ve farklılığın deneyimini sağlayan bir aktivite olması nedeniyle festivaller ve özel günler, kültür turizminde önemli rol oynamaktadırlar. Tüketmek amacıyla turistlerin aktivite beklentisi içinde olmaları şeklinde tanımlanan motive olgusunu en iyi sağlayan unsurlardan biri olması, pasif tüketimin söz konusu olduğu diğer kültürel çekiciliklerin aksine, aktif bir tüketimi sağlamaları, dolayısıyla yaratıcı turizmin (creative tourism) bir parçası olmaları (Prentive ve Anderson, 2003: 7-9; Alaeddinoğlu, 2006: 160-161). Festivallerin turizmdeki önemini daha da arttırmaktadır. Bunlardan başka,

turizm sezonundan önce veya sonra düzenlenmeleri nedeniyle, sezonu uzatmaları ve hatta ana sezon dışında da mini bir sezon ortaya çıkarmaları, festivallerin turizmdeki bir diğer önemli işlevi olarak görülmektedir (Puczko ve Ratz, 2001: 199-200). Hatta bunun sonucunda günümüzde destinasyonlardaki festival ve özel olayların birer turistik çekicilik gibi planlanması, geliştirilmesi ve pazarlanmasını içeren, *olaya davalı turizm* (eventtourism) kavramı ortaya çıkmıştır (Breen, 2001: 474; Alaeddinoğlu, 2006: 160-161). Bu tür olaylar herhangi bir destinasyonun veya bu destinasyondaki toplumun eşsiz ve değerli kültürünü sunmalarından dolayı turistler için ekstra bir cazibe olabilirler. Bu öneminden dolayıdır ki, sanat gösterileri ve festivaller günümüzde dünya genelinde turizmin önemli konularından biri olmaktadır (Zaman, 2012:288).

Şanlıurfa tarihi geçmişi ile bu anlamda önemli çekiciliklere sahiptir. Şanlıurfa'da yapılan birçok festival ve etkinlikler ilin turizmini canlandırmakta ve tanıtımına katkı sağlamaktadır. Bu festival ve özel günleri önemli nitelikleri ile açıklamak icap etmektedir.

3.2.7.1.1. 11 Nisan Şanlıurfa'nın Kurtuluş Şenliği

Birinci Cihan Harbi'nden sonra 7 Mart 1919'da İngilizler tarafından Şanlıurfa işgal edilmişti. Daha sonra yerlerini Fransız kuvvetlerine bıraktılar. Sevr Anlaşması'na göre Şanlıurfa, Fransa'nın yönetimi altına giren Suriye'ye verilmiştir. Fakat bu karar uygulanmadan Şanlıurfalılar 9 Şubat 1920'de Fransızlara Karşı Ayaklandılar. Şanlıurfa Bölgesi Kuvayı Milliye Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in komutasında kenetlenen aşiretler ve halkın, 9 Şubat 1920'de Fransız kuvvetlerine karşıbaştırdığı ve 2 ay süren kanlı çarpışmalar sonucu 11 Nisan 1920'de Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtarılması ile sonlandırılmıştır.

1984 yılında TBMM tarafından Urfa'ya, *Şanlıurfa* ismi verildi. 11 Nisan günü Şanlıurfa'nın kurtuluşu olarak kutlanmaktadır (Fotoğraf 3.123). 11 Nisanı içine alan haftada kurtuluş ile ilgili çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Bu etkinlikler ile Şanlıurfa'da turizm sezonu açılmış olmakta ve ülkenin değişik yerlerinden gelen konuklar, kurtuluş gününü Şanlıurfalılarla birlikte coşkuyla kutlamaktadırlar.

Fotoğraf 3.123. 11 Nisan, Şanlıurfa'nın Kurtuluş Şenliği Günü olarak kutlanmaktadır.

3.2.7.1.2. Peygamberler Şehri Şanlıurfa Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali

Şanlıurfa Belediyesi tarafından 2004 yılından itibaren *Peygamberler Şehri Şanlıurfa Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali* düzenlenmektedir. Şanlıurfa'nın sosyal yaşamına ve turizmine katkı sağlamak amacıyla düzenlenen festival ile çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Her yıl, ekim ayında 3 günü kapsayacak şekilde gerçekleştirilen festival süresince, Şanlıurfa turizminin gelişmesine yönelik çeşitli konferanslar, yurtiçinden ve yurtdışından gelen halk oyunları topluluklarının gösterileri, Şanlıurfa mutfağının tanıtılması ve çeşitli sergiler açılmaktadır.

3.2.7.1.3. Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları

Mucizeler sahibi İbrahim Peygamber'in mekânı, mücevher döşeli kemerleri ve kubbeleriyle Balıklıgöl, muazzam mimarisiyle, *Güneydoğu'nun Efes'i* Şuayb Şehri, ilkçağ avcılarının kıvılcımlarında şeytanı ikonaya hapseden insanlığın ilk tapınağı Göbeklitepe, Aşil'in gururu Amazon Savaşçıları, sabrı zevke dönüştüren Eyüp Peygamber'in çilegâhı, Dünyanın ilk üniversitesi olarak kabul edilen Harran Harabeleri Şanlıurfa'nın Dünya'ya

sunduğu eşsiz değerlerdir. Hz Şuayb, Hz Nuh, Hz Eyüp, Hz Yakup, Hz Musa, Hz Lut, Hz Elyasa peygamberlerin yanı sıra yeryüzünde yaşayan insanların yaklaşık %70'inin mensup olduğu üç kutsal din, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinin atası İbrahim Peygamber'in Şanlıurfa'da olması, Şanlıurfa'yı bir inanç merkezi haline getirmekte ve bu konumuyla da dünyada en önemli inanç turizmi merkezlerinden biri yapmaktadır.

Şanlıurfa, farklı inançlar ve bu inançlarla bağlantılı kültürlerin yüzyıllar boyu sergilendiği bir şehir unvanıyla, özelde ülkemiz genelde dünya coğrafyasında önemli bir şehirdir. Tarihsel birikimi ile birçok medeniyetin buluştuğu, kaynaştığı bir hoşgörü şehri olmuştur. *Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları*, geçmişinde, hoşgörü, sevgi, inanç gibi ulvi değerlerin coşkun olarak yaşandığı, kültür, sanat ve tarih şehri Şanlıurfa'da gerçekleştirilmektedir. İbrahim Peygamber ile özdeşleşen misafirperverlik, cömertlik, yardımlaşma gibi değerleri günümüzde yaşatan ve geliştiren kurum ve kuruluşları ve bu sektörü hedef alan bu buluşmalar, her geçen yıl daha da büyüyerek ve gelişerek her yıl ekim ayında yapılmaktadır (Fotoğraf 3.124).

Fotoğraf 3.124. Uluslararası Halil İbrahim Buluşmaları hoşgörü, sevgi, inanç gibi ulvi değerlerin öne çıktığı günlerdir.

3.2.7.1.4. Uluslararası Birecik Kelaynak ve Çevre Festivali

Kelaynak, dünya genelinde sadece Birecik ve Kuzey Afrika'ya üremek için gelen İbis olarak da bilinen nesli tükenmeye başlamış bir göçmen kuş türüdür. Latince "Geronticus Eremita" olarak adlandırılır. Her yıl şubat ayı ortalarında ilçeye gelip yerleşen kuşlar temmuz ayı ortalarından itibaren yöreden ayrılırlar. 1955-1960'lı yıllara kadar sayısı binlerle ifade edilen bu kuşlar; yasak avlanma, tarım ilaçlarının düzensiz ve aşırı kullanılması vb. nedenlerle beslenme kaynaklarını kaybedince, yok olmaya başlamışlardır. 25-30 yıl yaşayabilen bu kuşlar, şubat ortalarında Birecik'e gelip kayalıklara yerleşirler. Üremelerini yapıp temmuz ortalarında yavrularıyla birlikte Birecik'ten ayrılırlar. Kışları Kızıldeniz kıyılarında yaşadıkları tespit edilmiştir. Kelaynaklar 1977 yılında Orman Genel Müdürlüğü tarafından kurulan Kelaynak Üretme ve Koruma İstasyonu'nda koruma altına alınmışlardır. Kelaynak kuşlarına yörede *Keçelaynak* da denilmektedir (Şanlıurfa(Birecik) Kültür Envanteri: 4-5). Yörede bolluk ve bereketin sembolü olarak görülen ve kutsal sayılan kelaynaklar adına, 1984 yılından beri her yıl mayıs ayında “*Kelaynak ve Çevre Festivali*” düzenlenmektedir (Fotoğraf 3.125).

Fotoğraf 3.125. Uluslararası Birecik Kelaynak ve Çevre Festivali, ilçe ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır.

3.2.7.1.5. Uluslararası Eyyüb Nebi Sabır Günleri ve Hazreti Eyyüb Peygamber Sabır Ödülü

Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı Eyyüp Nebi beldesinde türbesi bulunan sabır timsali Hz Eyyüp Peygamberin sabrını sembolize eden “*Uluslararası Eyyüp Nebi Sabır Günleri*” adı altında etkinlikler yapılmakta ve “*Hazreti Eyüp Peygamber Sabır Ödülü*” verilmektedir. Bu etkinlikler, 2011 yılından beri her yıl eylül ayında gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 3.126).

Fotoğraf 3.126. Uluslararası Eyyüp Nebi Sabır Günleri ve Hazreti Eyüp Peygamber Sabır Ödülü Törenleri'ne çok sayıda insan katılmaktadır.

3.2.7.1.6. Siverek Kültür ve Sanat Festivali

Siverek Belediyesi tarafından organize edilen Kültür ve Sanat Festivali, ilçenin kültürel ve sanatsal yaşamını canlandırmak ve Siverek ilçesini, kültürünü tanıtmak amacıyla 2009 yılından beri her yıl haziran ayında yapılmaktadır (Fotoğraf 3.127).

Fotoğraf 3.127. Siverek Kültür ve Sanat Festivali, her yıl haziran ayında yapılmaktadır.

3.2.7.2. Yemek Kültürü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılığın ön planda olması sebebi ile halkın temel beslenme kaynaklarını genellikle et ve süt ürünleri oluşturmaktadır. Bunun yanında bölgedeki yemek çeşitlerinin hazırlanmasında çoğunlukla temel malzeme olması açısından buğdaygiller de önemli bir yer tutmaktadır. Zengin bir mutfağa sahip olan bölge genelinde baharatlı ve yağlı yemekler, kebaplar, pideler ve tatlı  eşitleri başlıca yemek türlerini oluşturmaktadır. şanlıurfalılar asırlardan bu yana damak zevkinin en güzel örneklerini veren çeşitli yemeklerle beslenmesini bilmişlerdir. Yöre yemeklerinin lezzetleri yanında, besin değerleri de çok yüksektir. Yemek yapma becerisinin yanında yaptıkları yemekleri misafirleriyle paylaşmak geleneği bütün Anadolu insanına mahsus bir özelliktir. Ancak şanlıurfalıların misafir sevme özelliğinin, hiçbir öğün misafirsiz yemeğe oturmayan Hz İbrahim'den geldiği söylenmektedir. *Halil İbrahim Sofrası* herkesçe bilinen bir deyimdir. Mutfak kültürü, geçmişten gelen en zengin kültürel miraslarımızdan biridir

Şanlıurfa mutfağını müstesna konumuna getiren, sahip olduğu tarihsel ve kültürel birikimidir. Şanlıurfa mutfağında Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Türk, Arap, Süryani, Ermeni, Yezidi vb. her milletten ve her kültürden izler bulunmaktadır. Hz İbrahim'in sofrasından eksiltmediği *Tirit* yemeği ve misafirperverliği, ateşe atılması ile öykülendirilen *Çiğköfte*'si her Şanlıurfalının mutfak kültüründe yaşattığı en önemli mirasıdır. Şanlıurfa mutfağında, köfte ve kebab çeşitleri en çok bilinen yemeklerdir. Şanlıurfa Güneydoğu Anadolu mutfağının karakteristik özelliklerinin hemen hemen hepsini taşıyan bir yöredir (Fotoğraf 3.128). Bol salçalı, acılı ve baharatlı yemekler mutfak kültürünün temelini oluşturmaktadır. Baklagillerin yanı sıra yarma denilen buğday, çorbalar ve soğuklarda kullanılmaktadır. Şanlıurfalılar misafir ağırlamak ve onlara çeşitli yemekler ikram etmekten büyük bir zevk almaktadırlar. Şanlıurfa mutfağında genelde sabah, öğle ve akşam yemeği olmak üzere üç öğün yemek yenilir. Sürekli olmamakla birlikte yatsı namazından sonra 4. öğün olarak sayabileceğimiz Çiğköfte, Kıyma, Şıre, Palıza ve meyve yenmesi, Şanlıurfa mutfağına özgü bir özelliktir. Sabah kahvaltıları evlerde yapılır. Şanlıurfa'da, genelde akşam yemeği ana öğün yemeği olarak kabul edilir. Ana öğünde günlük yemek yapılır.

Fotoğraf 3.128. Şanlıurfa mutfağını müstesna konuma getiren, tarihsel ve kültürel birikimidir.

Genellikle yaz mevsiminde patlıcanlı ve domatesli kebab, patlıcan, domates ve biber üçlüsünden oluşan fırın ağırlıklı yemekler, kış mevsiminde et yemekleri, çorbalar ve pilav çeşitleri yapılmaktadır. Sonbahar ve kış aylarında çiğköfte, ilkbaharda mercimekli ve yumurtalı köfte, yaz aylarında ise yumurtalı köfte daha çok yapılmaktadır. Şanlıurfa mutfağında, hangi mevsimde olursa olsun misafir çağırıldığında, mutlaka etli bir yemek yapılmaktadır. Bostana veya Cacık, fazladan olarak Dolmalı Köfte veya İçli Köfte, sonrasında ise tatlı çeşidi olarak Katmer, Şıllık veya Kadayıf ikram edilir. İlk başta çorba, yemeğin sonunda ise meyve ikramı yapılır. Sıra gecesinde misafirlere yapılan değişmez ikram ise çiğköftedir.

Şanlıurfa'da hangi mevsim olursa olsun her zaman her vakit yenilen ciğer kebabı son yıllarda önem kazanmıştır. Şanlıurfa'yı ziyaret eden hemen hemen herkes ciğer kebabını yemektedir (Fotoğraf 3.129).

Fotoğraf 3.129. Ciğer Kebabı, Şanlıurfa yöresi yemek kültüründe önemli bir yere sahiptir.

3.2.7.3. Yöresel El Sanatları

Şanlıurfa ilinde Valilik, yerel yönetimler ve diğer kamu kuruluşları el sanatlarını canlandırmak amacıyla çok sayıda proje geliştirilmektedir. Bu projeler ile kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları canlandırılmaktadır. Şanlıurfa'ya özgü keçeler yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmekte olup, yörede halı kadar kıymetlidir. Şanlıurfa'nın en eski el sanatlarından olan kuyumculuk, bilhassa oymalı, savatlama tekniğiyle yapılmış, örme ve telkârî bilezikler, ince bir sanat eseri olan kordonlar ve akıtmalar Şanlıurfa kuyumculuğunu tanıtan ürünlerdir. Ayrıca gümüş işçiliği de oldukça önemlidir. İlde bakırcılık ve bakır dövme sanatı ve buna bağlı olarak kalaycılık sanatı da gelişmiştir. Abacılık, Ağaç Oymacılığı, Bakırcılık, Cülhacılık, (bez dokumacılığı), Çulculuk (Semercilik), Dabbaklık, Kazzazlık (ipek işlemeciliği), Keçecilik, Kürkçülük, Saraçlık, Tarakçılık, Taş Süslemeciliği Şanlıurfa'da sürdürülmekte olan geleneksel el sanatlarıdır. Bu sanatlar günümüzde Gümrük Hanı ve çevresindeki tarihi han ve çarşılarında icra edilmektedir. Bir kısım sanatlar fabrikasyon üretimine geçilmesi ya da talep olmayışı nedeniyle günümüzde terk edilmiş bir durumdadır. Bu sanatlardan bazıları hakkındaki bilgileri şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.2.7.3.1. Abacılık

Aba el mekikli cülha tezgâhında deve yününden dokunan ve elbise üzerine giyilen bol bir giysidir. Aba biçim olarak kürkü andırmaktadır. Erkek ve kadınlar için ayrı modellerde olan bu giysiler günümüzde kullanılmadığından dokunması da terk edilmiştir. Harran Kapısı, Kaleboynu, Eyyûbiye mahallelerindeki tezgâhlarda icra edilen bu sanatın en eski ustaları Abacı Mustafa, Abacı İbrahim, Halil Yücepete, Bakır Yücepete, Said Baba, Bakır Bostancı, Mehmet Boz ve Mehmet Apaydın'dır.

3.2.7.3.2. Ağaç Oymacılığı

Evlerdeki ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki kapı, pencere, dolap kanatlarına, sandık ve ayna gibi diğer ahşap eserlere bakıldığında ağaç oymacılığın Şanlıurfa'da çok eski ve parlak bir geçmişe sahip olduğu anlaşılır (Fotoğraf 3.130).

Marangozluk sanatı Şanlıurfa'da "İnce Neccarlar" ve "Kaba Neccarlar" olmak üzere iki ayrı gruptaki ustalar tarafından sürdürülmektedir. Kaba Neccarlar bugünkü Neccar Pazarı denilen çarşıda halen sanatlarını sürdürmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 99). Adından

da anlaşılabacağı üzere kaba ürünler imal etmektedirler. İnce Neccarlar ise, işlemeli kapı, pencere kanatları, çeyiz sandıkları ve aynalar el işçiliği ile yaparlardı. Günümüzde ince neccarlık yapan birkaç usta kalmıştır.

Fotoğraf 3.130. Ahşap üzerine işlemeler yapan neccar ustaları sayısı son yıllarda oldukça azalmıştır.

3.2.7.3.3. Bakırcılık

Kazancı Pazarı ve Hüseyiniye çarşılarında icra edilen bu sanatın başlıca ürünleri, mutfak kaplarıdır. Ancak son yıllarda Balıklıgöl, Şanlıurfa Kalesi ve Harran kompozisyonlarının kabartma olarak işlendiği bakır tepsiler turistler tarafından yoğun ilgi görmektedir (Fotoğraf 3.131).

Fotoğraf 3.131.Bakırcılık, Şanlıurfa'daki önemli geleneksel el sanatlarından biridir.

3.2.7.3.4. Cülhacılık (Bez Dokumacılığı)

Yün ipliği, pamuk ipliği ve floşun kamçılı tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan "çakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "çekmeli" tezgâhlarda dokunarak "yaşmak" ve "puşu" gibi başörtüsü, "ehram" gibi kadın boy örtüsü haline getirilmesi sanatına Urfa'da "cülhacılık" denilmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 100). Çulha tezgâhlarının kamçılı olmayan, yan mekiği el ile atılan çeşitlerinde "aba" ve "çaput çul" (kilim) dokunmaktadır.

3.2.7.3.5. Çulculuk (Semercilik-Palancılık)

At ve merkep gibi binek hayvanları üzerine atılan semerlere Şanlıurfa'da "Palan" bu sanatla uğraşanlara da "Çulcu" (Palancı) denilmektedir (Fotoğraf 3.132). Eskiden deve üzerine atılan ve "Havut" denilen deve palanları da bu sanat koluna girmekte bu işle uğraşanlara "Havutçu" denilmekteydi. Deve neslinin gittikçe tükenmekte olması havutçuluk sanatının günümüzde tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Mevlevihane'nin doğusunda yer alan ve "Çulcu Pazarı" denilen çarşıdaki 25-30 dükkânda çalışan çulcu esnafı 30-40 yıl önce çarşayı tamamen terk ederek "Kürkçü Pazarı"na taşınmıştır. Bu sanat günümüzde Çulcu Pazarı'ndaki 3-5 dükkânda yaşatılmaktadır.

Fotoğraf 3.132. Culculuk, Şanlıurfa'da koybolmaya yüz tutmuş el sanatlarından biridir.

3.2.7.3.6. Debbağlık

Büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu Şanlıurfa'da Debbağlık sanatının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu sanat günümüzde fabrika türü derilere yenik düşerek tamamen terk edilmiş bir durumdadır. Gön debbağlığı ve deri debbağlığı olmak üzere iki bölüme ayrılan bu zanaatın her bölümü ayrı debbağ hanelerde ve ayrı ustalar tarafından icra edilmektedir (Fotoğraf 3.133).

Fotoğraf 3.133. Debbağ sanatını icra eden ustaların sayısı, son yıllarda bu faaliyetin fabrikasyona dönmesiyle çok azalmıştır.

- Gön Debbağlığı; Eski Et ve Balık Kurumu'nun batısındaki Aşağı Debbağhane (Ahırvan) denilen yerde yapılırdı. Bu debbağhane halen muhafaza edilmektedir. Öküz inek ve deve gibi büyükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Gön Debbağlığı" bu sanatı yapanlara da "Göncü" denilmektedir. Buradaki gön kelimesi kösele anlamında olmayıp kalın deri anlamındadır. Bu deri postallarda yüz ve astar olarak kullanıldığı gibi sarraçlıkta da kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu, 2002:200).

- Deri Debbağlığı, Çakeri Camii'nin doğusunda yer alan ve günümüzde gecekondularla işgal edilmiş olan "Yukarı Debbağhane" denilen yerde yapıldı. Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Deri Debbağlığı" bunları işleyenlere de "Debbağ" denilmektedir. Gön denilen kalın derilere nazaran daha ince olan bu deriler postal ve ayakkabılarda astarlık deri olarak kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu, 2002: 200).

3.2.7.3.7. Kazzazlık

İpek ipliğin el ile bükülerek işlenmesine "kazzazlık" denilir. "Kazaz Pazarı" denilen kapalı çarşıda (Bedesten) eskiden 30-40 dükkânda sürdürülen bu tarihi sanat günümüzde aynı çarşıdaki birkaç usta tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır (Fotoğraf 3.134). 100-150 yıl kadar önce ipekçilik Şanlıurfa'da önemli bir sektör durumundaydı. Bugün Şanlıurfa bahçelerinde görülen çok sayıdaki dut ağacının zamanında ipekçilikte kullanıldığı yöre halkı tarafından söylenilmektedir (<http://www.sanlıurfa.bel.tr>). Bu sektör günümüzde tamamen terk edilmiş olmasa da çok az sayıda sanatçı tarafından sürdürülmekte olup, kazzaz esnafı tarafından kullanılan ipek iplikleri Diyarbakır ve Bursa'dan temin edilmektedir.

Fotoğraf 3.134. Şanlıurfa'da günümüz itibariyle kazzazlık, birkaç usta tarafından sürdürülmektedir.

3.2.7.3.8. Keçecilik

Keçe vekoyun yünlerinin hallaç tarafından kabartılarak bir beze serilip rulo yapılması, ayakla tepilmesi ve keçeci hamamında göğüsle dövülerek pişirilmesi işlemleri sonucunda meydana gelen bir yaygı türüdür (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 101). Yüzyıllardan beri Şanlıurfa'da sürdürülmekte olan bu geleneksel sanat halen Keçeci Pazarı'ndaki dükkânlarda ve Barutçu Hanı'nda sürdürülmektedir (Fotoğraf 3.135).

Fotoğraf 3.135. Keçecilik, Şanlıurfa'da halen sürdürülen geleneksel el sanatlarından bir diğeridir.

3.2.7.3.9. Kürkçülük

Ana rahminde ölen, ya da en fazla 5 aylık iken ölen kuzuların tüylü derilerinden yapılan düz yakalı (yakasız), dış kısmı "şakaf" denilen siyah kumaşla kaplı aba gibi bolca giysiye Şanlıurfa'da "Kürk" denilir. "Kürk", kışın erkekler tarafından pardösü ve palto yerine kullanılır. Özellikle kış aylarında yaşlı ve orta yaşlı kimseler tarafından giyilir. Dükkânlarında camekân olmayan esnafın büyük bir kısmı kürk giyerek soğuktan korunmaktadır.

Kürk yapımında siyah, beyaz ve alaca renkte tüyleri olan üç çeşit deri kullanılır. Her rengin kıvrıcık türü daha makbuldür. Siyah tüylü deriler Afyon, Isparta ve Tokat'tan, yurtdışından ise Afganistan'dan temin edilir. Kaliteli bir kürkün fiyatı yaklaşık 3000 ile 5000 TL arasında değişir. Kürkler kalite bakımından; İnce Kürk, Orta Kürk ve Kaba Kürk olmak üzere üçe ayrılır (Kürkçüoğlu, 2002: 206). Son yıllarda Şanlıurfa'da "Kürk Yelek" yapımı başlamıştır (Fotoğraf 3.136). Gayet ince deriden kıvrıcık tüylü olan bu yelekler, kaba olmadıklarından ceket altına giyilebilmekte, özellikle mide, böbrek ve bel ağrıları olanlar tarafından tercih edilmektedir. Günümüzde sadece birkaç usta bu sanatı devam ettirmektedir.

Fotoğraf 3.136. Kürkçülük, Şanlıurfa'da devam ettirilen el sanatlarındandır.

3.2.7.3.10. Saraçlık

"Kösele" denilen kalın deri ve normal ince deri ile hayvan koşum takımları, kemer, silah kılıfı, mermi kılıfı, çanta gibi avcı gereçlerinin yapıldığı sanata *saraçlık* bu işle uğraşanlara da *saraç* denilmektedir. Atçılık ve At'a verilen önem dolayısıyla saraçlığın eski Türk sanatları arasında önemli bir yeri vardır. Şanlıurfa'da ünlü Arap atlarının yetiştirilmiş olması saraçlık sanatının önemini arttırmış ve bu sanata büyük ilgi duyulmasına sebep olmuştur. 1650 yıllarında Şanlıurfa'yı ziyaret eden **Evliya Çelebi** Şanlıurfa'daki saraçlıktan bahsederek saraçhanesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "*Saraçhanesi İbrahim Halil Irmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat serdabı gibi soğuk su ile sulanmış anayolun iki tarafı ma'mur ve güzel mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı dinlendiği yerler vardır.*" Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği saraçhanenin yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bu sanat günümüzde Hüseyiniye Çarşıları yakınındaki "Saraç Pazarı" denilen çarşıda sürdürülmektedir (Kürkçüoğlu, 2002: 208). Eskiden 15-20 dükkânın yer aldığı bu çarşıda günümüzde 3-4 dükkân bulunmaktadır (Fotoğraf 3.137). Bilhassa At'ın toplum hayatındaki yerini kaybetmiş olması saraçlık sanatının gerilemesine neden olmuştur.

Fotoğraf 3.137. Şanlıurfa’da geleneksel el sanatlarından bir diğeri olan saraçlık, azda olsa sürdürülmektedir.

3.2.7.3.11. Tarakçılık

Şanlıurfa'nın geleneksel el sanatlarından olan tarakçılık, günümüzden 50-60 yıl öncesine kadar Eski Arasa Hamamı ile Hoca Abdülvahit Camii arasında kalan çarşıdaki 20 kadar dükkânda icra edilirdi. Fabrika türü plastik tarakların imal edilmesiyle önemini yitiren bu sanatın son ustası Şih Müslüm Özbal'dır. Tarakçı Bakır, Tarakçı Mehmet ve Tarakçı İmam bu sanatın 30-40 yıl öncesinin tanınmış ustalarından idi (Kürkçüoğlu, 2002: 211). Şanlıurfa’da tarak; deve'nin bacak kemiğinden annep armut ve iyi cins ceviz ağacından yapılmaktadır (Fotoğraf 3.138).

Fotoğraf 3.138.Tarakçılık, son yıllarda ortadan kalkmaya yüz tutan el sanatlarındanr
(<http://www.urfakultur.gov.tr>).

3.2.7.3.12. Taş Süslemeciliği

Şanlıurfa ve çevresinde ağaç malzemenin bulunmayışı, taşın mimaride hâkim malzeme olarak kullanılmasına neden olmuştur. Kolay işlenen, ocaktan çıktıktan bir süre sonra sertleşen ve halk arasında "Havaradaşı" olarak adlandırılan kireç oluşumlu bu taş, tarih boyunca Şanlıurfa yapılarında rahatlıkla kullanılmıştır (Fotoğraf 3.139). Öyleki, cami, mescit, kale, konak ve diğer yapıların hâkim malzemesini oluşturmuştur. Aynı zamanda, Şanlıurfa taşının işlemeye son derece elverişli olması, mimaride zengin bir taş süsleme geleneğinin doğmasına neden olmuştur.

Şanlıurfa mimarisindeki taş süslemenin kaynağı Neolitik Çağ'a kadar iner. Nevalı Çori ve Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda bulunan M.Ö. 9500 yıllarına ait insan ve hayvan heykelleri aynı zamanda Anadolu'nun en eski figürlü plastik örneklerini oluşturmaktadır. Sultantepe ve Harran'da yapılan kazılarda bulunan ya da köylüler tarafından bulunarak Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen mimari parçalardaki insan ve hayvan rölyefleri Babil, Asur ve Hitit dönemlerine kadar iner. Şanlıurfa Kalesi'ndeki Roma dönemine ait M.S. 240-242 yıllarında çift sütunun akantus yaprakları ile süslü kartal başını andırır başlıkları, Ulu Camii avlusunda Bizans dönemine ait Mar Stefanos Kilisesi'nden kalma sütun başlıkları üzerindeki süslemeler o dönemlerin taş süslemeciliği hakkında önemli fikir verir. Şanlıurfa taş süslemeciliğinde görülen motif zenginliğinin

yanında teknik zenginlik de dikkati çeker. Taş süsleme sanatı tekniklerinden olan *kakma*, *kabartma*, *şebekeli oyma*, *çizikleme* ve *negatif (oyma)* tekniklerinin tamamına Şanlıurfa taş süslemeciliğinde yer verilmiştir. Adeta taş süsleme eserleri müzesi görünümündeki Harran Ulu Camii'nin kemer ve sütun başlıklarına tamamen Selçuklu geleneğine bağlı olarak dantel gibi işlenmiş rumili arabesk kompozisyonlar ile bordürler, başlı başına bir inceleme teşkil edebilecek derecede repertuar zenginliği göstermektedir. Şanlıurfa mimarisinin önemli bir bölümünü oluşturan evlerdeki taş süslemeleri anıtsal eserlere nazaran daha zengin bir durumdadır. Hiç süslemesi bulunmayan çok sayıdaki cami, han, hamam gibi anıtsal esere karşılık süslemesiz bir eve rastlamak hemen hemen mümkün değildir. Anıtsal eserlerde geometrik süslemeler bir araya toplandığında zengin bir çeşitlilik gösterir. Türk-İslam taş süsleme repertuarında olup'da Şanlıurfa taş süslemesinde bulunmayan motif yok gibidir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010:102).

Fotoğraf 3.139. Şanlıurfa yöresinde taş süsleme işi, halen üzerinde önemle durulan el sanatlarından biridir.

3.2.7.4. Kıyafet

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde günümüz giysilerinin yöresel giysilerin yerini almasına rağmen, hala özellikle kırsal yörelerde geleneksel giyim biçimi korunmakta; geleneksel giysiler turistlerin büyük ölçüde ilgisini çekmektedir (Üzümcü, 2002:305). Şanlıurfa yöresel kadın kıyafetleri Anadolu'nun birçok rengini içinde barındırmaktadır (Fotoğraf 3.140). Şanlıurfa'da yöresel kadın giyimleri aşiretten aşirete değiştiği gibi kadının medeni durumuna göre değişiklik göstermektedir.

3.2.7.4.1. Kadın Kıyafeti

Şanlıurfa yöresinde geleneksel kadın-erkek kıyafetleri (Fotoğraf 3.140) ve özelliklerini *Üzümcü* (2002: 305-306) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır.

Aba-Şale: Eskiden Arapların kabile reisleri, şeyhler tarafından kullanılmış. Aba; Osmanlı döneminde kullanılan ve bir sokak kıyafeti olan Ferace'den esinlenerek Arap kültürünün de etkisi ile şimdiki halini almıştır. Bu giysi genellikle siyah ve kahverengi renklerden yapılmıştır. Bekâr bayanlar siyah, evli ve yaşlı bayanlar ise kahverengi kullanmışlardır. Ayrıca halk arasında aba şu şekilde tarif edilmektedir: "Aba" kelime olarak Arapçada "erkeğe mahsus olan" anlamına gelmektedir. Kadınların giydiğine ise *Şale* denilir ve giysinin ön kenarları ile yaka çevresi sarı kaytanlarla çevrilidir.

Uç Etek: Yörede üç eteğe kaftan denilmektedir. Üç etek genellikle üst giysisi olarak kullanılmaktadır. Genç kızların giysileri daha güzel ve gösterişlidir. Üç eteğin yan dikiş yırtmaç boyu diz ile bilek arasındadır. Bu yırtmaçlar bazen bel hizasına kadar çıkar. Üç eteğin iç kısmına giydikleri *şifon* ya da *organze* üzerine sarma işlemeli kumaştan yapılan uzun bir elbisedir. Yakası hâkim yaka ve kollar manşetlidir. Üç etek altına zıbın yerine, üstte içe yelek ve altına beyaz etek de giyilebilir.

Fotoğraf 3.140.Şanlıurfa’da geleneksel bayan kıyafeti.

Zıbın-Fistan (Entari): İç eteğin içine giydikleri şifon ya da organze üzerine sarma işlemeli kumaştan yapılan uzun elbisedir. Yakası hâkim yaka, kollar manşetli, ön bele kadar düğmeli yada fermuarlıdır.

Sihma (Yelek): Entarinin üzerine giyilen bez kumaştan veya el tezgâhlarında dokunan "hışvalı" denen dokumadan yapılan kalınca yapılmış sıcak tutmaya yarayan bir yelektir.

Kuttuk-Guttik: Şanlıurfa yöresinin büyük aşiretlerinden Şeyhanlı Aşireti tarafından kullanılan bu giysi, Gungum kumaşından yapılır. Cekete benzer uzun kolludur. Boyu diz ile kalça arasındadır. Üstü kalın siyah kaytanlarla süslenmiştir. Daha çok Siverek ve Viranşehir ilçesinde kullanılmaktadır.

Şalvar(Tuman-Don): Pijamaya benzeyen bir alt giysidir. Paçaları bol kesimli olup lastik geçirilir. Zıbın veya eteğin altına giyilir.

Önlük: Yöredeki ismi Bervan veya Peşmal olarak bilinir. Üzeri çeşitli kanaviçe ve çift iğne süslemeleri ile desenlendirilmiş olup, sadeleri de vardır. Kumaş rengi genellikle siyah tercih edilir. Her renk kullanılabilir.

Etek: El tezgâhlarında dokunan çulha parçasından yapılır. Rengi beyazdır. Bunun dışında dökümlü kumaşlardan da yapılmakta ve her rengi kullanılmaktadır.

Neçek: Beyaz kumaştan olan bir başörtüsüdür.

Hibriye: Kadınların beyaz neçek üzerine bağladıkları renkli bir kumaş parçasıdır. Genelde ipek veya satenden yapılır.

Köfi: Fes şeklinde yapılan karton kalıp üzerine uzun kumaş parçası sarma yoluyla elde edilen bir başlıktır. Daha çok Suruç ilçemizde kullanılmaktadır.

Çapık: Günümüzde çok nadir bulunmaktadır. Köfi'ye benzemekte olup biraz daha yüksektir. Tahtadan yapılan bir başlık üzerine Destmal (Neçek) denilen kumaş örtülür. **Taç-Gümüşbaşlık:** Fesin içine karton kalıp konur, üstüne puşu sarılır ve en üst kısma da gümüş tepelik takılır. Ön kısmına "üçkor", yan kısımlarına "reşme" denilen gümüş takılar takılır. Arka tarafına floştan örülmüş bele kadar inen saç koru takılır. Bu başlığı varlıklı ailelerin genç kızlarının kullandığı bilinmektedir.

Tepelik: Başa takılan tacın (fes) üzerine tutturulur. İst kısma telkâri işlemeli, çevresi gümüş parparalarla oluşan saçaklarla süslüdür.

Uç Kor: Fesin alt kısmına alından yukarıya takılır. Ortasına yuvarlak ve mavi taşlı bir göbek, yanların da ise üç sıra zincir vardır (Akbiyık, 1989: 20).

Reşme: Fesin iki yanına takılır. Şakaklardan yanağa doğru sarkar (Akbiyık, 1989: 20).

Kemer: Bele bağlanır. İki çeşit kemer vardır. Çok renkli yün ve gümüş kemer. Son yıllarda yün kemer işlenmediğinden, kostüme uygun kumaştan kemerler de kullanılmaktadır.

Yağlık-Marhama(Mendil): Yerli dokumadır. Kırmızı ve beyaz ipekten yapılır. Halk arasında beyaz mendilin dostluğu simgelediği, kırmızı mendil ise gerektiğinde sevgi uğruna kanını akıtılabileceği söylenmektedir.

Çorap: Saf yünden yapılır, elle işlenir. Genellikle yünün doğal rengindendir.

Postal: Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah ve kahverengi renkleri kullanılmaktadır.

3.2.7.4.2. Erkek Kıyafeti

Şanlıurfa yöresinde geleneksel erkek kıyafetleri (Fotoğraf 3.140) ve özellikleri ise şu şekildedir:

Şalvar: Kahverengi ve gri kabardenkumaştan yapılır. Şalvarın ayak bileğinden dize kadar olan kısmı dardır. Bacak arasındaki peyigi çok kısa veya çok uzun değildir (Fotoğraf 3.141). Uçkurun ucuna renkli püskül takılmaktadır.

Fotoğraf 3.141. Şanlıurfa da geleneksel erkek kıyafeti.

Yelek: Arka beden ve kollar astardan yapılır. Ön beden ise şalvarlık kumaştan yapılır ve kollar kısadır. Yeleğin ön süslemesinde kaytan kullanılır. Küçük ve sık olarak dikilen düğmelerden dolayı kırk düğme yelek denilmektedir. Düğmeler Suriye'den gelmektedir. Günümüzde bulunmadığından, yelek kumaşından baskı düğmeler de kullanılmaktadır.

Gömlek (Köynek): Yerli dokuma kumaşlardan yapılır. Günümüzde düz kumaş ta kullanılmaktadır. Hâkim yakadır. Kol ağzı saat kapağı denilen şekilde yapılmıştır. Krem, beyaz ve bej rengi kullanılabilir.

Şal (Bel bağı): Yerli dokuma kumaştan yapılır. Kuşak şeklinde bele sarılır. Rengi kahverengi ve turuncudur.

Pazubent: Pazuya takılır. Deri veya boncuklu olanı vardır. İç kısmına dua ve muska konulmaktadır.

Yağlık-Marhama(Mendil): Yerli dokumadır. Kırmızı ve beyaz ipekten yapılır. Beyaz mendil dostluğu simgeler; kırmızı mendil ise gerektiğinde sevgi uğruna kanını akıtabileceğini vurgular.

Çorap: Saf yünden yapılır, elle işlenir. Genellikle yünün doğal rengindedir (Üzümcü, 2002:306).

Postal: Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah ve kahverengi renkleri kullanılmaktadır.

Şanlıurfa'da günümüzde bile kullanılan yöresel elbiseler, geçmişten gelen güzelliklerini korumaktadır. Şanlıurfa'nın iklimine ve gelenek, görenek ve inançlarına uygun olan bu elbiseler yörede hazırlanmaktadır. Şanlıurfa'da her yıl binlerce kişinin ziyaret ettiği Balıklıgöl'de tezgâh açan işyeri sahipleri, Şanlıurfa'ya özgü bay ve bayan yöresel kıyafetlerini para karşılığında kiraya vermektedirler. Şanlıurfa yöresine özgü tasarlanan şalvar, puşi, pullu fistanlar ile renkli yazmaların bulunduğu kostümler, ziyarete gelen konukların ilgisini çekmektedir. Birbirinden güzel elbiseleri giyip resim çektirmek isteyen konuklar, bir yandan farklı bir kostüm giymenin mutluluğunu yaşarken, bir yandan da yöreye özgü elbisenin içinde Balıklıgöl'de resim çektirmenin sevincini yaşamaktadırlar (Akbiyık, 1989: 22).

3.2.7.5. Folklor ve Müzik

Şanlıurfa ili, ilk yerleşik hayata geçiş döneminden bu yana birçok uygarlığın etkisi altında kalmış ve bu uygarlıkların bazıları bölgedeki varlıkların uzun süre devam ettirmişlerdir. Bu nedenle, bölge folklorik değerlerinde de bu uygarlıkların etkisi görülmektedir (Akbiyık, 1989: 22).

3.2.7.5.1. Halk Oyunları

Yaşantısının her kesitinde geleneksel bir yapıya sahip olan Şanlıurfa, folklorik özellikleri yönüyle de ince ve zevkli bir dokuya hâkimdir. Şanlıurfa folkloru geçmişten günümüze önemini koruyarak gelmiş olup, aynı zamanda günümüzde de bu önemi artarak devam etmektedir. Böylece folklorik özellikler yönünden oldukça zengin bir yöredir. Şanlıurfa yöresi folklorunun en karakteristik özelliklerini taşıyan ve en önemli kollarından biri hiç şüphesiz halk oyunlarıdır (Fotoğraf 3.142).

Fotoğraf 3.142. Geleneksel Halkoyunları Şanlıurfa kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Her yörede olduğu gibi Şanlıurfa’da da halk oyunları düğün, nişan, kına gecesi, asbap gecesi, asker uğurlama, karşılama ve çeşitli kutlama, şenlik gibi törenlerde oynanmaktadır. Şanlıurfa’nın musiki ile olan yakın ilgisi, halk oyunlarını da çok etkilemiştir. Bu nedenle halk oyunlarında çalınan müziklerde ezgi zenginliği hâkimdir. Özellikle de dörtlü değnek oyunundaki müzik zenginliği ve seyri, ritimlerin çeşitliliği adeta bir müzik ziyafeti gibidir. Şanlıurfa’da oynanan halk oyunları dizi halinde oynan oyunlar, tek kişi ile oynan oyunlar, karşılıklı oynan oyunlar gibi ayrıma tabi tutmak mümkünse de esas olarak halay türündeki oyunlar hâkimdir. Halayların çok ağır figürlü olanları arasında; Girani, Hasan Dağı, hareketli olanları arasında ise; İki Ayak, Abravive Soseh bulunur. Bir olayı ya da bir üzüntüyü anlatanları arasında ise; Kımıl, Teşi, Derik ve Terge sayılabilir. Bazı oyunlarda ise üzüntü ile sevinç birlikte yaşanmaktadır. Halk oyunları hemen her zaman müzik eşliğinde oynanmaktadır, bu husus Şanlıurfa’nın müzikle yakın ilişkisine bağlanabilmektedir. Hatta birçok oyun türkölüdür ve türkü ile söylenmektedir. Urfalıyam Ezelden, Derik, Kımıl türkölü oyunlara örnek olarak gösterilebilir (Akbıyık, 1989: 22).

Şanlıurfalı olaylar karşısında çok duyarlıdırlar, sözlerle ifade edemediğini türkölere hoyratlara manilere dökmektedirler. Bazen de bir sevgisini ayrılığını, yasını, sevincini,

coşkunu oyunlarla ifade ederler. Böylece kelimelerle ifade edemediğini duygularını el ayak ve yüz ifadeleriyle yaptığı çeşitli figürlerle anlatmaya çalışmışlardır. Bir “kıvım” oyununda oynayan ve seyreden gerçekten duygulanırlar ve çoğu zaman seyredenler oyuncularla birlikte ağlarlar. Kadınlar “zılgıt” erkekler “hala he” sesiyle duyguları daha da coşturmaktadırlar. Oyun her şeyden önce isteğe bağlı ve özgürce yapılan bir hareket olduğu için, oyuncu duygularını en ince noktasına kadar ifade etme imkânı bulmaktadırlar. Oyuncu oyun oynarken, günlük yaşantının verdiği ağır stresten kurtulup adeta kendini bir kuş gibi hafif ve özgür hissetmektedir. Şanlıurfa’daki toylar, düğünler Şanlıurfalının bir parçası olmaktadır. İnsanları birbirine bağlayan, kenetleyen, yaklaştıran ve kaynaştıran bir özelliğe sahiptirler. Oyunlar kadar, daha öncede belirtildiği gibi kıyafetler de çok çeşitlilik arz etmektedir. Kıyafet ve takılar bir renk armonisi içerisinde. Kıyafetler ve takılar oyunların çarpıcı etkileyici coşkulu figürleri ve eşsiz müzikleriyle birleşince seyredilmesine, oynanmasına doyum olmayan halk oyunları ortaya çıkmaktadır. Şanlıurfa ve çevresinde yaygın olan halk oyunları arasında: Girani (Hasan Dağı), Düz, İyi Ayak, Tek Ayak, Üçayak, Terge (Türki Tergi), Urfalıyam Ezelden (Ömer), Soseh, Gezali, Teşi, Ding, Lorke(Halay) ve Degenek Oyunu yer almaktadır (Akbiyık, 1989: 23).

3.2.7.5.2. Halk Müziği

Şanlıurfa müzik meclislerinde icra edilen sözlü ve sözsüz eserler, makam ve usul bakımından çok zengindirler. Türk müziğinin makamlarından birçoğunu Şanlıurfa türkülerinde görmek mümkündür. Müzik meclislerindeki okuyucuların çoğu türkü yanında şarkıları da mükemmel olarak okumaktadırlar. Hatta çoğu kez fasıllar; peşrevler ve usulü ağır şarkılarla başlamakta, fasılın sonuna doğru türküler okunmaktadır. Klasik sazlardan; kanun, ud ve keman gibi çalgılar Şanlıurfa müzik meclislerinde de kullanılmaktadır. Bunun sebebi müzik meclislerinde sıkça klasik eserlerin okunması ve Şanlıurfa halk ezgilerinin ses bakımından genişliği ve gürlüğündendir. Şanlıurfa türkülerini sanat yüklüdürler. Bu nedenle birçoğunun icrası zordur ve tecrübe sahibi olmayan kişiler icra edemezler. Gerek makam seyri, gerek usul ve gerekse sanat değeri yüksek ezgilerin olması, yine meclislerde ud, kanun ve keman gibi sazlarının kullanılması, türküler yanında şarkıların ve gazellerin icra edilmesi nedeniyle Şanlıurfa meclislerinde icra edilen müziği; Türk Sanat ve Türk Halk Müziği’ni de içine alan bir yapıya sahiptir (Akbiyık, 2009: 55).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞTİRİLEBİLECEK TURİZM TÜRLERİ

4.1. İNANÇ TURİZMİ

İnsanların yaşadıkları, çalıştıkları ve çeşitli gereksinmelerini karşıladıkları yerlerin dışında, inanç merkezlerini ziyaret etmek suretiyle inançlarının gereğini yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdikleri dini amaçlı turistik gezilerin, turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi inanç turizmi olarak tanımlanabilir. İnanç turizmi bakımından ülkemiz büyük bir potansiyele sahiptir. Nitekim gerek ilköğren medeniyetlerinin Anadolu’da gelişmesi gerekse de Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Havarilerin, Ortaçağ’da ise Musevilerin yaşadıkları yerlerde karşılaştıkları ağır baskı ve yok etme politikaları sonucu, bu topraklara sığınmış olmaları, Türklerin kendi dini olan İslamiyet’e ait eserlerin yanı sıra, çok sayıda sinagog ve kilisenin Anadolu’da yer almasına neden olmuştur. Anadolu’nun Türkleşmesinden sonra, Selçuklu ve özellikle de Osmanlılar döneminde bu topraklarda yaşayan insanların inançlarında serbest bırakılmaları ve herhangi bir baskı olmadan kendi inançlarını yaşamaları ve mabetlerini inşa etmelerine izin verilmesi bunda etkili olan en önemli unsurlardandır. Bunun sonucunda da Anadolu’da inşa edilmiş dini mabetler ve tapınaklar, milletimizin İslami anlayış paralelinde derin saygı ve hoşgörü içerisinde günümüze kadar ulaşmıştır (Zaman, 2012: 395). Şanlıurfa, tarihte dünya kültür ve medeniyetinin merkezi sayılan ve arkeoloji literatüründe "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan bölge üzerinde yer alır. Başka bir anlatımla, aynı zamanda eski dinlerin de ortaya çıktığı bir bölge içerisinde bulunmaktadır.

Bu bağlamda, İnanç turizm bakımından Şanlıurfa ili gerek İslam (cami, türbe) gerekse de Hristiyanlık (kilise ve manastırları) dinlerine ait yapıları ile açık hava müzesi durumundadır. Çünkü çok eski bir tarihi geçmişi olan Şanlıurfa, birçok milletin medeniyet kurmasına sahne olmuş bir coğrafyaya sahiptir. Gerçekten de, Göbeklitepe örneğinde olduğu gibi, günümüzden yaklaşık 11500 yıl öncesine ait tapınaklara sahiptir. Bu anlamda ilkel dinler ait *Göbeklitepe* ve *Nevalı Çori Tapınakları* önem arz etmektedir Bunlardan il merkezi yakınlarındaki Göbeklitepe’de yapılan arkeolojik kazılarda (M.Ö. 9500) Cilalı Taş Devri (Neolitik Çağ) insanlarına ait dünyanın en eski tapınak kalıntıları bulunmuştur. Böylece

Şanlıurfa'nın inanan insanların dünyadaki en eski merkezi veya merkezlerinden biri olduğu anlaşılmıştır.

Göbeklitepe insanların tapındıkları boğa, arslan, kurt, domuz, turna kuşu, ördek ve yılan başta olmak üzere çeşitli hayvan kabartmalı steller 1997-1999 kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Neolitik Çağ'ın M.Ö. 9500-9000 evresine ait diğer tapınak yerleri Şanlıurfa il sınırları içerisinde son yıllarda keşfedilen Tektek Dağları mevkiindeki Karahantepe (Keçilitepe) ve Viranşehir yakınlarındaki Sefertepe'dir. Karahantepe'de yapılan yüzey araştırmasında toprağa gömülü, ancak başları görülebilen çok sayıda stel tespit edilmiş, bunlardan birinin üzerinde *Cinsiyet Tanrısı*'nı sembolize eden bir yılan figürüne rastlanmıştır. Gelecek yıllarda burada yapılacak arkeolojik kazılar, şüphesiz dinler tarihine de önemli bulgular kazandıracaktır. Göbeklitepe ve Karahantepe tapınakları dışında, Hilvan ilçesine bağlı Nevalı Çori'de yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ'ın M.Ö. 7000 evresine bağlanan kare planlı bir tapınak ve içerisinde stilize insan figürlü iki stel bulunmuştur. Şanlıurfa bölgesinde yapılan birçok arkeolojik kazıda Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı halklarının tapındıkları şematik tanrı heykelciklerine (idol) rastlanmıştır. Bozova ilçesine bağlı Titriş Höyük nekropolünde ortaya çıkartılan ve insan şeklinde tanrıları tasvir eden çok sayıda keman tipi put Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 73).

Diğer taraftan, ilkel dinlerin dünyada bilinen eski merkezi Şanlıurfa, çok tanrılı dinlerin de dünyadaki önemli merkezlerinden biridir. İlgili bölümlerde de belirtildiği gibi ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Asur ve Babillerin politeist (çoktanrılı) inancına dayanan paganizmin önemli merkez şehirleri Harran ve Soğmatar, Şanlıurfa il sınırları içerisinde. Bunlardan Harran'a 46 km mesafedeki Soğmatar şehri ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Pagan dininin ve bu dinin baş tanrısı Mar Alahe'nin(tanrıların efendisi) merkezidir. Mar Alahe'yi temsil eden açık hava mabedi "Kutsal Tepe" Soğmatar'ın odak noktasını teşkil eder (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 73). Aynı şekilde Harran'da bu şekilde doğa dinlerine uzanan bir inanç biçiminin merkezi olmuştur. Nitekim Harran, Ay Tanrısı Sin ile Güneş Tanrısı Şamaş'ın merkezi olarak düşünülmektedir.

Şanlıurfa ve yöresi tek tanrılı dinler ve peygamberler bakımından da önemli bir inanç merkezidir. Gerçekten de Musevi, Hristiyan ve İslam peygamberlerinin atası olan Hz

İbrahim'in Şanlıurfa'da doğmuş olduğuna, Nemrud ve halkının taptığı putlarla mücadele ettiği için Şanlıurfa'da ateşe atıldığına inanılır. Yine inanişâ göre Lut Peygamber amcası Hz İbrahim'in ateşe atılmasını görmüş ve daha sonra Urfa'dan ayrılmıştır. İbrahim Peygamber'in torunu ve İsrailoğullarının atası Yakub Peygamber Harran'da bulunmuş ve dayısı kızları Lea ve Rahel ile Harran'da evlenmiş, Eyyub Peygamber Urfa'da hastalık çekmiş ve Urfa'da vefat etmiştir. Hz Eyyub'u arayan Elyasa Peygamber onun yaşadığı köye kadar gelmiş, ancak göremeden orada vefat etmiştir. Şuayb Peygamber Harran'a 37 km mesafedeki Şuayb Şehri'nde yaşamış, Musa Peygamber Şuayb Şehir yakınlarındaki Soğmatar'da Şuayb Peygamberle buluşmuştur. İsa Peygamber Urfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevî portresini (Hagion Mandilion) Urfa Kralı Abgar Ukkama'ya göndermiştir. Bütün bunlardan dolayı Şanlıurfa "*Peygamberler Şehri*" ve "*Kutsanan Şehir*" adlarıyla tanınmıştır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 76–82).

Musevi, Hristiyan ve İslamiyet açısından bu kadar öneme sahip Şanlıurfa ve yöresi dünyadaki en önemli inanç turizm merkezlerinden biri haline dönüştürülebilir. Yeterki bu mevcut potansiyel kaynaklar turizm açılıp, yurt içi ve en önemlisi yurt dışı tanıtımları yapılabilsin. Çünkü ilin sahip olduğu tarihsel ve arkeolojik zenginlikler, değişik dinlere ait çok sayıda eserin (cami, mescit, türbe, manastır, kilise vs.) mevcut olması sebebiyle inanç turizmi bakımından son derece önemlidir. Ancak, ilin bu konudaki önemi bugüne kadar ya iyi kavranamamış ya da buralara sadece arkeolojik bir yer, bir kalıntı olarak bakılmıştır. Oysa, bunların inanç turizmi bakımından değerlendirilmelerinin, bir taraftan ekonomik girdi olarak Şanlıurfa'ya ve dolayısıyla da ülkemize katkısı söz konusu iken, diğer taraftan da turizmin yılın tamamına yayılmasına önemli etkileri olacaktır.

Neticede, Şanlıurfa ilindeki turizm faaliyetlerini çeşitlendirmek için, çok zengin bir tarihi potansiyeli bulunan ve bu tarihi süreç içerisinde çeşitli dinlere mensup insanların yaşadığı, ibadetlerini gerçekleştirdikleri mekânları, günümüzde de aynı dinlere mensup insanların ve diğerlerinin ziyaretlerine, iyi tanıtımlar yaparak açmak, inanç turizminin yörede gelişmesi açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Kuşkusuz bunun gerçekleştirilmesi bir taraftan turizm çeşitliliğini sağlarken, diğer taraftan turizm faaliyetlerinin süresini uzatarak, bütün bir yıla yayılmasını sağlayacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi pek çok dinin geliştiği, birçok peygamberin yaşadığı veya bulunduğu, bu anlamda da peygamberler şehri adının verildiği Şanlıurfa, inanç turizm

bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Başka bir anlatımla Şanlıurfa; insanların yerleşik düzene geçtiği çok eski dönemlerden itibaren muhtelif kültür ve medeniyetlerin bulunduğu, farklı toplulukların mensup oldukları çeşitli inançların yaşandığı bir yerdir. Bütün bunların sonucunda da birçok peygambere ait pek çok mekân ile çok sayıda evliyanın türbelerinin yanı sıra onlarca cami, mescit, kilise, manastır ve tapınak gibi çeşitli dinlere ait inanç mabetlerinin varlığı, Şanlıurfa'yı bu anlamda inanç turizm açısından önemli kılmaktadır.

Görünen o dur ki, ildeki bu kaynakları yani potansiyeli, turizme kazandırmada yeterince başarılı olunamamıştır. Oysa ulusal sınırları hesaba katmaksızın dünyada meydana gelen teknolojik değişiklikler çeşitli ülkelerde insanları bir araya getirmekte ve dünya üzerindeki Kudüs, Mekke, Medine ... vs gibi bazı şehirler farklı kültür, uygarlık ve dinler arasında oluşan yakın ilişkilere sahne olmaktadır (Zaman, 2012: 397). Bu durum inanç turizmi sayesinde Şanlıurfa için de geçerli olabilir.

4.2. KÜLTÜR TURİZMİ

Hızla gelişen ekonomik bir olgu olan turizm, 21. yüzyılda çehre değiştirmekte ve giderek artan eğitim düzeyine bağlı olarak çok özel konulara ilgi duyan, ekonomik gücü yüksek, turist gruplarının artmasına neden olmaktadır. Bu süreç kültür turizmi adıyla tanımlanan başlıca bir turizm türünün gelişmesine neden olmakta ve turizm sektörü üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, 2006:155). Kültür, yöre insanların yaşamında önemli rol oynar. Geçmişten günümüze bir bütünlük içinde, Müslüman ve Hristiyan toplulukların yan yana yaşamlarını sürdürmüş olmaları önemli bir kültür zenginliği meydana getirmiştir. Bu anlamda sahip olduğu beşerî faktörler, turistik alanların oluşmasında etkili rol oynamıştır. Bunlar arasında; tarihî, arkeolojik ve etnografik eserler ve mimarileri, tarihî yerleşme yerleri, dini eserler ve yerler, sosyal ve kültürel faaliyetler sıralanabilir (Zaman, 2012:390). Şanlıurfa'nın bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu değerler itibariyle insanlığa hep beşiklik etmiş, sayısız medeniyetler bu topraklarda gelişmiştir. Bu medeniyetler; kültürünü, sanatını, yaşam biçimini ve anlayışını bulunduğu bu mekânlara işlemiştir. Şanlıurfa, tarımın ilk olarak yapıldığı yerlerden biri, ilk üniversitenin kurulduğu, üç semavi dinin yeşermesine ev sahipliği yapan “ateşin insanı yakmadığı” kadim bir yörenin adıdır. Şanlıurfa, uygarlık öncesi ilk çağ avcı topluluklarının, ilk uygarlıkların, insanoğlunun ilk kutsal alanı olan en eski mabedinin, ilk tek tanrılı din anlayışı ve

eserlerinin, cesur amazon kadınlarının mozaiklerinin, tapınaklarının, mabetlerinin inşa edildiği dünyanın önemli şehirlerinden biridir. Dünya'nın bilinen en eski üniversitesine sahip olan Şanlıurfa; bilime verdiği önem kadar kültüre, sanata ve sanatçıya da önem vermiştir. Şanlıurfa 12000 yıllık tarihi geçmişi nedeniyle birçok medeniyetlere beşiklik etmiştir. Bu medeniyetlere ait tarihi eserler Şanlıurfa'da kültür turizmi için önemli çekicilikler oluşturur. Ayrıca bu coğrafyada yıllardır değişik etnik yapıya sahip insanlar kardeşçe yaşamaktadır. Bu insanların yaşam tarzları, giyimleri, gelenek ve görenekleri Şanlıurfa kültürünü zenginleştirmektedir. Bu kültür zenginliği önemli bir turizm çekiciliği oluşturmaktadır.

Şanlıurfa'da kültür turizmi içerisinde ele alınabilecek bir diğer çok önemli geleneği, tüm canlılığıyla gerek Urfa gerekse de Urfa dışındaki Urfalıların sürdürmekte oldukları *Sıra Geceleri* oluşturmaktadır (Fotoğraf 4.1).

Yıllardan beri "sıra gecesi" her fırsatta medyanın ilgisini çekmiştir. Sıra gecesinde icra edilen müzik fasılları program yapımcılarının ilgi odağı olmuş ve çeşitli program yapımcıları tarafından çekilerek "sıra gecesi" adıyla hemen hemen bütün televizyon kanallarında yayınlanmıştır. "Züğürt Ağa", "Eşkîya" gibi birçok filmde sıra gecesi sahnesine yer verilmiştir. Bazı televizyon kanallarında "sıra gecesi" adıyla her hafta yayınlanan müzik programları düzenlenmiştir. Birçok gazete ve dergilerde sıra gecesiyle ilgili haber ve makale çıkmıştır. "Urfa Sıra Gecesi", "Urfa Geceleri" adıyla kasetler çıkarılmıştır. Urfa'ya gelen misafirlere ve üst düzey bürokratlara "Sıra Gecesi" adıyla müzikli eğlence geceleri düzenlenmiştir. Çeşitli kuruluş ve derneklerce Urfa dışında "Sıra Gecesi" adıyla geceler düzenlenmiştir. Böylece sıra gecesi, Urfa'da yaşayan bir gelenek olma yanında, Urfa'nın bir simgesi ve Urfa kültürünün bir tanıtım gecesi olmuştur. Sıra gecesi adı altında düzenlenen programların bir kısmında sıra gecesi içindeki sohbet, oyunlar ve müzik gibi bölümler yansıtılmaya çalışılmışsa da, birçoğunda sıra gecesinin sadece müzik faslı bölümü yer almıştır. Bu nedenle de sıra gecesi denildiği zaman, yaygın olarak "müzik gecesi" anlaşılmaktadır. Hâlbuki müzik, sıra gecesinin sadece bir bölümüdür. Sıra gecesinin müzik yanında çok daha başka fonksiyonları vardır. Şanlıurfa'ya gelen turistlerin büyük bir bölümü sıra gecesine katılmaktadırlar. Turlarla gelen turistlerin önemli bir aktivitesi sıra geceleridir. Sıra gecelerinin icra edildiği konuk evleri ve oteller bulunmaktadır. Anlaşılabacağı üzere, sıra geceleri vazgeçilmez kültürel özelliklerden biridir ve aynı zamanda turizm değeri taşımaktadır.

Fotoğraf 4.1. Sıra Geceleri’nde çiğköfte ziyaretçilerin vazgeçilmezleri arasındadır.

Kültür, yöre insanların yaşamında önemli rol oynar. Geçmişten günümüze bir bütünlük içinde, çeşitli dinlere ait toplulukların yan yana yaşamlarını sürdürmüş olmaları önemli bir kültür zenginliği meydana getirmiştir. Bu anlamda sahip olduğu beşerî faktörler, turistik alanların oluşmasında etkili rol oynamıştır. Bunlar arasında; tarihî, arkeolojik ve etnografik eserler ve mimarileri, tarihî yerleşme yerleri, dini eserler ve yerler, sosyal ve kültürel faaliyetler sıralanabilir (Zaman, 2010: 125. Nitekim, kültürel turizmin gelişmesi, bir destinasyonun tarihi ve kültürel kaynaklarına bağlıdır). Tarihi ve kültürel değerleri ile turistlere çekici gelen il, kültür turizmi kapsamı içinde ele alınacak değerler açısından oldukça zengindir. Uygarlıkların doğduğu, yaşadığı ve kültür mirasını devraldığı ilde, oldukça değerli maddi kültür birikimlerinin bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Gerçekten de, gerek Şanlıurfa’nın önemli bir tarih kenti olması gerekse de diğer ilçelerinde tarihi birçok unsurun bulunması söz konusudur. Bu bağlamda da, daha önceden de belirtildiği gibi, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü verilerine göre, ilde 123 adet arkeolojik sit, 1 adet doğal sit, 1 adet kentsel sit, 2 adet diğer sit, 1 adet tarihi sit, 1103 adet tescilli yapı olarak toplam 1231 adet tescilli kültür varlığı bulunmaktadır.

Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak özellikleri ortaya konulan beşerî turistik kaynaklar arasında; camii ve mescitler, kiliseler, manastırlar, surlar, kaleler, konaklar, müzeler, anıtlar, tarihi çarşılar ve caddeler sadece birkaçıdır. Sözü konusu eserler, sahip oldukları özellikler nedeniyle hem ilde hem de bölgede, kültür turizminin gelişmesine katkı yapacak boyuttadır.

Beşeri eserlere ilave olarak; yöre halkının, farklılık gösteren ve tarihi bağlantıları ile ilişkili giyim kuşam tarzı, bölgeye özgü müzik aletleri ile bunlar eşliğinde oynanan oyunlar yani folklorik özellikler, festivaller, yöre mutfağına özgü yemek çeşitleri, yöresel düğünler, törenler, kutlamalar ve en önemlisi de yaşam biçimi diğer kültürel çekicilikleri oluşturur.

Diğer taraftan geçmişe ait bazı örf ve âdetler ile gelenek ve göreneklerin devam ettirilmesi, kültürlerin devamlılığı açısından son derece önemlidir. İlde tarihi özelliklere sahip bazı kültürel faaliyetlerin sürdürülmesi, kültürel turizmi açısından önem taşımaktadır.

Dini ve milli bayramlar ile düğün ve cenazeler, toplumsal dayanışmayı gösteren en önemli sosyo-kültürel olayları oluşturmaktadır (Zaman, 2004: 138). Bunlarda kültürel çeşitliliğin zenginleşmesine önemli katkı sunmaktadır.

Diğer taraftan, çeşitli el sanatlarının yapımı veya dokunması bir diğer kültürel çeşitliliğdir. Bu bağlamda ilde geleneksel el sanatı olarak, taş ve ahşap işçiliği, kazzazlık, keçecilik, kürkçülük, bakırcılık, saraçlık, çılcılık, tarakçılık vs. yapılmaktadır.

Yerli ve yabancı turistlerin oldukça ilgisini çeken bu özellikler, yöreye kültürel açıdan ayrı bir önem kazandırmaktadır. Şanlıurfa'nın kültürel değerlerine olan ilgi, yörenin tanınmasıyla her geçen gün artmaktadır. Turizm yönüyle, ilin kültürel kaynaklar bakımından böylesine zengin oluşu, turizm değerini oldukça arttırmaktadır. Bugünkü durumda bile il turizminin önemli bir ayağını oluşturan kültür turizmi sayesinde yöreye önemli bir turist girdisi sağlanmaktadır.

4.3. TERMAL (SAĞLIK) TURİZMİ

Aynı zamanda klimatizm veya termalizm olarak da anılan sağlık turizmi; şifalı kaplıca kaynaklarını, maden sularını ve iklim tedavisine uygun alanları kapsar (Köksal, 1982: 178).

Bu bağlamda ilde, Harran Ovası'ndaki Karaali köyünde, aynı adla anılan sıcaksu kaynakları bulunmaktadır. Şanlıurfa il merkezine 45 km uzaklıkta bulunan kaplıcalar, 34 otel odası ve 54 apart daire olmak üzere toplam 400 yatak kapasitesi ile yerli ve yabancı birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır (Fotoğraf 4.2). Sıcaklığı 41-49°C arasında değişen ve saatte 150.000 metreküp kaplıca suyu kapasitesi ile birçok ziyaretçiye şifa dağıtmaktadır. Kaplıca suyu özellikle romatizmal hastalıklar, deri hastalıkları ve iltihabi hastalıklar ve böbrek taşlarında etkili olmaktadır. Kaplıca tesisleri bünyesinde bay-bayan

kaplıca havuzları, yarı olimpik yüzme havuzu, çocuk havuzu, sauna, Türk hamamı, masaj salonu bulunmaktadır. Ayrıca gününbirlik ve konaklayan misafirler için AVM, kafeterya, restoran, fırın ve piknik alanı ile hizmet vermektedir.

Kaplıca tesislerinin yanında bulunan seralar bu suyla ısıtılmaktadır. Yapılan araştırmalar 9.000 hektar sera alanının ısıtılabilceğini ortaya koymuştur. Sıcak su eşanjör sistemiyle ısıtmada kullanılıp kaplıcaya verilmektedir. Kaplıcaya ulaşım asfalt yol ile sağlanmaktadır. Kaplıcaya çevre illerin yanı sıra Van ve Osmaniye gibi illerden de ziyaretçi gelmektedir. Kaplıca tesisleri yaz aylarında daha yoğun kullanılmaktadır. Kış aylarında hafta sonu ve tatil günlerinde yoğunluk artmaktadır. Tesislerin yaz ayları doluluk oranı %70 iken, bu oran kış aylarında %35'e düşmektedir.

Fotoğraf 4.2. Karaali Kaplıca Tesislerine ziyaretçiler yoğun olarak çevre illerden gelmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi birçok hastalığın tedavisine yardımcı olan kaplıca suyu ve bu anlamda kullanılacak tesislerin tanıtımıyla, sınırlı ölçüde de olsa ilde sağlık turizminin gelişmesi söz konusu alabilecektir.

4.4. KIRSAL TURİZM

Kırsal turizm; hem kırsal yerleşmelerle iç içe olan hem de doğal kaynaklara dayalı bir turizm türü olup; köy turizmi, çiftlik turizmi, yeşil turizm ve tarım turizminin hepsini içine alan bir kavramdır. Yanlış olmamakla birlikte, kırsal turizmde esas amaç bir köyde, bir çiftlikte veya bir dağ evinde konaklayarak, kırsal kültürle tanışarak ve kaynaşarak bir tatil geçirmek olduğundan, aralarında amaç ve etkinlikler bakımından bazı farkların olduğu da bir gerçektir (Soykan, 2003: 1-3). Bu bağlamda da, konaklama ve diğer etkinlikler köy yerleşmelerinde yapılıyorsa köy turizmi, köy yerine çiftliklerde yapılıyorsa çiftlik turizmi olarak adlandırılmaktadır. Herhangi bir kırsal yerleşmede ekonomik etkinlikler tarım ise ve turistik uygulamalarda ağırlıklı olarak tarıma dayalı programlar yer alıyorsa, bu turizm çeşidinin adı da tarım turizmidir. Bu turizm bir etkinlik olarak sürerken, aynı zamanda doğal çevrenin ve kırsal coğrafi görünümünün korunmasına yardım etmekte çevre, tarım ve turizm arasındaki bağı sağlamaktadır. Bu kavramlar kırsallığı çağrıştırdığı için, kırsal turizm olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2003:130). Diğer taraftan; kırsal turizm kavramında kırsalın içerdiği anlam, ülkemizde doğrudan kırsal alanlar olarak algılandığından, yayla turizmi, av turizmi, mağara turizmi, eko turizm ve açık hava doğa sporları da kırsal turizm ile aynı tutulmaktadır (Soykan, 2003:1). Bu şekliyle kırsal turizm; kırsal kültür, doğal çevre ve tarımla bütünleşen, ayrıca diğer turizm türleriyle de son derece kolay entegre olabilen bir turizm türüdür. O yüzden çeşitli yerel, ulusal ve uluslararası girişimlerle içeriği zenginleştirilen kırsal turizm, dünyanın pek çok ülkesinde insanları tatil için kırsal alanlara çekebilmektedir (Soykan, 1999: 67-75).

Kırsal turizm yılın her ayında yapılabilir. Bu nedenle mevsimlik olma özelliği yoktur. Böylece, belirli bir mevsime bağlı kalan turizm türlerini (kış turizmi, kış sporları turizmi vb.) desteklediği gibi, onların sezonunu da uzatabilmektedir. Başka bir deyişle, iklim ile yüzde yüz bağlantılı olmayan bir turizm türüdür. Bu şekliyle de, bulunulan ortama göre kış aylarında çevredeki kayak merkezleri kullanılabilmekte, ilkbahar aylarında köyler uzun kış yürüyüşlerine ev sahipliği yapabilmektedir. Yaz ve sonbahar aylarında ise tarımsal ürünlerin cazibesi, çiftliklerin kullanımını devreye sokabilmektedir. Kırsal turizm, kadının istihdamı, yerel halkta girişimcilik ruhunu ateşlemesi, yerel ekonomilere girdi ve dinamizm kazandırması, ekonomik sektörleri harekete geçirmesi, bölge ve ülke düzeyinde kırsal kalkınmaya destek vermesi bakımından, önemli bir güce sahiptir (Soykan, 2003: 2-3).

Bunlara ilave olarak diğerk birçok olumlu etkilerinden dolayı, turizmde gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, var olan turizm türlerinin alternatifi ya da tamamlayıcısı olarak da önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Sayısız yararlan göz önüne alındığında ülkemiz ve dolayısıyla da bölge turizmine büyük destek verebilir. Başta, turizmin yıl içinde belirli aylardaki yoğunluğunun azaltılmasında etkisi olabilir ve turizmin ülke coğrafyasındaki eşitsiz dağılışıını gidermeye katkısı bulunabilir. Öte yandan değişik ve bilinçli turist gruplarından talep yaratarak pazarın genişlemesini sağlayabilir. Kırsal turizmin diğerk turizm türleriyle kolay entegre olabilme gücü, onlara dinamizm verebilir. Kırsal turizm, sürdürülebilir turizm anlayışı ile en uyumlu turizm türlerindendir. Kırsal turizmin doğal ve kültürel mirasın korunmasında ve dünyaya tanıtılmasında önemli bir işlevi vardır (Soykan, 2003: 1).

Bu açıklamaların ışığında Şanlıurfa ilinin kırsal turizm potansiyeli değerklendirilecek olursa; şehirlerin gürültüsünden, koşturmasından bıkmış insanlar için birçok kırsal turizm imkânları mevcuttur. Harran ilçesinde bulunan tarihi kubbeli evlerde konaklayarak, tarlalarda çalışarak, hayvanlardan süt sağarak, pamuk tarlarını sulayarak değişik etkinlikler yapabilme olanaklarının bulunmaktadır. Bu bağlamda Şanlıurfa yöresi, henüz değerklendirilememiş önemli bir potansiyele sahiptir. Bu konuda ilgili kurumların gerekli çalışmaları yaparak yöreyi kırsal turizme açması, hiç şüphesiz il ekonomisi bakımından önemli girdilerin sağlanması anlamına gelecektir. Yöre insanının misafirperverliği ve yaşam tarzı, bu şekilde bir turizm çeşitlinin gelişmesinde bir diğerk avantajı oluşturacaktır.

Netice itibariyle; yörenin kırsal yaşam biçimi, geleneksel köy ve yayla yaşamı, yöresel meskenleri, örf ve adetleri, bahçe ve tarla tarımı özellikle yabancı turistlerin ilgisini çekecek potansiyeli oluşturur. Her ne kadar çiftliklerin bulunmayışı nedeniyle, çiftlik turizmine uygun değilmiş gibi gözükse de, aslında yöre insanının özellikle hayvancılık faaliyetini sürdürmesi, bu turizm çeşidi bakımından da değerklendirilebilecek bir alt yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Diğerk yönden tarım turizmi için bölgeye has ürünlerden faydalanılabilir. Bu nedenle turistlere hitap edebilecek çiftlik ve tarım turizmine yönelik çalışmalar da yapılabilir veya kırsal yerleşmelerde var olan potansiyel değerklendirilerek gerçekleştirilebilir. Böylece kırsal turizm ile hem doğal ve kültürel mirasın korunması hem de dünyaya tanıtılmasında önemli bir işlev yerine getirilmiş olacaktır. Aynı zamanda önemli ölçüde ekonomik bir girdinin de sağlanması gerçekleştirilecektir. Ancak bunun alt yapısı

mutlaka hazırlanmalıdır. Elbette ki, bu yapılırken de geleneksel öğelerin ve yapının bozulmamasına azami önem gösterilmelidir (Zaman, 2008: 185).

4.5. KIŞ (KAYAK) TURİZMİ

4.5.1. Karacadağ Kayak Merkezi

Siverek ilçesi sınırları içerisinde yer alan kayak merkezi, Şanlıurfa il merkezinden yaklaşık 145 km Siverek'ten ise 60 km uzaklıktadır. Tüm bölge içinde kar tutan ender yerlerden olan Karacadağ'da, Şanlıurfa Valiliği tarafından kayak pistleri yaptırılmıştır. Yaklaşık 600-700 m uzunluğunda pistler için 250 m lik bir lift yapılmıştır (Fotoğraf 4.3). Kayak merkezinde 60 m²' lik bir kafeterya ile 30 m²' lik bungalov tipi hizmet evi bulunmaktadır. Yol asfalt olmakla birlikte kış aylarında ulaşım zor olmaktadır. Kasım ayından itibaren dört aylık bir sezon söz konusudur. Yakınlığı nedeniyle Siverek ve Diyarbakır talebine cevap vermektedir. Hafta sonu gelen ziyaretçi sayısı yaklaşık 180-200 kişi olmaktadır.

Fotoğraf 4.3. Karacadağ Kayak Merkezi, ilde kış turizm geliştirilebileceği yegane sahadır.

Kısa süreli de olsa il turizmini çeşitlendirmek adına kış turizm aktivitelerinden kayak turizmi, potansiyelini değerlendirmek turizm çeşitliliği bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan süresi kısa olsa da, bölge genelinde çok az sayıda bu özelliğe sahip yerlerden biri olan Karacadağ'ın il sınırları içerisinde yer alması ayrı bir önem taşımaktadır.

4.6. FLORA VE FAUNA TURİZMİ

4.6.1. Flora Turizmi

Ülkemiz, 11.000 dolayında doğal bitki türü ve bunların yaklaşık üçte birinin sadece ülkemize özgü olması nedeniyle doğal bitki örtüsü odaklı turizm aktiviteleri için özel bir potansiyele sahiptir. Avrupa'da ise doğal zenginliklerimizi merak eden çok sayıda insan bulunuyor. Üyesi olmaya çalıştığımız Avrupa'dan çok daha zengin ve üstün olan doğal güzelliklerimiz ve bitki zenginliğimiz mevcuttur. Endemik (ülkeye özgü) bitki zenginliğiyle de ülkemiz Avrupa'dan üstün olmanın da ötesinde, dünyanın birkaç bölgesinden biridir. Ülkemizdeki her 3 bitkiden biri endemik yani ülkemize özgüdür (Akan, 2012:2).

Türkiye florası kayıtlarına göre Şanlıurfa'dan 32 endemik bitki (Fotoğraf 4.4) tespit edilmiş olup, bu bitkilerin bilimsel ve var olan mahalli isimleri, yerel bilgileriyle birlikte tablo 4.1'te verilmiştir. Renklerin dansı ve dağ çiçeklerinin senfonisini ile birlikte rengârenk o eşsiz kokulu çiçeklerin güzelliklerinin yerli ve yabancı konuklara tanıtılması ve sergilenmesi yöre turizmine ayrı bir güzellik katmaktadır.

Fotoğraf 4.4. Şanlıurfa'ya özgü olan onlarca endemik bitki türünden bazıları.

Tablo 4.1. Şanlıurfa İli Sınırları Dâhilindeki Endemik Bitki Türleri

Bilimsel ve Mahalli İsmi	Yeri ve Niteliği
<i>Achillea brachyphylla</i> (Civanperçemi, Akbaş otu)	C7 Urfa: Suruç ve Urfa arası, 360 m, 6,5. 1865. İran Turan elementi.
<i>Ajuga chamaepitys</i> (L) Schreber(Mayasıl otu)	C6 Urfa: Rum Kala'a (Halfeti) İran
<i>Asphodelina damascena</i> subsp <i>gigantea</i> (Çiriş otu)	C7 Urfa: Urfa-Hilvan arası 10. Km İran Turan elementi
<i>Astragalus vexillaris</i> (Dikensiz Geven)	C7 Urfa: Urfa-Akçakale arası 32.Km,
<i>Bellevia gracilis</i> Feinbrun	Urfa: Birecik, Mezra civarı.
<i>Camelina anomala</i>	Urfa: Harran, 12,5 1865 Urfa: Birecik
<i>Centaurea obtusifolia</i> (Peygamber Çiçeği)	C7 Urfa: Tek Tek Dağı, 5,1867. İran
<i>Centaurea sclerolepis</i> (Peygamber Çiçeği)	C7 Urfa: Siverek-Urfa arası, 4,6.
<i>Convolvulus assyricus</i> (Yabani sarmaşık)	C7 Urfa: Birecik-Suruç arası
<i>Convolvulus galaticus</i> (Yabani sarmaşık)	C7 Urfa: Urfa-Siverek arası
<i>Crocus leichtlinii</i> (Safran, çiğdem)	C7 Urfa: Karacadağ, 1100 m.
<i>Euphorbia falcata</i> subsp, <i>falcata</i> var. <i>Falcata</i> (Sütleğen	C7Urfa: Viranşehir-Ceylanpınar
<i>Galium scopulorum</i>	C6 Urfa: Birecik civarları. İran Turan
<i>Hesperis hedgei</i> (Akşamsefası)	C7 Urfa: Siverek
<i>Hyacinthella siirtensis</i> (Yabani sümbül)	C7 Urfa: Viranşehir civarı
<i>Hypericum capitatum</i> var. <i>Capitatum</i> (Binbir delik otu, kantaron)	C7 Urfa: Hilvan, 700 m
<i>Hypericum salsolifolium</i> (Binbir delik otu, kantaron)	C7 Urfa: Urfa'nın kuzey kesimleri.
<i>Leucocylus formosus</i> subsp. <i>Amanicus</i>	C7 Urfa: Tek Tek Dağı, 4,1855.
<i>Lycium anatolicum</i>	C6 Urfa: Birecik
<i>Papaver clavatum</i> (Gelincik, yabani haşhaş)	C6 Urfa: Birecik
<i>Paracaryum kurdistanicum</i>	C7 Urfa: Karacadağ
<i>Rosularia haussknechtii</i>	C7 Urfa: Mar jacob
<i>Scilla mesopotomica</i>	C7 Urfa: Halfeti
<i>Scorzonera semicana</i>	C7 Urfa: Çermelik
<i>Scrophularia libanotica</i> subsp <i>armena</i>	C7 Urfa: Siverek
<i>Scrophularia mesopotomica</i>	C7 Urfa: Siverek-Urfa arası
<i>Stachys burgsdorffiioides</i> subsp <i>Iadanoides</i>	C7 Urfa: Tell Pınar
<i>Stachys setifera</i> subsp <i>Iycia</i>	C7 Urfa: Urfa civarı
<i>Tordylium cappadocicum</i>	C7 Urfa: Üç kara
<i>Verbascum Diversifolium</i> (Sığırkuyruğu)	C7 Urfa: Urfa-Siverek arası
<i>Verbascum stepporum</i> (Sığırkuyruğu)	C7 Urfa: Viranşehir
<i>Verbascum temie</i> (Sığırkuyruğu)	C7 Urfa: Siverek-Diyarbakır arası

Kaynak: Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Şanlıurfa il çevre durum raporu (2010).

Belirtilen bu özellikler, Şanlıurfa ilinin *botanik turizminin* gelişmesi için önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bunun da, il turizminin çeşitlendirilmesi ve turizmin yıla yayılması açısından önemi bulunmaktadır.

4.6.2. Fauna Turizmi

Daha çok kuş, memeli ve botanik gözlemciliği şeklinde gerçekleştirilen ve Dünyada önemli ölçüde rağbet gören turizm faaliyetlerinden biri olan yaban hayatı ve kuş gözlemciliği, başka bir deyişle fauna turizmi, kırsal kesimde ve dağlarda gerçekleştirilen aktiviteler arasında bulunmaktadır (Zaman, 2012: 401). Gerçekten de, fauna turizmi için, Şanlıurfa ve yöresi çok elverişli olanaklar sunmaktadır. Nitekim arazi yapısı ve diğer coğrafi özellikleri çeşitli hayvanlarının barınmasına ve çoğalmasına imkân vermektedir. Bu bağlamda yörede nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan çok sayıda hayvan da yaşamaktadır (Tablo 4.2).

Tablo 4.2. Şanlıurfa İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvanlar.

Yöresel Adı	Bilimsel Adı
Çizgili Sırtlan	Hyaena hyaena
Fırat arap Yavşanı	Allactage eupratica
Fırat Kaplumbağası	Rafetus euphraticus
Çöl Varanı	Varanus Griseus
Uzun Kulaklı Çöl Kibrisi	Hemiecbinus auritus
Çizgili İshak Kuşu	Otus brucei
Alaca Yalıçapkını	Alcedo atthis
Küçük karabatak	Phalacrocorax pygmeus
Çöl koşarı	Cursorius cursor
Kılıkyruk Bağırtlak	Pterokles alchata
Kelaynak	Gerenticus eremita
Yeşil Arıkuşu	Merops superciliosus
Çizgili Sırtlan	
Vaşak	
Karaleylek	
Sazhorozu	
Toy	Otis terda
Suna	
Ceylan	Gazella subgutturosa

Kaynak: Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Şanlıurfa il çevre durum raporu (2010).

Dünyanın pek çok kesiminde bulunmayan bu hayvanların turizm açısından değerlendirilmesi, bölgede fauna turizminin gelişmesi katkı sağlayacaktır. Neticede de yörede hem turizmin gelişmesine hem de turizm çeşitliliğinin artmasına vesile olacak özellik ve aktivitelerden bazıları şunlardır:

4.6.2.1. Kuşlar ve Kuşçuluk

İnsanoğlu ile kuşların (evcil güvercin) dostluğu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu dostluğun başladığı ilk yer belki de Peygamberler Şehri Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa halkı güvercinleri çok sevmekte, onları beslemekte, küpe, halhal, gerdanlık gibi çeşitli takılarla süslemektedir. Geniş bir kuş kültürü ile ünlü olan Şanlıurfa ilinde geleneksel avlulu evlerde beslenen güvercinlerin sayısı 50.000'in üzerindedir (Fotoğraf 4.5).

Şanlıurfa'da kuşçuların buluştuğu ve kuşlarını sergiye çıkardığı birçok "Kuşçu Kahvehanesi" vardır. Bunların en ünlüsü "Çardaklı Kahve" dir. Şanlıurfa'da mısırlı, kuzer, fitilli, nakışlı, amberli, kınıfırlı, kuyrak, perçemli, aynalı, şarabı, cübbeli, abalı, mevrendi, kırktelli, şamı, zırhlı, gez, şafra gibi 50 civarında güvercin çeşidi vardır (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 91).

Fotoğraf 4.5. Şanlıurfa'daki evlerin damlarında güvercin beslemek oldukça yaygındır.

4.6.2.2. Kelaynak Kuşları

Dünyada soyu tükenmekte olan ve Türkiye'de yalnızca Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde yaşayan kelaynaklar, Şanlıurfa yöresindeki hayvan türlerinden en ilginç olanıdır (Fotoğraf 4.6). İbidaesoyundan olan kelaynaklar baş ve gerdanları tüysüz olduğundan bu adla anılır. Birecik'ten başka Fas ve Cezayir'de yaşayan kelaynaklar, kış aylarında Etiyopya ve Madagaskar'a göç ederler. Şubat ayı ortalarında, Birecik'e gelen kelaynak kuşlarının kayalıklara yerleşmeleri mart ayı ortalarını bulur. Üremelerinin ardından yavrularını burada büyüttükten sonra temmuz ayı ortalarında Birecik'ten tekrar yavruları ile birlikte ayrılmaktadırlar (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 92).

Fotoğraf 4.6. Kelaynak Kuşları Türkiye’de sadece Birecik’te yaşamaktadır.

Bu hayvanların Birecik'e üreme için gelmelerinin nedeni, buradaki kayalarda bulunan kalsit maddesinin kelaynak kuşların üreme gücünü arttırdığı ifade edilmektedir. Tek eşli olan kelaynak kuşları, her sene aynı eşle yuva yapar ve çiftleşirler. Yuva yapma gücünü gösterenler ergin olanlardır. Erginlik çağını doldurmaları için 5 yaşına ulaşmaları gerekir. Ortalama ömürleri 25-30 yıldır. Yöresel olarak "Keçelaynaklar"olarak adlandırılan kelaynak

kuşları Bireciklilerce kutsal sayılır. Kelaynak kuşlarının şubat ortalarında Birecik'e gelişleri Birecik halkı tarafından ilkbaharın geldiğinin bir işareti olarak yorumlanır. 1954 yılında Birecik'te 600 çiftten fazla ve üreyen bir topluluk vardı. DDT ilacının uygulamasından sonra, 1962 yılında Birecik'te toplam 130 çift kelaynak kalmıştı. 1972'ye kadar bunların hiçbiri yumurtlamamıştır. 1973 yılına gelindiğinde ise 26 çift kelaynak kalmıştı. 1982 yılında ise sadece 17 tane kuş Afrika'dan geri dönmüş ve 6 çift doğal ortamında üremiştir. 1990 yılından sonra, Birecik ilçesi yakınında kurulan üreme istasyonunda, yarı yabani kuşlar üreme dönemine hazırlık için şubat-mart aylarında kafeslerinden çıkarılmakta ve göç zamanına doğru temmuz-ağustos tekrar kafeslerine alınmaktadırlar. Bu dönem içerisinde kuşlar doğal ortamlarında serbestçe uçup, üreyebilmektedir. Üreme istasyonunun içindeki kayalıklar ve tahta yuvalarda üreyen kelaynaklara günde iki defa yem verilmektedir. Kuşlar aynı zamanda Fırat'ın kenarındaki sahalara gidip beslenebilmektedirler (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 92).

Kelaynak kuşları için son yıllarda Birecik'te "Kelaynak Festivali" düzenlenmektedir. Kelaynak nesli dünyada yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.

4.6.2.3. Atlar ve Atçılık

Ortadoğu'da en makbul at ırkı Arap atıdır. Bugün Türkiye'de 3000 baş saf kan Arap atı olduğu biliniyor. Bunun 1/3'ü yani 1000 kadarı Şanlıurfa'da mevcut olup, 400 başı damızlık kısaktır. Genel olarak Şanlıurfa'daki at sayısı 20.000 civarındadır. Dünyanın en asil Arap atlarının yetiştiği yörelerden birisi Urfa'dır. Sahip olsun olmasın, Şanlıurfalılar atı uğur sayarlar. Bu işi bilenler "Eğer at beslemeye gücün yetmiyorsa, komşunun duvarından bir delik aç, hiç olmazsa evine atın soluğu girsin" derler. O ev ve çevresindeki yedi evin bundan nasiplendiğine inanılır. Şanlıurfa'da bu güne kadar gülen, ağlayan, söz ve halden anlayan atlar yetiştirilmiştir. Koşuda geride kaldığı için sahibini memnun edemeyen atın uzun süre yem yemediği, hatta öldüğü görülmüş olaylardandır. Türkiye atçılığında Şanlıurfa'nın ayrı bir yeri vardır (Fotoğraf 4.7).

Fotoğraf 4.7. Türkiye'deki Arap atlarının 1/3'ü Şanlıurfa İl'inde bulunmaktadır.

Osmanlı devrinde bu durum bariz şekilde görüldüğü gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da (1924-28) devam etmiş, devlet haraları için Şanlıurfa'dan aygır ve kısıraklar alınmıştır. At yetiştirilmesi ve evcilleştirilmesi amacıyla 1947 yılında Şanlıurfa ile birlikte bütün Doğu Anadolu'ya hizmet veren bir *Atçılık Islah Kurumu* oluşturmuştur. Arap atının morfolojik ve fizyolojik özellikleri kendisini hemen diğer atlardan ayırır. Uzuvarları arasında gördüğümüz ahenk, onu, kendine özgü ve eşsiz kılar. 1838 yılında Şanlıurfa'yı ziyaret eden Alman Mareşali Helmuth von Moltke, buradaki Arap atlarına hayran kalmış; seyrettiği bir cirit oyunundan son derece etkilenmiştir. Şanlıurfa'nın yetiştirmelerinden yağız aygır Şüveyme, 1900 yılında Paris'te açılan uluslararası bir sergide dünya birincisi seçilmiştir. Malatya Sultansuyu Harası menşeli al kısırak Seklâve ise ikinci olmuştur. Halen, Türkiye Yarış Atı Yetiştiricileri ve Sahipleri Derneği'ne kayıtlı Şanlıurfalı üye sayısı 300 kadardır. Her şeye rağmen Şanlıurfa'da at sevgisi azalmamıştır. Yarışlar zevkle takip edilmektedir. Türkiye'de resmi at yarışları yapılan 6 ilden birisi Şanlıurfa'dır. 750 dönümlük arazi üzerine kurulu Şanlıurfa Hipodromu, konusu ile ilgili her türlü gelişmeye uygun bir konumdadır. Şanlıurfalının, atlarla hiçbir zaman kopmayan bir gönül bağı vardır. Bu bakımdan onlar; Küheylanlar, Hamdâneler, Seklâveler... resimleri, isimleri, cisimleri ve hikâyeleri ile bu topraklarda yaşamaya devam edeceklerdir (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010:93).

4.6.2.4. Ceylan

Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, kaynak değer olarak nesli tehlikede olan ceylan'ın (*Gazella subgutturoza*) doğal yaşam alanı olup, ayrıca Şanlıurfa ceylan üretme istasyonunda üretilen ceylanlar, burada doğal ortamlarına bırakılmaktadır (Fotoğraf 4.8). 2005 yılı içinde Şanlıurfa Valiliği ile Orman Bakanlığı'nın koordinasyonu çerçevesinde Kızılkuyu köyü sınırları dâhilinde ceylanların adaptasyonu için yerleştirme sahası yapılarak 86 adet ceylan belli bir adaptasyon döneminden sonra doğal hayata bırakılmıştır. 2013 yılı sonu itibarı ile yapılan envanter çalışmalarında 83 adet ceylanın olduğu tahmin edilmektedir.

Fotoğraf 4.8. Şanlıurfa Ceylanpınar Üretim Çiftliği'nde yetiştirilen ceylanlar, doğal ortama bırakılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen bütün fauna özellikleri ve çeşitleri dikkate alınarak gerekli çalışma ve tanıtımlar yapılabilirse, ilde bu turizm türü ve bunlara bağlı aktiviteler geliştirilebilir. Çünkü Şanlıurfa ili yeterince bu potansiyele sahiptir. Örneğin; kelaynak kuşlarının ülkemizde yaşadığı tek yer olan Birecik, bu ilin sınırları içerisinde. Yine ülkemizdeki Arap atlarının 1/3'ü bu ilde yetiştirilmektedir. Bunlara ceylanlar ve kuş besiciliği de ilave edildiğinde bu anlamda ne derece önemli turizm çekiciliklerine sahip olduğu daha iyi anlaşılabilir. Herşeyden önce, il turizm çeşitliliğini arttırması bakımından ayrı bir önemi vardır.

4.7. GÖL TURİZMİ

Baraj gölü kıyısında bulunan Halfeti ilçesinde halkın geçim kaynaklarından biri olan bahçeciliğin tarım alanlarının baraj suları altında kalması sebebiyle yapılamamasından dolayı, Halfetililer yeni geçim kaynağı olarak tekne turları yönelmişlerdir. Şanlıurfa-Birecik Barajı'nın yapımı sırasında bir bölümü sular altında kalan Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesinde düzenlenen tekne turları, yerli ve yabancı ziyaretçilerden yoğun ilgi görmektedir (Fotoğraf 4.9).

Fotoğraf 4.9. Halfeti'de son yıllarda tekne turları yoğun ilgi görmektedir.

Birecik Barajı'nın yapımı sırasında bir bölümü sular altında kalan ve doğal güzellikleriyle "Saklı Cennet" olarak da nitelendirilen Halfeti, özellikle hafta sonları yerli ve yabancı turistleri ağırlanmaktadır. Turlara büyük ilgi gösteren turistler, teknelerle tarihi Rumkale, Savaşan köyü, Nerses Kilisesi, Kız Mağarası'nı, sarnıçları gezmekte olup, su üzerinde yüzen lokantalarda yemeklerini yemektedirler. Yerli ve yabancı turistler Halfeti'de masmavi ve soğuk Birecik Baraj Gölet'inin üzerinde jet ski ile mavi suların doğayla buluştuğu alanları, koyları, tarihi mekânları gezme fırsatı bulmaktadırlar (Fotoğraf 4.10).

Fotoğraf 4.10. Rum Kale ve Savaşan köyü, Halfeti'deki tekne turlarının yoğun olarak yapıldığı yerlerdir.

Doğal güzelliği ve mikro klima iklim özellikleri nedeniyle Halfeti, turizmden daha fazla pay almak istemektedir. Bölgenin en çok turist alan ilçeleri arasında yer alan Halfeti, göl turizmi bakımından önemli bir potansiyele sahiptir (Fotoğraf 4.11).

Fotoğraf 4.11. Savaşan köyünün bir bölümü baraj suları altında kalmıştır.

Birecik Barajı'nın yapımının tamamlanmasının ardından Fırat'ın sularına gömülen Halfeti⁶'de ortaya çıkan güzellikler turizm açısından değerlendirilmektedir. Özellikle

⁶ Halfeti, 2013 yılında 26 ülkede 175 üyesi bulunan, nüfusu 50 binden az kentlerin üye olabildiği, sürdürülebilir bir yerel kalkınma modeli olan Cittaslow (Sakin Şehir) ağına dahil edilmiştir. Uygulamanın yerel yönetimlerin doğasını, geleneklerini, yemeklerini ve diğer özelliklerini koruyarak kalkınmasını

Halfeti'ye gelen birçok yerli ve yabancı turist sular altında kalan camiinin minaresine çıkarak Fırat' ı seyrederek vakit geçirmektedir (Fotoğraf 4.12).

Fotoğraf 4.12. Halfeti çevresi, doğal güzellikleri ile de dikkat çekmektedir.

Göl turizmi içerisinde değerlendirilebilecek aktivitelerden birini de su sporları oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölge ve il turizmine katkı sağlayan önemli aktiviteler son yıllarda önem kazanmıştır. Şanlıurfa'nın batı ve kuzeybatısında Karkamış, Birecik ve Atatürk Baraj gölleri bulunmaktadır. Bunlardan Atatürk Barajı ile oluşan göl ülkemizin 3. büyük gölüdür. Baraj gölünde yılda bir kere *Su Sporları Şenliği* düzenlenmektedir. Baraj gölü civarında tatil amaçlı kamp ve spor yapmaya uygun görsel zenginliğe sahip "Bozova Kaymakamlık Tesisi" hizmet vermektedir. Ayrıca Fırat kenarında yer alan Halfeti de su sporları için uygun alanlardan biridir.

Nitekim Halfeti'de 2009 yılından beri "*Su Sporları Şöleni*" düzenlenmektedir. Birecik Barajı'nın yapılmasının ardından eski yerleşim alanının büyük bölümü su altında kaldığı Halfeti'de, su sporlarının geliştirilmesi amacıyla düzenlenen etkinliklerde, jet ski ve su

hedeflemektedir. Cittaslow, Dünya'da hızlı kentleşmeye, fast foodlara karşı alternatif kent bilinci, yerel kalkınma modeli oluşturmak amacıyla kurulmuş bir yapılandırma. Türkiye'den Halfeti ile beraber 9 üye bulunmaktadır.

kayağı yarışması da yapılmaktadır (Fotoğraf 4.13). Halfeti'ye gelen yerli ve yabancı turistler Halfeti'yi gezerken kendilerini Bodrum'daymış gibi hissettiklerini ifade etmektedirler.

Fotoğraf 4.13. Halfeti'de Baraj Gölü üzerinde su sporları yapılmaktadır.

Şanlıurfa'nın bir diğer ilçesi olan Birecik, tekne turizminde oluşturduğu alt yapısıyla beraber keşfedilmeyi bekleyen bir hazineye ev sahipliği yapmaktadır.

Birecik'te göl turizmine yönelik potansiyeli ortaya çıkarmak amacıyla jet ski, hız tekneleri, katamaran tekne, kano, wakeboard ve su kayağı yarışmaları yapılmaktadır (Fotoğraf 4.14).

Fotoğraf 4.14. Birecik ilçesinde de su sporları yapılmaktadır.

Atatürk Barajı ise, su sporlarının gerçekleştirildiği yapay göllerden bir diğerini oluşturmaktadır. Atatürk Baraj Gölü, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin zengin kültürüne yeni ufuklar açan önemli bir coğrafi değişimin simgesidir. Yöre insanının "deniz" olarak adlandırdığı, 817 km²'lik Baraj Gölü, gündelik yaşantıyı her geçen gün daha fazla etkilemektedir. "Atatürk Barajı Su Sporları Şölenleri" Güneydoğu Anadolu'nun kültürünü, spor bağlamında geliştiren önemli bir etkinliktir (Fotoğraf 4.15).

Fotoğraf 4.15. Atatürk Barajı'nda, uluslararası su sporları şölenleri yapılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin turizme açılması, GAP'ın bir başka yönü ile tanıtımı, GAP'la bölgede gelişen sosyal ve ekonomik gelişimin insanın doğasında var olan sporla bütünleşmesi, bölge halkının çağdaş sporlarla tanışması ve bölge gençlerinde olimpiyat ruhunun oluşması amacıyla Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü tarafından birlikte organizasyonu yapılan Atatürk Barajı Uluslararası Su Sporları Şölenleri'nin ilki 6 - 7 Ekim 1995, ikincisi 4 - 5 Ekim 1996, üçüncüsü 3 - 4 Ekim 1997, dördüncüsü 9 - 10 Ekim 1998, beşincisi 24 - 25 Eylül 1999, altıncısı 22 - 23 Eylül 2000, yedincisi 21 - 22 Eylül 2001 ve 8. Atatürk Barajı Uluslararası Su Sporları Şöleni 27 - 28 Eylül 2002 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2002 yılından bu yana sadece bölge sporcularının katılımı ile yapılan şölenin bütün organizasyonu Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir.

Anlaşılabileceği üzere bölge tekne turları, su sporları ve kamp alanları gibi aktiviteler sayesinde son yıllarda göl turizmi bakımından önem kazanmaya başlamıştır. Bu aktiviteleri çeşitlendirmek ve yılın daha uzun bir bölümüne yaymak, il turizminde canlılığı arttıracaktır.

Bu da, hem yöreye gelen turist sayısının artmasına hem de daha fazla gelir elde edilmesi anlamına gelmektedir.

4.8. AV TURİZMİ

Av turizmi, turizmin değişik bir uygulama şekli olup, avcı niteliğine sahip kişilerin avlanma amaçlarını gerçekleştirmek üzere belirlenmiş ilkelerle yaptıkları etkinliklerdir. Bu faaliyetle avcılar, yaban hayvanlarının boynuz, diş, post ve benzeri hatıra değeri taşıyan kısımlarına sahip olmakla birlikte, değişik kültürleri tanıma ve değişik yerleri görme olanağı da elde etmektedirler. Bu bağlamda, popülasyonu yeterli av hayvanlarının avına izin verilerek ülke ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla av turizmi uygulamaları yürütülmektedir (www.milliparklar.gov.tr). Av turizmi uygulamaları; turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, turizm hareketlerinin ülke geneline ve tüm yıla yayılması ile sosyo-ekonomik kalkınmanın homojen dağılımının sağlanmasında etkili olmaktadır (Zaman, 2012:400).

Şanlıurfa ili, hayvan türlerinin çeşitli olduğu bir bölge yer alır. Yaşayan hayvan türlerinin başlıcaları; keklik, tavşan, üveyik, ceylan, tilki ve birçok kuş türüdür. Sayıları giderek azalmakta olan ceylanlar, Tektek Dağları'nda yaşarlar. Bu dağların yanı sıra Karacadağ'da ördek, kaz, keklik ve tilki bulunur. Tektek Dağları menengiç ve fıstık ağaçları ile kaplı olup, bu alanda canlı olarak tuzakla keklik avcılığı yapılmaktadır. Diğer yüksek alanlardaki çayır ve süpürgeotları arasında, çıplak kayalıklarda ve taşlıklarda da kekliğe rastlanılmaktadır (Fotoğraf 4.16). Tuzak kurulmak yoluyla canlı olarak yakalanan keklikler, "Çardaklı Kahve" denilen kuşçu kahvesinde özel kafeslerde sergilenerek meraklılarına satılır. Bu şekilde bir değerlendirme de turizme katkı sağlayabilir.

Fotoğraf 4.16. Şanlıurfa’da yaşayan dağ kekliği (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

Diğer taraftan, Fırat Nehri kıyılarında ise ördek, kuş ve tavşan avlanabilir. Şanlıurfa’da çeşitli balık türleri de yaşamaktadır. Fırat Nehri’nde bol miktarda tatlı su balıkları bulunmaktadır. Bu anlamda Fırat Nehri yanı sıra baraj gölleri olta balıkçılığının geliştirileceği yârlerdir. Bütün bunlarda il turizminin çeşitlenmesine katkı sağlayabilir.

4.9. ALIŞVERİŞ TURİZMİ

2009 yılında Şanlıurfa’nın sınır komşusu olan Suriye ile karşılıklı vizelerin kalkması ile birlikte karşılıklı olarak alışveriş turizmi gelişmiştir. Suriye’den gelen turistler alışveriş yapmak amacıyla Akçakale Sınır Kapısı’ndan giriş yaparak Şanlıurfa’ya gelmektedirler. Şanlıurfa ve Suriye arasında alışveriş yapmaktadırlar. Bunun sonucunda sınır ticareti ve alışveriş turizmi Şanlıurfa’da yapılmaktadır. Ancak, 2011 yılında Suriye’de meydana gelen ve halen devam eden iç savaş sebebiyle bu alışveriş turizmi durma noktasına gelmiştir (Tablo 4.3). Bu durum Şanlıurfa ekonomisini olumsuz olarak etkilemektedir.

Tablo 4.3. Akçakale İlçesi Kara Hudut Kapısı'ndan Yıllara Göre Giriş-Çıkış İstatistikleri (2008-2014).

Yılı		Yerli Turist	Yabancı Turist	TOPLAM
2008	Giriş	43.320	16.231	59.551
	Çıkış	43.023	17.280	60.303
2009	Giriş	97.829	40.530	138.359
	Çıkış	99.712	39.466	139.178
2010	Giriş	247.668	70.462	318.130
	Çıkış	250.097	70.192	320.289
2011	Giriş	242.434	143.406	385.840
	Çıkış	241.980	143.594	385.574
2012	Giriş	7.928	69.743	77.671
	Çıkış	7.654	51.099	58.753
2013	Giriş	426	127.856	128.282
	Çıkış	348	123.568	123.916
2014 (Ocak)	Giriş	10	838	848
	Çıkış	0	1.114	1.114

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri (2014).

Şanlıurfa ilinin, konumu itibariyle bir sınır alanı olması yanında ticarete konu olacak yöresel el sanatları ve ürünlere sahip olması gibi özellikleri, alış veriş turizmin geliştirilmesindeki avantajlar olarak belirtilebilir. İyi bir planlama ile bu turizmin, il turizmindeki yerini daha da yükseltmek mümkün görülmektedir.

4.10. FİLM VE DİZİ TURİZMİ

Turizm ve film-dizi arasında son yıllarda önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Film endüstrisinin şehrin gürültülü yapısından kaçma eğilimi ve de kırsal alana son yıllarda olan rağbetten dolayı, kırsal alanlarda çekilen filmler, filmin konu alındığı yerdeki ziyaretçi sayısında artışa neden olmakta buda, doğrudan bölge ekonomisine ve kırsal alanda yaşayan insanların gelirine katkı sağlamaktadır.

Şanlıurfa ili, son yıllarda birçok televizyon dizisine ve sinema filmlerine mekân olmuştur. Günümüzde en güncel olan ve çekimleri halen devam eden ve Halfeti ilçesinde yetişen karagülden ismini alan Karagül dizisi çekilmektedir (Fotoğraf 4.17). Bu dizi ve filmlerde Şanlıurfa ilinin tarihi ve kültürel çekicilikleri kullanılmıştır. Böylece, tarihi ve kültürel çekicilikler daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Bu çekicilikleri yerinde görmek, dizi ve film mekânlarını görmek ve gezmek için, her yıl çok sayıda turist, Şanlıurfa iline gelmeye

başlamıştır. Kuşkusuz, bu dizi ve filmler ilin tanıtılmasında bu derece önemlidir. Bu bağlamda, ildeki çeşitli yer ve mekânlarda çekilen film ve dizilerin sayısının arttırılması için, film ve dizi çeken şirket ve yönetmenlerle temasa geçilip, onlara maddi destek ve ortam sağlamak il turizmi ve turistik değerlerin tanıtım açısından son derece gereklidir. Böylece ilin var olan potansiyeli değerlendirilerek turizm çeşitliliği arttırılmış olacaktır. Çünkü birçok film ve dizinin çekilmiş olması ilin bu bakımdan potansiyel arz ettiğinin önemli bir göstergesidir. Bunun da geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması icap etmektedir.

Fotoğraf 4.17. Şanlıurfa ilinde son çekilen filmin afişi, rol alan sanatçıların yanı sıra Halfeti'nin görüntüsü ile oluşturulmuştur.

4.11. GURME TURİZMİ

Yemek kültürü açısından oldukça zengin olan Şanlıurfa, markalaşmış yöresel yemeklere (çiğköfte, lahmacun, patlıcan kebab, ciğer, kadayıf vb.) sahiptir (Fotoğraf 4.18). Bu özellik Şanlıurfa için, bir kimlik ögesi durumundadır. Bu niteliklerinden dolayı Şanlıurfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Turizm Eylem Planı'nda (2013) "*Güneydoğu Anadolu Gurme Aksı*" nda yer alan iller arasına dahil edilmiştir (Fotoğraf 4.18). Bu da göstermektedir ki, ilde gurme turizminin geliştirileceği potansiyel mevcuttur.

Fotoğraf 4.18. Şanlıurfa yöresi, yemek kültürü açısından oldukça zengindir.

4.12. EKO TURİZM

Şanlıurfa merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan Tektek Dağları Milli Parkı, Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, Ceylanpınar ilçesindeki Ceylan Üretme Çiftliği, Birecik Kelaynak Üretme Çiftliği, kuş gözlemciliği yapılabilecek sulak alanlar gibi ekolojik öneme sahip alanlar, Halfeti geleneksel kent dokusu, Harran’da kovan evler olarak da adlandırılan kümbet evleri (Fotoğraf 4.19) gibi doğal ve tarihi özelliklere sahip alanlar, ilde eko turizm potansiyelini öne çıkarmaktadır. Pirinç ve buğday tarımının dünyada ilk kez yapıldığı ve bu ürünlerin gen merkezi olan Karacadağ etekleri bazalt taşların temizlenmesi durumunda kimyevi gübre ve zirai ilaç kullanılmamış toprağıyla organik tarım ve *agro-turizm* için uygun alanlar oluşturmaktadır. Aynı zamanda Karacadağ’da yayla turizmive eko-turizm olanakları bakımından değerlendirilecek alanlar arasındadır.

Fotoğraf 4.19. Dünyaca ünlü Haran Kümbet evlerinin inşasında büyük oranda toprak kullanılmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞANLIURFA İLİNDE TURİZM ALTYAPISI

5.1. ULAŞIM VE HABERLEŞME

Turistik çekicilikler, elverişli bir konumda yer aldığı ve ulaşılabilirdiği sürece değeri kazanmaktadır. Turizm faaliyetleri zaman ve mekândan büyük ölçüde etkilendiği için coğrafi konum ve ulaşım ile yakından ilgilidir. Bir yerin karayolu, demiryolu, havaalanı ve limanlara yakınlığı turizmin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Başka bir anlatımla, bulunduğu coğrafi konumun da etkisiyle bir yerin ulaşım imkânlarının fazla olması turizm için önemli bir avantajdır. Turizmin gelişmesinde ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler de önemli rol oynamıştır. İç turizmin gelişmesinde otomobil sahipliğinin artması, yolların iyileştirilmesi, dış turizmde ise havayolu taşımacılığının geliştirilmesi çok etkili olmuştur. Gelişen ulaşım koşulları coğrafi açıdan turizmi teşvik etmekle kalmamış, gelişmesine ve yayılmasına da neden olmuştur. Ulaşımın en önemli fonksiyonu erişilebilirliği sağlamasıdır. Erişilebilirlik, zaman, mekân ve fiyat açısından erişme derecesini ifade eder. Gidilecek yerin coğrafi konumunun elverişsizliği veya erişilebilirliğinin az olması, daha fazla zaman ve parayı gerektirdiğinden yer seçiminde etkili olmaktadır (Emekli, 1998: 67-68). Anlaşılabacağı üzere, yeterli ulaşım olanakları ve servis sistemi, turizmin vazgeçilmez unsurlarındandır. Başka bir anlatımla, doğal ve beşeri çekiciliklere ulaşım olanakları ve kalitesi, turizmin durumunu belirleyen önemli bir etkidir. Bu bağlamda, ulaşımın turizmdeki en önemli fonksiyonu erişilebilirlik ile ilgilidir. Erişilebilirlik de genellikle mesafe, zaman ve ücret bakımından belli bir alana giriş derecesini ifade eder (Robinson, 1976: 97). Zengin doğal ve kültürel kaynaklara sahip olan destinasyonların, bu potansiyellerini kullanabilmeleri ve turizmlerinin gelişmesi ancak kolay erişilebilir olması ile doğrudan ilişkilidir (Gunn, 1988:119).

5.1.1. Karayolu

Şanlıurfa, arazi koşulları ve iklim açısından karayolları için en avantajlı illerden biridir. Mersin-Şanlıurfa otoyolu ile batıda Gaziantep, Adana gibi büyük kentlere bağlanmaktadır. Yine D-400 karayolu bağlantısı batıda Gaziantep, doğuda ise Kızıltepe üzerinden Mardin'e ulaşmaktadır. Gaziantep- Şanlıurfa karayolu aksı üzerinde Birecik ve

Suruç ilçe merkezleri, Şanlıurfa-Mardin aksı üzerinde ise Viranşehir ilçe merkezi yer almaktadır. İl içindeki en önemli karayollarından biri de Şanlıurfa-Akçakale arasındaki duble yoldur. Bu yol Akçakale Sınır Kapısı'ndan geçerek Suriye'ye ulaşmaktadır. Sınır ticareti yapıldığı zamanlarda trafik yoğunluğu fazladır. Harran ilçe merkezi bu yola, 10 km'lik bir yolla bağlanmaktadır. Şanlıurfa'nın Hilvan ve Siverek ile olan bağlantısı Diyarbakır-Şanlıurfa karayolu vasıtasıyla, Bozova bağlantısı ise halen duble yol çalışmaları devam eden Şanlıurfa-Adıyaman karayolu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Akçakale-Suruç, Birecik-Halfeti, Viranşehir-Ceylanpınar, Ceylanpınar-Akçakale yolları da il içi diğer önemli bağlantılardır. Ceylanpınar-Akçakale arasındaki il yolunun yaklaşık 60 km stabilize olan kısmı dışında tüm karayolu bağlantıları asfalt kaplamadır.

5.1.2. Havayolu

Havayollarının gelişmesi dünya ölçüsünde tatil alanlarının daha erişilebilir hale gelmesi sağlamıştır. Turizm organizasyonlarında 1980'lerden sonra meydana gelen gelişmelerle birlikte, hava yolculuğunun nüfusun büyük bir kısmı tarafından elde edilebilir hale gelmesi, büyük kitlelerin uzun mesafeli yolculuklarını da mümkün kılmıştır (Özgüç, 1998: 222). Özellikle son yıllarda milyonlarca insan, havayolu ulaştırması ile dünyanın en uzak bölgelerini gezip görebilir hale gelmişlerdir. Havayolları sayesinde satın alma gücü normal olan bir kimse hafta sonu tatilini dahi ülkesinin başka bir bölgesinde, hatta komşu ülkelerden birinde geçirebilmektedir.

Şanlıurfa'nın güneyinde Akçakale yolu üzerindeki eski havaalanı uzun yıllar kullanılmıştır. Kentin kuzeyinde, Hilvan yolunun doğusunda yer alan ve aynı zamanda Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı olan GAP Uluslararası Havaalanı, 16 Temmuz 2006 tarihinde hizmete açılmıştır (Fotoğraf 5.1). Pegasus, Türk Hava Yolları ve Anadolu Jet şirketlerine ait uçaklar İzmir, İstanbul, Ankara ve Lefkoşa'dan karşılıklı uçuşlar gerçekleştirmektedir.

Gap Havaalanı üzerinden 2012 ve 2013 yıllarında, iç hatlardaki yolcu sayısı yaklaşık % 60 oranında artış göstermiştir. Gerçektende, 2012 yılında iç hatlarda taşınan yolcu sayısı 332 306 iken, 2013 yılında bu sayı 532 228'e yükselmiştir (Tablo 5.1). Bunda hiç şüphesiz fiyatlarının uygun olması yanında ülke içinden Şanlıurfa'ya yönelik ilginin artması da etkili olmuştur. Başka bir deyişle, bu durum bir ölçüde iç turizmde canlılık yaşanması anlamına

gelmektedir. Dış hatlarda ise % 18 oranında bir azalma söz konusudur. Nitekim 2012 yılında 15 020 olan dış hat yolcu sayısı, 2013’de 12 337’ye gerilemiştir (Tablo 5.1). Ancak, Şanlıurfa’nın doğal, beşeri ve kültürel turistik değerlerinin ülke içi ve dışında yeterince tanıtımı söz konusu olduğunda, hem dış hatlardaki uçuş hem de yabancı turist sayısı mutlaka artacaktır.

Tablo 5.1. Şanlıurfa GAP Havaalanı’nın 2012-2013 Yıllarındaki Yolcu Sayıları.

YOLCU TRAFİĞİ (Gelen-Giden)								
2012 YILI ARALIK SONU			2013 YILI ARALIK SONU			2013 /2012 Değişim (%)		
İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
332.306	15.020	347.326	532.228	12.337	544.565	60	-18	57

Kaynak: Ulaştırma Bakanlığı, DLH Genel Müdürlüğü verileri.

Fotoğraf 5.1. GAP Havaalanı, Türkiye’nin önemli kargo hava limanı özelliğine sahiptir (<http://www.urfakultur.gov.tr>).

5.1.3. Demiryolu

Şanlıurfa ilinin güney sınırını izleyerek Nusaybin'den Suriye topraklarına giren ve 1914 yılında yapılan demiryolunun, 1950'lerden sonra karayolu taşımacılığının öncelik kazanması ile önemi azalmasına rağmen, yük taşımacılığında özellikle Ortadoğu ülkeleri ile olan ticarete hala önemli bir yer tutmaktadır. Güney ve Orta Anadolu'dan gelerek Narlı'da birleşip Gaziantep üzerinden Güneydoğu'ya uzanan demiryolu tek hat olarak Şanlıurfa ve Mardin illerinin güney sınırı boyunca devam etmekte ve Nusaybin'de Suriye topraklarına geçmektedir. Başka bir anlatımla ilde, Suriye sınırında yer alan Ceylanpınar ve Akçakale ilçelerinde demiryolu bulunmaktadır (Fotoğraf 5.2).

Fotoğraf 5.2. Akçakale tren istasyonu (<http://www.panoramio.com>).

5.1.4. Haberleşme

Şanlıurfa ulusal ve uluslararası otomatik telefon santrallerine sahiptir. En küçük yerleşmelerde bile telefon bulunmaktadır. Şanlıurfa genelinde hiçbir haberleşme sorunu söz konusu değildir. Cep telefonları için yeterli baz istasyonları kurulmuştur. Kapsama olanı % 95'in üzerindedir. Haberleşme sisteminin sorunsuz olması yanında kapsama alanının geniş olması, turizm faaliyetlerini destekleyici rol oynamaktadır.

5.2. SEYAHAT ACENTALARI

Kitlelerin turizm olayında yer alma işlerini kolaylaştıran seyahat acenteleri, turizm sektörünün altyapısını oluşturan konaklama, ulaşım ve tur operatörleri gibi sektörlerin sundukları hizmetler ile bu hizmetlerden yararlanacak tüketiciler arasında bağlantı kuran,

diğer bir ifadeyle turistik ürünleri, üreticiler adına tüketicilere satan kuruluşlardır (Hacıoğlu, 2000: 67). Başka bir anlatımla, organizasyonu sağlayan ve kitlelerin seyahatlerini kolaylaştıran kurumlar olarak bilinmektedirler. Görevleri arasında; varılacak yerler hakkında seçenekler, elde edilebilecek ulaşım araçları ile varılacak yerlere giderken, izlenecek güzergâh konusunda turist adayına fikir vermek ve seçilen bir tatil için konaklanacak yeri ayırtmak (rezervasyon), taşıma ve buna bağlı olabilecek diğer hizmetleri içine alacak gerekli düzenlemeleri yapmak bulunmaktadır (Özgüç, 1998: 123-124).

Şanlıurfa il genelinde 2013 yılında faaliyet gösteren 33 adet seyahat acentesinin 32 tanesi A grubu, 1 tanesi B grubudur. Şanlıurfa'da İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne bağlı, 26'sı aktif durumda olan 50 profesyonel turist rehberi bulunmaktadır. Şanlıurfa'da yetmiş, yabancı dil bilen ve gerçekten koşullarını yerine getiren turist rehberi hala oldukça azdır. Bölge dışından gelen turların çoğunun ise kendi rehberleri bulunmaktadır.

5.3. KONAKLAMA TESİSLERİ

Başarılı bir turizm gelişmesi çekicilikler, bunlara erişmek için geliştirilen havayolu terminalleri, otobüs garları, demiryolu istasyonları, limanlar gibi ulaşım altyapısı, oteller gibi konaklama imkânları, lokanta, cafe, bar ve fastfood gibi yeme-içme olanakları, çeşitli rekreasyon faaliyetleri ile ilgili kolaylıklar ve eğlence yerleri gibi başka hizmetlerin getirilmesiyle gerçekleşebilecektir. Bu hizmetlerin özellikle büyük yatırımlar gerektiren bir kısmı (ulaşım, belediye hizmetleriyle ilgili her çeşit altyapı) ancak devlet tarafından sağlanabilirken, konaklama ve diğer kolaylıklar ile organizasyon ise büyük çoğunlukla özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel yatırımcılar-turizmin başka yanlarıyla da ilgilenmekle birlikte-özel sektörün kârı en yükseğe çıkarmak amacına uygun olarak, yatırımları daha çabuk kazanca dönüştürebilecekleri konaklama ve tamamlayıcı (eğlence, yeme-içme vb.) sektörlerle yönelmeyi tercih etmektedirler (Özgüç, 1998: 114).

Turizmin temel unsurlarından birini oluşturan konaklama, geceleme ve beslenmeyi ifade eden bir kavramdır. Herhangi bir alanda turizmin gelişmesi, çok büyük ölçüde, konaklama kapasitesine de bağlı olacaktır. Turizmdeki üç temel unsurdan (çekicilik, ulaşım, konaklama) ve arz kaynaklarından birisi olan konaklama, turizmin gelişme süreciyle bağlantılı olarak nitelik ve nicelik bakımından değişimlere uğramıştır. Günümüzde turistler için artık çok değişik konaklama şekilleri vardır. Bunları; ticari ve özel türde olanlar

şeklinde ayırmak mümkündür. Birinci grup içine oteller, moteller, pansiyonlar, tatil kampları ve tatil köyleri girerken, ikinci gruba akraba ve arkadaş evleri ve özel konutlar olan ikinci evler dâhil edilmektedir. Kamp yapma ya da karavan, hareketli ev, özel çadır ya da karavanlar, ticari kampingler de kendilerine ayrılan yerde konakladıkları için bir ara tip sayılmaktadır. Diğer taraftan konaklama kolaylıkları geleneksel ve tamamlayıcı şeklinde de ele alınmaktadır. Buna göre, otel ve moteller geleneksel konaklama tesisleri olurken; tatil kampları, kampingler, tatil köyleri, ikinci evler, öğrenci yurtları ve benzerleri de tamamlayıcılar grubuna girmektedir (Özgüç, 1998: 115). Bu işletmeler, birinci derecede turistik işletmeler arasında yer alan, turistik mal ve hizmet üretimini sağlayan, varlıkları turizm olayına bağlı olarak ortaya çıkan ve şekillenen işletmelerdir. Konaklama işletmeleri, seyahate çıkan bir insanın en önemli gereksinimidir. Bu nedenledir ki bir destinasyonda konaklama olanaklarının bulunup bulunmaması, kişinin seyahat kararını etkilemektedir (Usta, 2001: 180; Zaman, 2010: 429).

Turizm işletme ve belediye belgeli tesislerdeki geliş sayısı, geceleme sayısı, ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarına bakıldığında; Şanlıurfa iline gelen toplam turist sayısında artış olmakla birlikte istenen seviyede olmadığı değerlendirilmektedir. Yabancı turist sayısında 2007 – 2011 devresinde, bir önceki yıla göre bazı yıllar (2008 ve 2011) düşüş görülmüş olsa da, yerli turist sayısının yıllar itibarıyla sürekli artış göstermesi, toplamda gelen turist sayısının yükselmesine neden olmuştur (Tablo 5.2). Şanlıurfa'ya gelen yabancı turist sayısının Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısına oranı 2007 yılında %0.05, 2011 yılında %0.06'dır. Yerli turist oranına bakıldığında ise; 2007 yılında %0.69 olan oranın, 2011 yılında da %0.70 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla, hem yabancı hem de yerli turist sayılarında oransal olarak az da olsa artış görülmektedir. Buna rağmen turizm alanında önemli potansiyeli bulunan ve turizm altyapısının iyileştirilmesi konusunda önemli yatırımlar gerçekleştirilen ilde, henüz istenilen düzeyde ziyaretçi artışının yakalanamadığı da bir gerçektir.

Fotoğraf 5.3. Şanlıurfa’da Tarihsel Dokuya Özgü Yapılmış Konaklama Tesisi.

Şanlıurfa’da 2007 yılında geceleme yapan sayısı 489.166 iken, 2011 yılında 363.504’e düşmüş, aynı yıllar için geceleme sayısının, Türkiye’deki geceleme sayısına oranı da %1.14’ten %0.23’e gerilemiştir. Ortalama kalış süreleri 2007 yılında 1.25, 2011 yılında 1,6 olarak gerçekleşerek, TÜİK verilerine göre Türkiye ortalamasının (2,55 ve 2,7) oldukça gerisinde kalmıştır. Şanlıurfa için işletmelerin doluluk oranlarına bakıldığında; 2007 yılında turizm işletme belgeli tesisler için oran %22.79 iken, 2011 yılında %33.38’e yükselmiş; belediye belgeli tesisler için ise oran %36.15’ten %29.29’a gerilemiştir. Aynı yıllar için Türkiye’deki doluluk oranları incelendiğinde; turizm işletme belgeli tesisler için %51.12 ve %51.46, belediye belgeli tesisler için %46.13 ve %33.91 olarak gerçekleştiği görülmüştür (Tablo 5.2). Her iki tesis türünde de Şanlıurfa’nın doluluk oranları, Türkiye ortalamasının altındadır. Bunda, Şanlıurfa’ya gelen bazı yerli ziyaretçilerin akraba ve arkadaşlarının evlerinde kalmalarının da az da olsa etkisi bulunmaktadır.

Tablo 5.2. Şanlıurfa İl'inin Turizm Değerleri (2007-2011).

Yıllar İtibariyle Turistlerin Tesislere Geliş Sayısı			
Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
2007	10.469	167.580	178.049
2008	9.878	168.529	178.407
2009	12.693	174.088	186.781
2010	18.481	201.915	220.396
2011	17.556	210.967	228.523
Geceleme Sayısı			
2007	16.017	473.149	489.166
2011	32.453	331.051	363.504
Ortalama Kalış Süreci			
2007	1.65	1.25	1.25
2011	1.85	1.6	1.6
Doluluk Oranı			
2007	Turizm İşletme Belgeli (%)	2.21	20.58
	Belediye İşletme Belgeli (%)	2.32	33.83
2011	Turizm İşletme Belgeli (%)	3.00	30.38
	Belediye İşletme Belgeli (%)	2.60	26.69

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğüverileri (2007-2011).

Şanlıurfa ili 2012 yılı verilerine göre 68 tesis, 2.288 oda ve 4.897 yatak kapasitesine sahiptir (Tablo 5.3). İl genelindeki turizm işletme belgeli konaklama tesisi sayısı 12'dir. Bu tesislerin 10 tanesi merkezde, 2 tanesi ise ilçelerde bulunmaktadır. Belediye işletme belgeli 37 tesisin; 24'ü şehir merkezinde, 13'ü ilçelerde bulunmaktadır. Belediye belgeli ve şehir merkezindeki tesislerin oda sayısı 589, yatak kapasitesi 1.440'tır. İlçelerdeki tesislerin ise 250 oda ve 534 yatak kapasitesi bulunmaktadır.

Tablo 5.3. Şanlıurfa İl'indeki Konaklama Tesislerinin Kapasiteleri (2013).

Konaklama	Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak kapasitesi
İşletme Belgeli	12	859	1717
Yatırım Belgeli	7	835	1829
Belediye Belgeli	37	839	1974
Kamu Kurum	19	590	1206
Toplam	68	2288	4897

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğüverileri (2013).

İl içinde çeşitli kuruluşlara ait ve turizm döneminde de kullanılan misafirhaneler bulunmaktadır. Şanlıurfa'da bulunan kamu kurum ve kuruluşlarına ait misafirhane sayısı 19 adettir. Bu tesislerde toplam 1206 yatak bulunmaktadır (Tablo 5.4).

Tablo 5.4. Şanlıurfa İl'inde Bulunan Misafirhanelerin Oda ve Yatak Durumu (2013).

Tesis Türü	Sayı	Oda	Yatak
Polis Evi	1	42	102
Öğretmenevi	7	165	393
DSİ	1	84	132
Atatürk Barajı Misafirhanesi	1	50	80
Ceylanpınar TİGEM Misafirhanesi	1	52	100
Diğer Kamu Kuruluşları	8	147	399
Toplam	19	540	1206

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri (2013).

Şanlıurfa'da konaklama tesisleri içerisinde diğer konaklama türlerinden olan pansiyon, tatil köyü, kamping, termal otel tesislerinin eksikliği görülmektedir. Ayrıca tarihi dokunun yoğun olduğu yerlerde ev pansiyonculuğu veya butik otel işletmeciliğinin değerlendirilmesi, turizm tesisi altyapısının gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

5.4. SAĞLIK

Şanlıurfa ilinde 2007 yılında 14 Devlet Hastanesi (1743 yatak kapasitesi) ile 19 yatak kapasitesine sahip bir de özel hastane mevcuttu. 2011 yılında ise 15 Devlet Hastanesi'nde 1861, 2 adet özel hastanede ise 240 yatak bulunmaktaydı (Tablo 5.5).

Tablo 5.5. Kamu ve Özel Hastane Sayıları ile Hastane Yatak Sayıları (2007-2011).

Yıllar	Kamu		Özel	
	Hastane Sayısı	Yatak	Hastane	Yatak
2007	14	1 743	1	19
2008	14	1 746	2	125
2009	15	1 756	2	125
2010	15	1 861	2	225
2011	15	1 861	2	240

Kaynak: Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü verileri (2011).

5.5. EĞİTİM

Çok eski bir tarihe sahip olan Şanlıurfa'nın, kültür ve eğitim bakımından da önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. Nitekim ilk çağlardan beri yanı başındaki Harran Üniversitesi'nin de etkisi göz önüne alınırsa, oldukça önemli sayıda ilim adamı yetiştirdiği anlaşılr. Şanlıurfa'nın İslam hâkimiyetine girmesinden sonra, kültür ve eğitim sahasında bilhassa İslâmî ilimlerin yaygınlaşması bakımından büyük ölçüde ilerlemeler kaydettiği bilinmektedir. Bunun için de ilim merkezi birçok medrese açılmıştır. Bu medreselerde yalnız Şanlıurfalılar değil, dışarıdan gelen öğrenciler de ders görmüşlerdir.

Cumhuriyetten önce Şanlıurfa kültür ve eğitimine hizmet eden müesseseler içinde medreseler, tekkeler ve zaviyeler de yer almaktadır. 1900'lü yıllarda Şanlıurfa'da 21 medrese ve 12 kütüphane bulunmaktaydı (Karakaş, 1995: 11). Şanlıurfa kültürünün kaynağını oluşturan bu müesseselerin çokluğu, o yıllarda bile Şanlıurfa halkının kültür ve eğitime ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Şanlıurfa'nın o tarihlerde takriben on bin kadar olan nüfusu göz önüne alınırsa, bu okul ve medreselerin sayısı hiç de azımsanacak kadar değildir.

Cumhuriyetle birlikte eğitim alanında önemli gelişmeler olmuştur. 2012–2013 eğitim ve öğretim yılında Şanlıurfa'da okul/kurum sayısı 2.096, derslik sayısı 10.590, öğrenci sayısı 586.965, öğretmen sayısı 19.617'dir. Derslik başına düşen öğrenci sayısı ise ilköğretim 48, ortaöğretim 40, mesleki ve teknik eğitim 35 kişidir.

1992 yılında kurulan Harran Üniversitesi'nde 2012-2013 eğitim–öğretim yılında 9 fakülte, 3 yüksekokul, 11 meslek yüksek okulu, 3 enstitü, 11 araştırma merkezinde görevli 875 öğretim üye ve elamanı ile 890 idari personel mevcuttu. Bu dönemde 5713'ü ön lisans, 9153'ü lisans, 660'ı yüksek lisans ve 102'si de doktora olmak üzere toplam 15628 öğrenci eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmekteydi.

Turizmin faaliyetlerinin gelişmesi ve daha iyi sunulması için nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Nitelikli işgücünün temin edilmesi için bu eğitimin verildiği eğitim kurumlarının bulunması gerekir. Şanlıurfa'da turizm amaçlı, hem yüksek öğrenim düzeyinde hem de ortaöğrenim düzeyinde eğitim ve öğretim veren okullar açılmıştır. Her yıl Harran Üniversitesi Şanlıurfa Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği bölümüne 100 öğrenci, Şanlıurfa Merkez Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Konaklama ve Seyahat Hizmetlerine 120 öğrenci, yiyecek içecek hizmetlerine 120 öğrenci alınmaktadır.

Görüldüğü gibi Şanlıurfa'da yeterli sayıda turizm eğitimi veren kuruluş yer almaktadır. Gerekli yatırımların yapılması ve turist sayısının arttırılması halinde turizm tesislerinde iş imkânlarının artmasıyla bu kişilerin bölge içinde istihdamı mümkün olacaktır. Turizmde çalışacak personelin eğitiminin yanı sıra halkın eğitimi de büyük önem taşımaktadır. Şanlıurfa ilinde 2012 yılında 11 adet kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphanelerde 160.402 adet eserden 515.603 kişi istifade etmiştir (Tablo 5.6).

Tablo 5.6. Şanlıurfa İl'indeki Kütüphane, Kitap ve Kitaplardan Yararlananların Sayısı (2010-2012).

Yıllar	Kütüphane Sayısı	Kitap Sayısı	Yararlanma Sayısı
2010	10	135650	505645
2011	10	152085	496188
2012	11	160402	515603

Kaynak: TÜİK Verileri(2013).

5.6. BANKACILIK

Şanlıurfa ilinde bankacılık faaliyetleri 2012 yılında 15 bankanın 75 şubesi yanında 195 bankamatik ile yürütülmekteydi. Şanlıurfa ilçelerinin tamamında banka şubesi bulunmaktadır. Şanlıurfa'da tarımdan elde edilen paraların yüksek miktarlarda olması nedeniyle bankacılık sektörü hızla büyümektedir. Banka ve şube sayıları her geçen yıl artmaktadır. Bankacılık faaliyetlerinin gelişmesinin turizme olumlu katkılarının olacağı muhakkaktır.

5.7. DİĞER HİZMETLER

5.7.1. Tiyatro

Şanlıurfa'da 2 adet Şanlıurfa Belediyesi Şehir Tiyatroları bulunmaktadır. Şanlıurfa Belediyesi Şehir Tiyatroları 2012 yılında 99 oyun sahnelemiş ve bu oyunları 32.760 kişi izlemiştir. Şanlıurfa'ya zaman zaman Devlet Tiyatroları ve özel tiyatrolar turneler kapsamında gelmektedirler (Tablo 5.7).

Tablo 5.7. Şanlıurfa İl’inde Tiyatro Gösterisi ve Seyirci Sayıları (2009-2012).

Dönem	Tiyatro Sayısı	Gösteri Sayısı	Seyirci Sayısı
2009-2010	3	84	25200
2010-2011	3	91	30360
2011-2012	2	99	32760

Kaynak: TÜİK Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikleri (2013).

5.7.2. Sinema

Şanlıurfa’da sinema salon sayısı 2011 yılında 11 iken 2012 yılında 14, 2013 yılında ise 17 olmuştur. Sinema salonlarındaki bu artış yeni yapılan alış-veriş merkezlerinde sinema salonlarının inşa edilmesinin bir sonucudur (Tablo 5.8).

Tablo 5.8. Şanlıurfa İl’inde Sinema Gösterisi, Salon, Koltuk ve Seyirci Sayıları (2011-2013).

Yıllar	Salon Sayısı	Koltuk Sayısı	Film Sayısı	Seyirci Sayısı
2011	11	1568	196	135396
2012	14	1301	222	106000
2013	17	1640	265	132400

Kaynak: TÜİK Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler (2010-2012).

5.8. İLİN TURİZM AKTİVİTESİ

Şanlıurfa ili, Türkiye ve Dünya’nın turizm potansiyeli en yüksek yerleri arasında yer alır. Aynı şekilde Şanlıurfa şehri, Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Suriye’ye komşu olan, İpekyolu güzergâhındaki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Doğuyu batıya bağlayan ticarî yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunması, stratejik öneme sahip bir kent olmasını beraberinde getirmiştir. Bu özelliğinden dolayı, tarihî gelişim sürecinde, üzerinde birçok bağımsız devlet ve beylik kurulmuş, birçok uygarlığa beşiklik etmiştir. Şanlıurfa, bereket hilali olarak bilinen Mezopotamya’nın merkezinde kilit taşıdır. Tarımın ilk olarak yapıldığı yerlerden, ilk üniversitenin kurulduğu, üç semavî dinin yeşermesine ev

sahipliği yapan “Ateşin Hz İbrahim’i yakmadığı”, farklı kültür unsurlarının bir arada yaşadığı ve misafirperver insanların harmanlandığı kadim bir şehirdir.

Şanlıurfa tarihi, Balıklıgöl’de, Nevalı Çori’de, Göbeklitepe’de ve bugüne kadar il genelinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara göre, günümüzden 12.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Gerçekten de, Balıklıgöl çevresinde yapılan kazı çalışmalarında günümüzden 12.000 yıl öncesine ait, insan boyutunda, dünyanın en eski heykeli bulunmuştur.

Şanlıurfa, tarihi süreç içinde birçok peygambere ev sahipliği yapmış bir şehir olarak “*Peygamberler Şehri*” adıyla anılmaktadır.

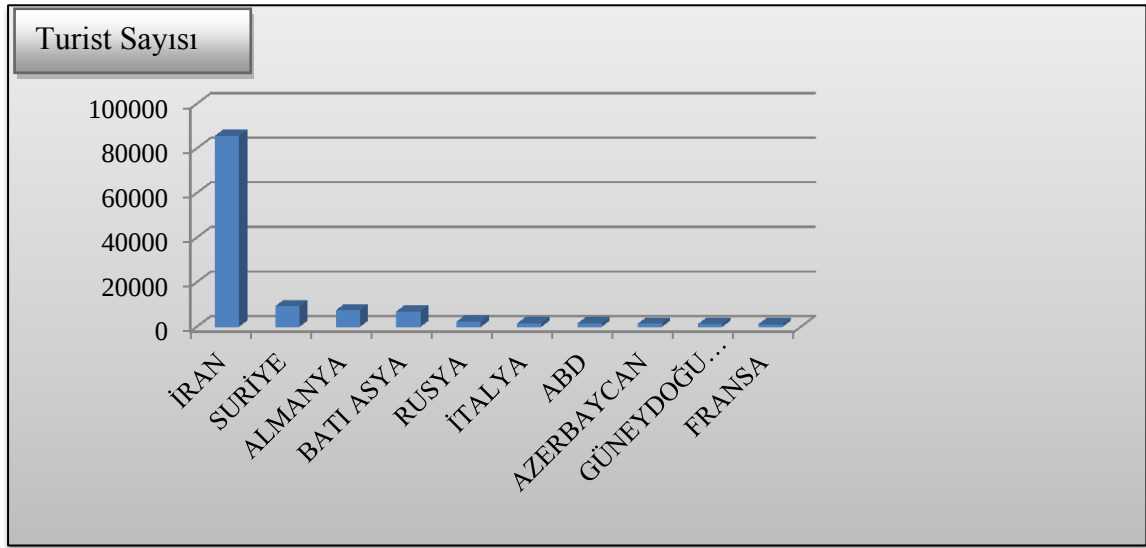
Şanlıurfa iline 2011 yılında gelen yabancı turistlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde; en çok İran, Suriye ve Almanya vatandaşlarının geldiği görülmektedir (Tablo 5.9, Şekil 5.1). Şanlıurfa iline en fazla gelen yabancıların İranlı olmasının nedeni, onlar için kutsal sayılan Suriye’nin başkenti Şam yakınındaki Hz Zeynep Türbesi’ni ziyaret etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İran’dan hareket eden ziyaretçilerin güzergâhları üzerinde bulunan Şanlıurfa’ya uğramaları söz konusudur. Nitekim yılda yaklaşık 80 bin veya 90 bin kişilik bir kitle (tümü Şii kökenlidir) İran- Van-Bitlis-Veyssel Karani-Diyarbakır-Şanlıurfa-Gaziantep-Kilis-Öncüpınar yoluyla Suriye’ye geçip, *Sitti Zeynep Türbesi*’ni ziyaret etmekte ve aynı yolla geri dönmektedir. Şanlıurfa’da konaklamayan bu kitlenin ikincil harcamaları da son derece düşüktür.

Şanlıurfa iline gelen Alman turistlerin diğer Avrupa ülkelerine göre fazla olması ise, Göbeklitepe arkeoloji kazılarını yapan ekibin başında Alman Arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt’in yer almasıdır. Alman Arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt, Almanya görsel ve yazılı medyasında sürekli Göbeklitepe’yi anlatmaktadır. Son yıllarda yabancı turistlerin sayılarının artmasında da Alman Arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt’in Göbeklitepe’yi dünya görsel ve yazılı medyasına taşımasının önemli katkıları olmuştur.

Tablo 5.9. Şanlıurfa İline 2009ve 2011 Yıllarında Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı.

Ülke	2009	Ülke	2011
İran	138948	İran	85669
Suriye	8051	Suriye	9294
Almanya	4969	Almanya	7447
Fransa	2220	Diğer Batı Asya Ülkeleri	6916
İngiltere	1636	Rusya	2430
İtalya	1318	İtalya	1608
İspanya	1159	ABD	1586
ABD	1082	Azerbaycan	1484
Hollanda	718	Güney DoğuAsyaÜlkeleri	1331
Azerbaycan	456	Fransa	1243

Kaynak: TÜİK Verileri (2011).

Şekil 5.1. Şanlıurfa İline Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2011).

Şanlıurfa'ya gelen yerli ve yabancı turist sayıları incelendiğinde 2007 yılında yerli 134.688 kişi yabancı ise 11.433 kişi ve toplamda 146.121 kişi olmuştur. 2008 yılında yerli turist 324.038 kişi, yabancı turist ise 44.868 kişi, toplamda 373.906 kişiyi bulmuştur. 2008 yılında yerli turist % 240,5, yabancı turist ise % 392,4, toplamda ise % 255,5 oranında artış görülmüştür. Bu artışın en önemli nedeni Türkiye ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde terör olaylarının azalması ve güvenli bir ortam oluşmasıdır. 2013 yılında ise

yerli turist sayısı 565 210 kişi, yabancı turist sayısı 62 347 kişiye ulaşmıştır. Başka bir deyişle bu yılda ile gelen turist sayısı 627 557 kişi olmuştur. 2007–2013 yılları arasında yerli turist % 319,6 yabancı turist ise % 445,3 toplamda ise % 329,4 oranında artmıştır (Tablo 5.10).

Son birkaç yıldır Şanlıurfa iline gelen özellikle yerli turist sayısının artmasında; güvenli ortamın oluşması ve turizm yatırımlarının artması, ulaşım kolaylıkları, insanların gelir seviyelerinin yükselmesi, tanıtımın yapılması vb. nedenler etkili olmuştur. Nitekim 2013 yılında ise toplam turist sayısı 627 557 olarak gerçekleşmiştir. Gelecek yıllarda da turist sayısının artarak devam edeceği öngörülmektedir. İlin 2023 yılında ki hedefi 1 milyon kişi yerli, 100 bin kişi yabancı turist ağırlamaktır. Yabancı turist sayısının 2010 yılı itibariyle önceki yıllara (2008–2009) göre düşüş göstermesi, Suriye’deki iç karışıklıklardan dolayı bu ülkeden gelenlerin azalması ile ilgilidir.

Tablo 5.10. Şanlıurfa İline Gelen Yerli ve Yabancı Turistlerin Sayısı (2007–2013).

Yıllar	Yerli turist	Yabancı turist	Toplam
2007	134688	11433	146121
2008	324038	44868	373906
2009	345317	41710	387027
2010	397283	31700	428983
2011	420202	36646	456848
2012	459493	34997	494490
2013	565210	62347	627557

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013).

Şanlıurfa’ya gelen yerli ve yabancı turistler ulaşım olarak çoğunlukla karayolunu, daha az bir kısımda havayolunu kullanmaktadır. Karayolu ile Şanlıurfa’ya gelen turistler genellikle özel araçları seyahat etmektedirler. Havayolu ile gelen turistlerin bazıları araç kiralama suretiyle turistik yerleri ziyaret etmektedirler. Şanlıurfa’ya yerli ve yabancı turistlerin bir kısmı da turizm şirketlerinin düzenlediği GAP turları ile gelmektedir. GAP turlarının 5 gece 6 günlük maliyeti, 2012 yılında 700–950 TL fiyat aralığında olmuştur.

Suriye ile 13 Ekim 2009 tarihinde imzalanan karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasına yönelik anlaşma sonrası, GAP turuna Şam ve Halep'i de dâhil eden birkaç tur düzenlenmiş ise de tur fiyatlarının aşırı yükselmesi nedeniyle talep yetersizliği oluşmuştur. Pasaportunda Suriye giriş çıkış damgası olanlara bazı batı ülkelerinin vize vermemesi, Türk otobüslerine Suriye'nin uyguladığı yüksek ayakbasta ücreti, Suriye'deki otel kaliteleri ve hizmet standartlarının düşük olması bu tür turlara olan ilgiyi azaltmıştır. Son yıllarda Suriye ile turizm ilişkileri temel olarak ticaret maksadı ile günübirlik sınır geçişleri ile Suriye nüfusunun Akçakale'deki ve Şanlıurfa'daki alışveriş merkezlerine olan hafta sonu talebine dayalı durumdadır. Fakat Suriye'de 2011 yılında başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Suriye ile olan bu günübirlik sınır geçişleri azalmıştır. Zaman zaman ise Akçakale Gümrük Sınır Kapısı tamamen kapatılmaktadır.

Şanlıurfa'ya Irak'tan tur tertip edilmemektedir. İran'dan Şanlıurfa merkezli olanların yanı sıra transit nitelikli turlar da mevcuttur.

Şanlıurfa iline 2012 yılında 251 tur düzenlenmiştir. Turlar genelde taleplere binaen gerçekleştirilmektedir. Belirli bir zamanlaması bulunmamaktadır. Bu nedenle yıllara göre tur sayıları değişmektedir. Şanlıurfa'ya gelen turlar genelde İstanbul ile Ankara daha az sayıda İzmir ve Konya merkezlidir. Şanlıurfa merkezde en çok ziyaret edilen yerler; Balıklıgöl, Ayn-ı Zeliha Gölü, Hz Eyyüp Peygamberin Makamı ve Kuyusu'dur. Harran ilçesinde en fazla ziyaret edilen yerler Harran Ulu Camii ve Harran Kümbet evleridir. Birecik ilçesinde ise en fazla Rum Kale ve Kelaynak Üretme İstasyonu ilgi görmektedir (Tablo: 5.11).

Konaklamalar daima il veya ilçe merkezlerinde yapılmaktadır. Sektörün sayıca az ve mevsimsel olması temel yerleşim merkezleri dışında sadece turizm sektörüne hizmet veren konaklama birimlerinin gelişmesini engellemiştir.

Bölgede ziyaret edilebilecek çok sayıda turistik kaynak olmasına rağmen temel ziyaret noktaları ağırlıklı yerleşim bölgelerindeki turistik kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Birecik Baraj Gölü çevresi ve Atatürk Barajı, kent içinde yer almayan turistik kaynaklardır. Eğilimlerin bu şekilde devam etmesi halinde uzun vadede, Şanlıurfa şehrinin tek başına çekim merkezi olma ihtimali yüksektir.

Tablo 5.11. Şanlıurfa'ya Gelen Gezi Turlarının Gezi Güzergâhlarındaki Gezi Noktaları (2012).

Gezi Noktası	Gezen Tur Sayısı
Balıklıgöl	20
Ayn-ı Zeliha Gölü	16
Bakırcılar Çarşısı	6
Bedesten	1
Dergâh	1
Gümrük Han	12
Halil-i Rahman Camii	10
Hüseyini Çarşıları	1
Hz Eyüp Peygamberin Makamı ve Kuyu	14
Hz İbrahim'in Doğduğu Mağara	7
İbrahim Peygamberin Makamı	7
İbrahim Peygamberin Ateşe Atıldığı Yer	6
Kale	3
Kapalı Çarşı	5
Mevlid-i Halil Camii	7
Rızvaniye Camii	7
Sipahi Pazarı	1
Birecik	
Kelaynak Kuşları Doğal Yaşam Çiftliği	15
Halfeti	
Rum Kale	18
Savaşan Köyü	1
Su Altında Kalan Köyler	2
Tarihi Mağara Evleri	1
Zeugma Antik Kenti	3
Harran	
Âdem İle Havva'nınevlendiği Yer	7
Astroloji Kulesi Medresesi	1
Harran Höyüğü	5
Harran Üniversitesi	10
İç Kale	4
Kervansaray	2
Konik Kubbeli Evler	15
Rasathane	7
Şehir Surları	7
Şeyh Hayat El Harrani Camii	7
Tarihi Surlar	6
Ulu Camii	16
TOPLAM	251

Kaynak: Seyahat Acentelerinden derlenmiştir (2012).

Şanlıurfa iline gelen yerli ve yabancı turistlerin biletle girilen turistik alanları ziyaretleri her yıl artmaktadır (Tablo 5.12). Bu bağlamda, 2012 yılında Şanlıurfa Müzesi'ni

25 470 kişi, Harran Kalıntıları'nı 73 650 kişi, Şanlıurfa Kalesi'ni ise 253 890 kişi ziyaret etmiştir (Tablo 5.12).

Tablo 5.12. Şanlıurfa İline Yapılan Gezilerde En Fazla Ziyaret Edilen Yerlerin Ziyaretçi Sayısı (2009 – 2012).

Ziyaret Edilen Yer	2009	2010	2011	2012
Şanlıurfa Müzesi	10.340	13.815	19.270	25.470
Harran Kalıntıları	23.127	41.348	119.40	73.650
Şanlıurfa Kalesi	43.226	89.113	234.360	253.890

Kaynak: Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012).

5.9. İL TURİZMİNİN TALEP AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İl turizmini talep bakımından farklı yönleriyle değerlendirmek mümkündür. Gerçi bu çalışmada, pek çok yerde bu konu değişik şekillerde ele alınmıştır. Ancak öne çıkan bazı hususların, kısaca yeniden değerlendirilmesi il turizmi bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Şanlıurfa'nın turizm yapısını talep açısından sağlıklı olarak incelemek için sadece geceleme istatistiklerine dayalı bir yorum getirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Geceleme istatistikleri turizm ve iş maksatlı gecelemleri birbirinden ayrı olarak vermediği için bu istatistiklere dayalı bir turist talep tahmini yapma olanağı yoktur. Bu durumda sağlıklı bir talep analizi yapmak maksadıyla turistlerin ziyaret ettiği tüm turistik kaynaklara gidilmiş, bu noktalarda görevli ören yeri bekçileri, olmaması durumunda yakınlarda yaşayan kişiler ile detaylı olarak görüşülerek bu turistik kaynaklardaki talebin sayısal değeri ve yapısına ilişkin bilgiler toplanmıştır. Diğer yandan ören yeri ve müze istatistiklerinin değerlendirilmesi, turizm acenteleri, tur operatörleri, taksi durakları, rehberler, gümrük kapısı görevlileri, otel işletmecileri ile yapılan görüşmeler birbirlerini test eder şekilde değerlendirilmiş ve toplanan bu bilgiler sonucu genel değerlendirmelere gidilmiştir.

Şanlıurfa, Türkiye'nin temel turist noktalarına uzak bir konumda yer alması nedeniyle ağırlıklı bir gelişte en çok kaynağı ziyaret etmek maksadıyla gezilmekte ve bunun sonucu tur turizmine hitap etmektedir. Bu durumun gelecekte de devam edeceği düşünülmektedir.

- Şanlıurfa iline olan turizm talebi, ağırlıklıla kültür turizmine yönelik olup, bunu inanç turizmi ve az da olsa termal turizm takip etmektedir. Bunlardan kültür turizmi, il hatta bölgedeki en önemli türdür. Şanlıurfa iline yönelik kültür turizmi, tek bir noktaya

odaklanmaktan çok turlara bağılı olarak bir gelişte bölgenin kültürel turistik kaynaklarının birkaç günde en fazla sayıda ziyaretine dayalı bir turizm şeklinde gerçekleşmektedir. Kültür turizmi maksadıyla en fazla ziyaret edilen turistik kaynaklardaki ziyaretçi sayılarının incelenmesi sonucu, bölgeye bu maksatla gelen turist sayısının yıllık 70 000 civarında olduğu belirlenmiştir. Bölgeye tur tertipleyen tüm firmaların incelenmesi sonucu hiçbir firmanın önceden belirli (tarifeli) tur düzenleyebileceği bir talebin olmadığı tespit edilmiştir.

- Diğer taraftan Şanlıurfa, inanç turizmi bakımından gerek turistik kaynaklar gerekse ziyaretçi sayıları açısından muhtemelen ülkemizin en yoğun talep alan illerinden biridir. Ancak bu turistik kaynaklar, bölge dışı talep açısından henüz tam olarak tanınmadığı için temel olarak bölge insanları tarafından kullanılmaktadır. Son derece yoğun olarak kullanılan bu turistik kaynaklarda biletli giriş olmadığı için ziyaretçi sayıları tam olarak bilinmemektedir. İlkbahardan başlamak ve kış başına kadar devam etmek kaydı ile bu turistik kaynakların günlük ortalama ziyaretçi sayılarının bin kişinin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Başka bir deyişle, inanç turizmi maksadıyla Şanlıurfa ve ilçelerine gelen yerli turist sayısına ilişkin gerçekçi bir durum tespiti yapmak pek mümkün değildir. Örneğin; İslam inancına hitap eden turistik kaynaklar son derece yoğun kullanılmalarına rağmen bunların hiçbirinde biletli giriş yoktur. Bu nedenle bu noktalara il dışından gelen turist sayısını, yeterince veri olmaması sebebiyle kesin olarak ortaya koymak, bugün itibarıyla son derece zordur. Bu nedenle bu amaç için gelmiş oldukları düşünülen yerli turist sayısı kabaca tahmin edilmektedir.

Ancak, son yıllarda ağırlıkla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore ettirilen ve çevre düzenlemeleri yaptırılan turistik kaynaklardaki ziyaretçi sayısı devamlı olarak artmaktadır. Bazı turistik kaynaklar sadece ziyaret edilmenin ötesinde bir adak yeri ve rekreasyon alanı olarak gelişmiştir. Bu alanlarda kurban satış yeri, kesimhane, kesilen kurbanların pişirildiği ocak yerleri ve piknik masaları yer almakta olup, inanç ve rekreasyon faaliyetleri beraberce yürütülmektedir. Bu bağlamda, Hz Eyüp Makamı, Balıklıgöl, Eyüp Peygamber Türbesi ve Harran İmam Bakır Hazretleri Türbesi önemli inanç merkezleri olarak öne çıkmıştır.

Bu alanlarda hatıra eşyası, kurban ve pişirme malzeme satışıyla uğraşan önemli bir istihdam mevcut olmasına rağmen kurbanlık koyun dışında satılan mallar düşük ciro olmaktadır.

Bugünkü durumu ile inanç turizmi, Şanlıurfa'ya dışarıdan gelir getirmekten çok, bölge içi para sirkülasyonu temini açısından önemlidir.

- Bölgede turizm açısından tek noktada uzun süre konaklamaya imkân verebilecek tek turistik kaynak *termal turizmdir*. Termal merkezde yapılan görüşmeler sonucunda buraya tedavi amaçlı gelen kişilerin gününbirlik gezilerle çevredeki diğer turistik kaynakları ziyaret etmediği anlaşılmıştır. Ayrıca ziyaretçilerin çoğunluğunu yakın çevreden gelenler oluşturmakta, bu yönüyle de mevcut tesisler ağırlıkla yerel talebe cevap vermektedir.

- Şanlıurfa iline gelip ve konaklayan yabancı turist sayısı da istenilen düzeyde değildir. Konaklama yapanların da uzun süre kalmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların ne amaçla geldikleri de tam olarak bilinmemektedir. Buna rağmen Şanlıurfa iline en fazla gelen yabancıları İranlı ve Suriyeliler oluşturmaktadır. İranlıların en fazla gelen yabancılar olması, daha öncede belirtildiği gibi, Suriye'nin başkenti Şam yakınındaki Hz. Zeynep Türbesi'ni ziyaret etmek amacıyla yol güzergâhı üzerindeki Şanlıurfa'ya uğramalarının bir sonucudur.

Suriyeliler de daha çok gününbirlik gelmektedir. Nitekim, Suriye ile karşılıklı olarak vize uygulamasının kaldırılması sonucu, Suriye nüfusunun yarattığı sadece alışveriş maksatlı gününbirlik bir talepten ibaretti ve hafta sonları yoğunlaşmış durumdaydı. Ancak bu durum, Suriye'deki iç karışıklığa bağlı olarak hemen hemen ortadan kalkmış gözükmektedir.

- Şanlıurfa ilinde iklim şartlarına bağlı olarak turizm mevsimi kabaca 15 Mart- 30 Haziran ve 10 Eylül- 15 Kasım arasındadır. Yaz aylarında aşırı sıcaklar nedeniyle gerek yerli gerekse yabancı turist sayısında önemli miktarda düşüş yaşanmaktadır.

- İl turizminin değerlendirilmesi ile ilgili ören yerleri bekçileri, bu noktalarda halkla yapılan görüşmeler, konaklama birimlerinden ve rehberlerden alınan bilgiler, farklı turistik kaynakların ziyaretlerinde tur-münferit geliş dengelerinin ayrı olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim, turistik kaynaklardan alınan veriler ve yerel gözlemler sonucu bölgeye gelen turistlerin kabaca % 85-90'ının turla, % 10-15'inin özel araçlarıyla münferit geldiği anlaşılmıştır. Münferit gelişlerin ise % 60-70 oranında akraba ziyareti yapan, yurt dışında ikamet eden bölge halkından olduğu tarafımızdan (anket ve mülakat sonuçlarına bağlı olarak) tespit edilmiştir. Sonuç olarak planlamanın ağırlıkla tur turizmini destekler şekilde olması mevcut eğilimlerden açıkça görülmektedir.

Şanlıurfa turizminde turların hâkim olmasına rağmen, yine de düzenli olarak tarifeli tur tertip eden herhangi bir firmanın bulunmaması dikkat çekicidir. Tur operatörleri ancak verdikleri ilanlara yeterli cevap almaları halinde tur düzenlemekte olup, bu durum talep azlığının çok önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Netice itibariyle il turizmi; ulaşım imkânları, konaklama tesis türleri, yatak sayısı ve turizme yönelik eğitim birimleri açısından mevcut turizm talebiyle karşılaştırıldığı zaman herhangi bir darboğaz mevcut değildir. Otel doluluk oranları hiçbir dönemde % 100 oranına yaklaşmadığı gibi, yatak yetersizliğinden iptal edilen tur da yoktur. Temel sorun talep yetersizliğidir.

5.10. İL TURİZMİNİN GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ

İl toprakları ve özellikle de Şanlıurfa şehri Şanlıurfa eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktalarının en hareketlisi ve en önemlisi olmuştur. Doğu ile batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktası oluşu bütün bu bölgede çok eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış Harran, Urfa, Suruç, Birecik, Samsat ve Rakkas gibi şehirlerin kurulmasını sağlamıştır (Güler, 2002: 11). Başka bir anlatımla bölge, tarih öncesi devrilerden günümüze kadar çok sayıda uygarlığın gelişimine sahne olmuş, görkemli kentlere ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliği günümüzde de etnik çeşitlilik, halk kültürünün ve folklorik öğelerin zenginliği olarak devam etmektedir. Bu bağlamda, yani medeniyet tasavvuru noktasında Şanlıurfa ve yöresi, gerek ülkemiz gerekse dünya için tartışmasız büyük öneme sahiptir. Bunlara; üç semavi dinin atası Hz. İbrahim'e (a.s) yurt olması ve bu anlamda pek çok peygamberin yaşadığı ya da bulunduğu yer olma özelliğine sahip olması, en az 12 bin yıllık tarihi, bereketli toprakları, ilk buğday tohumunun buradan dünyaya yayılması, Hristiyanlık tarihinde kilise müziğinin ilk kez burada icra edilmiş olması, ilk astronomi gözleminin burada yapılmış olması, dünyanın en eski üniversitesine sahip oluşu gibi özellikleri de ilave edilebilir.

Geçmiş tarihi bu kadar önemli olan Şanlıurfa şehri ile birlikte yöresinin, günümüzde de çok önemli özellikleri bulunmaktadır. Nitekim bugün itibariyle, coğrafi konumu, karayolu, hava ve demir yolu bağlantıları sayesinde kolay erişebilirliği, zengin tarihi ve kültürel değerleri, turizme hizmet sunabilecek genç ve dinamik nüfusu, alternatif turizm

türleri için potansiyelinin yüksekliği ve giderek artan çekiciliği, turizminin gelişmesi için büyük avantajlar sunmaktadır. Bunlara binlerce yıllık tarihi geçmiş, birçok tarihsel yapı ve sit alanının varlığı, İslamiyet ve Hristiyanlığa hatta Museviliğe ait kutsal ve tarihi mekânların varlığı, sosyo-kültürel açıdan oldukça çeşitlilik göstermesi, yöre halkının misafirperverliği, el sanatları ve yöresel yemekleri, müziği ile folklorik özellikleri de ilave edilebilir. Ayrıca Şanlıurfa ili, hem eşsiz bir tarih laboratuvarı ve açık hava müzesi, hem de GAP ile birlikte daha da yükselen önemli bir tarım üretim havzası vasıflarına; sahip önemli bir merkez konumundadır.

Bu Bağlamda muhtelif yöntemlerle toplanan veri tabanı, SWOT analizi ⁷ ile değerlendirilmiş ve Şanlıurfa ili turizminin güçlü ve zayıf yönleri ile tehditler ve fırsatları için aşağıda sunulan görüşler oluşturulmuştur.

5.10.1. Şanlıurfa İli Turizminin Güçlü Yönleri

- Şanlıurfa kelimesinin özellikle iç turizm talebinde bir marka olması,
- Gerek İslam gerekse Hristiyanlık için son derece önemli, ancak henüz tam olarak tanıtılmamış turistik kaynaklara sahip olması,
- Henüz tam olarak tanıtılmamış olmasına rağmen, Dünya'nın ilk yerleşik medeniyet kalıntılarına sahip olması,
- Şanlıurfa'nın bir marka şehir olma yolunda ilerlemesi,
- Şanlıurfa ilinin tarihi, kültürel, inanç turizm potansiyeline sahip olması,

⁷ SWOT analizi ilk olarak 1970'li yıllarda iş yönetimi (Business Management) sektöründe kullanılmaya başlanılmış, sonraki yıllarda bir analiz ve planlama aracı olarak farklı planlama çalışmalarında bu analiz biçiminden yararlanılmıştır. SWOT analizi bir projede mevcut genel durumun değerlendirilmesi amacıyla yapılır. Elde edilen tüm veriler SWOT analizinde içsel ve dışsal faktörler biçiminde iki kategori altında gruplandırılırlar. SWOT analizi yapılmasının başlıca iki yararı bulunmaktadır. İlk olarak, SWOT analizi yapılarak mevcut durum tespit edilir. Bu çerçevede güçlü ve zayıf yönler ile karşı karşıya bulunan fırsatlar ve tehdit unsurları ortaya konulmaya çalışılır. İkinci yararı, SWOT analizinin aynı zamanda, gelecekteki durumun ne olacağını tespit ve tahmin etmeye yaramasıdır. Bu ikinci anlamda SWOT bir "gelecek durum" analizidir. Bu açıklamalar çerçevesinde SWOT analizi yakını ve uzağı görmeyi sağlayan bir gözlük olarak algılanabilir (Aktan,1999: 25). SWOT analizi, güçlü olunan ve büyük fırsatların yattığı alanlara odaklanmayı sağlar (Gürlek, 2002: 58).

- ✓ Stratejik bir plan geliştirilmesi aşamasında,
- ✓ Sorun tanımlama ve çözüm oluşturulması aşamalarında,
- ✓ Nicel verilerin yetersiz, bilgilerin kişilerin belleklerinde olduğu durumların analizinde kullanılır. Bu çalışma planlama aşamasına geçişte temel stratejik kararların verilmesinde kullanılabilir.

- Şanlıurfa ilinin çok kültürlü, çok dinli, çok çeşitli etnik yapısına rağmen, yüzyıllardır burada yaşayan bütün insanların kardeşçe yaşamaları,
- Bölgenin 12.000 yıl öncesine dayanan zengin kültürel ve tarihi mirası,
- Doğal, kültürel ve tarihi değerlerin büyük oranda bozulmamış olması,
- Tarihi kent merkezlerinin (kentsel sit alanlarının] ve arkeolojik alanların varlığı,
- Tarihi kent yapısının değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşmış olması,
- Bölgenin İnanç Turizm değerlerini barındırıyor olması,
- Şanlıurfa'da arkeoloji müzesi vb. müzelerin bulunması,
- Termal turizmin varlığı,
- Fırat Nehri'nin ve barajların varlığı,
- Doğu-batı güzergâhında İpekyolu üzerinde olması,
- Şanlıurfa'da havaalanı olması,
- Kültürel çeşitlilik ve hoşgörü ortamı,
- Turizmde yeni keşfedilmeye başlanmış bir varış noktası (destinasyon] olması,
- Zengin kültür öğelerinin varlığı (yöre mutfacı, halk oyunları, el sanatları...],
- Karacadağ kayak merkezinin varlığı,
- Doğa turizmine elverişli olması,
- Agro-turistik öğelerin varlığı (bölgenin ve dünyanın bazı bitki-flora genlerinin merkezi olması],
- Ornitoloji (kuş bilimi] turizmi,
- Sağlık turizmi potansiyeli,
- Mevcut festivaller.

5.10.2. Şanlıurfa İli Turizminin Zayıf Yönleri

- Karaaali Kaplıcaları dışında ilde uzun süre konaklamaya uygun çekim unsuru olmaması,
- Sıcak iklim koşulları nedeniyle turizm sektörünün ancak mevsimlik olarak gerçekleşmesi,
- Yıllar boyu basın ve televizyonda yürütülen hatalı tanıtım nedeniyle Şanlıurfa hakkında özellikle iç pazarda yanlış bir imajın yaratılmış olması,
- Özellikle iç pazar açısından turist çeken merkezlerden uzak bir konumda olması,

- Turizm bakımından turistik kaynaklarının gerek iç gerek dış pazara tanıtımında sağlıklı ve bütüncül bir organizasyonun olmaması,
- Turizm altyapısının (konaklama tesisleri... vb.) nicelik ve hizmet kalitesi eksikliği,
- Kültür birikiminin yeterli ölçüde değerlendirilememesi,
- Tanıtım yetersizliği ve bölgeye yönelik oluşan olumsuz imaj,
- Nitelikli teknik personel (arkeolog, rehber, araştırmacı... vb.) eksikliği,
- Koruma uygulamalarında finansman eksikliği,
- Tarihi ve kültürel varlıkların korunması ve turizm konusunda yöre halkının bilinçsiz olması,
- Kültür varlıklarının korunmasına yönelik koruma, restorasyon ve diğer uygulamaların gerektiği ölçüde yapılamaması,
- Düzensiz ve plansız kentleşmenin özgün dokuyu bozması,
- Turizm sektöründe nitelikli işgücünün yetersizliği,
- Alternatif turizm arayışları yönünde herhangi bir çalışma olmaması,
- Tarihi çevre ve yapıların bakımsızlığı - korunamaması,
- El sanatları, zanaatlar, yöre mutfağı gibi yerel kültür ve folklorik öğelerin yaşatılamaması,
- Kültürel tesis altyapısının yetersiz olması.

5.10.3. Tehditler

- Özellikle iç pazarda Şanlıurfa turizminin bir marka olması (bu husus Şanlıurfa turizminin bir marka olarak bir yandan en önemli gücünü oluştururken diğer yandan en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Şanlıurfa iç pazarda bir bütün olarak algılandığı için, bölgenin en ucra köşesinde olan bir olumsuzluk Şanlıurfa bütününe olan talebi son derece kötü etkilemektedir),
- Sınır ötesi komşu ülkelerde oluşabilecek olumsuz gelişmeler (Suriye’de başlayan iç savaşın il turizmini olumsuz etkilemesi gibi),
- Şanlıurfa turizminin genelde turlara bağlı olmasına dayalı olması ve bu tur şirketlerinin farklı illere dağılmış uygulama birimlerinin ortak bir koordinasyon anlayışından bağımsız hareket etmeleri,
- Yazılı ve görsel medyadaki olumsuz yayınlar,

- Kültür varlıklarının korunamaması nedeniyle tarihi ve özgün değerlerin yok olma riski,

- Sit alanlarında kaçak yapılaşma,
- Arkeolojik alanlarda kaçak kazılar,
- Turizm endüstrisinde artan rekabetçilik ortamı,
- Halkın tarih ve kültür mirasına sahip çıkmaması.

5.10.4. Fırsatlar

- Aşırı rekabet sonucu uçak fiyatlarının son derece düşmesi ve buna bağlı olarak şanlıurfa'ya ulaşılabilirlik seviyesinin (fiyat ve süre açısından) yükselmesi,

- 2013 yılında Türkiye'de ve bölgede oluşan güvenli ortamın turizm talebini arttırmaması,

- şanlıurfa'nın karayollarının otoyollara bağlanması,
- Bölgenin inanç turizminin merkezi olabilme potansiyeli,
- Turizm eşitliliği potansiyeli,
- Bölgenin tarihi değerlerinin uluslararası alanda yer alabilecek potansiyelde olması (Göbeklitepe gibi insanlık tarihini yönlendiren buluntular),

- Büyüyen dünya turizm endüstrisi
- Gelişen ulaşım teknolojisi ile yeni varış noktalarına (destinasyon) talebin artması,
- Dünyada ve ülkemizde doğa, tarih ve kültür turizmine ilginin artması,
- şanlıurfa'nın Kültür Turizm Bakanlığı tarafından ilan edilen 15 marka kentten biri olması,

- Göbeklitepe ve Haleplibahçe mozaiklerinin öneminin artması,
- Son yıllarda kültürel ve tarihi mekânları koruma bilincinin yeniden gelişmesi,
- Kültürel etkinliklerin yapılacağı çok amaçlı kültür merkezlerinin hizmete açılacak olması,

- Uluslararası spor organizasyonlarına başvuruların olması.

5.11. PLANLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

Günümüzde dünya çok hızlı değişme ve gelişmeler ile yeni boyutlar kazanmaya devam etmektedir. Sıkça telaffuz edilen bir tabirle, artık hızla küreselleşen ve bu yönde büyük çabaların harcandığı bir dünyada bundan faydalanmak, en azından belirli bir pay elde etmek için, bütün insanlığa hizmet eden kaynakları harekete geçirmek gerekir. Bu kaynaklardan biri de hiç şüphesiz turizmdir. Özellikle de insanların merak ettikleri şeylere karşı ilgisinin yüksek oluşu ve tarihi değerleri ve bölgeleri ziyaret etmek istemeleri ve buralardaki tarihi yerleri, inanç merkezlerini ve mabetlere ilgi duymaları, kültürel özellikleri, turizmin gelişmesinin esasını teşkil etmektedir. Diğer taraftan bozulmamış doğal ortamı ve doğal çekiciliklere sahip olan yerler de ilgi odakları arasında yer almaktadır. Başka bir deyişle, turizmde tarihi yerler, dini yapılar, eski eserler ve yerel el sanatları, gelenek ve görenekler, kültürel miras, doğal çekicilikler ve doğa harikaları bir yerin en önemli turizm hazinesini oluşturmaktadır. Böylece turizmin ortaya çıkışında ve gelişmesinde rol oynayan önemli etmenler doğal ve beşeri kaynakların potansiyelidir (Zaman, 2012: 461).

Bu bağlamda Şanlıurfa ili; Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta olup, Suriye'ye komşudur. Şanlıurfa şehri ise, İpekyolu güzergâhındaki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Doğuyu batıya bağlayan ticarî yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunması, stratejik öneme sahip bir kent olmasını beraberinde getirmiştir. Bu özelliğinden dolayı, tarihî gelişim sürecinde, üzerinde birçok bağımsız devlet ve beylik kurulmuş, birçok uygarlığa beşiklik etmiştir. Şanlıurfa, “bereket hilalin”in merkezinde kilit taşıdır. Şanlıurfa ve yöresi, tarımın ilk olarak yapıldığı yerlerden biridir. Aynı zamanda da, ilk üniversitenin kurulduğu, üç semavî dinin yeşermesine ev sahipliği yapan “Ateşin Hz İbrahim'i yakmadığı”, farklı kültür unsurlarının bir arada yaşadığı ve misafirperver insanların harmanlandığı bir coğrafyadır. Şanlıurfa tarihi, Balıklıgöl'de, Nevalı Çori'de, Göbeklitepe'de ve bugüne kadar ilin diğer alanlarında yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara göre, günümüzden 12 000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Nitekim, Balıklıgöl çevresinde yapılan kazı çalışmalarında günümüzden 12 000 yıl öncesine ait, insan boyutunda, dünyanın en eski heykeli bulunmuştur. Şanlıurfa, tarihî süreç içerisinde birçok peygambere ev sahipliği yapmış bir şehir olarak “Peygamberler Şehri” adıyla anılmaktadır. Tarihsel birikimi ile birçok medeniyete beşiklik eden Şanlıurfa din, dil, ırk, kültür ve medeniyetlerin buluştuğu, kaynaştığı, bir hoşgörü şehri olmuştur. Şanlıurfa'yı Harran'dan

ayrı düşünemeyiz, Harran tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete beşiklik etmiş önemli bir şehirdir. Harran, ay, güneş, yıldız ve gezegenlere tapınmanın yaşandığı Sabiiliğin merkezi olmasının yanı sıra, İslamî dönemde ise müspet ilimlerin okutulduğu Dünya'nın *ilk İslam üniversitesine* başkentlik etmiş bir şehirdir. Şanlıurfa, dün olduğu gibi bugün de insanlıkla paylaşacak önemli değerleri bağrında taşımaktadır. Bu kadar önemli özelliğe sahip Şanlıurfa şehri ve ilinin, sahip olduğu turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması ve bu potansiyelin sürdürülebilir bir planlama ile il ekonomisine katkı sağlaması için, turizmin sorunları ve çözüm önerilerini şöyle sıralayabiliriz.

- Şanlıurfa'nın ulusal ve uluslararası tanıtımını geliştirmek için buraya özel, etkili bir tanıtım ve pazarlama stratejisinin oluşturulması gerekmektedir. Turizm değerleri ile ilgili tanıtım faaliyetlerinin yapılması, Şanlıurfa turizm sektörü adına önemli bir gelişmedir. Şanlıurfa'nın turizm açısından sahip olduğu zenginliği, Türkiye'nin uluslararası tanıtımında ve turizm yayınlarında yeterince yer alması sağlanmalıdır. Şanlıurfa'nın medyada kötü bir imaj ile yansıtılması ve hakkında önyargıların oluşmasını önleyecek tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu açıdan bilgi ve iletişim araçları etkili kullanılmalı, Şanlıurfa'yı iyi bir şekilde tanıtan kapsamlı ve nitelikli internet sitelerinin oluşmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Yurtiçi ve yurtdışı kardeş şehir uygulamaları ile tanıtım yapmaya yardımcı olacak faaliyetler desteklenmelidir. Bu kapsamda, Şanlıurfa ilinde bulunan önemli tarihi, kültürel ve turistik yerlerle ilgili broşür ve kitapçık basılması, tanıtım filmi çekilmesi, çok dilli web sitesi oluşturulması çalışmaları yapılmalıdır. Sit alanları ve tescilli yapıların web sayfalarından görülmesi sağlanmalıdır.

- Videolar, filmler, fotoğraflar, tur güzergâhları vb. bilgilendirme, yönlendirme ve tanıtım faaliyetleri dijital ortamda yayınlanmalıdır.

- Ulusal ve uluslararası turizm fuarlarına etkin bir tanıtım faaliyetleri ile katılım sağlanmalıdır. Bu fuar organizasyonlarında, Şanlıurfa ilinde yer alan önemli tarihi, kültürel ve turistik yerlerle ilgili broşür ve kitapçık basılması ve dağıtılması, sıra geceleri ve halk oyunları gösterileri yapılması, Şanlıurfa mutfağına özgü yemeklerin gelen ziyaretçilere ikram edilmesi, Şanlıurfa'yı temsil eden küçük hediyelik eşyaların dağıtılması, mahalli kıyafetlerin tanıtımının yapılması vb., faaliyetlerde bulunulması için gerekli olanlar yapılmalıdır.

- Yıllara göre Şanlıurfa iline gelen yerli ve yabancı turist sayılarına bakıldığında yabancı turist sayısının yerli turist sayısına göre çok düşük olduğu ve bazı yıllarda azalma

eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bunun için Şanlıurfa iline yabancı turist gelişlerinin arttırılmasına yönelik tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Şanlıurfa'nın tanıtımını sağlamak için ulusal ve uluslararası tur operatörleri, görsel ve yazılı basının turizm köşe yazarları Şanlıurfa'ya davet edilerek, ilin tarihi ve turistik zenginlikleri tanıtılmalıdır.

- Şanlıurfa iline yönelik turist talebinin dönemsel olarak düşme eğilimleri göstermesi, yöre turizminin çevre şartlarından veya dış etkenlerden kolayca etkilendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Şanlıurfa'nın imaj ve güvenlik sorunu etkili tanıtım faaliyetlerine önem verilerek aşılmalıdır.

- Şanlıurfa ili, inanç ve kültür turizmi açısından markalaştırılmalıdır. Şanlıurfa'nın UNESCO "Dünya Mirası Kenti Listesine" dâhil olması için gerekenler yerine getirilmelidir. GAP Eylem Planı'nda, Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi ekseninde, Şanlıurfa ili yeni inanç ve kültür turizm çekim merkezlerinden biri seçilmiş, bu amaçla gerekli düzenlemeler, altyapılar ve tanıtım çalışmaları yapılacağı belirtilmiştir. Şanlıurfa, ulusal ve uluslararası turlara dâhil olmayan, fakat inanç turizmi açısından öneme sahip merkezlerden biridir. Bu bağlamda, hem Türkiye'de hem de yurtdışında özellikle de komşu olan ülkelerdeki tanıtımına önem verilmelidir. Turist çekme potansiyeline sahip bu alanların tanıtımı iyi şekilde yapıldığı takdirde, turizm geliri giderek artacaktır. Bu da hiç şüphesiz, Şanlıurfa ilinin kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

- Şanlıurfa ilinin kültürel mirası ile kültür ve inanç turizmi açısından sahip olduğu zenginliği, gerekli restorasyon ve kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmalıdır. Henüz tespit ve tescil edilmemiş kültür varlıklarını ortaya çıkaracak arkeolojik kazı çalışmalarına destek verilmelidir. Yeni yerleşim alanlarının plansız ve düzensiz bir şekilde yapılması önlenerek, bu alanların var olan kültür varlıkları ve tarihi mekânlar ile bütünlük oluşturması sağlanmalıdır. Rekreasyon alanları oluşturulmalı, ayrıca Şanlıurfa'da yeşil alan ve mekânsal kalite arttırılmalıdır.

- Film ve televizyon dizileri yapımcıları ile temas sağlanarak, film ve televizyon dizilerinin ilde çekimi için çeşitli destekler (konaklama giderlerinin karşılanması vb.) sağlanmalıdır. Neticede bunun da ilin tanıtımına önemli katkı sağlayacağı muhakkaktır.

- Şanlıurfa'daki turizm zenginliği, bölge ve ülke dışından gelen ziyaretçileri çekebilecek ve Şanlıurfa'da geceleme sayısını arttırabilecek önemli potansiyele sahiptir.

Şanlıurfa özellikle yerli ve yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Ancak, turizm sektöründe destinasyon olma özelliği gösterebilecek kültür ve tabiat varlıklarına sahip olmasına rağmen sadece geçiş yapılan bir yer olmaktadır. Yerli ve yabancı ziyaretçi sayılarında Şanlıurfa'nın ülke içindeki durumuna bakıldığında turizmden yeteri kadar pay almadığı, özellikle yabancı turist oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerinden biride turizm altyapısı eksikliğidir. Özellikle hizmet sektörü ve konaklama tesisleri yetersizdir. Şanlıurfa dışından gelecek ziyaretçilerin konaklamasına imkân tanıyacak altyapının sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla yüksek hizmet kalitesine sahip konaklama tesislerinin inşa edilmesi gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda, Şanlıurfa'da turizm yatırım belgeli ve turizm işletme belgeli tesis sayısının artırılması icap etmektedir. Ayrıca, ilçelerdeki turizm çeşitliliği ile uyumlu konaklama tesislerinin de geliştirilmesi önemlidir. Gelen ziyaretçilerin geceleme sayısının arttırılması, yeni tesislerin açılması ve sosyal hayatın canlandırılması ile mümkün olacaktır. Ayrıca, kültür-kongre ve sanat merkezleri ile müze gibi kültürel tesislerin sayısının çoğaltılmasının da önemli katkı sağlayacağı muhakkaktır. Böylece, gelen ziyaretçilerin hoşça vakit geçirebileceği mekânlar yaratılarak, ilde daha çok kalmaları sağlanmış olacaktır.

- Tesis ve yatak kapasitesi ile hizmet kalitesinin arttırılması için Şanlıurfa'da, pansiyon ve butik otelciliğinin yaygınlaştırılması yanı sıra yıldızlı otellerin inşasına destek verilmelidir. Otellerin, proje ve iş geliştirmeye yönelik faaliyetlerinin olmasına yönelik çalışmaların yanında uluslararası ortaklıklar kurmaları da özendirilmelidir. Turizm işletmelerinin açılmasının teşvik edilmesiyle otel, butik otel ve yatak sayısının arttırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

- Turizme yönelik diğer altyapı eksikliklerinin giderilmesi (ulaşım altyapısı, üst yapı ve donatı yetersizliği vb.) için, ilgili kurumların altyapı ve tesis inşa etmesi, tesis yapmak isteyenlere maddi destek sağlanması, konukevi yapımının özendirilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, Şanlıurfa'ya turizm yatırımı yapacak girişimcilere her türlü destek ve daha fazla teşvik verilmelidir. Özellikle de turizmle ilişkili küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) mali destek programı çerçevesinde desteklenmelidir.

- Ulaşımında profesyonel, sadece turizme hizmet veren firmalara ve acentelere de destek sağlanmalıdır. Yerel acentelerin Türkiye'deki büyük acentelerle işbirliğinin arttırılması ve mevcut deneyimden daha çok faydalanılması sağlanmalıdır. Yerelde bulunan

seyahat acentelerinin kapasitelerinin arttırılmasına önem verilmelidir. Yine, ilgili kurumlar, turizm amaçlı kullanılan alanlardaki ulaşım ile ilgili eksiklikleri gidermelidir. Diğer taraftan, turistlerin ilçelerdeki ve merkeze bağlı civar yerlerdeki kültür varlıklarına ulaşılabilirliğinin artırılması amacıyla yol ağının iyileştirilmesi ve servis birimlerinin kurulması gerekmektedir.

- Şanlıurfa ve diğer şehirlerde kentsel dönüşüm ve sokakların düzenlenmesi ile Harran'ın çevre düzenlemesi (yönlendirme elemanları, altyapı, kanalizasyon sistemi) yapılmalıdır. Ayrıca, bütün turizm alanlarında var olan donatı eksikliğinin kamu ve özel sektör işbirliği ile öncelikle giderilmesi, ören yerlerinde dinlenme alanı, ihtiyaç birimleri gibi donatılar oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

- Halfeti'de tekne turlarına katılan yolcuların teknelere güvenli olarak inip binmeleri için rıhtım yapılmalıdır. Aynı şekilde, Harran ilçesindeki Harran Üniversitesi'nin turizme kazandırılması, sit alanlarındaki kamulaştırmaların tamamlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, Harran ilçesinin tamamının I. II. ve III. derece sit alanı olması sebebiyle kamulaştırmalarda karşılaşılan sorunların aşılması için, Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan gerekli yardımlar alınmalıdır.

- Şanlıurfa ilinde tescilli taşınmazların restore edilmesi ve kamulaştırmalarının yapılması ayrıca kültür varlıklarının etkin olarak korunması için tapu sahiplerine maddi destek verilmelidir. Bu bakımdan önemli potansiyele sahip olan Harran ilçesindeki tescilli yapıların onarılması için mali kaynak sağlanmalı, Suriçi'nin (Harran) çevre düzenlemesinin ve altyapısının tamamlanması, sit alanlarında arkeolojik kazıların yapılması ve kültürel mirasın ortaya çıkarılması ivedilikle gerçekleştirilmelidir. Benzer şekilde Siverek Kalesi restore edilmeli, Şuayb Şehri yoluna dinlenme tesisi yapılmalıdır. Ayrıca, ildeki tarihi ve kültürel dokudaki aykırı yapılar temizlenmelidir.

- Diğer taraftan sit alanı ilan edildikten sonra alanın kaderine terk edilmeyip bir eylem planı hazırlanarak yapılacak işler planlanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen nitelikli sit alanlarında bilimsel kazılar yapılması, çevre düzenleme projelerinin hazırlanması ile koruma alanlarının turizme kazandırılması ve koruma amaçlı imar planlarının tamamlanmasına önem verilmelidir. Bu bağlamda, Göbeklitepe'de koruma düzenlemeleri yapılmalı ve öncelikle turizme kazandırılmalıdır. Aynı şekilde, Hz.Yakub Kuyusu ve

çevresinin düzenlenmesinin yapılması, koruma alanlarında çevresel iyileştirmelerin yapılması ve güvenlik önlemlerinin alınması sağlanmalıdır.

- Şanlıurfa'nın destinasyon merkezi olabilmesi için en önemli stratejilerden biri de alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesidir. Bu kapsamda, alternatif turizm çeşitleri (yayla turizmi, kongre ve fuar turizmi, spor turizmi ve kırsal turizm) üzerine çalışmalar yapılması oldukça önemlidir. Ayrıca, "GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi" içinde bulunan Şanlıurfa ilinde, kültür-inanç turizminin yanı sıra kongre ve fuar turizmi, kırsal turizm, termal turizm, su sporları ve kış turizmi, gençlik turizmi, mağara turizmi, eko turizm, kamp ve karavan turizmi, göl turizmine uygun yer ve mekânlarda, turizm faaliyetleri açısından farklılaştırılmış ve bütünleştirilmiş spor faaliyetleri ve turistik etkinlikler gerçekleştirilmelidir.

- Şanlıurfa'nın zengin mutfak kültürünün ve el sanatlarının (bakırcılık, taş işlemeciliği vb.) geliştirilmesi ve markalaştırılması için gerekli çalışmaları yapılmalıdır.

- Dünya'nın bilinen en eski mutfağına sahip olan Şanlıurfa, Gastronomi konusunda yerel birikimi ve özellikleri ile dünya ölçeğinde bir değer taşımaktadır. Hem dünyanın damak tadı çeşitliliğine kendi tatlarını eklemek hem de dünya kültürü ile kaynaşmak adına Şanlıurfa şehri, bu özelliğini tescilleyerek hem ekonomisine hem turizmine hem de kültürel yaşamına katkı sağlamak amacıyla Unesco'nun Dünya Gastronomi Şehri olmalıdır. Dünyada beslenme kültürünün temel taşlarından biri olarak kabul edilen Şanlıurfa Unesco Gastronomi Şehri ünvanını en çok hak eden şehirlerden biridir. Şanlıurfa 50 çeşit endemik bitkisi, 250 çeşit yerel yemeği, 13 çeşit yerel tatlısı, yerel şefleri ile dünyada yaşayan her insanın mutlaka görmesi gereken bir şehirdir.

- Şanlıurfa'daki jeotermal kaynakların kayda geçirilip var olan termal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Termal turizmin gelişmesi için Karaali Kaplıca alanına her bütçeye uygun konaklama yapılması için yeni tesisler inşa edilmelidir. Termal tesislerin bulunduğu alanlar ve çevresi ağaçlandırılarak çevre düzenlenmesi yapılmalıdır. Termal tesislerde devre mülk sistemine dayalı yeni termal tesisler inşa edilmelidir. Termal tesislerin yapılması ve işletilmesi için çeşitli devlet teşvikleri verilmelidir. Termal tesislerin yanında gelen ziyaretçilerin diğer ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri sosyal donatılar (alışveriş merkezleri, çocuk oyun alanları vb.) yapılmalıdır. Böylelikle ilde, termal ve sağlık turizminin hareketlenmesi sağlanmalıdır.

Termal turizm gelişmesi için görsel ve yazılı medya ile tanıtım ve reklam kampanyaları yapılmalıdır. Erken rezervasyon ve hediyeli kampanyalar ile ziyaretçilerin gelmeleri için cazip imkânlar sunulmalıdır.

- Şanlıurfa'da kongre turizmini geliştirmek için, büyük kongre organizasyonların yapılabileceği kültür ve kongre merkezlerinin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu şartlar sağlandıktan sonra kongre yapacak kurum ve kuruluşlarla temasa geçilerek, onlara her türlü kolaylık tanınmalıdır.

- Şanlıurfa'da çeşitli sektörlerle hizmet verebilecek fuarların yapılabilmesi için, fuar alanlarının belirlenmesi ve sosyal donatılarının yapılması icap etmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimler, şehir planlarında fuar alanlarını tespit edip, gerekli altyapısı ve sosyal donatılarını hazırlayarak fuarların yapılmasına uygun ortamlar oluşturmalarıdır.

- Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Urfa, 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 30 Ekim 1919 tarihinde İngilizler, şehri Fransızlara devrettiler. Urfalılar merkezi hükümetten hiçbir yardım almadan mahalli imkânlarını kullanarak milli mücadele sırasında büyük kahramanlıklar göstererek 11 Nisan 1920'de 5 aylık işgali sona erdirip, Fransızları yenilgiye uğrattılar ve Urfa'nın Türkiye topraklarında kalmasını sağladılar. 11 Nisan 1920 yılında Fransızlarla yapılan mücadelenin geçtiği ve yenilgiye uğratılan yer olan Şanlıurfa-Gaziantep yolu 10 km 'de bulunan bu alan düzenlenerek Şanlıurfa kurtuluş parkı yapılmalıdır.

- Spor turizmi için ise, ulusal ve uluslararası yarışma ve karşılaşmaların yapılması için tüm yetkililer çaba göstermelidir. Bu yarışma ve karşılaşmaların yapılabileceği spor tesisleri inşa edilmelidir. Atatürk Baraj Gölü'nde, Halfeti ve Birecik'te su sporlarının gerçekleştirilmesi için yetkililer, gerekli girişimlerde bulunmalı ve buralarda su sporları yapılmasına ulusal veya yerel şirketlerden sponsor desteği sağlanmalıdır.

- Dağ, yayla ve kış sporları turizmini geliştirmek için Şanlıurfa'nın en yüksek yeri olan Karacadağ (1938 m)'da, otellerin yanı sıra yayla evleri inşa edilerek, uzun ve sıcak yaz aylarında yayla turizmi, kış mevsiminde ise kış turizminin hizmetine sunulmalıdır.

- Şanlıurfa, aynı zamanda kırsal turizm potansiyeli de yüksek olan bir ildir. Çünkü bozulmamış halk kültürü ve geleneksel yaşam biçimleri ile gelen ziyaretçilere unutulmaz hatıralar bırakacaktır. Bunun için köylerde, pansiyonculuğun teşvik edilmesi ve destek

verilmesi gerekmektedir. Harran'daki kümbetli evlerde ve diğer köylerdeki geleneksel evlerde, gelen ziyaretçilerin konaklayabilmesi için gerekli ortamlar hazırlanmalı, bu anlamda yöre halkı ikna edilerek gerekli destek sağlanmalıdır.

- Turizm işletmeciliği deneyimi az ve turizmle tanışıklığı çok yeni olan Şanlıurfa halkına gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, istihdam garantili meslek edindirme kurslarının yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Bu gibi çalışmaların yapılması nitelikli eleman eksikliğini karşılarken, turizm sektöründeki istihdam oranını arttıracak ve bir ölçüde kayıt dışı istihdamın önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

- Ayrıca turizm sektöründeki nitelikli personel eksikliği, hizmet kalitesinin düşük olması gibi sorunların önüne geçilebilmesi için, bu sektörde çalışabilecek vasıflı personele sahip olmak amacıyla turizm yüksekokulu- İŞKUR işbirliği ile 5-6 ay süreli sertifikalı mesleki eğitim verilmelidir. Restoranlarda ve konaklama tesislerinde çalışan personel, sürekli eğitime tabi tutulmalıdır. Aynı şekilde, turizmde ihtiyaç duyulan turist rehberliğinin geliştirilmesi, kokartlı rehber sayısının artırılması için de ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak sertifikalı mesleki eğitim verilmesi gerekmektedir. Rehberlik eğitiminde Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillere öncelik önem verilmelidir. Profesyonel rehberlik hizmetlerinin sunulmasını sağlayacak eğitimlerin yanı sıra, turizm danışma bürolarının ve onların hizmet kalitelerinin arttırılmasına yönelik çalışmalar da yapılmalıdır.

- Geniş kapsamlı il kültür envanteri oluşturulmalı ve turizmin geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır. Nitekim, kültür envanteri çalışmasının henüz tamamlanmamış olması, kültürel mirasın yeterince bilinmemesi ve tanıtılmaması, il turizmi için önemli bir eksikliktir. Yöre turizmini olumsuz yönde etkileyen bu durumun ortadan kaldırılması için, kültür varlıkları envanteri, ilçelerin de dâhil edilmesiyle kısa sürede tamamlanmalı ve kitap, broşür, sempozyum, panel, bilgilendirme toplantıları yanında televizyon, radyo, internet gibi iletişim araçları vasıtasıyla kamuoyunun bilgisine sunulmalıdır. Diğer taraftan, kültür varlıklarına ilişkin geniş bir arşiv oluşturulmalı ve veri bankası kurulmalıdır. Ayrıca, turizm plan, politika ve projeleri koordine ve takip edecek bir platform oluşturulmalıdır. İlçelerin de turizm sektörüne katılımı sağlanmalıdır. Her ilçede turizm kurulları yanında turizm büroları açılmalıdır.

- İldeki ilgili kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği ve ortak bir turizm stratejisinin bulunmaması gibi hususlara bağlı olarak turizm plan, politika ve projelerin birbirinden kopuk olarak oluşturulmasına ve uygulanmasına neden olmaktadır. Bu kopukluk kaynakların verimsiz kullanılmasına yol açmaktadır. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için; kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında işbirliği arttırılmalıdır. Valilik bünyesinde oluşturulacak bir komisyonda bilgi ve kaynaklar toplanmalıdır. Belli aralıklarda sektörel toplantılar düzenlenmelidir. Turizm platformunun sürekliliği sağlanmalı, izleme değerlendirme sistemleri ile desteklenmeli ve etkinliği arttırılmalıdır. Şanlıurfa Turizm Eylem Planı hazırlanmalıdır. Turizm platformu periyodik olarak toplanmalı ve hazırlanan iyi projeler ve uygulamalar ödüllendirilmelidir. Yapılan çalışmaların belirli bir takvime bağlanarak sürekliliği sağlanmalıdır. Diğer taraftan koruma kurulları, KUDEB, müzeler, rölöve ve anıtlar müdürlüğü ve restorasyon laboratuvarı kurulmalıdır.

- Kültür varlıklarının ve sit alanlarının koruma-kullanma dengesinin yeterince sağlanamaması nedeniyle tarihi ve turistik değerler zarar görmektedir. Tarihi ve turistik değerlerin zarar görmemesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Koruma ve kullanma dengesi araştırılarak taşıma kapasitesi üstünde kullanılan Balıklıgöl ve Göbeklitepe gibi tarihi ve turistik alanların üzerindeki baskının azaltılmasına yönelik olarak, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından çalışmalar yapılmalıdır.

- İldeki kültür varlıklarının yeterince korunamaması, bilinçsiz insanlar tarafından (define arama, konut yapımında yapı malzemesi olarak kullanma vb.) tahrip edilmelerine yol açmaktadır. Oysa, bütün insanlığın ortak malı da sayılan bu değerler, mutlaka koruma altına alınmalı ve bunlara zarar verenler ağır cezalara çarptırılmalıdır. Şüphesiz, yerel halkın turizme yönelik eğitim ve bilinç eksikliği olması, kültürel değerlerin sahiplenilmemesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, tarihi ve kültürel değerlerin korunması konusunda yerel halkın eğitim faaliyetleri ile bilinçlendirilmesi ve sürece katılımı sağlanmalıdır. Aynı şekilde özel sektör, esnaf ve turizm acenteleri de turizm konusunda bilgilendirilmeli ve bunların turizme yönelik faaliyetleri sürekli denetlenmelidir.

- Baraj ve sulama çalışmalarının kültürel mirası tehdit etmemesi için, barajlar inşa edilmeden önce uzmanlar tarafından barajın etkileyeceği alanlar taranarak tarihi ve kültürel mirasa ait eserleri kurtarma çalışmaları yapılmalıdır. Sulama ile zarar gören veya görecekt tarihi ve kültürel eserlerin korunması için de gerekli önlemler alınmalıdır.

- Turizm alanında hizmet veren kamu kurumlarındaki personel, araç-gereç ve kaynak yetersizliğinin giderilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda kurumlar, sözleşmeli teknik personellerle donatılmalıdır. Başka bir deyişle, nitelikli uzman personellerin istihdamına öncelik verilmelidir.

- Şanlıurfa kültürünü yansıtacak alanlar ve ören yerleri belirlenmeli, turistik yerleşimlerde tur güzergâhları planlanmalıdır. İl genelinde turizm faaliyetlerinin mekâna dengeli dağıtılması için, gerekli planlama çalışmaları yapılmalıdır.

- Şanlıurfa kent merkezi ile ilçeler-köyler ve doğal değere sahip alanlar arasında, turistik varış noktaları sağlayacak tesis altyapısı (rekreasyon, yeme-içme, dinlenme, günübirlik tesisler vb.) desteklenmelidir. Buralardaki tarihi mekânlar korunarak turizme yönelik hizmet sektörüne (kültür, sanat, yeme, içme, dinlenme yerleri ile hediyelik eşya ve el sanatları satış yeri, vb.) kazandırılmalıdır.

- Şanlıurfa'ya özgü tarihi, kültürel ve coğrafi öge ve sembolleri temsil eden anıtlar yapılmalı, meydanlar oluşturulmalı ve tanıtımları yapılmalıdır. Örneğin, Paris'deki Eyfel Kulesi, Roma'daki Pizza Kulesi, New York'taki Özgürlük Heykeli ve Ankara'daki Atakule gibi şehrin her yerinden görülebilen büyük bir eserin inşa edilmesi, hem turizmin gelişmesine hem de şehre olan ilginin artmasına vesile olacaktır. Ayrıca, yerli ve yabancı turistlerin ziyaret edip vakit geçirebileceği ve alışveriş yapabileceği cazibe merkezi mekânlar (kültür-sanat sokak ve caddeleri, vb.) oluşturulmalıdır. Başka bir deyişle, kültür, inanç ve termal turizm alanları dışında, eğlence mekânları ve kültür merkezlerinin sayıları ve nitelikleri de arttırılmalıdır.

- İnsanoğlu ile kuşların (evcil güvercin) dostluğu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu dostluğun başladığı ilk yer belki de Peygamberler Şehri Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa halkı güvercinleri çok sevmekte, onları beslemekte, küpe, halhal, gerdanlık gibi çeşitli takılarla süslemektedir. Geniş bir kuş kültürü ile ünlü olan Şanlıurfa ilinde geleneksel avlulu evlerde beslenen güvercinlerin sayısı 50.000' in üzerindedir. Şanlıurfa'da kuşçuların buluşacağı ve kuşlarını sergiye çıkartacağı toplu bir mekân oluşturulmalıdır. Tarihi Şanlıurfa evi veya hanı restore edilerek bu amaçla kullanılabilir.

- Ortadoğu'da en makbul at ırkı Arap atıdır. Bugün Türkiye'de 3000 baş saf kan Arap atı olduğu biliniyor. Bunun 1/3'ü yani 1000 kadarı Şanlıurfa'da mevcut olup, 400 başı damızlık kısaktır. Genel olarak Şanlıurfa'daki at sayısı 20.000 civarındadır. Dünyanın en

asil Arap atlarının yetiştiği yörelerden birisi Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa bu turizm potansiyelini değerlendirmek için gelen turistlerin Arap atları ile buluşmalarını ve binmelerine imkân sağlayan mekânlar hazırlanmalıdır. Başka bir deyişle, atla doğa gezintileri yapmak gibi aktivite geliştirilmelidir.

- Şanlıurfa müziği, ezgi yapısı, söz zenginliği, eser sayısı, kaliteli ve sistemli icrası ile Türk müziği içinde seçkin bir konuma sahip olmuştur. Güzel icra yeteneğine sahip yöre sanatçılarının ses rengi ve ağız özellikleriyle bütünleşen bu müzik, yurdumuza güzellikler dünyasının kapısını açmıştır. Şanlıurfa müziğinin Dünya'ya ve Türkiye'ye tanıtılması ve dolayısıyla Şanlıurfa turizmine katkı sağlaması bakımından uluslararası veya ulusal müzik festivali yapılmalıdır.

- Netice itibariyle, Şanlıurfa ilinin doğal kaynaklarının ve kültürel mirasının sürdürülebilirliğinin sağlanması ilkesine uygun olarak, doğal kaynak ve çevrenin yanı sıra tarihi ve kültürel değerler mutlak suretle korunmalıdır,

SONUÇ

Turizm; 1950’li yıllardan sonra dünyada önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Çünkü insanların boş vakitlerinin artması, refah düzeylerinin yükselmesi, ulaşımında turizm alanlarına hızlı ve ekonomik olarak erişebilirlik vb. turizm talebini arttırmıştır. Bunun yanında ülkelerin ve bölgelerin kalkınmalarında ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında turizm büyük katkı sağlamaktadır. Turizm bu yönüyle ülkeler ve bölgeler için önemli bir faaliyet alanı olmaktadır. Bu anlamda ülkeler, turizm pazarındaki payını yükseltebilmek için, bu sektöre çok daha fazla önem vermektedir.

Şanlıurfa, eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktalarının en hareketlisi ve en önemlisi olmuştur. Doğu ile batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktası oluşu, bütün bu bölgede çok eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış kentlerin kurulmasını hazırlamıştır. Sümer, Babil, Hitit, Asur, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans gibi pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa, bu medeniyetlerden miras kalan tarihi ve kültürel dokusu ve tescilli 1.827 kültür varlığı ile Güneydoğu’nun turizm potansiyeli en yüksek illerinden biridir.

Şanlıurfa ili, çok bilinen Balıklıgöl ve Harran Kümbet Evleri yanı sıra çok tanrılı dönemin ilk inanç merkezi konumundaki Göbeklitepesi, dünyaca ünlü Haleplibahçe Mozaikleri, Soğmatar ve Şuayip Antik kentleri ile turistlerin ilgi odağıdır.

İl, yalnızca *kültür turizmi* anlamında değil, her üç din için önemli merkezlere ev sahipliği yapması münasebetiyle *inanç turizmi*, Bozova ve Halfeti bölgesi ile *su sporları*, Karacadağ Kayak Merkezi ile *kış turizmi*, Karaali Kaplıcaları ile *termal turizm*, yöreye özgü damak tadı ile *gurme turizmi*, Birecik ve Halfeti ilçeleri ile *ekoturizm* ve daha birçokları için büyük potansiyel taşımaktadır.

Şanlıurfa ili; zengin tarihi, kültürel, doğal varlıkları ile turizm pazarından yeteri kadar pay alamamaktadır. Başka bir anlatımla, ne gelen turist sayısı ne de turizm gelirleri açısından istenilen düzeyde değildir. Şanlıurfa ilinin, sahip olduğu turizm potansiyeli ile daha fazla turist sayısına ulaşması ve turizm pazarından daha fazla pay alması gerekmektedir. Şanlıurfa’nın kalkınması ve diğer şehirlerle olan gelişmişlik farkının azaltılması için, diğer ekonomik sektörlerin yanında turizm sektöründe desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç itibariyle Şanlıurfa ilinin, turizm pazarından daha fazla pay alması ve tarihi, kültürel ve doğal varlıkların turizme kazandırılması, Harran ilçesinde yer alan tarihi Harran Üniversitesi ve Harran Kalesi yanında Göbeklitepe ve diğer tarihi - kültürel değerlerin tanıtımlarının yapılması ile bir cazibe merkezi haline getirilmesi sayesinde mümkün olabilecektir. Bunun için öncelikli olarak Şanlıurfa ilindeki restorasyon çalışmalarının hızlandırılması ve Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te yer alan *İnanç Koridoru* ve *Şanlıurfa Marka Kent*'leri ile ilgili çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Diğer taraftan, gelen turist sayısının artırılması ve mevcut turistlerin Şanlıurfa ili sınırları içerisinde daha çok zaman geçirmesi için kapasite güçlendirilmesinin yanında turizmdeki fiziksel hizmet kalitesinin artırılması gerekmektedir. Daha öce de belirtildiği gibi, hizmet sektöründe kalifiye işgücü ihtiyacının karşılanması amacıyla dil kursları, rehberlik eğitimi, pansiyonculuk ve otelcilik vb. konularında eğitimler verilmelidir. Ayrıca, hem turist sayısını arttırmak ve hem de turistlerin daha uzun süre kalmasını sağlayacak temel turizm altyapısının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ulaşım ağlarının kalite ve altyapı eksiklikleri giderilmelidir. Şanlıurfa'daki havaalanının uluslararası uçuşlara açık hale gelmesi ve çevre il ve ilçeler arasındaki taşımacılığın geliştirilmesi turizmin hareketlenmesini sağlayacaktır.

Unutulmamalıdır ki, Şanlıurfa ilindeki tarihi, kültürel ve doğal kaynaklar, sadece bölge veya ülke insanın değil, aynı zamanda da dünyadaki insanların ortak mirasıdır. Dünya mirası olan değerlerin gelecek nesillere korunarak, onarılarak tahrip edilmeden aktarılması, ilgili kurumların yanı sıra en başta yöre halkının sonra da herkesimin insanlığa karşı bir görevi ve sorumluluğudur.

KAYNAKÇA

- Akan, H. (2010). “Şanlıurfa’nın Doğal Bitki Zenginliği ve Botanik Turizm”. *Şanlıurfa Kültür-Sanat-Tarih ve Turizm Dergisi*, Sayı:8, 29-34.
- Akbıyık, A. (1989). *Şanlıurfa’da Halk Oyunları*. İzmir: Şurhoy Yayınları.
- Akbıyık, A. (2006). *Şanlıurfa Sıra Gecesi*. Şanlıurfa: Elif Matbaa.
- Akbıyık, A. (2009). *Urfa Sevdalı*. Şanlıurfa: Sembol Ofset Matbaa.
- Akbıyık, A., S, Kürkçüoğlu (1990). *Folklor(Halk bilim) ve Şanlıurfa*. İzmir: Şurhoy Yayınları.
- Akbıyık, A., S, Kürkçüoğlu., O, Güzelgöz., S, Turhan., K, Dökmetaş. (1999). *Şanlıurfa Halk Müziği*. Ankara: Şanlıurfa Valiliği Yayınları.
- Akgül, O.(2004). “Kültür Turizmi”, *Turizm. İlkeler ve Yönetim*. (Editörler: Atıla Yüksel, Murat Hançer). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Akkoyunlu, Z. (1989). *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özelliği*. Ankara: Ofset Repromat.
- Alaeddinoğlu, F. (2006). *Van İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelim Öneriler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara. Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü
- Altıparmak, M. (2002). “Turizm Çeşitlendirilmesi Sürdürülebilir Turizm ve Planlama”. *II.Turizm Şurası Bildirileri, 12-14 Nisan 2002*. Ankara.
- Arıncı, K. (2011). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye’nin İç Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 101
- Aşan, M. B. (1992). *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, İ. (1989). *Türkiye Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları, Sayı: 8,
- Atalay, İ. (1989). *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*. Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları.
- Avcıkurt, C. (2003). *Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi*. Ankara: Detay Yayınları: No: 71.
- Aydın, İ. (1990). *Açıklamalı Turizm Terimler Sözlüğü*. Aydın: Çoşkun Matbaa.
- Aziz, A. (1987). *Seyahat ve Turizm Pazarlama Teknikleri*. Ankara: Sevinç Marbaa.
- Bal, H. (1995). *Turizmin Kırsal Toplumda Aile İçi İlişkilere Etkisi*. İstanbul: Doğa İnsan Yayınları, No 1.
- Bayer, M. Z. (1990). “Turizm ve Çevre Dengesi”. *Turizm ve Çevre Konferansı*. Ankara: Önder Matbaası.

- Benek, S. (2008). *Doğal Ortam-İnsan İlişkisi Bakımından Hilvan İlçesinin Potansiyel Ekonomik Alanları, Sorunları ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Melisa Matbaa.
- Bengisu, M. (1968). *Urfa İlinin Coğrafyası*. Şanlıurfa: Garanti Matbaa.
- Birkan, İ. (2002). “Türkiye’nin Turizm Kalkınmasının Sürdürülebilir Turizm İlkelerine Uygunluğu”. *III. Turizm Şurası Bildirileri*. Ankara.
- Boniface, G.B., Cooper, C. (1994). *The Geography of Travel and Tourism*. Second Edition. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.
- Breen, H. (2001). “A Comparison of Survey Methods to Estimate Visitor Expenditure at a Local Level” *Tourism Management*, 22, 473-479
- Brotherton, B. (1991). “Konaklama Turizmi ve Eğlence Tanımları. Görüş Açılımları, Problemler ve Çıkan Sonuçlar”, *Turizmde Seçme Makaleler: 11*, İstanbul: Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı Yayınları No 18, Ekim 1991, 22-24.
- Buğan, K. (1995). *Şeyh Mesleme ve Süruç*. Şanlıurfa.
- Bulut, İ. (1998). *Torul’un Coğrafi Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No:876, Kazım Karabekir Fak. Yay. No:95, Araştırma Serisi No:35.
- Bulut, İ. (2012). *Türkiye’nin Yüzen Adaları*. Erzurum: Mega Ofset Matbaa.
- Bulut, İ. Zaman, M., Hadimli, H., Artvinli, E. (2007). “Göze Dağı (Yalnızçam Dağları) Kuzeybatısındaki Arsiyan Yaylasında Göller ve Yüzen Adalar”. *Atatürk Üniv. Fen. Ed. Fak. Sosyal Bilimler Derg.*, 8(40), Erzurum
- Butler, R. (1996). *Problems and Possibilities of Sustainable Tourism: the Case of Shetland Islands*, in I. Briguglio, R. Butler, D. Harrison, and W.L. Filho (Eds), *Sustainable Tourism in islands and Small States* (pp. 11-3), London: Pinter Publications.
- Butler, R. W. (1990). “Alternatif Turizm: İnandırıcı Bir Umut mu Yoksa Truva Atımı?”. *Journal of Tourism Research*.
- Çelik, B. (2000) “An Early Neolithic Settlement in the Center of Sanliurfa, Turkey”, *Neolithic* (2-3), 4-6.
- Çelik, B. (2003) *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yenimahalle*, Hacettepe Üniv. Sosyal Bil
- Çelik, H.İ. (1983). “Urfa’nın Eski Köprüleri”. *Harran Kültür ve Folklor Dergisi*. Sayı: 20.

- Çıracı, H., Kerimoğlu, E. (2002). “Şehirlerde Turizm Gelişimi ve Genel Politikalar Şehirselleşme Kavramları”. Ankara: T.C Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, (2. cilt),s 305-317.
- Çoruh, S. (1969). *Genel Turizm Bilgisi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Çubuk, M. (1996). *Sürdürülebilir Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım*, Alanya: Türkiye’de 19. Şehircilik Günü Kolokyumu, 7, 8, 9, Kasım.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2.Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dinç, H. (1996). “Kitle Turizmine Dönüşük Politikaların Faturası ve Bir Karşı Tepki: Alternatif Turizm Arayışları”, *Kasım 1995’te 19.Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu’nda sunulan bildiri. Sürdürülebilir Turizm*. Turizm Planlaması.
- Dinçer, İ. (1996). “Sürdürülebilir Turizmin Hayata Geçirilmesi İçin Aktive Olması Gereken Dinamikler ve İşlevleri-Model Çalışması, Sürdürülebilir Turizm; Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım”. 19. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Doğan, H. Z. (1987). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, İzmir: Uğur Ofset Matbaacılık.
- Doğanay, H. (1997). *Genel Yöntemler, İlkeler ve Fiziki Coğrafya’ya Giriş*. İstanbul: ÖZ Eğitim Yayınları.
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Doğaner, S. (1985). “Turizmde Doğanın Önemi ve Türkiye’de Doğayı Koruma Çalışmaları”. *Bülten*, 2(2), İstanbul: İstanbul Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yay.
- Doğaner, S. (1986–1987). “Importance of Nature in Tourism and Activities to Preserve Nature in Turkey”. *Review*, Number: 3, İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Yay.
- Doğaner, S. (1991). *Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım: Uludağ’da Turizm*. Ankara: Coğrafya Araştırmaları, Sayı: 3, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu.
- Doğaner, S. (2003). “Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması”. E.Ü. *Coğrafya Bölümü Sempozyumları 2. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003)*, İzmir.

- Doğaner, S. Tuncel, M. (1989). “Amasya’da Turizm: Coğrafi İmkanlar, Sorunlar ve Öneriler”. *Coğrafya Araştırmaları*, 1(1), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu.
- Durukan, A., Akpolat, M., Acara, M., Eser, E., Alp, S., Engin, A., Görür, M., Gündüz, M. (1999). *Bilecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri İle Rum Kaledeki Taşınmaz Kültür Varlıkları*. Ankara: GAP Yayınları Kültür Dizisi, No: 2.
- Eke, F. Karaaslan, Ş. (1997). “Kıyı Mevzuatına ve Uygulamasına Eleştirel Bakışve Bazı Öneriler”. *Türkiye’nin Kıyı ve Deniz Alanları I. Ulusal Konferansı*, Ankara: DTÜ-Tübitak.
- Elibüyük, M. (2000). *Matematik Coğrafya*. Ankara: Ekol Yayınevi.
- Elibüyük, M. Güzel, A., (2010). *Türkiye’nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Urfa Vilayeti*. Ankara: Atalay Matbaacılık.
- Emekli, G. (1998). *Bergama’da Turizm ve Sosyo Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniv. Sos. Bil. Enstütüsü.
- Emekli, G. (2003). “Kültür Mirasının Kültürel Turizm Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi”. 2. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu 16-18 Nisan 2003*. İzmir.
- Emekli, G.(2001). *Bergama’nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo Ekonomik Etkileri*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Erdoğan, H. (1996). *Ekonomik Sosyal Kültürel Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm*. (1.Baskı). Bursa: Uludağ Üniv. Basımevi.
- Erdoğan, H. (2003). *Çevre ve (Eko) Turizm*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Erinç, S. (1957). *Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye’nin İklim Şartları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniv. Hidrojeoloji Enst. Yay. Sayı: 2.
- Erinç, S. (1957). “Türkiye’de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış”. *Türk Coğrafya Derg.*, Yıl, XIII, Sayı: 17. Ankara:
- Erinç, S. (1963). “Tatbiki Coğrafya ve Planlama”. *Şehircilik Konferansları*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. Sayı: 1.
- Erkal, E. M. (1978). *Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Erol, O. (1983). “Türkiye’nin Genç Tektonik ve Neotektonik Gelişimi”.: *Jeom. Derg.*, Sayı: 11, Ankara, 1-22.
- Erol, O. (1991). *Genel Klimatoloji*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

- Ertekin, S. (2002). *Karacadağ Bitki Çeşitliliği*. Ankara: Sürkal.
- Evyapan, R. (1990). "Türk Turizminin Çevre Sorunları". *İzmir: 1. Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, 178-184.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu İnançları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gerger, R., Yeşilnacar, M. İ., Yazgan, M. S. (1997). "Atatürk Baraj Gölü Havzasındaki Tarımsal Arazi Potansiyeli ve Sulama ile birlikte Çıkabilecek Tarımsal Kirlilik". *İstanbul Su ve Çevre Sempozyumu (2-5 Haziran 1997)*.
- Getz, D. (1984). "Tourism, Community Organization and the Social Multiplier, " *In Leisure, Tourism and social Change*, Centre For Leisure Research, Dunfermline College. Edinburgh.
- Gunn, C. A. (1988). *Tourism Planning*, Second Edition, Taylor & Francis, New York.
- Güler, Ş. (1978). *Turizm Sosyolojisi*. Ankara.
- Günel, V. (2006). *Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: A.Ü. Sos. Bil. Enst.
- Güngördü, E. (2010) *Türkiye'nin Coğrafyası Türkiye Fiziki ve Coğrafi Bölgeler*. Ankara: Gazi kitapevi.
- Gürdal, M. (1994). "Kuşadası'nda Turizm-Çevre-İnsan İlişkileri ve Yerel Yönetimin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Yolları" *Turizm Yıllığı 1994*, Ankara, 127-133.
- Gülez, S. (1992). "Doğu Karadeniz Bölgesi İçin Yeşil Turizm Planlama İlkeleri". *Trabzon. Doğu Karadeniz Turizmi Konferans-Workshop Bildirileri (22-25 Haziran 1992)*, Turizm Bakanlığı, Turizm Eğitim Genel Müd.
- Güzel, A. (2005). *Şanlıurfa İli Yerleşmeleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü
- Hacıoğlu, N. (2000). *Seyahat Acenteliği ve Tur Operatörlüğü*. VİPAŞ A.Ş., 5. B.
- Hammond, C.W.(1985). *Element of Human Geography*. Second Edition. London: Bell-Hyman UnwinHyman ltd.
- Harcombe, D., 1999, "The Economic Impacts of Tourism". *ABAC Journal*, Assumption University, 19(2), Bangkok Thailand.
- Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and Islam under the Sultans*, I-II, Oxford: Clarendon Press.
- Hayes, E. R. (2002). *Urfa Akademisi*, (Çeviren: Yaşar Günenç). İstanbul: Yaba Yay.

- Hellenkemper, H. (1976). *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edassa Undim Königreich Kleinarmenien*. Bonn.
- Holder, J.S. (1998). "Pattern and Impact of Tourism on the Environment of Caribbean". *Tourism Management*.
- Honigsmann, E. (1964). "Urfa", *İslam Ansiklopedisi*, IX, istambul, 777-781.
- Hoşgören, Y. (1992). *Hidrografyanın Ana Çizgileri I*, İstanbul: Çantay Yayınları
- Hudman, L. E., Jackson, R. H. (1995). *Geography of Travel & Tourism*. Third Edition, Delmar Publishers.
- Hunter, C., Howart, G. (1995). *Tourism and the Enviroment*. New Jersey, USA: Routlage Publish,
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Işıltan, F. (1960). *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat FakültesiYayınları.
- İçöz, O. (1991). *Turizm Talebinin Yapısal Analizleri ve Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebini Etkileyen Faktörler*. (Yayımlanmış Doçentlik Çalışması). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İçöz, O. (1995). "Turizm Araştırmalarının Alanları ve Temel Sorunları". *Anatolia* 1-2, Ankara.
- İlkin, A., Dinçer, Z. (1991). *Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*. İstanbul.
- İzбірak, R.(1992).*Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 157.
- Kahraman, N. (1995). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Turizm", *I.Turizm Sempozyumu*, İzmir: DEÜ Yayını.
- Kapaklı, K. (1995). *İşte Urfa*. Şanlıurfa: Güneydoğu Yayıncılık.
- Karakaş, M. (1983). "Urfa Su Değirmenleri" *Harran Kültür ve Folklor Dergisi*, Sayı:19,
- Karakaş, M. (1986). *Şanlıurfa Kitabeleri*. İstanbul.
- Karataş, M. (1995).*Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*. Ankara.
- Keller, C.Peter (March 1992), "Stages of Peripheral Tourism Devolopment Canada's Nortwest Territories", *The Tourism Management*, Newyork: Butterworth & Publishers, 20-32.

- Keskinsöz, İ. (1999). “İnanç Turizmi”, *2000’e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu*. Denizli.
- Kılıçarslan, İ. (1996). “Çevre Koruma ve Turistik Gelişme İkilemi”. (*Kasım 1995’te 19.Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu bildirisi*). *Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 179-183.
- Koca, H. (1999). *Düziçi’nin Coğrafi Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No: 899, Kazım Karabekir Eğit. Fak. Yay. No:111 Araştırma Serisi No: 46.
- Koç, H. (1995). “Herkes İçin Turizm”. *Türkiye’de 19. Şehircilik Günü Kolokiyumu*.
- Korça, P.(1994). *Halkın Turizmin Çevresel Etkilerini Algılaması ve Değerlendirmesi*. İstanbul: TUGEV.
- Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M. (2000). *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Köksal, A. (1982). *Türkiyenin Genel ve Turizm Coğrafyası*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Köksal, A. (1994). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Küçüktopuzlu, F. (1990). “Turistik Alanlarda Kontrolsüz Gelişme ve AlanlarınTaşıma Kapasitesi”. *Turizm Yıllığı 1988-1989*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası.
- Küçüktopuzlu, F. (1994). “Çevresel Etki Değerlendirme Yönteminin Turistik Yörelerin Gelişmesi ve Denetlenmesinde Kullanımı”, *Turizm Yıllığı*. Ankara.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1995). *Şanlıurfa’da Canlanan Tarih*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği Şurkav.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1993). *Şanlıurfa Camileri*. Şanlıurfa: Gaye Matbaacılık
- Kürkçüoğlu, A. C. (1993). *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1996). *Birecik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A.C. (2000). *İnançlar Diyarı Şanlıurfa*. Ankara: Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A.C. (2010). “Şanlıurfa” Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2011). “Şanlıurfa Hanları”. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*. Sayı:10, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. Güler, S. (2010). *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa*. Sayı:31. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, Trof Trafik Matbaa.
- Kürkçüoğlu, A. C., Oymak, M. (1990). *Guide Urfa and Harran*. Ankara.

- Kürkçüoğlu, A.C., Akalın, M. (1997). *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*. Sayı:27, Ankara: Şurkav Yayınları.
- Laarman and Durst. (1987). "Nature Travel in Tropics". *Journal of Forestry*, 43-46.
- Lane, B. (1994). "Sustainable Rural Tourism Strategies: A Tool For Development and Conservation". *Journal of Sustainable Tourism*, Vol.2, Matters Ltd.
- Lawrence, R.J., (1996). "Urban Environment, Health and the Economy, our Cities our Future", *Policies and Action Plans for Health and Sustainable Development*, Madrid: OECD, WTO.
- Loverance, R. (1988). *Byzantium*. London.
- Managing Visitor Attractions (Edited by Alan Fyall, Brian Garrod and Anna Leask), Burlington: Butterworth-Heinemann publication, 203-220.
- Maraş, A.M. (1986). *Peygamberler Şehri Şanlıurfa*. Ankara: Birlik Yayın.
- Mathieson, A, and Wall, G. (1989). *Tourism: Economic, Physical and Social Impact*, Longman Scientific & Technical, Essex.
- Mcintosh, R, W., Goeldner, C, R., (1990). *Tourism: Economic, Practices, Philosophies*, Sixth Edition, New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Mcintosh, R.W., Goeldner, C.R., Ritchie, J R. (1995). *Tourism: Principlers, Practices, Philosophies*. (7. Baskı). Canada: John Wile & Sons, Inc.
- Mcintyre, G. (1993). *Sustainable Tourism Development: Guide For Local Planners*. Madrid: World Tourism Organization (WTO) Public.
- Memiş, M., (1997). "Rızvaniye Camii ve Külliyesi". *Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Mill, R.C. and Morrison, A.M., (1985). *The Tourism System*. An Introductory Text. Prentice-Hall International, New Jersey.
- Moltke, H.V. (ty). *Türkiye Mektupları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Neyişçi, T. (1998). "Batı Akdeniz Kıyıları, Taşıma Kapesitesi ve Eko Turizm". *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları*. 2. Ulusal Kongresi 22-25 Eylül. Ankara.
- Olalı, H. (1983). *Dış Tanıtım ve Turizm*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Olalı, H. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması*, İstanbul: İşletme Fakültesi Yay. No: 228.
- Olalı, H. (1989). *Turizm Dersleri*. İzmir: İstiklal Matbası.
- Olalı, H., Korzay, M. (1993). *Otel İşletmeciliği*. (2. Basım). İstanbul: Beta Basım Dağıtım A.ş.

- Olalı, H., Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*, İzmir: Ofis Ticaret Matbaa.
- Oral, S., Şenbük, U. (1996). *Turistik Yörelere Sürdürülebilir Turizm Açısından Yapısal Değerlendirilmesi*. Alanya.
- Öney, E. (1985). *İktisadi Planlama*. (4. Baskı). Ankara: Savaş Yayınları,
- Özçağlar, A. (2001). *Coğrafya'ya Giriş*. Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özçağlar, A. (2002). "Avrupa Birliği İle Uyum Sürecinde Şehir ve Bölge Planlamada Coğrafya'nın Yeri." *10. Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi*, 17-18 Ekim, İstanbul.
- Özdemir, M. (1990). "Turizmin Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri" *Turizm Yıllığı 1990*. Ankara, 82-103.
- Özdemir, M. (1992). *Turizmin Türkiye'nin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri*. Ankara.
- Özgüç, N. (1984). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Özgüç, N. (1994). *Beşeri Coğrafya'da Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- Özgüç, N. (1994). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3203.
- Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası, Özellikler-Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası Özellikleri ve Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Özgültekin, R., Akman, E., Demirbağ, H., Sun, K. (2003). *Tarihi ve Kültürüyle Siverek*. Siverek: Siverek Kaymakamlığı Yayınları. No:4,.
- Özgür, C. (1993). *Türkiye'nin Özel Çevre Koruma Politikası ve Foça Örneği*, İzmir: DEÜ
- Pearce, D., (1989). *Tourist Development*, Second Edition, Essex: Longman Scientific & Technical.
- Prentice, R., Anderson, V., (2003). "Festival as Creative Destination". *Annals of Tourism Research*, Vol.30, No.1. UK.
- Prentice, R., Anderson, V. (2003). "Festival as Creative Destination". *Annals of Tourism Research*, Vol.30, No.1, 7-30.
- Puczko, L., Ratz, T. (2001). "The Budapest Spring Festival: a Festival for Hungarians?" *Cultural Attractions and European Tourism* (Edit. Greg Richards), UK, 199-215.
- Rızaoğlu, B. (1993). "Yerel Açından Turizm Planlaması ve Geliştirilmesi". *Turizm Yıllığı 1993*, Ankara.
- Robinson, H. (1976). *A Geography of Tourism*. London: MacDonald and Evans Limited.

- S., Erel, C., Şener, A. (1999). *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri İle Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Sachau, E. (1883). *Reisen in Syrien und Mesopotamien*. Leipzig.
- Sancar, F.H., (1990). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Turizm: Özgün Değerlerin Korunması ve Geliştirilmesi". *Turizm ve Çevre Konferansı*. Ankara: Önder Matbaası.
- Segal, J. B. (2002). *Edessa (Urfa)-Kutsal Şehir*. (Çeviren: A. Arslan). İstanbul: İletişim Yay..
- Segal, J.B. (1963). *Edessa and Harran*. London.
- Segal, J.B. (1970). *Edessa. 'The Blessed City'*, London.
- Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Slater, R, W. (1992). *Understanding the Relationship Between Tourism Environmentand Sustainable Development*, Tourism, Environment, Sustainable Development, Ed, L, J. Reid, Ottawa.
- Soykan, F. (2000). *Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması*. *Ege Coğrafya Dergisi*. Sayı: 11, İzmir.
- Soykan, F. (2004). *Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Saptanması ve Şirince Köyü'ne (İzmir) Uygulaması*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlan: No: 122.
- Soykan, F. (2004). *Turizm Potansiyelini Saptamanın Önemi ve Bir Yöntem Önerisi*. I. *Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi 15-16 Nisan 2004*, Balıkesir.
- Soykan, F. (1999). "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm". *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, Mart-Haziran, Ankara.
- Soykan, F. (2000). "Kırsal Turizm ve Avrupa'da Kazanılan Deneyim". *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 11, Eylül-Aralık. Ankara:
- Soykan, F. (2000). "Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması". *Ege Coğrafya Dergisi*. 11, İzmir.
- Soykan, F. (2001/1). "Ege Bölgesinden Kırsal Turizme Özgün Bir Örnek: Sirince Köyü (Selçuk/İzmir)". *Maltepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dergisi*, İstanbul.
- Soykan, F. (2002). "Kırsal Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Türkiye". I. *Türkiye Dağları Ulusal Sempozyumu, 25-27 Haziran 2002*, Ilgaz/Kastamonu.
- Soykan, F. (2003). "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi". *Ege Coğrafya Dergisi*. Sayı: 12. İzmir.

- Soykan, F. (2003). "Coğrafi Çevrenin Turizm Amaçlı Değerlendirilmesinde Turizm Potansiyelini Saptamanın Önemi". *Ege Üniv. Coğrafya Bölümü Sempozyumları II. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003)*. İzmir.
- Şahin, C. (2001). *Türkiye'de Coğrafya Öğretimi*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Şahin, C., Doğanay, H., Özcan, N. (2005). *Türkiye Coğrafyası (Fiziki-Beşeri-Ekonomik-Jeopolitik)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay.
- Şahin, İ. F. (2009). "Erzincan İli Turizm Potansiyeli ve İldeki Ekoturizm Uygulamaları". *Doğu Coğrafya Dergisi*, (22).
- Şahin, İ. F. (2013). *Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve Geçitler*. Ankara: Pagem Akademi.
- Şahin, İ., Yazıcı, H. (2004). "Coğrafi Bir Tanıtım: Erzincan Akbulut Kayak Turizm Merkezi". *Doğu Coğrafya Dergisi Sayı*, (12), 227-246.
- Şahinalp, M. S. (2005). "Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler". *A.Ü.Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), Ankara.
- Şahinalp, M. S. (2006). "Şanlıurfa Şehri'nin Kültürel Fonksiyonu". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:11, İstanbul.
- Şeşen, R. (1996). *Harran Tarihi*. Ankara: Yayın Matbaacılık.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. No: 45.
- Tanrıkulu, A. (2012). "Dünya'da ve Türkiye'de Turizm". *Karacadağ Bölgesel Kalkınma Dergisi*, Sayı: 2, (Mart-2012). Şanlıurfa:
- Timur, A., İçöz, O., vd. (1994), *Ege Bölgesi Turizminin Sektörel Analizi ve Gelişme Stratejileri*. SEGES Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 7. Esiad Yay No:94/ ESA7, İzmir.
- Tolun Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniv. Yay.
- Toskay, T. (1983). *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tuncel, M. (2010). "Şanlıurfa Maddesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 38, İstanbul.
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İst. Üniv. Deniz Bilimler Enst. Yay. No: 3, İst. Üniv. Yay. No: 3279.
- Turan, A.N. (2010). "Şanlıurfa" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 38. İstanbul.

- Tümertekin E., Özgüç N. (1998). *Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür-Mekân*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafyaya Giriş*. İstanbul: İst. Üniv. İletişim Fak. Basımevi.
- Türkdoğan, O. (1998). *Güneydoğu Kimliği: Aşiretler, Kültür, İnsan*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Uslu, O. (1990). "Turizm ve Çevresel Etkileri". *Turizm ve Çevre Konferansı 2-5 Ekim 1990*. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları.
- Usta, Ö. (1994). *Turizm, Altın Kitaplar*. İstanbul: As Matbaa
- Usta, Ö. (2001). *Genel Turizm*. İzmir: Anadolu Matbaa.
- Üzümcü, Ş. (Ocak 2002). "Şanlıurfa Geleneksel Kadın ve Erkek Giysileri Derlemesi". *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*. Sayı:12 Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Var, T. (1991). "Sustainable Tourism Development", *Annal of Tourism Research*, Vol.18, 321-334 VATSO, 2000, Van İli İktisadi Raporu, Van.
- Weaver, D. B. (1998). *Ecotourism In The Less Developed World*. Oxon and New York: Cabi Publishing,
- Wheatcroft, S. (Aralık 1992), "Havayolları, Turizm ve Çevre", *TUGEV Turizm ve Çevre*, Özel Sayısı.
- Wheeller, B., (1991). *Tourism's Troubled Times: Responsible Tourism in the Answer*. *Tourism Management*, 12 (2), 91-96.
- Whelan. T.(1991). "Ecotourism and Its Role İn Sustainable Development". In T. Whelan (Ed.) *Nature Tourism, Managing For The Environment*. Washington D. C.: Island Press.
- Williams, S. (1998). *Tourism Geography*. New York.
- Yarcan, Ş. (1996). *Türkiye'de Turizm ve Uluslararası Anlaşma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Yardımcı, N. (1984), "Harran 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
- Yardımcı, N. (1986). "Türk-İslam Devri Kazıları-Harran Kazıları" *Eski Eserler veMüzeler Bülteni*, Ankara.
- Yardımcı, N. (1989). "1988 Dönemi Harran Kazı Çalışmaları". *XI. Kazı sonuçları Toplantısı*. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

- Yazıcı, H. Koca, M. K.(Editör). (2012). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yazıcı, H. Koca, M. K (Editör), (2012). *Genel Coğrafya*. Ankara: Pegem AkademiYayınları. 5.Baskı.
- Yurt Ansiklopedisi*. (1982-1984). “Urfa” Maddesi. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yüksel, F. (2004). *Turizmde Planlama ve Uygulama: Başarısızlık Nedenleri ve Öneriler, Turizm: İlkeler ve Yönetim* (Editörler: Atila Yüksel, Murat Hançer), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları’nda Yaylalar ve Yaylacılık*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No: 960, Fen Edebiyat Fak. Yay. No: 105, Araştırma Serisi No: 75.
- Zaman, M. (2010). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları’nda Dağ ve Yayla Turizmi*. Erzurum: Mega Ofset Matbaa.
- Zaman, M. (2012). *Trabzon İlinin Turizm Coğrafyası*. Erzurum: Mega Ofset Matbaa.
- Zaman, S. (2005). *Kemer’in Turizm Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst.

KURUM VE DİĞER YAYINLARI

- Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (1989) “1989 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları”. VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Yıl İçinde Aylara Göre Esme Sayısı ve % Frekansı(1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Kar Yağışlı ve Karla ÖrtülüGünler Sayısı ile Maksimum Kar Örtüsü Kalınlığının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’nın Aylara Göre Donlu Gün Sayısı (2013)*.
- Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’nın Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin (Mb) Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’ da Ortalama ve En Düşük Nispi Nem Diğerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa’da Ortalama Bulutluluk, Açık Günler, Bulutlu Günler ve Kapalı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1970-2013)*.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1995), *Turizm, VII. Beş yıllık Kalkınma Planı – Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No:2416-ÖİK 475, Ankara.
- DLH Genel Müdürlüğü (2013). *G.A.P Bölgesi Havaalanlarının 2009 ve 2013 Yıllarında Yolcu Sayıları*.
- DPT (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*.
- DPT (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Ankara.
- GAP (1997-Ağustos), *Şanlıurfa Sosyo-Ekonomik Profili*. Ankara.
- GAP (1998). *Gap Bölgesi Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması GAP-BKİ, 1997, Şanlıurfa İli Sosyo-Ekonomik Profili*, Ankara.
- GAP (2013) *Şanlıurfa Turizm Master Planı*. Ankara.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İlinin Tarım Alanları, Kullanış Şekilleri ve Oranı 2013*.

- Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, (2013). *Türkiye ve Şanlıurfa İlinde Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları*.
- Harita Genel Komutanlığı (2011). *1/100.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritası Paftaları*, Ankara.
- Her Yönüyle Şanlıurfa İl Yıllığı* (1988). İstanbul: Ünal Ofset.
- Her Yönüyle Şanlıurfa İl Yıllığı* (1997). Şanlıurfa: Güneydoğu Matbaacılık.
- KHGM. (1997). *Şanlıurfa İli Arazi Varlığı, İl Raporu* (No: 63). Ankara.
- İstanbul Ticaret Odası (1992). *Turizm Toplantıları*, Yayın No: 1992-1, İstanbul.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı (2011 Ocak-Haziran), *Ara Faaliyet Raporu*.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı (2013). *Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi Bölge Planı (2011-2013) Mevcut Durum*
- Sağlık Bakanlığı (2013). *Kamu ve Özel Hastane Sayıları ile Hastane Yatak Sayıları (2007-2013). Sempozyumu*. Şanlıurfa: GAP Yayınları.
- Seyahat Acenteleri (2013). *Şanlıurfa Gelen Turların Güzergâhlarındaki Gezi Noktaları*.
- Seyahat Acenteleri (2013). *Tur Güzergâhlarının Konakladığı Yerler*.
- Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü (2010). *Şanlıurfa İli Sınırları Dâhilindeki Endemik Bitki Türleri*.
- Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü (2010), *Şanlıurfa İli Sınırları dâhilindeki Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvanlar*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *2013 Yılı Nisan Ayına Kadar Yılı Konaklama Tesislerine Giriş Yapan Yerli ve Yabancı Turist Sayıları*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İli Turizm Değerleri 2007-2011 Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa Şehrinde Konaklama Tesisleri Kapasiteleri*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012). *Şanlıurfa İli Ziyaretçi Sayıları (2009-2012)*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İli'ndeki Konaklama Tesislerinin Kapasiteleri*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İli'nde Bulunan Misafirhaneler ve Potansiyelleri*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İli'nde Bulunan Misafirhaneler ve Potansiyelleri*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012). *Şanlıurfa İlinde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler Haritası*

- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). *Şanlıurfa İline Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayıları (2007-2013)*.
- Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2013). *Şanlıurfa Şehrinde Önemli Tarihi ve Turistik Yerler Haritası*.
- Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası (2013). *Şanlıurfa İlinde Sanayi Sektörlerin Dağılımı*.
- ŞKTVKK (2012). *Şanlıurfa İlinde Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları*
- ŞURKAV (2013). “Şanlıurfa da Yeni Bir Cazibe Merkezi”. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*, Sayı: 12, Ocak 2012, Şanlıurfa.
- TUİK (2013). *1927-2013 Yılları Arasındaki Genel Nüfus Sayım Sonuçları*.
- TUİK (2013). *1990-2013 Genel Nüfus Sayım Sonuçları*.
- TUİK (2012). *Adrese Dayalı Kayıt Sisteminde 2007-2012 Yıllarında Şanlıurfa Nüfusu*.
- TUİK (2013). *Halk Kütüphanesi ve Kitap Sayıları (2008-2013)*.
- TUİK (2013). *Sinema Film Gösterisi, Koltuk ve Seyirci Sayısı (2008-2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa İlçelerinin Kentsel Nüfuslarının Değişimi (1970-2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa İlçelerinin Kentsel Nüfuslarının Değişimi*.
- TUİK (2012). *Şanlıurfa İli ve İlçelerinin Kentsel ve Kırsal Nüfus Dağılımları (2012)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa İlinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfusu (2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa Şehrindeki İlçelerin Büyüklük Sıralaması (2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa ve Türkiye 'de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa ve Türkiye 'nin Nüfus Yoğunluğu (2007-2013)*.
- TUİK (2013). *Şanlıurfa 'ya Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Sayısını (2009-2013)*.
- TUİK (2013). *Tiyatro Gösterisi ve Seyirci Sayıları (2008-2013)*.
- Ulaştırma Bakanlığı, *GAP Bölgesi Havaalanlarının 2009 ve 2013 Yıllarında Yolcu Sayıları*.
- “Urartu Kaleleri Kazısı”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: 54, İstanbul, 13-28.

YARARLANILAN İNTERNET SİTELERİ

- www.abuzerakbiyik.com.tr. Erişim Tarihi: 13.02.2013
- www.devtiyatro.gov.tr. Erişim Tarihi: 16.05.2013
- www.dhmi.gov.tr. Erişim Tarihi: 28.12.2013
- www.harran.edu.tr. Erişim Tarihi: 18.01.2014
- www.kostumcudilek.com. Erişim Tarihi: 13.02.2013
- www.kultur.gov.tr. Erişim Tarihi: 01.12.2013
- www.kulturturizm.gov.tr. Erişim Tarihi: 20.03.2014
- www.kulturvarliklari.gov.tr. Erişim Tarihi: 17.03.2014
- www.milliparklar.gov.tr/mpd/mp/milliparklar.asp. Erişim Tarihi: 22.11.2013
- www.saglik.gov.tr. Erişim Tarihi: 24.12.2013
- www.sanliurfa.bel.tr. Erişim Tarihi: 27.12.2013
- www.sanliurfa.gov.tr. Erişim Tarihi: 09.11.2013
- www.sanliurfa.meb.gov.tr. Erişim Tarihi: 19.11.2013
- www.sanliurfa-tarim.gov.tr. Erişim Tarihi: 07.10.2013
- www.sutso.org.tr. Erişim Tarihi: 13.12.2013
- www.tarim.gov.tr. Erişim Tarihi: 07.10.2013
- www.urfakultur.gov.tr. Erişim Tarihi: 27.12.2013
- www.urfasaglik.gov.tr. Erişim Tarihi: 26.11.2013
- <https://tez.yok.gov.tr>. Erişim Tarihi: 15.02.2014

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı, Soyadı	Mehmet AKBIYIK
Doğum Yeri ve Tarihi	Şanlıurfa 01.01.1965
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi	Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Şanlıurfa'daki Sanayileşme Etkileri ve Şanlıurfa Sanayisinin Genel Özellikleri. 1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Erzurum, Şanlıurfa'da Turizm.
İş Deneyimi	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı'nda Coğrafya Öğretmeni ve Yönetici Olarak 1988 yılından itibaren çalışmaktayım. Halen Şanlıurfa Abdülkadir Gönçü Anadolu Lisesi Okul Müdürü olarak görev yapmaktayım.
İletişim	
E-Posta Adresi	makbiyik65@hotmail.com
Tarih	24.04.2014